Zakho Centre for Kurdish Studies

کاریگەرییا تەمەنی

ل سەر زمانێ پەیوەندیکرنێ

(بازێرێ دهوکێ وەک نموونە)

چیمەن نیزامەدین مەحموود زیائەدین

كاريگەرييا تەمەنی ل سەر زمانێ پەيوەنديكرنێ
(بازێرێ دهوكێ وەك نموونە)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

UNIVERSITY OF ZAKHO

زانكويا زاخو

سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پەرتووك	**كاریگەریيا تەمەنی ل سەر زمانێ پەیوەندیكرنێ (بازێرێ دهوكێ وەك نموونە)**
نڤێسەر	چیمەن نیزامەدین مەحموود زیائەدین
چــــاپ	ئێكێ/ ٢٠١٩
دیزاین و بەرگ	وارهێل عبدالباقی دیــار عــەبــدوڵڵا
ISBN	٩٧٨ -٩٩٢٢ -٩٠٨٠ -٨ -٣
ژمارا سپاردنێ	١٩ / ٢٣٠١٣ / - D

مافێ چاپێ یێ پاراستیە بۆ ©
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

zcks@uoz.edu.krd +964 (0)751 536 1550
Iraq-Kurdistan Region, Zakho- Univesity of Zakho

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانێ پەیوەندیکرنێ

(بازێرێ دهوکێ وەك نموونە)

چیمەن نیزامەدین مەحموود زیائەدین

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پێشەکی

هەواڵنامەی کتێب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نیشانێن پراکماتیکی:

ئەڤ ڤەکولینە ل سەر شرۆڤەکرنا زمانێ پەیوەندیکرنێ- ئاخڤتن - هاتیە ئەنجامدان، کو پشت بەستنێ ب ئاخڤتنا دیالێکتا بادینی یا تەمەنێن جیاواز ل بازێرێ دهوکێ دکەت. ئاخڤتنا وان هاتیە نڤیسین و شرۆڤەکرن، کو د ڤی بواریدا زێدەباری بکارئینانا نیشانێن خالبەندییێ، چەند نیشانەیەکێن دیترێن تایبەت هاتینە بکارئینان داکو رامانا نڤیسینێن ڤەکولینێ پتر نێزیکی رامانا ئاخڤتنا تەمەنێن جیاوازبیت، ئەو نیشانە ئەڤێن ل خوارێنە:-

نیشانە	واتایێن وان
:::	درێژکرنا دەنگێن ڤاول
↑	ئاوازەکێ بەرز
↓	ئاوازەکێ نزم
....	کەرتەکێ برِی ژ ئاخڤتنێ
،	بەردەوامیا ئاخڤتنێ دناڤبەرا رستاندا
●	جهێ چەختکرنا ئاخڤتنێ و سەپاندنا وێ
//	جهێ دابرینا ئاخڤتنێ
-	گوتنێن وان
(.)	مایکرۆپۆس، راوەستانەکا زۆر کورت
=	هیچ ئاخڤتنەك د ناڤبەرا واندا نەهاتیە
هـ.هـ	هەناسەکا بیستراو

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ئاشکرایە کو پەیوەندییەکا کۆمەلایەتی و سایکۆلۆجی دناڤبەرا زمانی و مروڤیدا هەیە، زمان بەردەوام د گوهۆڕینێدایە، کو مروڤ ب ئاسانی هەست ب ڤێ گوهۆڕینێ دکەت. ئێک ژ وان گوهۆڕینێن ل سەر زمانێ مروڤی پەیدادبن تەمەنە، واتە ل دویڤ تەمەنێ مروڤی زمانێ وی دهێتە گوهۆڕین و هەر قۆناغەکا تەمەنێ مروڤی، جۆرە شێوازەك و تایبەتمەندیەك هەیە، ب وی شێوەی کو کەسەك نەشێت جهێ کەسەکێ دی بگریت، بۆ نموونە، د شیاندا نینە کەسەکێ دانعەمر ب شێوازێ زاروکەکی ب ئاخڤیت، چونکی دێ بیتە جهێ ڕەخنەگرتن و پێکەنینا خەلکی، هەر ب هەمان شێوە د شیاندا نینە زاروکەك ب شێوازێ سنێلەکی، یان دانعەمرەکی ب ئاخڤیت، چونکی جڤاك ڕێکێ پێ نادەت، کەواتە جڤاك سەرپەرشتییا ب ڕێڤەچوونا زمانی دکەت.

ا- **ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:**

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ ژ (کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانێ پەیوەندیکرنێ - بازێرێ دهوکێ وەك نموونە) پێک دهێت، کو ڤەکۆلینەکا زمانڤانی دەروونییە، باسێ داب و نەریتێن زمانی و شێوازێن دەربڕینێ دکەت.

ب- **گرنگییا ڤەکۆلینێ:**

گرنگییا ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە کو تا نوکە هیچ ڤەکۆلینەك د ڤی بواریدا ل سەر زمانێ کوردی نەهاتیە ئەنجامدان، زێدەباری ڤێ چەندێ گرنگییا داب و نەریت و شێوازێ زمانیێ قۆناغێن تەمەنێ مروڤی و ڕەهەندێن جڤاکی و دەروونییێن زمانی د جڤاکێ کوردەواری و ل بازێرێ دهوکێ بۆ خواندەڤانان ئاشنا دکەت.

هەوال نامەی کتێب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ج- **سنووریٚ ڤەکۆلینیٚ:**

ئەڤ ڤەکۆلینە، د بنەرەتدا نامەیەکا ماستەریٚیە. ب شیٚوەیەکیٚ گشتی ڤەکۆلین ل سنووریٚ زمانڤانییا دەروونی، شیٚوازیٚن دەربڕینیٚ د قۆناغیٚن تەمەنییٚن جیاوازدا دیاردکەت و تایبەتمەندییا دەنگی و لیٚکسیکی و گوتن و دەربڕینیٚن لەشییٚن هەر قۆناغەکیٚ ب ڕیٚکا شرۆڤەکرنا ناڤەرۆکا دەربڕینیٚن زمانی ب هەردوو شیٚویٚن درکاندنی و لەشی دەستنیشان دکەت.

د- **ئارمانجا ڤەکۆلینیٚ:**

ئیٚک ژ ئەرکیٚن زمانی دەربڕینا هزر و بیرانە، د ڤی بواریدا زمان ڕەوشتەکە کو زانیاری و بیر و بوچوون و هەست و سوز و ئارەزوو ب ڕیٚکا دەربڕینیٚن زمانی و لەشی تیٚدا ڕەنگڤەددەن. د ڤیٚ ڤەکۆلینیٚدا ل دویڤ شیانان مە هەولدایە رەهەندیٚ سایکۆلۆجی و سوسیۆلۆجییٚ زمانی و زالبوونا هەر ئیٚک ژ وان ل سەر یا دیتر ل دویڤ قوناغیٚن تەمەنی و ل سەر خەلکیٚ باژیٚریٚ دهوکیٚ پراکتیک بکەین و تایبەتییٚن زمانییٚن هەر قۆناغەکا تەمەنیٚ مروڤی بەرچاڤکەین، چونکی مروڤ د هەر قۆناغەکا تەمەنیدا شیٚوازەکیٚ تایبەت ییٚ هزرکرنیٚ و دەربڕینیٚ بکاردئینیت.

هـ- **ڕیٚبازا ڤەکۆلینیٚ:**

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕیٚبازا وەسفی و ل ژیٚر درویشمیٚ زمانڤانیا دەروونی (pycholinguistics)و پشت بەستن ب زانستیٚ دەروونزانیا جڤاکی هاتیە ئەنجامدان.

و- **ناڤەڕۆکا ڤەکۆلینیٚ:**

ڤەکۆلین ژ بلی پیٚشەکی و ئەنجامان، ژ سیٚ بەشان (دوو بەشیٚن تیوری و بەشەکیٚ پراکتیکی) پیٚک دهیٚت. د بەشیٚ ئیٚکیٚدا باسیٚ (زمانی ب شیٚوەیەکیٚ گشتی) هاتیە کرن، کو ڤان سەردیٚڕان ب خۆڤەدگریت:(دەستپیٚکەك دەربارەی زمانی، پیٚناسیٚن زمانی، تایبەتییٚن زمانی، ئەرکیٚن زمانی، جوریٚن زمانی، شیان و چالاکیا زمانی، ڕەهەندیٚن زمانی).

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشێ دووێ یێ تایبەتە ب (پەیوەندییا دناڤبەرا زمانی و تەمەنیدا)، کو ڤان سەردێران ب خوڤەدگریت: (دەستپێک، تیورێن گەشەکرنا زمانی، قوناغێن تەمەنێ مروڤی، قوناغا زاروکینیا پێشوەخت، قوناغا زاروکینیا ناڤنجی و زاروکینیا درەنگ، قوناغا سنێلەیی، قوناغا پێگەهشتنێ، قوناغا ناڤەڕاستا تەمەنی، قوناغا دانعەمریێ) و گەشەکرنا هەر قوناغەکێ ژ ڤان قوناغان ژ لایێ (لەشی و بزاڤی، ژیری، زمانی، دەروونی، جڤاکی).

بەشێ سێیێ یێ تایبەتە ب (کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانی)، کو بەشەکێ پراکتیکییە و پێک دهێت ژ وەسفکرنا ئاخڤتنا هەر قوناغەکێ ژ قوناغێن تەمەنێ مروڤی (زاروکینی، سنێلەیی، پێگەهشتی، ناڤەڕاستا تەمەنی، پیرییێ)، ژ لایێ تایبەتییا (دەنگی، لێکسیکی، گوتن، زمانێ لەشی)، پاشی بەراوردی دناڤبەرا ڤان قوناغاندا هاتیە کرن. ل دوماهییا نامێ گرنگترین ئەنجامێن ڤەکولینێ د چەند خالەکاندا هاتینە دیارکرن و کورتییا ڤەکولینێ ب زمانێ عەرەبی و ئنگلیزی هاتیە نڤیسین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

بەشێ ئێکێ

زمان
(تایبەتمەندی و رەهەندێن وی)

هەوالنامەی کتێب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هەواڵنامەی کتێب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- دەستپێکەك دەربارەی زمانی:

زمان بەرزترین ئامرازێ دەربڕینێیە ل دەڤ مروڤی و گرنگترین رێکا پەیوەندیکرنێیە دناڤبەرا مروڤی و دەوروبەریدا. پەیوەندیکرن پێداویستیەکا زۆر گرنگە د ژیانێدا، کو ب رێکا وێ مروڤ بەشداریێ د هزر و بیر و هەست و ئاراستە و مەبەستێن کەسانێن دەوروبەردا دکەت. زمان ئامرازێ گەهاندنێیە د ژیانا جڤاکیدا و بنیاتێ جێگیربوون و بهێزکرنا رێکێن پێکڤە ژیانێیە. زمان ئامرازێ دەربڕینا ئارەزوو و پێداویستی و هەست و هەلویستانە و رێکا مروڤییە د رێڤەبرنا کار و بارێن ژیانێدا، کو هەر پێشکەفتنەك یا دەستکەفتیەك ژ زانست و زانیاری و پلێن جڤاکی و سیاسی ب پشتگیریا شیان و شارەزاییێن مروڤیێن زمانی ب دەستڤە دهێت. ((زمان دەورێکی یەکجار باڵا لە ژیانی مروڤدا دەبینێ بۆ هەر لایەك دەچین و بە هەر لایەکدا دەروانین دەبینین زمان لە بەر دەست و دەمایە و بۆتە بەشێکی وا لە مروڤ کە هەر گیز لێی جیا نابێتەوە)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٣). زمان دکەڤیتە د ناڤ ناڤەرۆکا رویدانێن مروڤایەتیدا، چونکی رێکا دان و ستاندن و تێگەهشتن و ئالوگورکرنا هزر بیرانە و رێکا زانینا رێباز و شەنگست و ئاراستێن کەسان و رێکا کارتێکرنێیە ل سەر وان. هەروەسا زمان هەڤکاریێ و سەرەدەریکرنێ و پێکڤەژیانێ ل گەل کەسان و دابینکرنا ئاشتی و تەناهی و ئارامیێ د ناڤ جڤاکیدا بجهدئینیت. زمان ئامرازێ گەشەکرنا هزرێن مروڤی و ئەزموونێن وی و بەرهەڤکرنا وییە بۆ دان و داهێنان و بەشداربوونێ د جهئینانا ژیانەکا شارستانیا هەڤچەرخدا. زمان بوویە جهێ گرنگیدانا ڤەکۆلەر و زانایێن شارستانی ژ بۆ تێگەهشتنا داب و نەریت و رۆشنبیریا هەر شارستانیەتەکێ، چونکی هەر سیستەمەکێ زمانی رەنگڤەدانا ژینگەه و دەروونێ کومەلەکێ ژ کومەلێن جڤاکی دکەت. هەروەسا د شیاندا نینە مروڤ د شارستانیەتەکێ بگەهیت بێی زانینا سیستەمێ وێ یێ زمانی د دەربڕینێدا (محمود سعران: ١٩٦٣: ١٩). ژبەر ڤێ ئەگەری ((زمان ئەو هۆیە یە کە رۆژانە بە هەزاران کەس پێوەندی لە گەل یەکتردا دەکەن بە بێی ئەوەی بیر لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چونیەتی کارکردنی ئەم کەرەستە ئەنتیکەیەدا بکەن)) (عەبدولسەلام نەجمەدین: ٢٠٠٧: ١٩). ب ڤی شێوەی زمان گرنگترین تایبەتیە کو مروڤی ژ هەمی ئافراندییێن دیتر جودا دکەت. هەروەسا ئامرازەکە کو ب هیچ رەنگەکی د شیاندا نینە مروڤ دەست ژێ بەردەت، چونکی هەمی هەست و ئارەزوو و کار و بارێن مروڤیێن رۆژانە د هەر جڤاکەکیدا ب رێکا زمانی دهێنە بجهئینان، و ل دوماهیێ زمان چاکترین رێکا گەهاندنێیە بۆ دارشتنا بیر و بوچوونان و دەربرینا وان، و راگەهاندنا وان و گەهندنا وان بۆ کەسانێن دیتر، واتە زمان گرنگترین داهێنانا شارستانیە بۆ مروڤی و ئەگەر زمان نەبایە، مروڤ نەدشیا شارستانیەت و رۆشنبیری و کەلتووری خۆ بپارێزیت.

٢- پێناسین زمانی:

زمانڤان ل سەر سروشتێ زمانی تا رادەیەکێ دهەڤ بۆچوونن، بەلێ بۆ پێناسەکرنا دیاردەکا وەکی زمانی بیرو بوچوونێن جیاواز هەنە ژ وانا:- ((زمان پێرەویکی دەنگییە بۆ لە یەکتر گەیشتن بەکاردێت و بە هۆی رستەی ووتن و بیستنەوە لە کومەلێکی دیاریکراودا کاردەکات. دەنگەکان رەمزن و واتا لە خووە وەردەگرن)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٤). (ساپیر) دبێژیت: زمان رێکەکە نە یا غەریزییە تایبەتە ب مروڤیڤە ژ بۆ مەبەستا پەیوەندیکرنێ و ڤەگوهاستنا هەست و هزر و ئارەزوویان بکاردهێت و ژ کومەلەکا هێمایان (دەنگان) پێک دهێت و ل ژێر دەستهەلاتا مروڤیدایە. ئەڤ دەنگە ب پلا ئێکێ دهێنە گوهداریکرن و ژ لایێ هندەك ئەندامێن لەشیڤە دهێنە دروستکرن کو ب ئەندامێن درکاندنێ دهێنە نیاسین (ادوارد ساپیر: ١٩٧٦: ٢٦). د ڤان هەردوو پێناسادا هاتیە دیارکرن کو زمان سیسیتەمەکێ دەنگییە و ژ بۆ تێگەهشتنێ دناڤبەرا ئەندامێن جڤاکیدا دهێتە بکارئینان. دەنگێن زمانی هێمایێن خۆ ب خۆینە و هیچ پەیوەندی دناڤبەرا ناڤی وناڤلێکریدا نینە. ئانکو ل گەل ژ دایکبوونا مروڤی، زمان ل گەلدا نینە، بەلکو ب رێکا فێربوونێ ژ دەوروبەری، مروڤ فێری زمانی دبیت. (شتاینتهال) د وێ باوەرێدایە

هەورامانی کتێب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کو زمانێ تاکە کەسی ڕەنگڤەدانا بیر و بوچوونێن وییە و زمانێ جڤاکی ڕەنگڤەدانا هەستێ جڤاکییە و ڕامانا پەیڤێ یا سنووردارنینە، چونکی ب بارێ دەروونی و ئەزموونێن مروڤیڤە دهێتە گرێدان، ژ بەر ڤی ئەگەری ڕامانا پەیڤێ ناهێتە زانین تاکو ژ لایێ کەسەکیڤە نەهێتە گوهداریکرن (میلکا اڤیتش: ٢٠٠٠: ٧٤). ((زمان پێرەوەکە- سیستەمەکە- ژ نەوەکی- جیلەکی - بۆ نەوەکێ دیتر دهێتە ڤەگوهاستن، ئەڤ پێرەوە یا پێکهاتیە ژ کۆمەلەکا نیشان و پوولەگراماتیکا کو ئەواناژی خو جهبوونەکا جێگیر وچەسپاو نینە)) (عبدالوهاب خالد: ٢٠٠٥: ٣٠). ل دویڤ ڤان هەردوو پێناسان، زمان هەردەم د گوهۆڕینێدایە ب وی شێوەی کو ئەگەر هوکارێن (ئاینی، ئابوری، جوگرافی،. .. هتد) کارتێکرنێ لێ نەکەن، بارێ دەروونیێ تاکە کەسی کارتێکرنێ لێ دکەت کو ئەگەر مروڤ دوو جاران هەمان ڕستە یان ئاخفتن دوبارە بکەت، دێ هەر جارەکێ ب شێوەیەکی بێژیت کو هێز و ئاوازە گوهۆڕینێ د ئاخڤتنێدا دکەن. (فردینان دی سوسور) دبێژیت: (زمان بەرهەمێ جڤاکەکێ هەڤ زمانە و کۆمەلەکا داب و نەریتێن مفادارن بۆ وی جڤاکی، داکو هاریکارییا تاکە کەسێن وێ بکەت د کارئینانێدا) (فردینان دی سوسور: ١٩٨٥: ٢٧). بلوك وتراگەر(Bloch and Trage) د پەرتوکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ(کورتیا زمانڤانیێ و شرۆڤەکرنا وێ) (Outlin of linguistic and analysis) ب ڤی شێوەی پێناسا زمانی دکەن: زمان سیستەمەکێ جڤاکییە کو ژ هێمایێن درکاندنیێن خۆ ب خۆی پێک دهێت و ب ڕێکا وان تاکە کەسێن جڤاکی هاریکارییا ئێک و دوو دکەن (John lyons:1985:4). د ڤان هەردوو پێناساندا پتر گرنگی ب ئەرکێ جڤاکیێ زمانی هاتیە دان و ئەو ڕۆلێ زمان د ناڤ جڤاکیدا دگێریت، کو زمان بەرهەم و داهێنانا جڤاکییە و ئەرکێ وێ یێ سەرەکی هاریکاری و پێکڤە ژیانە دناڤبەرا ئەندامێن جڤاکیدا. (فریحە) دبێژیت: زمان پترە ژ کۆمەلەکا دەنگان و پترە ژ وێ چەندێ کو ئامیرەك بیت بۆ هزرکرن ودەربڕینا هەست و سوزان، بەلکو پارچەیەکە ژ کیانێ گیانێ مروڤی و کریارەکا فیزیکی و جڤاکی و سایکۆلۆژییا زۆر ئالۆزە (نایف محمود: ١٩٨٥: ١٥). د ڤێ پێناسێدا زمان ب

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سێ کریارانڤە هاتیە گرێدان، ئەوژی کریارا فیزیکی، کو ئاماژەی ب وێ چەندێ دکەت دەمێ دەنگێن زمانی دهێنە درکاندن و دەرئێخستن، ئەڤ شەپولێن دەنگی دکەڤنە د ناڤ بایدا و ژ لایێ درێژی و کورتی و بەرزی و نزمی و...هتد دهێنە پیڤان. ئەڤ چەندە د زانستێ فیزیکیدا دهێنە بکارئینان. هەروەسا ئاماژە ب ئەرکێ جڤاکیێ زمانی هاتیە دان کا چەوا زمان دبیتە رێکەکا پەیوەندیکرنێ و گەهاندنێ دناڤبەرا تاکە کەسێن جڤاکیدا. ژ لایێ سایکۆلۆژیڤە ئاماژە ب زمانی هاتیە دان کو زمان دبیتە ئامرازەك بۆ دەربڕینا هزر و بیر و هەست و سوزان ژ دەروونێ مروڤی بۆ کەسانێن دەوروبەر. ب ڤی شێوەی زمان کۆمەلەکا هێمایانە کو واتایێن جیاواز ددەت و شارەزاییەکا تایبەتە ب مروڤیڤە کو هاریکاریا مروڤی دکەت داکو ببیتە ئەندامەکێ کاریگەر و چالاك د هەمی بوارێن ژیانێدا، د ناڤ وی جڤاکیدا ئەوێ تێدا دژیت.

٣- تایبەتیێن زمانی:

زمان دیاردەکا زۆر ئالوزە، ل گەل ڤێ چەندێ، چەند سیمایەك تێدا دهێنە دیتن، کو ئەڤ سیمایە د تایبەتن ب زمانیڤە و ل دویڤ ڤان سیمایان دهێتە شرۆڤەکرن و ناڤەرۆکا وێ دهێتە زانین، ژ وان سیمایان:

١. زمان ڕەوشتە (Language is Tradition):

ئەڤ تایبەتیە ئاماژەی ب وێ چەندێ دکەت کو زمان تشتەکێ بۆماوەی (زکماکی) نینە، واتە ل گەل پەیدابوونا مروڤی زمان پەیدا نابیت، بەلکو ڕەوشتەکە (داب ونەریتەکە)، مروڤ ب ڕێکا فێربوونێ ژ دەوروبەری فێری زمانی دبیت. (چومسکی) دبینیت کو زمانێ مروڤی دهێتە وەرگرتن و فێرکرن. د ماوێ گەشەکرنێدا، زاروك ڕێکێن دەربڕینا زمانی و پێکهاتنا ڕستان دوەرگریت و دکەتە د ناڤ زمانێ خۆدا، پاشی دشێت ب شێوەیەکێ داهێنایی بکاربینیت و ل دوماهیێ دهێتە ڤەگوهاستن ژ دەستەیەکی بۆ دەستەیەکێ دیتر (جمعه سید یوسف: ١٩٩٠: ٤٤). ئەگەر ب دیتنا تیورا بایۆلۆجی ئەوا د وێ باوەرێدا کو زۆربەی زانیاریێن

گشتی د بنیاتێ زمانیدا ب رێکا بۆماوەی دهێنە وەرگرتن و ڤەگوهاستن، نەك ب رێکا ژینگەهێ و دەوروبەری، ئەڤە وێ چەندێ ناگەهینیت کو رۆلێ ژینگەهێ د دەستنیشانکرنا جۆرێ زمانیدا، ئەوێ دهێتە وەرگرتن و ڤەگوهاستن ژ دەستەیەکی بۆ دەستەیەکێ دیتر ل پشت گوهـ بێتەئێخستن (محی الدین محسب: ٢٠٠٨: ٢٢). پالدەرێ مروڤی بۆ وەرگرتنا زمانی، هەبوونا وییە د ناڤ کومەلەکا مروڤاندا، ژ لایێ دەروونی و جڤاکی و شارستانیڤە و ئارەزوویا وی یا سەرەکیە بۆ پێکڤە ژیانێ و ئالوگورکرنا پێداویستی و بەرژەوەندیان دناڤبەرا وی و کەسانێن دەوروبەری ویدا (السید عبد الحمید سلیمان: ٢٠٠٣: ٣٠). زمان کۆمەلەکا زانیارییێن وەرگرتینە ژ دەنگ و پەیڤ و واتا ویاساییێن دهێنە رێکخستن، کو د مێشکێ ئاخفتنکەرێن زمانیدا دهێنە خرڤەکرن داکو بشێن ل دەمێ بکارئینانا وان، چ ب رێکا ئاخفتنێ یان نڤێسینێ بەرهەمبینن (روی.سی.هجمان: ١٩٨٩: ١٨). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیار دبیت کو راستە پێکهاتێ بایۆلۆجیێ مروڤی رۆلەکێ مەزن د وەرگرتنا زمانیدا دبینیت، بەلێ بێی هەبوونا ژینگەهێ و دەوروبەری، ب هیچ رەنگەکی د شیاندا نینە مروڤ زمانی ب وەرگریت. ئەگەر زمان ب رێکا بۆماوەی هاتبا وەرگرتن، رەنگە هەمی مروڤان ب ئێک زمان ئاخڤتبان وئەڤ ژمارا زۆرییا زمانان نەدبوو. ژ بەر ڤی ئەگەری زمان رەوشتەکە (داب و نەریتە) کو مروڤ ژ باب و باپیران دوەرگریت و بۆ دەستەیێن نوی ڤەدگوهێزیت.

ب. زمان دەنگە (Language is Sound):

زمان ژ کۆمەلەکا دەنگان پێک دهێت. ئەڤ دەنگە ب رێکا کۆئەندامێ درکاندنێ دهێنە دروستکرن. واتە گەوری و دەڤ و ئەزمان و ددان و لێڤ کو ب ئەندامێن درکاندنێ دهێنە نیاسین، دەنگان دروست دکەن. ژ بەر ڤی ئەگەری زمان ژ دەنگێن مروڤان پێک دهێت و ل ژێر دەستهەلاتێ دانە (حلمی خلیل: ١٩٩٨: ١٦٠). ((ئەو دەنگانەی کە زمانەوانەکان دەست نیشانیان کردووە کە زمانە سروشتیەکان بەکاریدەهێنن لە (٣٠- ٦٠) دایە. هاوزمانان تەنها کەلک لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ژمارەیەکی زۆر کەم وەردەگرن ، ئەگەر چی ئەندامانی ئاخاوتن دەتوانن ژمارەیەکی زۆری دەنگ دەربڕن)) (ئازاد رەمەزان عەلی: ٢٠٠٥: ١٣). واتە ((لێرەدا مەبەستمان لەوەیە کە زمان پێویستی بە قەناتی دەم و گوی هەیە و بەلای کەمەوە دەبێت قسەکەرێک و گوێگرێکمان هەبێت (هەر چەندە هەردوو دەورەکە تاکە کەسێک دەتوانی پێکەوە بیان بینی وەك کاتێک کەسێک لە بەر خۆیە قسە بکات) و دوو کەسەکەش دەتوانن دەورەکانیان ئالوکورەکەن بە واتای ئەوە گوێگر ببیتە قسەکەر و بە پێچەوانەوە)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٧). (دی سوسێر) دبێژیت: هەر سیستەمەکێ زمانی ژ زنجیرەیەکا دەنگێن جیاواز ئەوێن زنجیرەیەکا واتیێن جیاواز ددەن، پێک دهێت (محی الدین محسب: ٢٠٠٨: ١٩). ب ڤی شێوەی زمانێ مروڤان ژ دەنگان پێک دهێت، و ئەڤ دەنگە دەمێ ژ لایێ گوهداریڤە دهێنە گوهداریکرن، واتایێن جیاواز ددەن.

ت. زمان هێمایە (Language is Symbol):

هەر زمانەك ژ کۆمەلەکا دەنگان پێک دهێت. ئەڤ دەنگە دەمێ دهێنە لێکدان، هێمایێن جیاواز پێک دئینن، کو واتایێن جوراوجور ددەن. ((کە دەلێین دەنگەکانی زمان (رەمزن) مەبەستمان ئەوەیە کە ئەم دەنگانە شتێک دەنوێنن کە خویان نین و پەیوەندی نیوان شتەکە و ئەو دەنگەکەی دەینوێنێ پەیوەندییەکی لە خۆ وەیە)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٦). واتە ((هیچ پەیوەندیەك لە نێوان رەمز و واتاکەی واتە دال و مەدلول دا نییە و تەنیا کەسەکانی کۆمەل لە نێوان خۆیاندا رێککەوتوون و دیاردەکانیان ناو لێناوە)) (عەبدولسەلام نەجمەدین: ٢٠٠٧: ٩). ژ بەر ڤێ چەندێ دەمێ پەیڤا (Tree) دهێتە گوتن، ئەو کەسێ زمانێ ئنگلیزی بزانیت و تێبگەهیت، ئێکسەر وێنێ (دار) ێ د مێشکێ ویدا دروست دبیت و ب هیچ ڕەنگەکی هزرا خۆ د دەنگێن دەربڕیدا ناکەت. بەلێ ئەو کەسێ زمانێ ئنگلیزی نەزانیت و تێنەگەهیت، وێنێ دارێ د مێشکێ ویدا دروست نابیت و ئەڤان دەنگان ب شێوێ ڤیژییان گولێدبیت و ب هیچ ڕەنگەکی د ڕامانا پەیڤێ ناگەهیت)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(روی.سی.هیجمان: ١٩٨٩: ١٤٥). پەیڤا (Tree) ل دەڤ کوردان (دار)ە، ل دەڤ عەرەبان (شجرە)یە، واتە دانانا هێمایان ژ جڤاکەکی بۆ جڤاکەکێ دیتر دهێتە گوهورین، ئەگەر بەروڤاژیبا، ڕەنگە ب تنێ پەیڤەك بۆ (دار)ێ د هەمی زماناندا هاتبا بکارئینان. هەروەسا هیچ پەیوەندی دناڤبەرا هێمایێ و ئەو تشتێ پێ دهێتە ناڤکرندا نینە، بەلێ دبیت هندەك جاران پەیوەندی دناڤبەرا واندا بهێتە دیتن وەك ((سووربونەوە) لە توورەیی یان لە شەرمدا و (زەردهەلگران) لە ترس یان نەخوشی دا)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٦). ژیان یا پڕە ژ جورێن هێمایان ئەوێن ڕولەکێ گرنگ د چالاکیێن مرڤایەتیێدا دبینن، بەلێ هەر جڤاکەکی کۆمەلەکا هێماییێن دەستنیشانکری هەیە کو د تایبەتن ب وی جڤاکی و ئاخفتنکەرێن وی جڤاکیڤە.

ج. زمان سیستەمە (Language is System):

هەر زمانەك ل ژێر سیستەمەکێ تایبەت کاردکەت، کو ئاخفتنکەرێن وی زمانی ڤی سیستەمی دوەرگرن و د ناڤ زمانێ خۆدا بکاردئینن. واتە ((ئەگەر زمان خاوەنی پێرەوێکی تایبەتی نەبێت، ئەوا کەس ناتوانی فێری ببێت)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٦). هەر زمانەکی ڕێزمانەکا تایبەت هەیە و ل سەر ئاخفتنکەرێن خۆ د سەپینیت، کو دبێژنە ڤێ ڕێزمانێ سیستەمێ دەنگی ب وێ ڕامانێ کو هەر زمانەکی سیستەمێ خۆ هەیە و ب ڕێکا ڤی سیستەمی ژ زمانێن دیتر دهێتە جوداکرن (نبیل عبدالهادی و عبدالعزیز: ٢٠٠٣: ١٩). پەیڤا سیستەم ژ کۆمەلەکا کێشێن زمانی پێک دهێت، واتە بکارئینانا دەنگ و دارشتن و پێکهاتە و ئامرازێن دەربڕینێ یێن فەرهەنگی و ڕستەسازی (میشال زکریا: ١٩٨٣: ٣٨). بۆ نموونە، د ئاستێ دەنگسازییێدا، هەر زمانەك ژ کۆمەلەکا دەنگان پێك دهێت، دبیت د هندەك دەنگاندا ل گەل زمانێن دیتر دهاوبەش بن و دبیت د هندەك دەنگاندا دجیاوازبن. هەروەکی [ت] کو د زمانێ عەرەبی و زمانێ ئنگلیزیژیدا هەیە (شحدە فارغ وێین دیتر: ٢٠٠٨: ١٧). ((پێرەوی دەنگی زمان ڕێگەی ئەوەمان دەدات کە ژمارەیەکی کەمی دەنگ دووبارە و سێ بارە بکەینەوە لە ڕۆنانی جیاجیادا تا وەکو دانەی واتایی دروست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

بێت. پێرەوی زمانیش رێگەی ئەم دانە واتاییانە (واتە ئەم مورفیمانە) دەدات کە لە ژمارەیەکی زۆر وشەدا دووبارە ببنەوە تا وەکو مروڤ بتوانی بە ئاساتی لە چوارچێوەی زمانەکەیدا چەمکی سادە و ئالوز دەربڕی)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٦). واتە ئەو کەسێ زمانەکی بزانیت، نابیت پەیڤێن وی زمانی ب شێوەیەکێ دابڕاو و ژێکڤەکری بدرکینیت، بەلکو پێدڤی یە یاسایێن (rules) کومکرنا پەیڤان بزانیت، داکو ڕستێن تەواو پێک بینیت. (روی.سی. هجمان: ١٩٨٩: ١٩). ب ڤی شێوەی هەر زمانەکی سیستەمێ خوییێ تایبەت هەیە ژ بۆ لێکدانا دەنگان و پێکئینانا پەیڤ و فریز و ڕستان و ل سەر زمانێ خۆ دسەپینیت.

ح. زمان تایبەتە ب مروڤیڤە:

زمان ئێکە ژ وان تایبەتیێن مروڤی ژ بۆنەوەرێن دیتر جودا دکەت، چونکی ب تنێ مروڤی شیانێن ئاخڤتنێ هەنە. ((بێ گومان ئاژەڵ و پەلەوە و گیانلەبەرانی تر بە گشتی جۆرە پێرەویکیان هەیە بۆ لە یەك گەشتن هەر چەندە زور سادەش بێت بەڵام ئەم (زمانانە)لە چالاکیدا زۆر لە زمان کەمترن و ڕێگەی گیانداران نا دەن لە رابردوو یان پاشەروژ یان بکوڵنەوە و درۆ بکەن یان شت لە زمانی ترەوە وەربگرن)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٨). واتە ب تنێ مروڤ دشێن هزر و بیرێن خۆ ب شێوێ گوتن دەربڕن، ژ بەر ڤێ ئەگەرێ زۆربەیا ڤەکولەران ڕێکەفتنێ ل سەر وێ چەندێ دکەن کو زمان و هزر ل دەڤ مروڤی ژێک ناهێنە جوداکرن (محمد محسن عبدالعزیز: ١٩٨٣: ٩). واتە ((زمان مافی مروڤە بە تەنیا، هویەکی ناغەریزیە کە مروڤ دەتوانێت بۆ لە یەکتر گەیشتن، هاریکاری یان دەربڕینی هەست و ئارەزوو بەکاربینێت. بە واتیەکی تر، زمان هۆیەکە بۆ جیاکردنەوەی مروڤ لە زیندەوەری تر. ئەم باوەرەش ماوەیەکی زورە تا ئێستاش لە کارە زمانەوانیەکاندا دوویات دەکرێتەوە)) (محمد معروف:١٩٨٥ :٨٧). زمان وێنەیەکە ژ هیڤی و داخوازییان بۆ نەوەیێن داهاتی. ئانکو زمان هزرا مروڤایەتییێ و ڕێکەکە بۆ ڤەگوهاستنا هزر و زانیارییان ژ باب و باپیران بۆ زاروکێن وان و ژ دیروکێ تا نوکە.

خ- **زمان ئامرازێ پەیوەندیکرنێیە (Language is a Communication Tool):**

زمان ئامیرەکە کو مروڤ ڕوژانە بۆ کریارا گەهاندنێ و پەیوەندیکرنێ دناڤبەرا خۆ و تاکە کەسێن جڤاکیدا بکاردئینیت. پەیوەندیکرن، یان گەهاندن پڕوسێسا ئالوگوڕکرنا بیر و بۆچوون و زانیارییانە، کو ژ کارئینانا هێمایان و شرۆڤەکرن و هنارتنا وان پێک دهێت. کریارا گەهاندنێ یا سەرکەفتی نابیت ئەگەر نامێن زمانی (واتا و ڕامانێن ئاخڤتنکەری) ل گەل واتا و ڕامانێن د گەهنە مێشکێ گوهداری دڕێکەفتی نەبن. واتە پێدڤییە ئاخڤتنکەری شیانێن بکارئینانا زمانی هەبن، ئانکو هنارتن و وەرگرتنا نامێن زمانی د کریارا گەهاندنێدا (شحده فارغ وپێن دیتر: ٢٠٠٨: ١٩). ئانکو ((زمان لە بنەرەتدا بریتیە لەو ڕێککەوتنی کومەڵایەتییە. بۆ نموونە، ئەو کەسانەی بە کوردی دەدوێن بێ ئاگایی خۆیان پێک هاتوون لە سەر ئەوەی دەنگی /بەر/ وەك هێمایەك لە جیاتی (مێوەی درەخت و گیا و گوڵ) بەکاربینن. ئەوانەی گوییان لەم وشەیە دەبێت لە کوردی تێدەگەن وا چاوەڕوان دەکرێن هەمان دیاردە لە مێشکیاندا تومار بکەن)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٤٦). (ساپیر) دبینیت کو زمان بەرزترین ڕێکە کو دەربڕینێ ژ کارێ پەیوەندیکرنێ بکەت، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ، بهایەك دایە ڕێکێن دیێن پەیوەندیکرنێ و پەیوەندییا وان ب پڕوسێسا درکاندنێڤە دیارکریە (رومان یاکوبسون: ٢٠٠٢: ٦٠). ب ڤی شێوەی زمان ب بنیاتێ سەرەکیێ شارستانیەتا مروڤی دهێتە دانان و دبیتە هۆکارێ سەرەکیێ پەیوەدیکرنێ دناڤبەرا دەستەیاندا. ب ڕێکا زمانی ئەگەر مروڤ بمریت، ب هیچ ڕەنگەکی ژ ژیانێ ناهێتە دابڕین، چونکی ژ کارێن زمانی، مروڤ ب درێژییا دیروکێ د پێکئینانا هزر و بیر و ڕوشنبیریا دەستەیێن داهاتیدا بەشدار دبیت (جمعه سید یوسف: ١٩٩٠: ١٣).

د- **زمان دوو لایەنە (Language is Duality):**

ئەڤ تایبەتیە وێ چەندێ دگەهینیت کو د هەر زمانەکیدا مروڤ دشێت ژمارەکا مەزن ژ یەکەیێن جیاواز ژ ژمارەکا کێم یا کەرەستان پێک بینیت (John Lyon: 1985: 21). (چومسکی) دبینیت کو هەر زمانەکێ مروڤایەتی ژ لایێ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

پێکهاتنێڤە ژ دوو ئاستان پێک دهێت: ئاستێ لێکدانێ، ئەوژی پێک دهێت ژ کەرەستێن خودان واتا کو ل گەل ئێک دهێنە رێکخستن و گونجاندن داکو د ناڤ ئاخڤتنێدا رستان پێک بینیت و ئاستێ دەنگی (جمعه سيد يوسف: ١٩٩٠: ٤٤). ل ڤێرێ مەبەستا مە ئەوە کو دەمێ رستەکێ د ئاخڤتنێدا ب کاربینین، پێدڤییە پەیوەندیا دناڤبەرا کەرەستێن ویدا ل بەرچاڤ وەربگرین و ل دەڤ خۆ پەیڤان ب کارنەئینین. واتە پێدڤییە ئاگەهداری هەردوو پەیوەندییێن ئاسویی و ستونی ببین. ((پەیوەندی ئاسۆیی بریتی یە لە پەیوەندی سینتاکسی نیوان وشەکان و دەرکەوتن و گونجانیان لە گەل یەکتردا لە ناو چوارچێوەی رستەدا بە شێوەیەکی ئاسۆیی، واتە کام وشە لە گەل کام وشەدا دەچنە پالٚ یەکەوە)) (تالب حسين: ١٩٩٨ :٣٣). بۆ نموونە: -

- پەنجەر هاتە شکاندن.

پەیوەندیا پەیڤا (پەنجەر) ل گەل (شکاندن) پەیوەندییەکا گونجاییە، بەلێ د رستەکا وەکی (زاروکەك هاتە شکاندن)، ل ڤێرێ پەیوەندیا دناڤبەرا (زاروك) و (شکاندن)دا، نەگونجاییە، چونکی زاروك ناهێتە شکاندن و بۆ شکاندنێ ناهێتە دانان. ((پەیوەندی ستونی بریتیە لە پەیوەندی فەرهەنگی (مورفولوجی) نیوان وشەکان و گورینی وشەیەك بە وشەیەکی تر لە هەمان بیئەدا لە سەرباری ستونی بێ ئەوەی کار لە رستەکە بکات و واتاکەی ب شێوێنێ، واتە چ وشەیەك دەکرێ ل شوێنی بکەر، یان کار، یان هەر بەشێکی تری رستە دەکەوێت)) (تالب حسێن: ١٩٩٨: ٣٤). بۆ نموونە: پەیوەندیا دناڤبەرا پەیڤێن (ئازاد) و (ئازا) و (زیرەك) و.. هتد، پەیوەندیەکا ئالوگورکرنێ دناڤبەرا واندا هەیە، چونکی هەمی سەر ب ئێک بەشێ ئاخڤتنێڤەنە و د هەمان رستەدا دشێن جهێ ئێک بگرن. وەکی :-

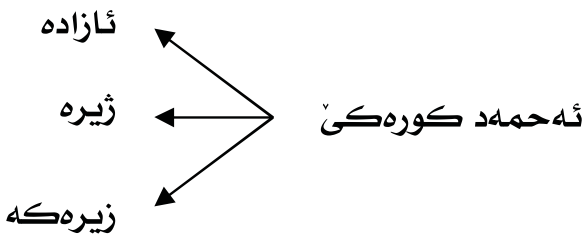

Zakho Centre
for Kurdish Studies

واته د ئاستێ ستونیدا، ڕێزمانا زمانی تێک ناچیت و دشێن ل جهێ ئێک بهێن، بەلێ ب مەرجەکی کو پێدڤییە ئەڤ پەیڤە د هەمان پولیندابن.

ر. زمان داهێنانە (Language is a Productive):

زمانێ مروڤی سیستەمەکێ ڤەکریە نەك گرتیە، ئەڤ سیستەمێ ڤەکری دەرفەتێ ددەتە ئاخڤتنکەرێن خۆ کو ژمارەکا بێ دوماهی ژ ڕستان بەرهەمبینن و تێبگەهن. هەر چەندە هندەك گیانداران شیانێن بەرهەمئینانا ژمارەیەکا سنوردار ژ نامێن هنارتی هەنە، ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە د سەپاندی، بەلێ د شیانێن واندا نینە گوهۆڕینێ د وان ناماندا بکەن، یان تشتەکێ نوی ژێ دروست بکەن. ئەڤ شیانێن ل دەڤ مروڤی هەین (چومسکی) ب داهێنان ل قەلەم ددەت (نسیم عون: ٢٠٠٥: ٥٧). ئەڤ تایبەتیە بنەمایێ سەرەکیێ تیورا بەرهەمئینان و ڤەگوهاستنێبوو، ژ وان چەکێن هزرێن بهێزبوو، ئەوێن (چومسکی) پێ هێرش دکرە سەر ڕێبازێن شێوازگەرییێن کەڤن. پەیڤا (داهێنان) پەیوەندیەکا جێگیر ب پرۆسێسا وەرگرتنا زمانیڤە هەیە، کو زاروکێن فێری زمانێ دایکێ دبن - هەر زوی - دشێن ژمارەکا بێ سنوور ژ دەربڕینان دروست بکەن و تێبگەهن (محی الدين محسب: ٢٠٠٨: ١٧). ب ڤێ چەندێ ((یەکێ لە دیاردە هەرە سەیر و سەرسوهێنەرەکانی زمان هەمووی ئەوەیە پیاو دەتوانێ هەمیشە مانا و بیری تازەی پێشتر نە بیستراو و نەزانراو دەربڕێ و تێبگات هەر بەو کۆمەلە وشانەی فەرهەنگی مێشکی)) (وريا عمر: ٢٠٠٣: ٢٠٩). زمان ژ لایێ داهێنانێڤە بەرهەمەکێ ڕوشنبیرییە، دکەڤیتە ل ژێر یاسایێن گشتییێن تایبەت ب زمانیڤە ژ لایەکی و ژ لایەکێ دیترڤە ڕەنگڤەدانا سیمایێن گشتییێن بیر و بۆچوونێن ئاخڤتنکەرێن وێنە. زمان کارەکێ لۆجیکییە بەردەوام دهێتە نویکرن. هەرووەسا دبیتە بەرهەم، چونکی مرۆڤ وەك ڕەوشتەکێ ڕوشنبیری ژ وێ ژینگەها ڕوشنبیریا تێدا دژیت، وەردگریت، هەر د هەمان دەمدا کارەکێ دروستکرییە، واتە مروڤ ل دەمێ بکارئینانا زمانی بەشدارییێ د گەشەکرنا وی ژیدا دکەت (میشال زکریا: ١٩٨٣: ٣٠). زمان ئامیرەکە کو بلیمەت و بەهرەمەندێن هەر مللەتەکی

بكاردئينن ژ بۆ نيشاندانا كارێن خوێين داهێنەرانە داكو ببنە سەركێش و هزرڤان و زانايێن مللەتى (نايف محمود: ١٩٨٥: ٣٢). ب ڤى شێوەى مروڤ دشێت هندەك ئافراندى و تشت و ڕويدانێن سروشتى و ئەنديشەيى دروست بكەت و ب داهێنيت كو ب هيچ ڕەنگەكى، بەلكو مەحالە بهێنە ديتن، يان ڕويدان. واتە مروڤ ب ڕێكا پەيڤێن ڕيكخستى، هەبوونەكێ ددەتە ئەڤان تشتان و ڕويدانان و ب هێمايان دەستنيشان دكەت و د ناڤ مێشكێ كەسانێن ديتردا - ئەوين د زمانى وى دگەهن - خر ڤەدكەت، نموونە ل سەر ڤێ چەندێ ئەڤسانە و داستانێن ئەنديشەيى وەكى (ئەلياده و ئوديسه و گلگامش و . .. هتد)، كو داهێنانەكا هونەرييا بەرز د واندا دهێتە ديتن (نسيم عون: ٢٠٠٥: ٦١).

ز. زمان ئالوگوڕكرنە (Language is Interchange ability):

ئەڤ تايبەتيە وێ چەندێ دگەهينيت كو د شياندايە مروڤ د هەمان دەمدا دوو ڕۆلان (ئاخفتنكەر و گوهدار) ب دەستڤە بينيت. ئانكو ئاخفتنكەر د ڕويدانەكا زمانى يا دەستنيشانكريدا دشێت ڕولێ گوهدارى وەرگريت و بەروڤاژى، چونكى ئاخفتنكەر و گوهدار هەردوو سەر ب ئێك سيستەمێ زمانيڤەنە. ئانكو هەر ئێك ژ وان دشێت كۆمەلەكا ڕستان دروست بكەت و تێبگەهيت، ل دوماهيێ دشێن جهێ ئێك بگرن و ڕولێن خۆ لێك بگوهۆڕن (محى الدين محسب: ٢٠٠٨: ٢١). گوتن و بيستن ب هاريكاريا نيشانێن دەنگى پێكڤە دهێنە گرێدان، كو د مێشكيدا دركاندنا دەنگێن جياوازێن گوهـ دوەرگريت و جێگيربوونا وان دهێتە گونجاندن، ئەڤ گونجاندنا دناڤبەرا گوتنێ و بيستنێدا دبێژنێ پەيوەندييا دەنگييا هاوبەش (Correlation Phonetique). هەروەسا گونجاندنا واتايى يا دناڤبەرا مێشكێ ئاخفتنكەرى و مێشكێ گوهداريدا دبێژنێ پەيوەندييا واتايياهاوبەش (Correlation Semantique) (نسيم عون: ٢٠٠٥: ٦٧). ئاخفتنكەر دشێت ل دەمێ ئاخفتنێ، گوهدارييا خۆ بكەت، و چاڤدێريا گوتنێن خوێين تايبەت و چەوانيا ب جهينانا وان بكەت، كو هندەك جاران دەمێ توشى شاشيێن زمانى دبيت،

هەولێرنامەی کتێب

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

ڕاستڤەكرنا وان دكەت و دشێت دەربڕینێت خۆ بگوهوڕیت، ئەگەر هەست پێ كر كو دەربڕینێن وی د ئاشكەرا و د جهێ خۆدا نینن (محی الدین محسب: ٢٠٠٨: ٢١). ب ڤی شێوەی زمان نە ب تنێ هنارتنا نامانە، بەلكو هنارتن و وەرگرتن و تێگەهشتنا نامێن زمانیە، چ ل دەڤ ئاخڤتنكەری، یان گوهداری بیت، یان ل دەڤ كەسەكێ ب هەردوو ڕولان ڕاببیت.

س. زمان ڕەنگڤەدانە (Reflexivity):

ئەڤ تایبەتیە ب تنێ ب زمانێ مروڤیڤە دهێتە گرێدان، كو تا ڤێ قوناغێ ژ پێشكەفتنا زانستی و تەكنولۆجی، هیچ سیستەمەكێ گەهاندنێ - ژ بلی سیستەمێ زمانی - ناهێتە دیتن كو د شیاندابیت ئاماژەی، یان دەربڕینێ ژ خۆ بكەت، ب وی شێوێ زمان دەربڕینێ ژ سیستەمێ خۆ یێ زمانی دكەت. واتە ب ڕێكا زمانی، زمانێ خۆ شرۆڤە دكەین و ل سەر دئاخڤین. هەروەكی دبێژین ئەڤ پەیڤە (ناڤ)ە، یان (كار)ە، یان (بەركار)ە، یان. . هتد. هەروەسا دەمێ پەیڤەكا وەكی (گول) شرۆڤە دكەین و دبێژین كو ئەڤ پەیڤە ژ سێ دەنگان پێك دهێت و. . هتد (محی الدین محسب: ٢٠٠٨: ٢٢). گرنگیدانا مروڤی ب زمانی و ئەو هەولدانێن هاتینە كرن ژ بۆ زانینا نهێنی و شێواز و دیاردێن وی بۆ دەمەكێ دویر و درێژ ڤەدگەریت، كو ڤەكۆلینێت دەستپێكی بۆ زانستێ زمانی - هەروەكی زانایێن شوینواران دیتین - بۆ سومەرییان دزڤرن، ئەوێن ئێكەمین ڤەكۆلینا زمانی ل سالا(١٦٠٠پ.ز) تومارکرین. كو هندەك تێكستێن ڕێزمانیێن كەڤن ل وەلاتێ (بابل) دیتینە و ئەڤ تێكستە ل سەر دەپان و ب نڤێسینا مسماری ل سەر دارێتنا كار و جهناڤ و جۆرێن دیتر ژ پەیڤێن سومەری ل گەل بەرامبەركرنا وان ب پەیڤێن ئەكەدی (بابلی) هاتبوونە نڤێسین. مەبەست ژ ڤێ چەندێ پاراستنا زمانێ سومەرییبوو، ئەوێ ل وی دەمی بەرەڤ نەمانێ دچوو، كو زمانێ سومەری، ئەو زمانبوو یێ گەلەك ژ ئەدەبێ بابلی پێ هاتیە نڤێسین (نسیم عون: ٢٠٠٥: ٤٢). ب ڤێ چەندێ زمان هەر ژ كەڤندا بوویە جهێ ڤەكۆلین و دویڤچوونا زانایان و چەندین ڕێباز و قوتابخانە سەرهلدانە

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

کو کاریێ وان یێ سەرەکی شرۆڤەکرنا زمانیبوو ل سەر پێکهاتێن وی و دبێژنە ڤێ دیاردێ میتازمانی (Meta Linguistic) و تا نوکەژی د هەر زمانەکێ سروشتیدا ئەڤ رێبازە یا بەردەوامە.

ش. زمانێن جیهانێ ژ لایێ یاسایێن بنەرەتیڤە د وەکهەڤن:

ژمارا زمانێن جیهانێ نێزیکی (٥٠٠٠) هزار زمانانە. ئەگەر تەماشەیی ڤان زمانان بکەین، دێ بینین جۆرە لێکچوونەك دناڤبەرا واندا هەیە، کو هەمی زمانێن جیهانێ ژ ئاستێ دەنگی و رێزمانی (دەنگسازی و رستەسازی) پێک دهێن. هەروەسا هەمی زمانێن جیهانی ژ ناڤ و دەم و جهـ و پرسیار و. .. هتد پێک دهێن، کو ژمارەکا دەستنیشانکری ژ دەنگان دهێنە لێکدان ژ بۆ دروستکرنا کەرەستێن زمانییێن واتادار، ژ ڤان کەرەستان فرێز و رستە دروست دبن (محمد حسن عبدالعزیز: ١٩٨٣: ١٦). هەر زمانەکێ جیهانی جۆرە رێکخستنەك دناڤبەرا یەکەیێن ویدا هەیە، کو ئەڤ رێکخستنە دهێتە دابەشکرن ل سەر:-

١. رێکخستنا دەنگی: ئەڤ رێکخستنە درکاندنا پەیڤان، یان بەشێن وان دەستنیشان دکەت ل دویڤ وێ رێکەفتنا ئاخفتنکەرێن زمانی ل سەر دچن.
٢. رێکخستنا مورفولوجی: ئەو رێکخستنە ئەوا ب رێکا وێ پێکهاتنا پەیڤان و جورێن وان و دارشتنێن وان پێ دهێنە چارەسەرکرن.
٣. رێکخستنا سینتاکسی: واتە رێکخستنا پەیڤان د ناڤ رستاندا، یان شێوێن رستان ئەوێن د ناڤ زمانیدا ریکەفتن ل سەر هاتیە کرن.
٤. رێکخستنا سیمانتیکی: واتە رێکخستنا یەکەیێن زمانی ل دویڤ سیمایێن وان یێن واتایی وبەربەلاڤ د زمانیدا.
٥. رێکخستنا فەرهەنگی: مەبەست پێ کۆمەلەکا پەیڤێن زمانینە، ئەوێن د ناڤ چارچوڤێ زمانیدا دەربرینێ ژ واتا و هەلویستێن جیاواز دکەن (السید عبدالحمید سلیمان: ٢٠٠٣: ٣١). ب ڤی رەنگی، ئەڤ پێنج رێکخستنە د

هەمی زماناندا دهێنە دیتن. هەر ڕستەك د هەر زمانەکیدا ژ گرێیەکا ناڤی و گرێیەکا کاری پێک دهێت، و هەر گرێیەك ژ پەیڤەکێ یان چەند پەیڤەکان پێک دهێت، و هەر پەیڤەك ژ مورفیمەکێ یان زێدەتر پێک دهێت، و هەر مورفیمەك ژ بڕگەکێ، یان زێدەتر پێک دهێت، و هەر بڕگەك ژ دەنگەکێ، یان چەند دەنگەکان پێک دهێت، کو دبێژنە ڤێ ڕێکخستنێ شێوێ هەرەمەکییێ زمانی. هەروەسا د هەر زمانەکیدا ڕستە ژ (بکەر(S) و کار(V) و بەرکار(O)) ی پێک دهێت. بەلێ ڕێکخستنا وان ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دیتر دهێتە جوداکرن، بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا (S.O.V)یە و دزمانێ عرەبیدا (V.S.O)یە و دزمانێ ئنگلیزیدا (S.V.O)یە.

ص. زمان شێواندنە (Language is Prevarication):

مەبەست ژ ڤێ تایبەتیێ ئەوە کو د شیاندایە زمان بۆ خاپاندنێ، یان شێواندنێ، یان درەوکرنێ بهێتە بکارئینان. هندەك ڤەکۆلەر دبینن کو ئەڤ تایبەتیە - دگەل تایبەتیا ڕەنگڤەدانێ - زمانێ مروڤی ژ هەمی جۆرێن دیێن گەهاندنێ جودا دکەت. بەلێ هندەکێن دیتر دبینن کو ئەڤ تایبەتیە پتر وەك شێوازەکێ ئاخفتنکەران دهێتە دیتن ژ تایبەتیەکا زمانی (محی الدين محسب: ٢٠٠٨: ٢٢). شێواندن خاسیەتەکە ژ خاسیەتێن زمانی کو مروڤ زۆربەی جاران بۆ سەردابرنا خەلکی بکاردئینیت، ئەوژی ب ڕێکا پێشکێشکرنا زانیاری و هەوالێن د خزمەتا ژێدەرێ گەهاندنێدا بهێنە بکارئینان. بۆ نموونە، ڕێکلامێن بازرگانی و پڕوپاگەندەیا سیاسی کریارەکا ڕێکخستی پێک دئینن ژ بۆ لادانا واتایا تشتان، کو ئارمانجا وان ب تنێ خزمەتا بەرژەوەندیێن جهێ ڕاگەهاندنێیە، یان ئەو لایەنێ سیاسیێ ڤێ پروپاگەندێ ئاراستە دکەت. ب ڤێ چەندێ ڕێکلامێن بازرگانی و پڕوپاگەندەیا سیاسی گەلەك شێوازێن ڕاگەهاندنێ و هێماییێن جوراوجور بکاردئینن ژ بۆ سەردابرنا خەلکی و داکو ل دوماهیێ بگەهنە ئارمانجێن خوییێن سەرەکی و بەرژەوەندیێن خوییێن تایبەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ع- زمان ل دویڤ (دەمی ، جهی ، تەمەنی) دهێتە گوهورین:-

زمان ژ ئەنجامێ وان هێزێن جڤاکیێن کارتێکرنێ ل دەنگان و رامانان دکەن دهێتە گوهۆرین، هیچ زمانەك نینە د شیاندابیت بەرامبەری هێزا پێشکەفتنێ راوەستیت و پشتی دەمەکی گوهۆرینێن ئاشکرا تێدا دیارنەبن. ئانکو زمانێن دروستکری (نەییێن سروشتی) توشی گوهورینێ دبن، چونکی ئەو کەسێ زمانەکی دروستکەت، دەستهەلاتێ ل سەر دکەت بەری بکەڤیتە بەر دەستێ ئاخفتنکەران، بەلێ دەمێ ژ بۆ ئارمانجەکا دیارکری دناڤبەرا ئاخفتنکەراندا هاتە بکارئینان، ل ژێر دەستهەلاتداریا داهێنەری دەردکەڤیت و دبیتە سامانێ ئاخفتنکەران و ل دویڤ ئارەزوویا خۆ گوهۆرینێ تێدا دکەن و پێش دئێخن (فردینان دی سوسور: ١٩٨٥: ٩٤). ئەگەر زمانی د ناڤ دەمیدا وەرگرین و جڤاکێ ئاخفتنکەران فەراموش کەین - وەسا دبینین کو کەسەك بۆ ماوێ چەند چەرخەکان ب تنێ ب ژیت و دەم کارتێکرنێ ل زمانێ وی ناکەت، بەروڤاژی ڤێ چەندێ ئەگەر جڤاکێ ئاخفتنکەران وەرگرین و دەمی فەراموشکەین، کارتێکرنا هێزێن جڤاکی ل سەر زمانی نابینین. ب ڤی شێوەی زمان ل گەل جڤاکێ ئاخفتنکەران د دەمیدا دبوریت و پێ کاریگەر دبیت و گوهورین تێدا دیاردبن. ئانکو ل ڤێرێ زمان ب دەمیڤە دهێتە گرێدان، چونکی دەم دەرفەتێ ددەتە هێزێن جڤاکی کو کارێ خۆ بکەن و گوهورینێ د زمانیدا بکەن. واتە زمان ل ڤێرێ شەنگستێ بەردەوامیێ ب خوڤەدگریت کو ل گەل گەشە و گوهورینا جڤاکی، زمان بەردەوام دهێتەگوهورێ(فردینان دی سوسور: ١٩٨: ٩٦- ٩٧) ب ڤی شێوەی هەر زمانەك ل گەل پێشکەفتنا ئابوری وجڤاکی و رامیاری و هونەری و تەکنۆلۆجی پێش دکەڤیت و ب رێڤە دچیت. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا زۆر زاراڤ و پەیڤێن نوی پەیدابوینە داکو ل گەل پێشکەفتنا زانستی و تەکنۆلۆجی بگونجیت و ب رێڤە بچیت، وەکی پەیڤێن (کومپیوتەر، ئەنترنت، ئیمێل،... هتد) کو ژ زمانێ ئنگلیزی هاتینە وەرگرتن و د ناڤ زمانێ کوردیدا دهێنە بکارئینان. وئەڤ جۆرێن زاراڤان د دەمێن بوریدا ب هیچ رەنگەکی د ناڤ زمانێ کوردیدا نەدهاتنە دیتن و بکارئینان. هەروەسا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەر جهەكی زمانەكێ جیاواز (شێوازەكێ زمانی) ل دویڤ سروشتێ جهی و هەلكەفتێ تێدا دهێتە بكارئینان، كو چەندین جۆرێن شێوازێن زمانی، وەكی (شێوازێ فەرمی، شێوازێ ئاسایی، شێوازی سوزداری.. هتد) ل جهـ و هەلكەفتان دهێنە دیتن. هیچ كەسەك نینە ئێك ژ ڤان شێوازان ب تنێ ل هەمی جهـ و هەلكەفتان بكاربینیت. هەلبژارتنا هەر شێوازەكی ژ ڤان شێوازان ل ژێر بریاردانا جڤاكی كار دكەت و ل سەر دیتنا جڤاكی بۆ ڤان جۆرێن شێوازان و ئەركێ هەر ئێك ژ وان دڕاوەستیت. هەلبژارتنا شێوازەكێ جڤاكییێ ڕەوا ل دەڤ زۆربەی ئەندامێن جڤاكی، نەخاسمە تەخەیا ڕوشنیران و چەوانیا گونجاندنا كەسی د كارئینانا ویدا، یان نەگونجاندنا وی پشتگیرییێ ب هندەك فاكتەران دكەت، ژ وانا: پاشماییێن خێزانی، ئەو دەڤەرا تێدا مەزنبووی، ئاستێ ڕوشنبیری و بیرو باوەرێن سیاسی و جڤاكی. هەروەسا ل سەر وی بابەتێ ئاخڤتن ل سەر دهێتە كرن دڕاوەستیت (نایف خرما: ١٩٧٨: ٢٣٣- ٢٣٤).

زمانێ مروڤی ل گەل تەمەن و گەشەكرنا وی دهێتە گوهۆڕین و پێش دكەڤیت، كو د قۆناغا زاروكینییێدا، ئەوا ب بەرزترین قۆناغا وەرگرتن و فێربوونا زمانی دهێتە دانان، زاروك ژ قۆناغا گروگالكرنێ بۆ قۆناغا ڕستێن ئێك پەیڤی، پاشی دوو پەیڤی، پاشی ڕستێن تەواو و دروست دهێتە ڤەگوهاستن. د ڤێ قۆناغێدا دایباب هاریكارییا زاروكێن خۆ دكەن ب ڕێكا ئاخڤتنێ ل گەل وان ب زمانەكێ تایبەت كو دبێژنێ زمانێ زاروكان هەروەكی بكارئینانا (مەمە) بۆ شیری، یان ئاڤێ، و (عەمی) بو خوارنێ، و.. هتد، ئەڤ دیاردە د زۆربەی وەلاتێن جیهانێدا دهێتە دیتن. مەبەستا دایبابان ژ ڤێ ئاخڤتنێ، ئاسانكرنا ئاخڤتنێیە و هاندانا زاروكێن وانە بۆ بكارئینانا زمانی. پشتی تەمەنێ (٥)، یان (٦) سالیێ، زاروك یاساییێن زمانێ خۆ دوەرگریت و ژمارەكا هەرە مەزن ژ پەیڤان بكاردئینیت، ئەڤ چەندە گوهوڕینەكا مەزن ل سەر زمانێ وی دكەت، كو ژ لایەكیڤە دەست ب فێربوونا زمانێ خویێ فەرمی دكەت، ئەوێ ژ لایێ زۆربەی كەسانێن جڤاكێ ویڤە نەخاسمە كەسانێن ڕوشنبیر دهێتە بكارئینان، ژ لایەكێ دیڤە دەست ب گرێدانا

پەیوەندیێن جڤاکی ل گەل زاروکێن دی دکەت و زمانێ وی ب ئاخفتن و گوتنێن وان کاریگەر دبیت. د قۆناغا سنێلەییێدا، دێ بینین کو کۆمەلەکا سنێلان ب زمانەکێ جیاواز دئاخڤن ب وی شێوەی کو ژ زمانێ کۆمەلەکا دییا سنێلان یێ جیاواز بیت. پاشی قۆناغا پێگەهشتنێ دهێت و زمانێ مروڤی سروشتەکێ تایبەت و چەسپایی دوەرگریت ب تایبەت پشتی مروڤ خواندنا خۆ ب دوماهیک دئینیت و کارەکی دناڤ جڤاکیدا وەرگریت و پلەیەکێ ب دەسڤە بینیت (نایف خرما: ١٩٧٨: ٢٣٨ – ٢٣٩).

٤- ئەرکێن زمانی:

ب شێوەکێ گشتی ئەرکێن زمانی ژ لایێ گەلەك زمانڤانانڤە هاتینە باسکرن. کو هەر ئێک ژ وان کۆمەلەکا ئەرکان دیارکرینە. لەوما دێ هەولدەین ب شێوەیەکێ ڕێکخستی بیر و بۆچوونێن وان دەربارەی ئەرکێن زمانی دیارکەین ب پشتگیریا بۆچوونێن (موفق الحمدانی)، ئەوێ دەهـ ئەرك بۆ زمانی دیارکرین ب ڤی شێوێ ل خوارێ:-

١- دان و وەرگرتنا زانیارییان (ئەرکێ ڤەدیتنێ Heuristic Function):

ئەڤ ئەرکە ب گرنگترین و بەرفرەهترین ئەرکێ زمانی دهێتە هژمارتن. هەروەکی (هالیدایی) دیاردکەت کو پشتی مروڤ د ناڤ دەوروبەریدا خۆ دنیاسیت، زمانی ژ بۆ ڤەدیتن و تێگەهشتنا ڤی دەوروبەری (ژینگەهێ) بکاردئینیت. ئەڤ ئەرکە ب ئەرکێ پرسیارکرنێ دهێتە دانان. واتە ئاخفتنکەر پرسیارا هەر تشتەکێ نەزانیت دکەت، داکو وێ کێماسیا د زانیاریێن ویدا دەربارەی وێ ژینگەها تێدا دژیت پێ پڕ بکەت (جمعه سید یوسف: ١٩٩٠: ٢٤). هەروەسا ((هەواڵ گەیاندن پەیوەندی بە (زانین) و هوشی مروڤەوە هەیە لە بەر ئەمە هەموو بەشەکانی زانستی دا ئەم بەکارهێنانە زۆرە)) (محمد معروف :١٩٨٧: ٢٦). د ڤی جۆرێ ئەرکیدا ((قسەکەر دەیەوێ بوون و نەبوونی یان راستی و ناراستی دیاردەکان پێشان بدات. لە هەمان کاتیشدا رستەکانی هەواڵ گەیاندن مەرج نینە هەر راست بێت، بەڵکو

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەشێی هەڵەبێت، چونکە لێرەدا ئەرکی قسەکەر تەنیا گەیاندنی زانیارییە)) (سەلام ناوخوش و نەریمان خوشناو: ٢٠٠٩: ١٧١). واتە دبیت ئەو زانیاریێن دگەهنە مروڤی د سادە، یان ئالوز، یان گرنگ، یان د بێ مفا بن، بۆ نموونە ئەو زانیاریێن ل سەر بەرگێن تشتێن کڕیاریٚ ژ بۆ ڤەکرن و بکارئینانا وان، دکەڤنە د ناڤ ڤی ئەرکیدا. پەرتووکێن زانستی و ڕاپورتێن ئابوری و کونگرێن زانستی و.. هتد، د ناڤ ڤێ پولینێدا دهێنە دیتن (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ٢٢٣).

ب- ئەرکێ جڤاکیێ زمانی (Inerpersonal Function):

زمان فاکتەرەکێ سەرەکیە بۆ بهێزکرنا پەیوەندیێن د ناڤ جڤاکیدا. کو هەر جڤاکەك کۆمەلەکا دەربڕینێن زمانیێن دیارکری ژ بۆ پەیوەندیکرنێ و گەهاندنێ د هەلکەفتنێن جڤاکیدا بکاردئینن. زمانڤانێ بریتانی (فێرث – Firth,1964) چەختکرنێ ل سەر ئەرکێ جڤاکیێ زمانی دکەت، ئەوێ پێک دهێت ژ پلاندانان و ئاموژگاریکرن و سلاڤکرن و خاترخواستن و ستایشکرن و گازندە و ڕازیکرن و.. هتد (شحدە فارغ ویێن دیتر: ٢٠٠٨: ١٢- ١٣). واتە ((زمان ڕێگەیەکە بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کومەڵایەتی، چونکە مروڤ هەمیشە زمان بەکارئەهێنێ بۆ بەهێزکردنی و پێش خستنی بە یەك گەیشتنی ئادەمیزاد و جورەها دەستەواژەی ئاسایی هەموو روژێک بەکارئەهێنێ بۆ ئەم مەبەستە، وەکو: روژ باش، چونی، تەندروستیت چونە. هتد)) (غازی فاتح وەیسی: ١٩٨٧: ٢١- ٢٢). ئەگەر تەماشەی ڤان دەربڕینان بکەین، دێ بینین کو زۆربەیا وان ب شێوێ پرسیارکرنێنە، بەلێ ((لە ڕاستیدا بۆ پرسیارکردن نایەن بەڵکو قسەکەر بۆ ئەوە بەکاریان دێنێ کە خۆی لە گوێگر نزیک بکاتەوە و شوێنی خوی لە رووی کومەلایەتیەوە بچەسپێنی)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٣٢). مروڤی هیچ مەبەستەك د گوتنا ڤان دەربڕیناندا نینە. واتە مەبەستا مروڤی نەك واتا ڕاستەقینەیا ڤان پەیڤانە، ئەگەر مەبەست پێ واتا ڕاستەقینەیا ڤان پەیڤان بیت، دەربڕینێن وەکی (سەرێ تە ساخ بیت) یان (ژییێ وی بۆ تە بێت)، ئەوێن بۆ خودانێ تازیێ دهێنە گوتن چ ڕامان ددەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەگەر هات و واتا ڕاستەقینەیا ڤان پەیڤان وەرگریت. هەروەکی (موفق الحمدانی) دبێژیت: من هەڤالەکێ سودانی هەبوو، هەر دەمێ من ب دیالێکتا عێراقی سلاڤدکرێ و دگوتێ (چەوانی؟ - شلونک؟)، دا ب گرنژینڤە بەرسڤا من دەت و بێژیت: (ئەز یێ ڕەشم). ئەڤ دەربڕینێن سلاڤکرنێ و ڕوخوشکرنێ گەلەك جاران دبنە ئەگەر ژ بۆ نیاسینا تەخەیێن جڤاکیێن جیاواز، چونکی هەمی ئاخڤتنکەرێن جڤاکی ب ئێک شێواز نائاخڤن، بەلکو تەخەییا گوندی، یان باژێری، یان شێوازێ ئافرەتێ یان زەلامی و..هتد هەنە کو هەر ئێک ژ ڤان ب شێوازەکێ تایبەت دئاخڤیت ل ژێر کاریگەرییا وێ ژینگەها ئەو تێدا دژیت (موفق الحمدانی: ١٩٨٧: ١٢١- ١٢٢).

ت. ئەرکێ سوزداری یان دەروونیێ زمانی:

ئەڤ ئەرکە د وان نامێن زمانیدا دەردکەڤیت، ئەوێن هەست و سوزا ئاخڤتنکەری تێدا دهێتە نیشاندان. ((مەبەست لە هەست دەربڕین ئەوەیە کە قسەکەر هەستی خۆی بەرامبەر شتەکانی خۆی دەرببڕێت. کە ئەمیش لایەنی پوزەتیف و نێگەتیڤی هەیە. وە سادەترین جوری هەست دەربرین لەو گوتنانەدا دەردەکەوێ کە سەرسورمانی تێدا یە وەك :

- ئوف، چەند جارە پێی دەلێم وا مەکە.
- ئاخ دەستم نایگاتێ)) (سەلام ناوخوش و نەریمان خوشناو: ٢٠٠٩: ١٧٢).

ب ڤی شێوەی ((زمان ڕێگەیەکە بۆ چاك کردنی باری روشنبیری و ڕەوشتی بەرز و نەهێشتنی تەنگ و چەمەلی مروڤ و مروڤایەتی. بۆ نموونە شاعیر بە پێی بەهرە و تاقیکردنەوەی تایبەتی خۆی دەستکاری ووشە و رستە و دەستەواژە ئەکات و دەربرینێکی گەلێ شیرین و ناسک و کاریگەر پێک ئەهێنێ بۆ مەبەستی سەرنج ڕاکێشان و دەستنیشانکردنی کێشەی روشنبیری و کومەلایەتی و ئابوری و رامیاری و.. هتد. لە لایەکی ترەوە شاعیر لەم ڕێگەیەوە خەم و پەژارە و ناهەمواری دلی خۆی ئەرەوێنێتەوە)) (غازی فاتح وەیسی: ٢٩٨٧: ٢٢). ئەڤ ئەرکە نە ب تنێ د زمانێ

ئاخڤتنێدا دەردکەڤیت، بەلکو د زمانێ لەشیژیدا دەردکەڤیت، کو د ڤی بواریدا گەلەك ڤەکۆلینێن دەروونی دەربارەی دەربڕینێن چاڤان هاتینە کرن و د ئەنجامدا دیاربوو کو مروڤ دشێت هەست و ئارەزوو و گرنگی پێدانێن کەسانێن دیتر ب ڕێکا دەربڕینێن وان یێن چاڤان بزانیت. و تشتێ ژ هەمیێ سەیرتر ئەوە کو د شیاندایە مروڤ پێشبینیا وێ چەندێ بکەت کو بێ تەماشەکرنا وان، دێ زانیت کا ئەو دێ چ کار کەن. ژ بەر ڤی ئەگەری د شیاندایە بێژین کو بزاڤێن چاڤان کاریگەرترین ڕێکە د گەهاندنێدا (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ٢٣٠).

ج. هەڤکاری و زالبوون ب سەر ژینگەهێدا:

ئەڤ ئەرکە هەمی شێوە و دەربڕینێن زمانی وەکی فەرماندان و قەدەغەکرن و هیڤیکرن و داخوازی و فەرمانێن نەڕاستەوخو ب خوڤەدگریت. هەروەسا هەر شێوازەکێ زمانیێ هاریکاریێ دناڤبەرا دوو کەسان یان زێدەتردا بکەت بۆ ڤێ مەبەستێ دهێتە بکارئینان (هەمان ژێدەر: ٢٢٣). ((فەرماندان: بریتی یە لە داوا و خواستنی قسەکەر بۆ ئەنجامدانی کارێک یان نەکردنی لە لایەن گوێگرەوە. واتە قسەکەر داوا لە گوێگر دەکات کە کارێکی بۆ بکات یان نەیکات)) (هێمن عەبدولحەمید شەمس: ٢٠٠٦: ٢٩). ((سادەترین فەرمان لە شێوەی داخوازی دەبێ وەك:

- فەرمو دانیشە.
- پیالەیەك چام بو لێنێ.

هەرچەندە فەرماندان بە زور ڕێگا دەبێ، بەڵاوترین شێوەی ئەو جورەیە کە بە هۆی ڕستەی فەرمانییەوە دەرببرێت وەك (وەرە دەرەوە ، مەیە ژووری ،... هتد))) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٢٩- ٣٠). ((زمان ڕێگەیەکە بۆ هەلخەلەتاندن و دورخستنەوەی مروڤ لە جورەها بیرکردنەوە. بو نموونە داگیرکەرە بە دەسەڵاتەکانی جیهان هەمیشە زمان بەکارئەهێنن بۆ وەژێر دەسخستنی و چەوسانەوەی میللەتان)) (غازی فاتح وەیسی: ١٩٨٧: ٢٢). شیانێن زمانی ل دەڤ زاروکی گەلەك دسادەنە، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ د ڤی ئەرکیدا ب سەر دکەڤیت، چونکی هەمی هەست و بزاڤێن کەسانێن دوروبەرێ خۆ د خزمەتا خۆدا بکاردئینیت، ب ڤی شێوەی دەستهەلاتێ ل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەر ژینگەها خۆ دکەت (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ١٢٣). ب ڤێ چەندێ زمان چەکەکێ بهێزە کو هەردەم ل گەل مروڤییە د چ دەم و جهـ دابیت و مروڤ بەردەوام پشتگیریێ پێ دکەت ژ بۆ بجهئینانا هەمی کار و بارێن خۆیێن رۆژانە.

ح. ئەرکێ یاساییێ زمانی:

ئەڤ ئەرکە وێ چەندێ دگەهینیت کو گوتن و کریار ل گەل ئێک بهێنە بجهئینان. واتە دەمێ مروڤ د ئاخفتنا خۆ یا ئاسایدا دبێژیت: (ئەز ب ڤی کاریڤە مرم)، وی دەمی مروڤ ب ڕاستی نامریت، بەلێ ئەگەر کەسەك ب هەڤژینا خۆرا بێژیت: (من تۆ ب هەرسێ تەلاقان بەردایی)، وی دەمی هەڤژینا وی ب ڕاستی ژێ دهێتە بەردان. هەروەسا دەمێ دادوەر بریارا بێ گونەهییا تاوانبارەکی ددەت، تاوانبار (ژ لایێ یاسایێ) بێ گونەهـ دبیت و دهێتە ئازادکرن. هەر ب هەمان شێوە گرێدانا گرێبەستێن کڕین و فروتن و کرێکرنێ و ئەو پەیمانێن دناڤبەرا وەلاتاندا دهێنە گرێدان دەربارەی شەڕی یان ئاشتیێ و پێکهاتنێ هەمی دچنە د ناڤ ڤی ئەرکیدا (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ١٢٢- ١٢٣). ب ڤی شێوەی ئەڤ ئەرکە ژ کریارێن ئاخفتنێ یێن ڕاستەوخو دهێتە هژمارتن، چونکی گوتن ل گەل کریارێ دهێتە پڕاکتیکرن، کو زانایێ زمانی (ڤینچ)ی سێ کریارێن ئاخفتنێ، ئەوێن ب شێوەیەکێ ڕاستەوخو دهێنە بجهئینان، دیاردکەت، ئەوژی :

١. کریارا ژنئینانێ (مارکرنێ): ئەز بریارێ ددەم کو هوین نوکە ژن و مێرن.
٢. کریارا ناڤ دانانێ: من ناڤێ کچا خۆ کرە ڕوشەنگ.
٣. کریارا داخستنا کۆڕ کومبوونێ: ئەز ڕادگەهینم کو کومبوونا مە یا تەواوە (Jefry Finch:2000:8:). ئەو ڕستێن د ڤی ئەرکیدا دهێنە دیتن، چەند تایبەتییەکان ب خۆڤەدگرن، کو(محمد معروف) ی ئاماژە ب ڤان تایبەتییان دایە ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

١. ((بکەری کارەکە ئاسایی کەسی یەکەمی تاك و کویە. وەك من / ئێمە. .. هتد.

٢. ئەو كارانەی لەم جورە گوتنانەدا دەبینرێن كومەلێكی دیاركراوی داخراون وەك: ناونان و بەلێندان..)) (محمد معروف: ١٩٨٧: ٣٠). هەروەسا ئاخڤتنا بجهئینایی هەر ژ كەڤندا زۆر گرنگی پێ هاتیە دان. هەلبەت پێش بەلاڤبوونا نڤیسینێ و دروستكرنا یاسایێن نڤیسی، گوتنا زارەكی پێگیری پێ دهاتە كرن. ژ بەر ڤی ئەگەری داب و نەریتێن هوزەكی بهایەكێ زۆر بەرز ددانە پەیمانا زارەكی و دگوتن (ئەو مێرە ئەوێ ئاخڤتنا خوّ بجهدئینیت) (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ٢٢٢- ٢٢٣).

خ. ئەركێ ڕازیكرنێ یان كارتێكرنێ ل سەر كەسانێن دیتر:

ئەڤ ئەركە د وان نامێن زمانیدا دەردكەڤیت، ئەوێن ئاخڤتنكەر تێدا كارتێكرنێ ل سەر گوهداری دكەت و هەولددەت سەرنجا وی بەرەڤ خوّ ڕابكێشیت. ((وروژاندن: دروستكردن یان جولاندنی هەستی گوێگرە. قسەكەر دەیەوێ هەستێكی جوان یان ناشیرین، خوش یان ناخوش، بە چەند دەربرینێك لای گوێگر دروستبكات. واتە دەكرێ بوترێ كە وروژاندن هاندانی گوێگرە لە لایەن قسەكەرەوە)) (هێمن عەبدولحەمید شەمس: ٢٠٠٦: ٢٩). ب ڤی شێوەی ((زمان هەمیشە رێگەیەكە بوّ بزواندنی مروڤ بوّ كردنی هەموو كردەوەیەكی چاك و خراپ و قابل بوون بە مەسەلەیەك)) (غازی فاتح وەیسی: ١٩٨٧: ٢٢). ئەڤ ئەركە دبیتە جهێ گرنگیپێدانا دەزگەهێن ڕاگەهاندنێ و پروپاگەندەیا سیاسی و ڕێكلامێن بازرگانی و.. هتد، بوّ نموونە: دەزگەهەكێ ڕاگەهاندنێ ناڤێ خەباتكەر، یان تێكوشەر ل سەر بزاڤەكا سیاسی ددانیت، بەلێ د هەمان دەمدا دەزگەهەكێ دیێ ڕاگەهاندنێ ناڤێ تێكدەر(ڕوخێنەر) ل سەر هەمان بزاڤ ددانیت پشتی كارێن وان یێن خراپ ڕادگەهینیت. بێ گومان ئەڤ ئەركە د هەر مالەكێدا ژ لایێ خەسی و بویكانڤە دهێتە بجهئینان. كو خەسی هەولددەت ب ڕێكا زمانی كارتێكرنێ ل هزر و بیرێن كورێ خوّ بكەت، ئەگەر بڤێت كوڕ و بویكا خوّ ژ ئێك دویر كەت. هەر ب هەمان شێوە بویك هەولددەت ب ڕێكا زمانی هەڤژینێ خوّ و دایكا وی ژ ئێك دویر كەت. هەر دانانەكا زانستی ژ ئەركێ ڕازیكرنێ بێ بەهر نینە، ئەگەر ل دویڤ تیورەكا زانستی یا دیاركری هاتبیتە دانان. دبیت ئەڤ ئەركە د ئەدەبێدا ب شێوێ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

چیروك یان ڕومان یان هوزان ب شێوەیەكێ نەڕاستەوخو ب دەركەڤیت (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ٢٢٤).

٥- جورێن زمانی:

زمان ب گەلەك جوران دهێتە دەربڕین، كو ژ لایێ روخساریڤە د شیاندایە بهێتە دابەشكرن ل سەر دوو جۆران:

أ. زمانێ دركاندی: كو پێك دهێت ژ زمانێ ئاخفتنێ و زمانێ نڤێسینێ. ئانكو ئاخڤتن زمانێ دەربڕینێیە و شیانێن مروڤینە ل سەر دركاندنا زمانی و نڤێسینا وی.

ب. زمانێ نە دركاندی(زمانێ لەشی): كو پێك دهێت ژ شیانێن مروڤی ل سەر گوهداریكرنا زمانی و تێگەهشتنا وی و بجهئینانا وی بێی دركاندنا وی (احمد نایل الغریرو یین دیتر: ٢٠٠٩: ٧). ب ڤی شێوەی دوو جورێن زمانی دهێنە دیتن، ئەوژی (زمانێ ئاخڤتنێ) و (زمانێ لەشی)یە، كو ل ڤێرێ هەر جۆرەك ژوان، ژ لایێ چەوانیا پەیدابوونا وان و مەبەست ژ بكارئینانا وان.. و هتد، دێ ب درێژی ل سەر ئاخڤین.

١- زمانێ ئاخڤتنێ:

پەیڤ دبیتە بچویكترین یەكەییا دەنگی د ئاخڤتنێدا. كو ژ دەستپێكێ ژ دەڤێ مروڤی دەردكەڤیت ژ ئەنجامێ كاركرن و بەشداربوونا كۆئەندامێ دركاندنێ و ئاخڤتنێ. و ئەو دەنگێ ئاخڤتنێ دكەڤیتە د قۆناغا چوارێدا ژ پڕوسێسا فیزیولوجیا ئاخڤتنێ. واتە ئاخڤتن د چوار قۆناغادا دبوریت ب ڤی شێوەی:-

قۆناغا ئێكێ: دروستكرنا وێنەكێ لوجیكی و هێمایی د مێشكیدا(Symbolization).

قۆناغا دوێ: بەرهەمئینانا شەپولێن بایێ هەناسەدانێ (Respiration).

قۆناغا سێیێ: بەرهەمئینانا دەنگێن فونیمان (Phonation).

قۆناغا چوارێ: دەرئێخستنا لەرینا وان دەنگێن ئاخڤتنێ (Articulation).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ب ڤی شێوەی دێ بینین کو پێش ئاخڤتنکەر دەست ب ئاخڤتنێ بکەت، د زنجیرەیەکا پرۆسێسێن لۆجیکی و بایۆلۆجی و دەروونیدا دبوریت (احمد نایل الغریر: ۲۰۰۹: ۳۱). واتە ((ئاخفتن (Laparol): ژ گشت وشە و پێکهاتنێن (تەرکیبێن) ژ ئەنجامێ لڤلڤین و پێ ڕابوونا ئەندامێن درکاندنێ - اعضاء النطق- پەیدا دبیت، یان ب دەربرینەکا دیتر، ئاخفتن ژ گشت دەربڕینێن هەلبژارتەیێن تاکە کەسێن کۆمەڵەکێ دیارکری پێک دهێت)) (عبدالوهاب خالد: ۲۰۰۵: ۲۹). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو ژمارەکا کۆئەندامان بەشداریێ د پرۆسێسا ئاخڤتنێدا دکەن. ئەو کۆئەندام پێک دهێن ژ (کۆئەندامێ هەناسەدانێ، کۆئەندامێ دەماری، کۆئەندامێ گوهداریکرنێ). ل ڤێرێ دێ کورتییەکێ ژ پرۆسێسا ئاخڤتنێ شرۆڤەکەین و چەوانییا بەشداربوونا ڤان هەرسێ کۆئەندامان تێدا دیارکەین. مرۆڤ د هەناسەدانا ئاساییدا نیڤ لیترا بایی دهەلکێشیت، بەلێ هندەك جاران بەرزترین برەییا بایی د هەناسەوەرگرتنێدا دکەڤیتە دناڤبەرا (٤-٥) لیتراندا. ئەو برەییا بایا پشتی هەناسەوەرگرتنەکا کویر و تەواو دەردکەڤیت دبێژنێ (فراوانیا چالاك یا سیهان Vilal- Capacity)، کو مفا ژ ڤێ برەییا بایی دهێتە وەرگرتن بۆ دروستبوون و بەرهەمئینانا دەنگێن زمانی، پاشی کریارا درکاندنێ یان ئاخڤتنێ دهێتە ڕویدان. واتە پرۆسێسا هەناسەوەرگرتنێ و هەناسەدانێ ب ڕێکا دەڤی و دفنێ دەستپێدکەت و ل جهێ هەردوو سیهان ب دوماهیک دهێت، ب ڤی شێوەی هەر ئەندامەك بکەڤیتە دناڤبەرا ڤان هەردوو جهاندا بەشداریێ د پرۆسێسا ئاخڤتنێدا دکەت. هەژییە بێژین کو دەرئێخستنا هەر دەنگەکی ژ دەنگێن ئاخڤتنێ ل سەر هەبوونا ڤێ برەییا بایی دراوەستیت و ڕێگرتنا کۆئەندامێ درکاندنێ بۆ بایێ هەناسەدانێ، پێدڤی ب لەرزینەکا زێدەیە بۆ گەردیلێن بای و زێدەکرنا پالدانا وان، کو ئێکەمین جهێ دبیتە ڕێگر د ڕێکا بایێ هەناسەدانێدا، ئەو بوشاییا بچویکە د گەروییدا، ئانکو ئەو جهێ دکەڤیتە دناڤبەرا ژێیێن دەنگیدا (Vocal Foldes) کو ل ڤێرێ دەنگێن جیاواز دروست دبن. ئاخڤتنا ئاسایی دەستپێدکەت پشتی قەبارێ بایێ وەرگرتی دگەهیتە نیڤەکا برەییا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

(فراوانیا چالاك یاسیهان) و پاراستنا برەیەکا بایی ژ بۆ تەواوکرنا پرۆسێسا ئاخفتنێ. کۆئەندامێ دەماری، ئەوێ پێک دهێت ژ مێشکی دبیتە خالا دەستپێکێ و دوماهیێ د پرۆسێسا پەیوەندیکرنا زمانیدا دناڤبەرا ئاخفتنکەری و گوهداریدا، ژبەر ڤی ئەگەری هەر تێکچوونەك د مێشکیدا بهێتە دیتن، دبیتە ئەگەرێ تێکدانا پرۆسێسا فێرکرن ووەرگرتنا زمانی. هەر ب هەمان شێوە پێدڤییە کۆئەندامێ گوهداریکرنێ - هەردوگوھ - د ساخلەم بن و هیچ کێماسییەك تێدا نەبیت، داکو دەنگێن زمانی ب شێوەیەکێ دروست بگەهنە مروڤی و پرۆسێسا ئاخفتنێ ب شێوەیەکێ دروست ب رێڤە بچیت (احمد نایل الغریر و یێن دیتر: ٢٠٠٩: ٣١- ٥١). ((ئاخاوتن دەقێکی بەکارهێنراوە لە دەوروبەرێکدا کە قسەیەکە لە نیوان دوو کەس یان زیاتر کە بە ئازادی بە رێوە دەچێ، بەمەش واتاکەی دەبێتە واتای دەق لە گەڵ واتای دەوروبەرەکە لە سەر چوار بنەما بەندە(نێنەر، وەرگر، بابەت، دەوروبەر). جا ئەو واتایە هەڵدەبژێرێن کە لە گەڵ دەوروبەردا دەگونجێ)) (عەبدولواحید موشیر دزەیی: ٢٠٠٩: ٣٣). ئاخفتن ب رێکا گوهداریکرنێ هەست پێ دهێتە کرن و د شیاندایە ب رێکا بەرزیێ و نزمیێ و ئەو دەمێ تێدا دهێتە رویدان سالوخەتێن وێ بهێنە دیارکرن، ئەو ب درێژیا تەوەرێ دەمی دەنگەکێ پڕی واتایە. هەروەسا ئاخفتن ئێک ژ وان رێکانە یێن زمانێ خۆ تێدا ب کاردئینین، کو ئەم ب رێکا وی دخوینین و دنڤێسین و گوهدارییا کەسانێن دیتر دکەین و ئەوژی ب رێکا وی دئاخفن. واتە ئاخفتن ڤەگوهاستنا زمانییە بۆ دەنگی (د. جلوریان ج ز بوردن ویێن دیتر: ١٩٩٨: ١٦). لایەنێ دەنگیێ ئاخفتنێ پێدڤی ب گرنگی پێدانێیە، چونکی دەنگ رەگەزەکێ گرنگە ژ رەگەزێن کەسایەتیێ. دەنگێ ئاخفتنکەری و پلا بەرزاتییا وی هاریکاریێ د دەربرینا واتاییێن رس و گەهاندندا وان دکەت (على النعيمى: ٢٠٠٤: ١٣٧- ١٣٨). زۆربەی جاران د ماوێ ئاخفتنێدا، بەشەك ژ رستێ ل جهێ رستەکا تەواو دهێتە گوتن و ئەم هەردەم ل نیڤا رستێ هزرێ د تشتەکێ دیتردا دکەین و دەست ب رستەکا نوی دکەین پێش رستا ئێکێ ب دوماهی بینین (د. جلوریان ج. بوردن: ١٩٩٨: ١٧). ژبەر ڤی ئەگەری د شیاندایە بێژین کو رستە (Sentence)دبیتە یەکەییا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پیڤانێ د ئاخڤتنێدا، چونکی ئێک ژ تایبەتییێن ئاخڤتنێ سەربەخوییا پێکڤەگرێدانا کەرەستێن وێ یە دگەل ئێک، ب دەربڕینەکا دیتر، ئاخڤتن کۆمەلەکا وان گوتنانە، ئەوێن ژلایێ خەلکیڤە دهێنە بکارئینان کو پێک دهێت ژ:

١. دەربڕینێن تاکە کەسی ئەوێن پشتگیرییێ ب حەز و ئارەزوویێن ئاخڤتنکەری دکەن.

٢. کریارێن درکاندنێ کو ئەوژی تشتەکێ هەلبژارتیە - واتە ل ژێر دەستهەلاتا مروڤی دایە - و گەلەك د پێدڤینە ژ بۆ ب دەستڤەئینانا دەربڕینێن دیارکری (رولون. س.ولز: ؟: ٦٩). هەروەسا ((ئاخاوتن لایی هەندێ لە زمانەوانان بە یەکەیەکی سەرەکی پەیوەندیکردنی دادەنرێت، چونکە پەیوەندییەکی توند و رێککەوتن هەیە لە هونینەوەی دەقی ئاخاوتن دا، لە میانەی ئەو کارلێککردن و ئالوگورکردنەکە (نێنەر)ان لە کاتی ئاخاوتن دا دەیهێننە کایەوە)) (عەبدولواحید موشیر: ٢٠٠٩: ٣٣). واتە ئاخڤتن دبیتە بەشەك ژ سەرەدەریکرنا جڤاکی، لەوما خواندنا وێ پشت بەستنێ ب گەلەك زانستێن دیتر دکەت وەکی زانستێ دەروونیێ جڤاکی (Social Psychology) و زانستێ جڤاکی و ئەنترۆپۆلۆجی و ئیتۆلۆجی (زانستێ خواندنا شێوازێ گیانداران) و فەلسەفە و زیرەکییا دەستکرد (Artifial–Interlligerce) و زانستێ زمانڤانیا جڤاکی و زانسێ زمانی (د. هدسن: ١٩٨٧: ١٨٧).

- **جورێن ئاخڤتنێ و تایبەتیێن وان:**

هەر مروڤەك د بارودوخەکێ جیاوازدا دژیت، کو ل دویف وی بارودوخی ئاخڤتنا وی خاسیەت و سروشتەکێ تایبەت ب خوڤە دگریت، ل دویف ڤێ چەندێ جورێن ئاخڤتنێ یێن جیاواز دهێنە دیتن، ئەوژی :

١. ئاخڤتنا دەرەکی: ئەڤ جورێ ئاخڤتنێ دهێتە دابەشکرن ل سەر ئاخڤتنا زارەکی و ئاخڤتنا نڤیسی، کو ئاخڤتنا زارەکیژی دهێتە دابەشکرن ل سەر: ئاخڤتنا ئاراستەکری (مونولوج) و ئاخڤتنا گەنگەشەکری (دان وستاندن).

٢. ئاخڤتنا ناڤخویی.

ژتایبەتیێن ئاخڤتنا دەرەکی:

أ. ئامرازەکێ زانینێیە ژ لایێ (بیستنێ و دیتنێ)ڤە بوٚ کەسانێن دیتر ئانکو د شیاندایە، ب رێکا ئاخڤتنا دەرەکی، مروڤ پەیوەندیێ ب کەسانێن دیتر بکەت. د هندەك دوخێن دیارکریدا مروڤ
دشێت هزرکرنەکا ئاشکرا بکەت بێی پەیوەندیێ ب کەسانێن دیتر بکەت.

ب. هەبوونا پەیوەندییەکا ڕاستەوخوٚ دناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریدا، هەروەکی د وێ ئاخڤتنا زارەکیا بزاڤ و ئاماژە و بەرسڤدان تێدا دهێنە بجهئینان، بوٚ نموونە، د سیستەمێ فێرکرنا گشتی و خواندنا بالادا ل کومارا روسیایا ئێکگرتی، ئەزمونێن هەمی ئاستێن خواندنێ ب شێوێ زارەکی دهێنە کرن.

ج. هەبوونا پەیوەندییەکا نەڕاستەوخوٚ دناڤبەرا نڤێسەری و خواندەڤانیدا، کو ئەڤ چەندە دبیتە ئاستەنگ د رێکا نڤێسەریدا دەمێ ئاخڤتنێ پێک دئینیت و دروست دکەت، چونکی ئەو شێوازێن د ئاخڤتنا نڤێسیدا دهێنە بکارئینان(وەکی خالبەندی و تشتێن دیتر)ب هەمان پلە و جوٚر و شێوازێن

د ئاخفتنا زارەکیدا دهێنە بکارئینان، ناهێنە دەربڕین، لەوما دەربڕینا ئاخفتنا نڤیسی کێمترە ژ دەربڕینا ئاخفتنا زارەکی، ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو پێدڤییە ل سەر نڤیسەری، کارێ وی ب شێوەیەکێ پوخت و ب رێک و پێکی بهێتە بجهئینان. هندەك جۆرێن دیتر یێن ئاخفتنێ هەنە کو سروشتێ ئاخفتنا زارەکی و ئاخفتنا نڤیسی د ئێک دەمدا دوەرگریت هەروەکی پروگرامێن ڕادیو و تەلەڤزیونا پەروەردەیی. ب ڤی شێوەی، ل دویڤ بارودوخێن جیاوازێن پەیوەندی دناڤبەرا کەساندا دهێتە کرن دبیت ئاخفتنا زارەکی ب شێوێ گەنگەشەکرن بیت، یان ئاراستەکری (مۆنۆلۆج)بیت. د ئاخفتنا گەنگەشەکریدا، ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ پەیوەندییا ئاخفتنێ دناڤبەرا دوو کەسان، یان زێدەتر ل سەر بابەتەکێ دیارکری دهێتە کرن، یان ب شێوێ پرسیار و بەرسڤ دهێتەکرن. هەروەسا د گەنگەشەکرنێدا ئاخفتنکەرەك هەیە و ئەوێن دیتر گوهدارییێ دکەن، بەلێ گوهدار ژ بلی گوهداریکرنێ، بەشدارییێ د ئاخفتن و گەنگەشەکرنێدا دکەن. ژ بەر ڤێ چەندێ پێدڤی ب بەرهەڤکرنەکا پێشین و درێژەپێدانێ د ئاخفتنێدا نینە.

د ئاخفتنا ئاراستەکری (مۆنۆلۆج)دا، ب تنێ ئاخفتنکەرەك هەیە و کەسانێن دیتر ب تنێ گوهداریکرنێ دکەن، بێی کو بەشدارییێ د ئاخفتنێدا بکەن. ژ تایبەتییێن ڤی جورێ ئاخفتنێ، ئاشکرایی و نەچارییا ڕازیکرنێ و کارتێکرنێ ل سەر گوهداری. لەوما پێدڤییە هویربینی و پێکڤەگرێدان و ئاراستەکرنا هزر و بیران و درێژەپێدان و بەرهەڤکرن و پلاندانانەکا پێشین بۆ بهێتە دابینکرن. ئانکو نابیت ئاخفتنکەر ب تنێ خۆ ب ناڤەڕوك و ئاڤاکرنا ئاخفتنا دەرەکیڤە گرێبدەت، بەلکو پێدڤییە دیڤچوونا کاریگەرییا گوهدارانژی ل بەر چاڤ وەرگریت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢- ئاخفتنا ناڤخویی: پرۆسێسا ئاخفتنا ناڤخویی هیچ دەنگەك تێدا نینە. ئانكو یا بێ دەنگە و گەلەك یا قورسە كو ب شێوەیەكێ ڕاستەوخو ژلایێ كەسانێن دیترڤە بهێتە زانین، ل دوماهیێ نەشێت ببیتە ئامرازەك بۆ پەیوەندیكرنێ. ئاخفتنا ناڤخویی دبیتە لایەنێ ئاخفتنێ د كریارا هزركرنێدا و ب شێوێ ڕستێن كورت و ڤەشارتی دهێتە دیتن، كو دبیت ژ پەیڤەكێ پێک بهێت، ئەو پەیڤ دبیت (بكەر، جێگرێ بكەری، نیهاد،. .هتد) بیت. ژ بەر وێ كورتییا د هزركرنێدا دهێتە كرن، ب شێوەیەكێ روون و تەواو بۆ مروڤی ناهێتە دیاركرن. دەمێ مروڤ د پرۆسێسا هزركرنێدا توشی ئاستەنگان دبیت، نەچار دبیت پشت بەستنێ ب ئاخفتنا ناڤخویی یا درێژكری بكەت. ئەو گیروگرفتێن مروڤ تێدا دژیت ژ بۆ دیتنا گەلەك شرۆڤەكرنان بۆ هەمان هزر، زۆربەی جاران دبنە ئەگەر ژ بۆ ڤەگوهاستنا مروڤی ژ ئاخفتنا ناڤخوییا كورت بۆ ئاخفتنا دەرەكییا درێژكری و ئاشكرا بۆ كەسانێن دیتر. ئەو تاقیكرنێن هاتینە كرن، دیاردكەن كو پرۆسێسا ئاخفتنا ناڤخویی ل دەمێ چارەسەركرنا كێشێن لۆجیكی و زانستیێن ئالوز زێدە دبیت، ژ بەر ڤی ئەگەری پێدڤیە ل سەر ماموستای د بەرسڤدانێدا لەزاتیێ ل قوتابییان نەكەت. ئانكو دەرفەتێ ب دەتە وان كو هزركرنێ و وردیێ د بەرسڤێدا بكەن (محمد بنی یونس: ٢٠٠٤: ١٩٥- ١٩٦).

ب- زمانێ لەشی (گەهاندنا نە زمانی):

مروڤ هزر دكەت كو ب تنێ ئەزمان سیستەمێ سەرەكیێ گەهاندنێیە دناڤبەرا مروڤاندا، بەلێ ئەڤ سیستەمە ب تنێ ب ڤی كارێ ڕانابیت، بەلكو هندەك جاران سیستەمەكێ دیێ گەهاندنێ د گەلدا كار دكەت، یان دشێت ب تنێ ب ئەركێ گەهاندنێ ڕاببیت كو دبێژنێ زمانێ لەشی، یان گەهاندنا نەزمانی. واتە (زمانێ لەشی: ئەو زمانە، یێ ب ڕێكا وی مروڤ هەمی هەست و بیر و بۆچوونێت خۆ بێی دركاندنا هیچ دەنگەكی یان پەیڤەكێ دەربریت. ئەڤ جۆرێ زمانی پێک دهێت ژ بزاڤێن سەر و چاڤان و ملان و دەستان و... هتد، ئەوێن ژ بۆ دەربڕینا هەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

تشتەکێ مە دڤێت بگەهینینە کەسانێن دیتر، یان گەنگەشێ ل سەر بکەین و ڕاستڤەکەین و تەواو بکەین دهێنە بکارئینان) (موفق الحمدانی: ٢٠٠٤: ٢٢١). زۆر جاران زمانێ لەشی پتر نهێنییان دەردبڕیت و ئاشکرا دکەت ژ زمانێ ئاخڤتنێ ب تایبەت ئەگەر بێی هەستکرن بهێتە ڕویدان (غدویس و غروست: ٢٠٠٩: ٦). ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو دوو جۆرێن زمانێ لەشی دهێنە دیتن، ئەوژی:-

١- زمانێ لەشی یێ هەستپێکری (ل ژێر دەستهەلاتا مروڤی): کو پێک دهێت ژ هەمی دەربڕین و بزاڤێن ب ڕێکا دیتنێ هەست پێ دهێتە کرن و زانین. وەکی وان ئامازێن دەریاییێن دەریاڤان ژ دویرڤە ل گەل ئێک و دوو بکاردئینن، یان هێماییێن نێچیرێ دەمێ نێچیرڤانەك نیشانەکێ، یان ئامازەکێ بۆ نێچیرڤانەکێ دیتر دهنێریت داکو ب بێ دەنگی دەست ب سەر نێچیرا خۆدا بگرن. هەروەسا ئەو بزاڤێن دەستی و لەشیێن ژلایێ کەر و لالانڤە دهێنە بکارئینان ژ بۆ دەربڕینا بیر و بۆچوونێن وان، یان ئەو ئامازێن هندەك جاران مروڤ نەچاردبیت بکاربینیت دەمێ ئاخڤتنکەر د مروڤی نەگەهیت و.. هتد ژ وان دیاردێن مروڤ ل دویڤ حەز و ئارەزوویا خۆ دەربڕینێ ژ واتا وان دکەت.

٢- زمانێ لەشی یێ هەست پێ نەکری (دویری دەستهەلاتا مروڤی): کو پێک دهێت ژ وان هێما و ئامازێن بێی هەستکرن ل دەڤ مروڤی پەیدادبن. واتە نە ل دویڤ حەز و ئارەزوویا وی دهێنە ڕویدان. وەکی وان دەربڕینێن سروشتیێن ژ ئەنجامێ هەلچوونان پەیدادبن، بۆ نموونە، سووربوون و زەربوونا روخسارێ مروڤی، زلبوون، یان نقاندنا چاڤان و لەرزینا لەشی و..هتد، کو ئەڤ دەربڕینە ب ڕێکا دیتنێ هەست پێ دهێتە کرن و زانین و ئامازێ ب خوشی و نەخوشی و ئێش و ئازار و شەرم و بێزارییێ دکەن. دەربڕینێن وەکی کەنی و گری و قیژی و.. هتد، ب ڕێکا بیستنێ هەست پێ دهێتە کرن و دهێنە زانین (علی عبدالواحد الوافی: ١٩٥٧: ٧٤- ٧٥). کە واتە د شیاندایە لەشێ مروڤی هێمایان ب شێوەیەکێ خورسکی (زکماکی)، یان ب شێوەیەکێ دروستکری ب ڕێکا بزاڤێن لەشی بەرهەم بینیت، چونکی زمان سیستەمەکێ هێماییێ خورسکیە کو هەر لایەنەکێ وی ب هێمایەکێ ڕادبیت و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەڤ چەندە هەمی ب رێکا لەشی دهێنە بەرهەمئینان (ترنس هوگز: ١٩٨٦: ١٢٤).
((رەهەندی جەستە و توبۆگرافیای کەسێتی بە بەراوردکرن لە گەل تێکرای رەهەندەکانی تری کەسێتیدا کەمتر گورانی بە سەردا دێت و دەکرێت بلێین لە نیو زەمەنێکی سنووردارادا بە شێوەیەکی رێژەی چەسپاوە، دەنا ئەمیش وەك خۆی نامێنێتەوە و تێپەربوونی هەفتە و مانگ و سالەکانی تەمەن شێوەکەی دەگورێ و ئەگەرەکانی لاوازی و قەلەوبوون لە بەردەوامیدایە)) (سابیر بۆکانی: ٢٠٠٦: ٧٥).
زمانێ لەشی هەر ژ کەڤندا، بەلکو ل گەل پەیدابوونا مروڤی گرنگی پێ هاتیە دان و چەندین ڤەکۆلین ل سەر هاتینەکرن کو ((یەکەم کتێب لە بارەی زمانی جەستەوە، لەسالی (١٦٤٤)دا بلاوکرایەوە لە لایەن (John Bulwer)ەوە بە ناوی (سروشتی زمانی دەستەوە) نوسراوە. ئەمەش زیاتر مانای جوڵە و بزواندنەکانی دەستی رووندەکردەوە)) (محەمەد ئەمین حسەین: ٢٠٠٤: ٢٠). د قوناغەکا دیتردا (دار جرین)ی ل سالا (١٨٧٧)ێ پەرتووکەك ل سەر بزاڤێن لەشی نڤێسی ب ناڤێ (دەربرینا هەلچوونان ل دەڤ مروڤی و گیانداری)، بەلێ پەرتووکا (Ray Bird Whistell-1952) وەك دەستپێکەك بۆ خواندنەکا رێکخستی یا بزاڤێن لەشی هاتیە تومارکرن. کو تێدا زانستەك ب کارئینایە کو رادبیت ب چارەسەرکرنا (لایەنێن گەهاندنێ د شێوازێ وەرگرتیدا ب رێکا فێربوون و دروستکرنێ د بزاڤێن لەشیدا) (بییر جیرو: ١٩٩٢: ١٤٥). پاشی چەندین ڤەکۆلینێن دیتر ژ لایێ زانایانڤە د ڤی بواریدا هاتنە کرن، ژ وانا ڤەکۆلینا (ئارگایل و هەڤالێن وی) (Argyle.et.al,1968) و هەدوو ڤەکۆلینێن (ئێکسلاین- Exline)ی ل سالێن (١٩٦٣) و (١٩٦٥)ێ، کو ل سەر دەربرینێن چاڤان هاتینەکرن. هەروەسا ڤەکۆلینا (مهرابیان- Mehrabian,1972)ی کو ل سەر دویراتییا دناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریدا هاتیەکرن (موفق الحمدانی: ١٩٨٢: ٢٣١- ٢٣٢). هەژی ئاماژەکرنێیە کو پەرتووکا (The Silent Language) یا نڤێسەرێ وێ (Hall)ی ل سالا (١٩٥٩)ێ وەك بنیاتەکێ سەرەکی بۆ دویراتییا دناڤبەرا ئاخڤتنکەرێن ئەمریکیدا هاتیە دانان (بییر جیرو: ١٩٩٢: ١٤٦). ب ڤی شێوەی ڤەکۆلینێن زانا و دەروونناسان د بەردەوامبوون ل سەر

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بزاڤێن لەشی و تا نوکە ڤەکۆلین ل سەر دهێنەکرن. گوتن نە ب تنێ ژ زنجیرەیەکا پەیڤێن ل دویڤ ئێکدا پێک دهێت، بەلکو دوو دیاردێن دەنگیێن ئاشکرا د گەلدا دهێن، کو ب هەر گوتنەکا ژ لایێ ئاخفتنکەریڤە بهێتە گوتن دهێتە گرێدان، ئەوژی: موزیکا ئاخفتنێ، و هاریکارێن زمانینە. موزیکا ئاخفتنێ پێک دهێت ژ (هێز و ئاوازە و. . هتد) و هاریکارێن زمانی پێک دهێن ژ لەزاتییا بجهئینانێ و بەرزبوونا دەنگی و.. هتد. هندەك دیاردێن نەزمانییێن جوراوجور ب گوتنێن ئاخفتنکەریڤە دهێنە گرێدان وەکی (ئاماژێن چاڤان، دەربڕینێن روخساری، و بزاڤێن لەشی و.. هتد) کو وەك بەشداربوویێن زێدە د دەستنیشانکرنا بنیاتێ گوتنێ، یان واتا وێدا دکەن. هەروەسا د شیاندایە بهێنە وەسفکرن ب هاریکارێن زمانی (John Lyons: 1985: 23-24). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیار دبیت کو زمانێ لەشی دەمێ ل گەل ئاخفتنێ دهێت دبێژنێ هاریکارێن ئاخفتنێ کو بۆ پتر ڕوونکرنا ئاخفتنێ دهێتە بکارئینان. دەمێ زمانێ لەشی ب تنێ دهێتە بکارئینان دبێژنێ گەهاندنا نەزمانی. دبیت ئاماژەکرن، یان زمانێ لەشی بۆ گەلەك مەبەستان بهێتە بکارئینان، کو (ئارگایل- Argyle,1975)ی چوار ژ ڤان مەبەستان دیارکرینە، ئەوژی:-

١. هاریکاریا ئاخفتنکەری دکەت ژ بۆ دەربڕنا وێ مەبەستا وی دڤێت بێژیت. وەکی چەختکرن ل سەر پەیڤێن گرنگ. هەروەکی بەرزکرن، یان نزمکرنا دەنگی د پەیڤەکێدا ژ پەیڤێن گوتنێ، ئەگەر ل گەل پەیڤێن دیتر بهێتە بەراوردکرن.
٢. جهێ ئاخفتنێ دگریت. وەکی بزاڤا ملان کو دەربڕینێ ژ بێ خەمیێ دکەت، یان بزاڤێن سەری ژ بۆ دەربڕینا ڕازیبوون یان نەڕازیبوونێ.
٣. دەربڕینێ ژ لایەنێ دەروونی دکەن. وەکی نیشانێن روخسارێ مروڤی – سەروچاڤ- دەمێ مروڤ هەست ب بێزاریێ دکەت، دەمێ نەچاردبیت گوهدارییا ئاخفتنەکا بێ مفا بکەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤. دەربڕینێ ژ هەست و سوزان دكەت. وەكی سلاڤكرن و چوونا سەرێ هەڤالەكێ خوشتڤی كو بۆ ماوەكێ درێژ نەدیتبیت، ژ بۆ دەربڕینا كەیفخوشییا خۆ یا ژ دل ب دیتنا وی (موفق الحمدانی: ٢٠٠٤: ٢٢٢). نموونە ل سەر زمانێ لەشی دزۆرن، چونكی هەر بزاڤەكا لەشی هێمایەكێ ددەت و واتایەكێ دگەهینیت. ل ڤێرێ ب تنێ دێ چەند هێمایەكێن زمانێ لەشی وەرگرین و شرۆڤەكەین و ئەو واتایێن دگەهینن، ئاشكرا كەین:

١- دەربڕینێن ڕوخساری (سەروچاڤ):

سەر و چاڤ دهێنە هژمارتن دەولەمەندترین سیستەمێ هێمایی ل دەڤ مروڤان. هندەك زانا ڕوخسارێ سەروچاڤان وەك كلیلكا هەستدارییان ددانن. كو د شیاندایە كۆئەندامێ ماسولكەییێ سەروچاڤان نێزیكی (٢٠٠٠٠٠) هزار دەربڕینێن جیاواز نیشان بدەت (احمد مختار عمر: ١٩٩٦: ١٤١). زانا (ئیكمان) و هەڤالێن وی (Ekman..et.al,1972-1975)، شەش هەلچوونێن سەرەكی و گشتی بۆ هەمی مروڤان دەستنیشان كرینە ئەوژی (مەندەهوشی، ترس، بێزاری، گرژبوون، خوشی و نەخوشی)نە، كو ئەڤ هەلچوونە ب ڕێكا ڕوخسارێ سەروچاڤان دهێنە دەربڕین. هەروەسا هاتییە دیاركرن كو ئەگەر ئەڤان هەلچوونان ل سەر (ڕوخسارێ) كۆمەلەكا مروڤان وێنە بكەین و ئەڤ وێنە بۆ هندەك كەسانێن جیاواز ژ لایێ كەلتووریڤە- هەر كەسەك ژ مللەتەكی بیت - بهێنە پێشكێشكرن، ئەو كەس دێ ب سانەهی و ب سەركەفتن ڤان هەلچوونان دەستنیشان كەن. د قۆناغەكا دیتردا (بلوتشیك- Plutchick,1980)ی نموونەكا دیتر دیار دكەت، كو ژ هەلچوونێن (ئیكمان) ی یێن سەرەكی ل گەل زێدەكرنا هەلچوونێن پێشبینیكرنێ و ڕازەمەندیێ پێك دهێت. و ژ ئەنجامێ كارتێكرنا هەردوو هەلچوونێن دراوسێ د بازنا هەلچووناندا، هەلچوونەكا لێكدایی و نوی پەیدا دبیت. ب ڤی شێوەی هەشت هەلچوونێن دیتر دهێنە دروستكرن، ئەوژی (خوشەویستی، دوژمناتی، كەرب و كینی، پەشێمانی، ڕەشبینی، بەندێتی (سەرشوری)، و چاڤترسی).

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

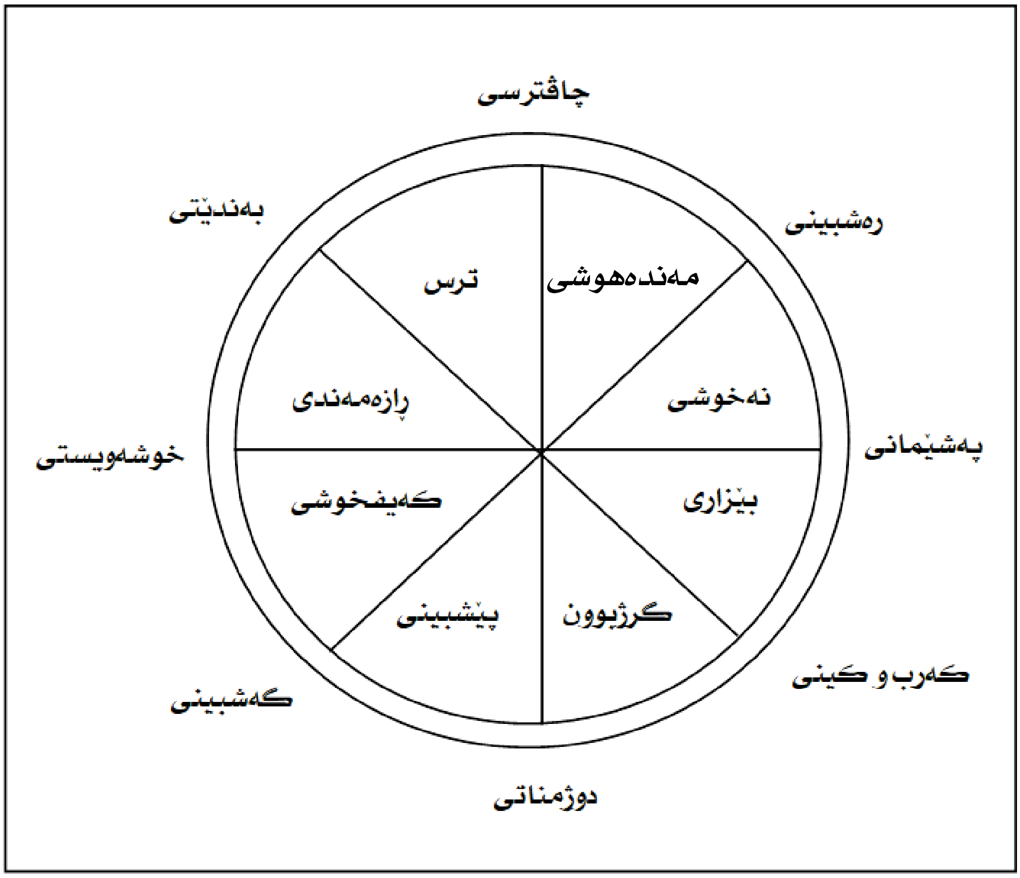

بازنا (بلوتشیک) ی بۆ بەلاڤکرنا هەلچوونان. (موفق الحمدانی: ٢٠٠٤: ٢٢٤).

(فریدمان) و هەڤالێن وی (Fredman..et.al,1980) چەندین ڤەکولین ل سەر دەربڕینێن سەروچاڤان کرینە و د ئەنجامدا دیتینە کو ڕوخساری سەروچاڤێن خواندەڤانێن دەنگ و باسان د تەلەڤزیونێدا دهێنە گوهورین دەمێ دەنگ و باسان دخوینن داکو ئاماژەی ب ڕازەمەندییێ و بێزارییێ و... هتد بکەن ل دویڤ سروشتێ وان دەنگ و باسێن پێشکێش دکەن، یان گەنگەشیێ ل سەر دکەن (موفق الحمدانی: ٢٠٠٤: ٢٢٧).

٣- دەربڕینێت سەری:

- هەژاندنا سەری: ئاماژێ ب ڕازیبوونێ، یان پشتەڤانیکرنێ ددەت.
- چەماندنا سەری: ئاماژێ ب سلاڤکرنا فەرمی ددەت.
- خوراندنا سەری: ئاماژێ ب ئالوزیێ یان پەریشانییێ ددەت.

- دەست لێدانا سەری: ئاماژێ ب گرژبوونێ ددەت، ژ بەر کو دبیت وی کەسی تشتەك ژ بیر کربیت، یان تشتەك ل دەمەکێ درەنگ هاتبیتە بیرێ.
- خوارکرنا سەری بۆ لایەکی: ئاماژێ ب گرنگیپێدانێ ددەت، یان ل جهێ ئاماژەکرنێ ب پەنجان دهێتە بکارئینان.
- دەستێن د ناڤ ئێکدا ل پشت سەری: ئاماژێ ب دەستهەلاتێ، یان سەرکەفتنێ، یان ئاماژێ ب پشت بەستنێ، یان باوەرپێکرنێ ددەت (غدویس و غروست: ٢٠٠٩: ٥٥).

زمانێ لەشی نە ب تنێ ژ ڤان دەربڕین و هێمایان پێک دهێت، بەلکو هەر بزاڤەکا چاڤ و بری و دەست و پێ و لەش پێ ڕادبیت هێمایەکێ و ئاماژەیەکا تایبەت ددەت و ڕامانەکێ د گەهینیت، کو هەردوو هوکارێن شێواز و دەروونی ڕۆلەکێ کاریگەر د پەیدابوونا ڤان بزاڤاندا دبینن. کە واتە زمانێ لەشیژی ب ئەرکێ گەهاندنێ ڕادبیت، بەلێ گەهاندنا وێ کێمترە ژ زمانی ب خۆ، چونکی زمان، ئەو ڕێکخستنا هێماییە یا دشێت هەمی تشت و مەبەستان بێژیت.

٦- شیان و چالاكییا زمانی:

شیان و چالاكی دوو زاراڤێن زمانینه كو ژ لایێ (چومسكی) د وەسفكرنا زمانیدا هاتینه بكارئینان. واته (چومسكی) ئەڤ هەردوو زاراڤە وەك دوو بنەماییێن سەرەكی د تیورا بەرهەمئینان و ڤەگەهاستنێدا بكارئینانیە، كو ئەو چەختكرنێ ل سەر جیاوازییا دناڤبەرا شیان و چالاكییێدا دكەت ب وی شێوەی كو شیان ب ڕامانا (زانیارییێن هوشەكییێن ئاخفتنكەری / گوهداری دەربارەی زمانێ وی)دهێت. و چالاكی ب ڕامانا (بكارئینانا ڕاستەقینەیا زمانی د هەلویستێن دیاركریدا)دهێت. ب ڤی شێوەی شیانێن زمانی مەبەست پێ زانیارییێن ناڤخویی (زكماكی)، ئەوێن ئاخفتنكەرێ زمانی دەربارەی زمانێ خۆ دزانیت. چالاكی واته بزاڤ و چالاكییێن ئاخفتنێ، ئەوێن دهێنه بكارئینان. د ئەنجامدا شیانێن زمانی، ئەو یاسا و دەستورێن ڕێزمانینه، ئەوێن ل دەڤ ئاخفتنكەری / گوهداری هەین و د چالاكییا زمانیدا دهێنه بكارئینان) (جرهارد هلبش: ٢٠٠٣: ٥٧١). هەژی گوتنێیه كو (شیانێن زمانی) ڕۆبەرەكێ گرنگ د تیورا (چومسكی) یا زمانڤانیدا ب دەستڤەئینایە. كو نه ب تنێ شیانێن شرۆڤەكرنا زمانی ب خۆڤەدگریت، بەلكو شیانێن بەرهەمئینانێ ب خۆڤەدگریت. واته شیانێن بەرهەمئینان و تێگەهشتن و جوداكرنێ. ئانكو بەرهەمئینانا ڕستێن بێ دوماهی ژ كەرەستێن دەستنیشانكری و تێگەهشتنا وان ڕستێن بۆ جارا ئێكێ دهێنه گوهداریكرن و جوداكرنا دناڤبەرا ڕستێن ڕێزمانی و نەڕێزمانیدا و چالاكی ل سەر ڤان شیانان دڕاوەستیت (بریجیته بارتشت: ٢٠٠٤: ٢٨٧). ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت كو ((توانست ئەو زانیاریانەیە كە یاساكانی ڕێزمان لە خۆ دەگرێت و دەتوانیت پێمان بلێت لە كوردیدا رستەی (١) و (٣) ڕێزمانیە و رستەی (٢) ناڕێزمانیە.

(١) ژنەكە دەستی منالەكەی شوشت.

(٢) شوشت دەستی منالەكە ژنەكە.

(٣) دەستی منالەكە ژنەكە شوشتی) (دیار عەلی: ٢٠٠٢: ١٣).

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ل دەستپێکا ڤی چەرخی (فردینان دی سوسێر)ی (١٩١٦)، جیاوازی دناڤبەرا (ئاخفتنێ)، ئەوا (سکنر) ی گرنگی پێ دایی، چونکی د شیاندایە بهێتە تیبینیکرن و (چومسکی) ب (چالاکی) ل قەلەم دایی و دناڤبەرا (زمانی)دا کریە. زمان دکەڤیتە بەرامبەر زاراڤێ (شیان) د تیورا بەرهەمئینان و ڤەگوهاستنێدا، بەلێ زمانڤانێن بونیاتگەری (زمان) ب جهـ هێلایە و گرنگی ب (ئاخفتنێ)دایە و ڤەکۆلین ل سەر کرینە (ە. دوجلاس براون: ١٩٩٤: ٢٩). واتە د شیاندایە بێژین کو جیاوازییا دناڤبەرا شیان و چالاکییا زمانیدا ل دەڤ (چومسکی)، وەك درێژەپێدان، یان بەرامبەرکرنا وێ جیاوازییێیە، ئەوا دناڤبەرا زمانی و ئاخفتنێدا ل دەڤ (سوسێری) (جمعه سيد يوسف: ١٩٩٠: ٥١).((بە لای چومسکییەوە، توانست دیاردەیەکی سایکولۆجییە نەك کومەلایەتی یە، چاپکراو و کۆپیکراو نییە، بەڵکو وەکو مۆرهەڵگولراوە (نەخشکراوە). گشتیەکی هاوبەش نییە، بەڵکو بەهرەیەکی بۆماوەییە و لە هەموو تاکێکدا هەیە)) (ە. د. ویدووسن: ٢٠٠٨: ٣٧). ب ڤی شێوەی مەبەستا (چومسکی) ژ زاراڤێ (شیان- Competence) ئەوە: کو ئاخفتنکەری و گوهداری زانینەکا شارەزا د زمانێ خۆدا هەبیت. ئەڤ زانینەیە شیانێ ددەتە وان ل سەر بەرهەمئینان و تێگەهشتنا ژمارەکا بێ دوماهی ژ ڕستێن ڕێزمانی ب ڕێکا ژمارەکا دەستنیشانکری ژ یاسا و دەستوران (محى الدين محسب: ٢٠٠٨: ١٠٥). ((توانستی ڕێزمانی توانستێکی ناوخۆیی زمانە و بریتی یە لە زانیاری ئاخێوەرە ڕەسەنەکان بەرامبەر بە ڕێزمانی زمانەکەیان لە رووی تێگەیشتن و ئاخاوتنەوە کە لە سێ شێوەی توانای زمانیدا بەرجەستە دەبێت :

١- **توانای سینتاکسی:** توانای خستنە سەر یەکتری کەرەستەکانە لە ڕیزبوون و جۆردا بۆ دروستکردنی رستەیەکی ڕێزمانی.

(٤) ئێمە خواردمان نان.

(٥) ئێمە نانمان خوارد.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

توانای سینتاکسی ئاخێوەرانی زمانی کوردی ڕێگە نادات ڕستەی (٤) لە بەرامبەر ڕستەی (٥) دا بەرهەم بێت. چونکە لە (٤) دا ڕیزبوونی کەرەستەکان تێکچوە و پارێزگاری لە قاڵبەکانی ڕستەی کوردی نەکراوە.

٢- **توانای سیمانتیکی :-** بریتی یە لە توانای هەلبژاردنی مەرجەکان بۆ ئەو دانە فەرهەنگیانەی ڕستە تا واتایەکی لێکسیکی و لوژیکی دروستیان هەبیت.

(٦) باوکم تا ئێستا ڕەبەنە. <+ خێزاندار> <- خێزاندار>

(٧) براکەم تا ئێستا ڕەبەنە. ئەمەش توانای سیمانتیکیە کە نا هێلێت ڕستەی (٦) بەرهەم بێت

٣- **توانای فۆنۆلۆجی:** توانای بە دوای یەك دا هاتنی فونیمەکان و پێکهاتەی فۆنۆلۆجیانەی ڕستەکەیە

(٨) هەموو لە ئەو ماندا.

(٩) هەمووماں لەو ماندا.

لێرەشدا توانای فۆنۆلۆجیانەی ئاخێوەرانی کوردی ڕێگە بە گوکردرن و درکاندنی (٨) نادات لە بری (٩))) (دیار عەلی: ٢٠٠٢: ١٨).

چالاکی، وی لایەنێ زمانی ب خوڤەدگریت، ئەوێ ئاخڤتن تێدا دهێتە دیارکرن. واتە ڕستە (ئاخڤتن)د سنوورێ هەبوونەکا هەست پێکریدا دهێتە دیتن. چالاکییا ئاخڤتنێ (بکارئینانا ڕاستەقینەیا زمانییە د ناڤ چارچوڤەکێ دیارکریدا. کو چالاکییا ئاخڤتنێ پێچەوانەی شیانێن زمانییە) (میشال زکریا: ١٩٨٣: ٤٥- ٤٦). هەروەسا پێدڤیە مروڤ ئاخڤتنا درکاندی ل گەل ئاخڤتنا ڤەشارتی بەراورد بکەت داکو وان جوداهییێن مەزنێن دناڤبەرا واندا د چالاکییا زمانیدا ب دەستڤە بینیت. (د.جلوریان ج. بوردن و یێن دیتر: ١٩٩٨: ٢٣). ئەنجامێن چەندین ڤەکۆلینان دیارکرینە کو بەرهەڤکرنەکا زکماکی ل دەڤ زاروکان هەیە بۆ چالاکییا زمانی کو دبێژنێ (کۆئەندامێ وەرگرتنا زمانی L A D, Language – Aquitition Device–) ئەڤ کۆئەندامە وەك میکانیزمەکا سەپاندی یا ناڤخویی

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کاردکەت و دبیتە ئەگەر کو زاروك دەستهەلاتێ ل سەر ئامازێن وەرگرتی بکەت و واتایەکێ ب دەتە پال وان و بەرهەمئینانا بەرسڤدانەکێ بکەت (جمعە سید یوسف: ١٩٩٠: ٥٠). هەرچەندە ((کاراکردنی توانست (Performance) دەبێ هەر لە توانستەوە سەرچاوە بگرێ و بۆ ئەو بگەرێتەوە، بەڵام بە هیچ ریگەیەکی ڕاستەوخو لە گەل توانست هاوتانییە. وەکو زۆربەی رەفتاری زمانی کرداری، کومەلێک فاکتەری دەرەوەی زانیاری زمان تەحەکومی پێوە دەکەن، ئەو فاکتەرانەش، بەگوتەی چومسکی، کەم بایەخن و پەیوەندییان بە شیکردنەوە و وەسفی زمانەوانی نییە)) (٥. د. وێدووسن: ٢٠٠٨: ٣٥- ٣٦). واتە ئەو هوکارێن دەرڤەی زمانی و دەستهەلاتێ ل سەر ئاخفتنێ دکەن، پێک دهێن ژ: (هزرکرن، هەلچوون، ئاگەهدارکرن، وەستیان و.. هتد). هەروەسا دەمێ مروڤ دئاخڤیت، هەردەم ئاخڤتنا خۆ ل دویڤ یاسایێن زمانی ب شێوەیەکێ دروست نادارێژیت، کو زۆربەی جاران دبنە ئەگەرێ گوهورینێ د ڕستێدا. واتە دبیت گوهورین ل نیڤەکا ڕستێ پەیدابیت، یان دبیت ڕستە بهێتە ڕاوەستاندن بەری ب دوماهیک بهێت، یان هندەك زێدەهیێن دەرڤەی چارچوڤێ ئاخڤتنێ ل سەر ڕستێ بهێنە زێدەکرن (میشال زکریا: ١٩٨٣: ٤٦). ب ڤی شێوەی ((چالاکی بریتیە لە تێگەیشتنی زمان و کردنەوەی کۆد، کە دەکەوێتە سەر خوێنەر و لێکدانەوەی گونجاوە بۆ رستە ناپەسەندەکان، تاکو لە گەلێ دەوروبەری گوتنەکە بگونجێ کە لە لێکدانەوەی زمانی شیعردا بەدیدەکرێت. (عەبدولواحید موشیر: ٢٠٠٧: ٤٤). (چومسکی) دبینیت کو دوو لایەنێن دیتر هەنە، پێدڤییە گرنگی پێ بهێتە دان ژ بۆ تێگەهشتنا زمانێ مروڤی، ئەوژی:

١- لایەنێ چالاکیا زمانی یێ پڕاکتیکی، کو پێک دهێت ژ وان بزاڤێن مروڤ ب شێوەکێ ڕاستەڤینە ددرکینیت، یان نواندنا وێ چەندێ دکەت، ئەوا ب زاراڤێ (ڕوییێ سەرڤە - Surface Structure) ناڤکری.

٢- شیانێن ناڤخویی، کو پێک دهێت ژ وێ چەندا ب زاراڤێ (ڕوێ ژناڤدا- Deep Structure) ناڤکری. هەروەسا ئەو دبینیت کو چالاکی یەکسانە

ب ڕویێ سەرڤە یێ زمانی و ڕەنگڤەدانا دەنگسازی و مۆرفۆلۆجی و ڕستەسازی و واتاسازی یا وان پڕوسێسان دکەت، ئەوێن ژ لایێ کۆئەندامێن ناڤخویڤە دهێنەکرن (حلمی خلیل: ١٩٩٨: ١٥٩- ١٦٠). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو شیان و چالاکی دوو زاراڤێن سەرەکینە د تیورا بەرهەمئینان و ڤەگوهاستنێدا، کو ئاماژەی ب ڕویێ ژناڤدا و ڕویێ سەرڤە یێ زمانی دکەن. مەبەستا (چومسکی) ژ شیانێن زمانی: ئەو شیانێن زکماکینە، ئەوێن ل دەڤ مروڤی هەین ژ لایێ هەبوونا ئەندامێن درکاندنێ و مێشکێ مروڤی. واتە ئەڤ هەر دوو کۆئەندامە بەشداریێ د دروستکرنا زمانیدا دکەن چ ژ لایێ یاسا و دەستورانڤە، یان ژ لایێ فەرهەنگیڤە. چالاکی پێک دهێت ژ وان بزاڤێن ڕوژانەییێن مروڤ د جهئینانا زمانیدا بکاردئینیت ل دویف وان یاسا و دەستورێن ل دەڤ مروڤی هەین د جڤاکەکێ هەڤ زمانێ دیارکریدا. واتە چالاکی ل دەڤ چومسکی پێک دهێت ژ وێ ئاخڤتنا ڕوژانە یا ب کاردئینین. ئەڤەژی دبیتە ئەگەر کو شیانێن زمانی، یان زانیارییێن هوشەکی دەربارەی زمانەکی، سەرکێشیا کارکرنا چالاکیا ئاخڤتنێ دکەت و ئاراستە دکەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٧- ڕەهەندێن زمانی:

زمان ژ سێ ڕەهەندان پێک دهێت، ئەوژی:

1. **ڕەهەندێ بایولۆجی.**
2. **ڕەهەندێ سۆسیۆلۆجی.**
3. **ڕەهەندێ سایکۆلۆجی.**

ل ڤێرێ دێ ب درێژی ل سەر هەر ڕەهەندەکی جودا ئاخڤین و پەیوەندیا وان ب زمانیڤە دیارکەین.

١- ڕەهەندێ بایۆلۆجی:

ڕەهەندێ بایۆلۆجی دهێتە هژمارتن گرنگترین و سەرەکیترین ڕەهەند د وەرگرتنا زمانیدا. کو پێکهاتێ مروڤی یێ بایۆلۆجی و گەشەکرنا وی دبیتە ئەگەرێ گەشەکرنا زمانی ل دەڤ وی. زانایێن بایۆلۆجی دبێژن: مروڤی شیانێن زکماکی یێن گشتی هەنە ل سەر ڕێخستنا وی بایێ ژ هەردوو سیهان دهێت، پاشی هەناسەدان دبیتە ئاخڤتن (محی الدین محسب: ٢٠٠٨: ٥٥). ناڤدارترین زانایێن پشتەڤانییا بۆچوونا زانیارییێن زمانی یێن زکماکی کرین، (چومسکی) و پشتەڤانێن وی بوون. کو (چومسکی) ل سالا (١٩٦٥) ێ پێشنیازکر کو دبیت زاروك د بەرهەڤکری بن ب ئامرازەکێ زکماکی ژ بۆ وەرگرتنا زمانی (LAD). زێدەباری ڤێ چەندێ ئامێرەکێ هەڤسەنگیێ هەیە کو هاریکارییا زاروکی دکەت ژ بۆ هەلبژارتنا ڕێزمانەکا دروست و گونجایی، بەلێ ل ڤێ دوماهیێ پێشنیاز/بۆچوونێن (چومسکی) شێوەکێ جیاواز ب خۆڤەگرت. کو ئەوی ل سالا (١٩٨٦) ێ هزرا (یاساییێن سەرەکی، ئەوێن ژ لایێ بۆماوەیڤە ددروستکری) پێشنیازکر. ئەڤ یاسایە ژ ژمارەکا چەسپایی یا شەنگستان پێک دهێت. زێدەباری چەند خالەکێن هەلبژارتییێن سەرەکی، ئەوێن خەلک ب شێوەیەکێ خورسکی تێدگەهن، کو نواندنا ئەرکێ زاروکان دکەت ل دەمێ وەرگرتنا زمانی ب ڕێکا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڤەدیتنا هەر هەلبژارتنەکێ ژ وان هەلبژارتنێن وی زمانێ د گەلدا دژیت. ب ڤێ رێکێ ئەو گوهورینێن د یاسایێن جیهانیدا ل دەڤ زاروکی دهێنە لوجیک و ل دویڤ رێکێن دەستنیشانکری بەشداریێ د فێربوونا زمانێ خودا دکەن (ن.ی.کولنج: ۱۹۹۹: ۳۵٦). واتە ئەو بنیاتێن سروشتی و فیزیۆلۆجی ژ بۆ وەرگرتنا ئاخفتنێ و درکاندنا وێ ل گەل ژ دایکبوونا زاروکی د بەرهەڤن بۆ کارکرنێ، بەلێ کارێ وان د جهئینانێدا ب پێگەهاندنا مێشکێ مروڤیڤە دهێتە گرێدان (کمال بکداش: ۲۰۰۲: ۱۱). ئەرکێ بایۆلۆجی یێ سەرەکی یێ هەردوو سیهان هەناسەدانە و یێ دفنێ بێهنکرنە و یێ ددانان هویرکرنا خوارنێیە بەری بهێتە بەرهەڤکرن بۆ پرۆسێسا هەرسکرنێ. ئەڤ ئەندامە و هندەك ئەندامێن دیێن لەشی د ئاخفتنێژیدا دهێنە بکارئینان، واتە (ئاخفتن) ژ لایێ فسیۆلۆجیڤە، کۆمەلەکا ئەرکێن سەپاندینە ل سەر ئەرکێن سەرەکی. ئاخفتن هاریکاریێ ژ ئەندام و ئەرکێن ماسۆلکەیی و دەمارگیری دوەرگریت، ئەوێن د بنیاتدا ژ بۆ مەبەستێن نەزمانی هاتینە دروستکرن. ئەو ئەندام تا نوکە دبەردەوامن ل سەر جهئینانا ئەڤان مەبەستان. هەر چەندە مفا ژێ دهێتە وەرگرتن ددروستکرنا دەنگێن ئاخفتنێدا (محمود سعران: ۱۹٦۳: ٦۱). هندەك تایبەتی ل دەڤ مروڤی دهێنە دیتن و دبنە ئەگەرێ دەرکەتنا وێ هزرێ کو کۆئەندامێ دەنگی ل دەڤ مرۆڤی ب شێوەیەکێ گونجایی هاتیە بەرهەڤکرن ژ بۆ ئاسانکرنا پرۆسێسا دەربرینا زمانی، ژ ڤان تایبەتییان:

- ئەو گوهورینێن د سیستەمێ هەناسەدانێدا پەیدادبن ل دەمێ ئاخفتنێ. ئەوژی لەزاتییا هەناسەوەرگرتنێ و کورتکرنا وێ و سستی(هێواش) یا هەناسەدانێ و درێژکرنا وێیە.
- ئاسانیا پێکهاتنا گەوریێ و هاریکاریکرنا وێ بۆ وی بایێ ژ هەردوو سیهان دهێت بێی ئاستەنگ.
- ستویراتیا ئەزمانی و گونجاندنا بزاڤێن وی و هێزا ماسۆلکێن وی، ئەڤ هەمی تایبەتیە هاریکارییا دروستکرنا جهێن جیاواز دکەن، ئەوێن ژمارەکا دەنگێن درکاندی تێدا پەیدادبن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

- بچویکاتییا دەڤی ب شێوەیەکێ رێژەیی، هاریکارییا مرۆڤی دکەت ل سەر ڤەکرن و گرتنا وی ب شێوەیەکێ خێرایی، کو ئەڤ چەندە یا پێدڤییە بۆ درکاندنا دەنگێن تەڤیو (کمال بکداش: ۲۰۰۲: ۱۲).

زێدەباری ڤێ چەندێ، (سکوڤیل)ی چەند تایبەتییەکێن دیتر ل سەر ڤان تایبەتیان زێدەکرینە،
ژ وانا: -

- ماسۆلکێن سەروچاڤان.
- بەلاڤکرنا دەماران ل سەر ماسۆلکێن گەوریێ و دەڤی و سەروچاڤان ب رێکا مێشکی (محی الدین محسب: ۲۰۰۸: ٥٤).

ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو مێشک مەلبەندێ سەرەکییە د کۆئەندامێ دەماریدا و دەستهەلاتێ ل سەر زمانی دکەت، ژ بەر ڤی ئەگەری پێدڤییە بزانین کا مێشک چی یە؟ و چەوا بەشداریێ د پرۆسێسا ئاخفتنێدا دکەت؟. مێشکێ مرۆڤی ژ دوو بەشێن بازنەیێن وەکهەڤ (Hemespheres) پێک دهێت. بەشێ مێشکی یێ راستێ و بەشێ مێشکی یێ چەپێ. هەردوو بەش ب رێکا ریشالان پێکڤە دهێنە گرێدان، هەر بەشەك ژ وان ژ پارچەکا دیتر پێک دهێت، ئەڤ پارچە ژ تەخەیەکا شانێن دەماری کو دبێژنێ (کەرەستێ گەور- Grey Matter) ئانکو تیڤل و پارچەك ژ ریشالێن دەماری کو دبێژنێ (کەرەستێ سپی- White Matter) پێک دهێت. هەر چەندە هەردوو بەشێن مێشکی (راستێ و چەپێ) ژ لایێ پێکهاتنێڤە دوەکهەڤن، بەلێ هەر ئێک ژ وان ب ئەرکەکێ تایبەت و جیاواز رادبیت (روی. سی. هجمان: ۱۹۸۹: ٤٣). واتە ئەرکێن گشتییێن هەردوو بەشێن مێشکی ئەوە کو هەر بەشەك دەستهەلاتێ ل سەر بەشێ پێچەوانەیێ لەشێ مرۆڤی دکەت. ئانکو بەشێ مێشکی یێ راستێ دەستهەلاتێ ل سەر لایەنێ چەپێ ژ لەشێ مرۆڤی دکەت و بەشێ مێشکی یێ چەپێ دەستهەلاتێ ل سەر لایەنێ راستێ ژ لەشێ مرۆڤی دکەت. بەلێ ئالوگورکرنا پێزانینان دناڤبەرا هەردوو بەشاندا ب رێکا

شانێن دەمارییێن د كەرەستێ ڕەقدا دهێتە كرن (محی الدين محسب: ٢٠٠٨: ٦٢). هەروەسا ژ ئەركێن بەشێ چەپێ یێ مێشكی، ئەوێن گرێدایی ب ئاخفتنێ و زمانیڤە: گوهداریكرن، ئاخفتن، نڤێسین، خواندن، چارەسەرییا دركاندنێ و ڕێكخستنا دەمی، كو ئەڤ بەشە یێ تایبەتە ب گەشەكرنازمانی و شیانێن ژمێریاری و فێركرن و ڕێزكرنا پڕۆسێسین هزریڤە، بەلێ بەشێ ڕاستێ ژ مێشكی یێ تایبەتە ب تێگەهشتنا دەنگێن نەزمانیڤە و شارەزاییێن ڕێزگرتنا بوشایی وەك چارەسەركرنا پڕۆسێسێن پەیوەندی ب بوشایی و هزركرنا جهی و بەهرەییێن هونەری و تێگەهشتنا هەستپێكری (احمد نایل الغریرو یێن دیتر: ٢٠٠٩: ٤٤). ب ڤی شێوەی بۆ مە دیاردبیت كو ئاخفتن ل دەڤ زۆربەی مرۆڤان ب بەشێ چەپێ یێ مێشكێڤە دهێتە گرێدان، بەلێ ڕاستییا ڤێ هزرێ د ناڤ ڤەكۆلینێن زانستیدا ل سالا (١٨٦٥)ێ دەركەفت ل سەر دەستێ زانایێ فرەنسی (بول بروكا - ل سالا ١٨٨١ز مریە-)ی، ئەوێ ناوچەكا زمانی د مێشكێ مرۆڤیدا ب ناڤێ وی هاتیە ناڤكرن، ئەوژی ناوچا (بڕوكا)یە. زانا (بروكا) ی د ڤی بواریدا چەند ئەنجامەك دەستنیشان كرینە، ژ وانا:

أ. ئەركێ زمانی- د بنیاتدا- ئێك ژ بەشێن مێشكی ب ستویێ خوڤەدگریت، ئەوژی بەشێ چەپێ یە. ئەڤ چەندە ل دەڤ وان كەسێن دەستێ ڕاستێ بكاردئینن دهێتە دیتن.

ب. هندەك ڕوخسارێن تۆیكاری (تشریحی) د بەشێ چەپێدا دهێنە دیتن كو د بەرپرسن ژ بكارئینانا دەستێ ڕاستێ و ڕولێ ڤی بەشی د زمانیدا دگێڕیت.

ج. ئەو كەسێن دەستێ چەپێ بكاردئینن، بەشێ ڕاستێ ژ مێشكی دەستهەلاتێ ل سەر پڕۆسێسا زمانی دكەت.

د. هەر كێماسیەك ل دەستپێكێ بكەڤیتە بەشێ چەپێ، دبیتە ئەگەرێ ڤەگوهاستنا دەستهەلاتا مێشكی بۆ بەشێ ڕاستێ (محی الدين محسب: ٢٠٠٨: ٦٢- ٦٣). هەروەكی مە دیاركری كو ناوچا (بڕوكا) د كەڤیتە د مێشكیدا، و ڕولەكێ كاریگەر د بەرهەمئینانا زمانیدا دبینیت، بەلێ پێدڤییە بزانین كا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئەڤ ناوچە ب چ ئەرك ڕادبیت؟ و چەوا كارتێكرنێ ل سەر زمانی دكەت. دەمێ ئەم دئاخڤین، ئەوان ئاماژەكرنێن دەنگی و دیتنێ (ئەوێن نڤێسی و خواندی) ژ لایەكیڤە تێدگەهین و ژ لایەكێ دیترڤە ب هاریكارییا كۆئەندامێ دەنگی- دەماری ب دركاندنا پەیڤان ڕادبین، ب ڤی شێوەی سێ مەلبەندێن دەمارییێن بەشدارییێ د پرۆسێسا ئاخڤتنێدا دكەن، د مێشكیدا دهێنە دیتن، ئەوژی: مەلبەندێ گوهداریكرنێ، مەلبەندێ بزاڤكرنێ، مەلبەندێ دیتنێ. ئەركێ ڤان مەلبەندا ئەڤێن ل خوارێنە: -

١- مەلبەندێ گوهداریكرنێ، یان (ناوچا ڤێرنیكا): ئەركێ وێ یێ سەرەكی تێگەهشتنا پەیڤێن وەرگرتینە، و هەر زیانەك ب ڤێ ناوچێ بكەڤیت، دبیتە ئەگەر كو مرۆڤ نەشێت پەیڤان ب نیاسیت و جیاوازیێ دناڤبەرا واندا بكەت.

٢- مەلبەندێ بزاڤكرنێ یێ ئاخڤتنێ، یان (ناوچا برۆكا): ئەركێ ڤێ ناوچێ دابینكرن، یان دركاندنا پەیڤانە و هەر زیانەك ب ڤێ ناوچێ بكەڤیت، مرۆڤ ب هیچ ڕەنگەكی نەشێت پەیڤەكێ بدركینیت، هەر چەندە ئەو پەیڤێن گولێ دبیت تێدگەهیت ب ڤی شێوەی ئاخڤتنا وی وەك ڤێژیێن بێی پەیڤ دهێنە دیتن.

٣- مەلبەندێ دیتنێ: ئەركێ وێ یێ سەرەكی تێگەهشتنا پەیڤێن نڤێسی و خواندییە و هەر زیانەك ب ڤی مەلبەندی بكەڤیت، دبیتە ئەگەر كو مرۆڤ شیانێن خواندنێ ژ دەست بدەت، ل گەل ڤێ چەندێ چاڤێن وی د ساخلەمن. هەروەكی دیاربووی كو هەر مەلبەندەكێ ژ ڤان مەلبەندێن دەماری ب ئەركەكێ ئاخڤتنێ یێ سەربەخو ڕادبیت، بەلێ پرۆسێسا ئاخڤتنێ ب هاریكارییا تەواوكرنا كریارێن ڤان هەرسێ مەلبەندان ل گەل ئێك، وەك ئێك یەكە دهێتە بجهئینان (محمد بنى يونس: ٢٠٠٤: ١٩٤). ب ڤێ چەندێ ڕەهەندێ بایۆلۆجیێ زمانی بۆ مە دیار دكەت كو مرۆڤ هەر ژ دەمێ پەیدابوونا وی هندەك ئەندام و كۆئەندامێن زكماكی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

د گەلدا هەنە، کو د بەرهەڤکرینە بۆ وەرگرتنا زمانی. واتە دەمێ زاروك ژ دایک دبیت هیچ زمانەك د گەلدا نینە. بەلکو پێکهاتێ وی یێ بایۆلۆجی، ئەوێ پێک دهێت ژ کۆئەندامێ هەناسەدانێ، کۆئەندامێ دەماری، کۆئەندامێ درکاندنێ، هاریکارییا وی دکەت ژ بۆ فێربوونا زمانی، ئەوژی ب بورینا دەمی و پێگەهاندنا ئەندامێن وی.

٢- رەهەندێ سۆسیۆلۆجی:

زمان د بنیاتدا دیاردەیەکا جڤاکییە. ئانکو رێکەفتنا جڤاکی ل سەر دهێتە کرن و ژ بۆ پەیوەندیکرن و گەهاندنێ دناڤبەرا کەسانێن د ناڤ جڤاکیدا دهێتە بکارئینان. لەوما زانا(دی سوسێر) ی و (ساپیر) ی چەختکرن ل سەر زمانی کریە وەك دیاردەکا جڤاکی. زمان دەزگەهەکێ جڤاکییێ تەواوە، و ئەگەر ب تنێ ل دەڤ کەسەکی هەبیت، هیچ واتایەکێ نادەت، هەروەسا د شیاندا نینە گوهورینێ د بارودۆخێن گشتیدا بکەت، ئەگەر گوهۆرینێ د وان پەیوەندیێن دناڤبەرا کەساندا نەکەت (فلوریان کولماس: ٢٠٠٠: ١٦). زمان پێداویستییەکا جڤاکی و شارستانییە، و چالاکیەکە هەمی نەژادێ مرۆڤایەتیێ رێک دئێخیت و ئەو پیڤەرە یێ جیاوازیێ دناڤبەرا مرۆڤی و هەمی ئافراندیێن دیتردا دکەت. ئەڤ شیانە ل گەل پەیدابوونا مرۆڤی پەیدا نابیت، بەلێ شیانێن هەناسەدانێ وخوارنێ و رێڤەچوونێ ل گەل مرۆڤی پەیدادبن. هەر کەسەك ژ کەسانێن نەژادێ مرۆڤی، پێدڤیە د ئەزموونا وەرگرتنا زمانێ خۆدا (Language Acquistion) دەربازبیت (سەریکەڤیت)، ئەوژی ب هاریکاریا وێ کۆمەلا مرۆڤێن د گەلدا دژیت. چ هەست ب ڤێ راستیێ بکەت، یان هەست پێ نەکەت (روی. سی. هجمان: ١٩٨٩: ٢٦). زمان خودیکەکە رەنگڤەدانا وان هەمی یاسا و بیر و باوەرێن ئاخڤتنکەرێن جڤاکەکی د کاروبارێن خۆیێن جڤاکی و گشتیدا ل سەر دچن، دکەت. کو بیرو بۆچوون و داب و نەریت و شەنگستێن هەر مللەتەکی د بوارێ سیاسی و یاسا دانان و دادگەه و رەوشت و پەروەردە و ژیانا خێزانی،... هتد و هەر سیستەمەکێ د

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەرێسن ژ لایێ موزیک و پەیکەرسازی و وێنەکێشان و وێنەگرتن و ئەندازیاریێ و هەمی جورێن هونەرێن جوان و.. هتد. ئەڤ چەندە هەمی دبیتە ئەگەرێ وێنەکرنا زمانی ب ڕەنگەکێ تایبەت د هەمی دیاردێن ویدا. واتە د دەنگسازیێ و وشەسازیێ و واتاسازیێ و یاسا و شێوازی و... هتد دا، بۆ نموونە پلا نێزیکبوونێ(خزماتیێ) ئەوا مرۆڤی ب هەردوو خێزانێن دایک و بابێڤە گرێددەت ل وان مللەتێن، ئەڤان هەردوو خێزانان بۆ پلا نێزیکبوونا وان بۆ مروڤی ب شێوەیەکێ وەکهەڤ ددانن، د زمانێ واندا ب تنێ پەیڤەك ل سەر(مام)ێ و (خال)ێ دهێتە دانان. ئەوژی پەیڤا (Uncle)ە. بۆ (مەت)ێ و(خالەت)ێ ب تنێ پەیڤەك دهێتە دانان، ئەوژی پەیڤا (Unte)ە و بۆ (کوڕێ مام)ێ یان (کوڕێ مەت)ێ و (کورێ خالێ یان خالەت)ێ، پەیڤا (Cousin)دهێتە بکارئینان، بەلێ ئەو مللەتێن سیستەمێ وان یێ جڤاکی، جیاوازیێ دناڤبەرا ئەڤان هەردوو خێزاناندا دکەن، ژ لایێ نێزیکبوونا وان بۆ مروڤی، پەیڤێن ئاماژەی ب خێزانا بابێ دکەن دجیاوازن ژ وان پەیڤێن ئاماژەی ب خێزانا دایکێ دکەن. وەکی (مام، مەت، کوڕمام (پسمام)، کوڕمەت، کچ مام (دوتمام)، کچ مەت، خال، خالەت، کچ خال، کچ خالەت، کوڕخال، کوڕخالەت،.. هتد) (عەلی عبدالواحد الوافي: ١٩٥٧: ٢٣٦- ٢٣٧). دەستپێکرنا ئاخڤتنێ، هەروەکی (فوکو) دبێژیت: ڕویدانەکا جڤاکییا مەترسیدارە، چونکی ئەوە ب ڕێکا پەیامێ کەسێ بەرامبەر دەستنیشان دکەت. ئەو جهێ دناڤبەرا فرێکەری و گوهداریدا دیار دکەت. هەروەسا ئەو مە نەچار دکەت ل سەر ئاخفتنکەرێ و دانپێدانێ یان ڕازیبوون و نەزانینێ. ل دوماهیێ پەیام ل سەر بنیاتێ کاریگەریێ (Intevation) دروست دبیت و د ناڤ چارچوڤێن پشت بەستنێ ب ڤەگەڕیانەکا زانیاری دکەن (بیاراشار: ١٩٩٦: ١٠). (ابن خلدون)ی هەولدایە پەیوەندییا دناڤبەرا جڤاکی و زمانیدا دەربێخیت، کو د شیاندایە ڕەهەندێن وێ د چەند خالەکاندا دەستنیشان بکەین، ژوانا:

١- زمان سامانەکێ دەستکردە و سامان ل ڤێرێ ئەو سالۆخەتێن سەپاندینە، ئەوێن مروڤ ژ بیر وباوەر و دابو نەریت و پێشەسازی و هەر دیاردەکا جڤاکی ژ دەوروبەری دوەرگریت.

٢- (ابن خلدون)ى دياركريه كو سامانىَ زمانى ب رِيَكا كاريگەرييَن هاريكارىَ و تيَكەلبوونىَ و بكارئينانىَ دهيَتە دەستنيشان كرن، چونكى مرۆڤ ب زمانىَ خوَيىَ رِەسەن و گوهداريكرنا كەسانيَن ديتر دئاخڤيت.

٣- ئەڤ سامانە ب بەردەواميىَ و دووبارەكرنا كريارىَ جيَگيردبيت و دهيَتە سەپاندن.

٤- ئەو ويَنيَن زمانييَن ل بەر چاڤيَن مە دهيَنە رِويدان ل دەمىَ گوهداريكرنا كەسانيَن ديتر، دبنە ئەگەر كو ئەم داب و نەريتيَن خوَييَن زمانى رِاست ڤەكەين.

سامانىَ زمانيىَ تەواو ب رِيَكا تەماشەكرنا پەيڤان دروست نابيت، بەلكو ب رِيَكا پيَكهاتن و رِيَكخستنا وان دروست دبيت. واتە زانينا سيستەمىَ زمانەكىَ دياركرى، ئەوە شيانيَن مرۆڤى بوَ وى زمانى دەستنيشان دكەت و دەستهەلاتىَ ل سەر دكەت. گرنگترين تايبەتييا زمانى سيستەمىَ وييە، چونكى ئەوە دەستهەلاتىَ ل سەر شيَوازىَ ئاخڤتنكەريَن خوَ دكەت. واتە زمان ژ وىَ رِيَكەفتنا دناڤبەرا ئەندامیَن جڤاكيدا دهيَتە دانان و مرۆڤ پيَدڤى ب فيَربوون و بجهئينانا وييە د چالاكييا وى يا جڤاكيدا (هادى نهر: ١٩٩٨: ٦٣). ب ڤى شيَوەى زمان دياردەكا جڤاكيە و ژ لايىَ جڤاكيڤە دهيَتە سەپاندن كو هيچ زمانەك نينە ل دەرڤەيى جڤاكى بهيَتە ديتن و هيچ جڤاكەك بيَى زمان ناهيَتە ديتن، بەلىَ هندەك جياوازى دناڤبەرا زمانى و جڤاكيدا دهيَنە ديتن، ئەويَن ژ لايىَ تيوريڤە د زوَر هەلويستاندا دهيَنە ديتن، ئەوژى:-

١- زمانە، جڤاكى دەستنيشان دكەت (وورف وەك نموونە).

٢- بنياتىَ جڤاكى، زمانى دەستنيشان دكەن.

٣- زمان و بنياتىَ جڤاكى، هوكارىَ سيَيىَ (كوَئەندامىَ بايوَلوَجى- يىَ زكماكى ل دەڤ مرۆڤى) دەستنيشان دكەت، هەروەكى (چومسكى) دياركرى.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

٤- زمان و بنیاتێ جڤاکی پەیوەندییەکا ئالوگورکری دناڤبەرا واندا دەسنیشان دکەت (جرهارد هلبش: ٢٠٠٣: ٣٨٩- ٣٩٠). ژ ئەنجامێ ڤان بنەماییێن جڤاکییێن زمانی و کارتێکرنا وی ل سەر جڤاکی و پەیوەندییێن ئالوگۆڕکرییێن دناڤبەرا واندا زانستەك دەرکەتیە ب ناڤێ زانستێ زمانڤانییا جڤاکی (هەمان ژێدەر: ٣٥٥). ئاخڤتن دهێتە هژمارتن جۆرەك ژ شێوازێ جڤاکی کو پەیوەندی ب ڕەگەزێن نەزمانیڤە هەیە. هەر پەیڤەك ژ پەیڤێن زمانی ل دویڤ پێشکەفتنا بارودوخێن جڤاکیێن دەوروبەری پەیڤێ پێش دکەڤیت. کو هەر پێشکەفتنەکا د ڤی بواریدا ڕوی ب دەت، واتایا پەیڤێ ئاراستە دکەتە لایەنەکێ تایبەت. کێمەك یان گەلەك ژ بارودوخێ وێ یێ دەستپێکێ دهێتە لادان، نموونە ل سەر ڤێ چەندێ د زمانێ عەرەبیدا گەلەکن. وەکی، پەیڤا (ڤگار- شەمەندەفر)، کو د بنیاتدا ل سەر ژمارەکا وان حێشترێن بۆ گەشت و گوزار و ڤوگوهاستنێ دهاتنە بکارئینان، دهاتە دانان، بەلێ نوکە ل دویڤ پێشکەفتنا ئامرازێن ڤەگوهاستنێ (هاتن و چوونێ)، واتا ڕەسەنا ڤێ پەیڤێ هاتیە گوهۆڕین و ئەڤ ناڤە ل سەر ژمارەکا عەرەبانێن کو ئامیرەیەك سەرکێشیا وان دکەت، هاتیە دانان (عەلی عبدالواحد الواڤ: ١٩٤٥: ١٧). ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو ڕێکەفتنا جڤاکی (Emprunts Sociaux) ب ڕۆلەکێ سەرەکی ڕادبیت د گوهۆڕینا واتا پەیڤاندا: کو ئەو پەیڤێن ژ تەخەیەکا جڤاکی بۆ تەخەیەکا دیتر دهێنە ڤەگوهاستن سیتاڤکەکا نوی ژ لایێ واتاییێڤە ب خۆڤەدگریت. واتە دبیت پەیڤێن گشتی بهێنە تایبەتیکرن و بەروڤاژی. گەشەکرنا واتایێ ژ پڕاکتیکرنا دوو یاساییێن گەنگەشەکری پەیدادبیت ئەوژی: گشتیکرن (Generalization) و تایبەتیکرن (Specialization). ب ڤی شێوەی زمان نەك دیاردەکا ئاساییە، بەلکو پێکهاتەکێ لێکداییە ژ شێوازێن جیاواز، کو سروشتێ خۆ ژ ژینگەهەکا جڤاکی یا دیارکری دوەرگریت وەك (زمانێ دارتاش و پیشەسازی و جادێ و پەرتوکخانێ و سەربازیێ و.. هتد). پڕوسێسا پێکهاتنا زمانی ب تنێ ب ئاستێن ڕوشنبیری و ڕێکێن ژیانێ د ژینگەها جڤاکی یا تایبەتدا کاریگەرنابیت، بەلکو مەزنترین هوکارێ کاریگەریێ لێ دکەت، چالاکیا ئابوری و تەکنۆلۆجییا مروڤانە (میلکا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

افیتش: ٢٠٠٢: ١٣٣). هەروەسا مرۆڤ هەردەم ب ئێک شێوازێ زمانی نائاخڤیت، بەلکو شێوازێ زمانی دهێتە گوهورین ب گوهورینا بابەتی ژ لایەکیڤە و بەشداربوویێن ئاخفتنێ یان گوهداران ژ لایەکێ دیترڤە. زێدەباری ڤێ چەندێ شێوازێ زمانی، ب هاریکارییا هندەك هوکارێن دیتر، ئەوێن دکەڤنە دەرڤەی زمانی ، وەکی هوکارێ جڤاکی، یان دەروونی، یان هەردوو پێکڤە دهێتە گوهۆرین.

٣- ڕەهەندێ سایکۆلۆجی:

ڕەهەندێ سایکۆلۆجی دبیتە ڕەهەندەکێ کاریگەر و چالاك د گەشە و وەرگرتنا زمانیدا، چونکی ئێک ژ فاکتەر و ئەرکێن سەرەکییێن زمانی، دەربڕینا هەست و سوز و بیر و بۆچوونانە بۆ کەسانێن دەوروبەر، کو ئەڤ چەندە ب لایەنێ دەروونی و ژیریڤە دهێتە گرێدان، چونکی زمان ئامرازێ هزرکرنێیە. خاسیەتێن هەر مللەتەکی یێن ژیری و تایبەتییێن وان د هەستکرن و وژدان و ئارەزوو و ئاستێ ڕوشنبیری و هزرکرن و ڕێبازێن وان و شروڤەکرنا وان بۆ دیاردێن گەردوونی و تێگەهشتنا پاش سروشتی و.. هتد، ئەڤە هەمی د زمانێ وی مللەتیدا ڕەنگڤە ددەت (عەلی عبدالواحد الوافی: ١٩٥٧: ٢٤٠). ژ ڤێ چەندێ دیاردبیت کو (ژیری) دیاردەکا ڕێکخستیە ل سەر سروشتی، ڕەنگڤەدانا پاشماوێ وی کەرەستێ د هوشیدا دکەت. زمان نە ب تنێ ئامرازەکە بۆ ڤەگوهاستنا هزر و بیرێن د ناڤ خەلکیدا، بەلکو ڕەنگڤەدانەکا بەرجەستەییە بۆ هزران و وێنێ ئێکانە یێ وانە د دورهێلیدا (فلوریان کولماس: ٢٠٠٠: ١٣). ژ بەر ڤێ ئەگەری زانایێن پەروەردەیی و دەروونناس دبینن کو گەشەکرنا مرۆڤی یا ژیری ب گەشەکرنا وی یا زمانیڤە دهێتە گرێدان، کو چەند زمانێ وی گەشە بکەت و بەرفرەهـ بیت، شیانێن وی یێن ژیری پێش دکەڤن، د ئەنجامدا شارەزایی و هێزا هزرکرنا وی پێش دکەڤیت (السید عبدالحمید سلیمان: ٢٠٠٣: ٣٣). ئەو ناڤکرنا زۆربەی جاران ل سەر خواندنا (زمان و ژیری) دهێتە دانان، دبێژنێ (زمانڤانییا دەروونی) کو د شیاندایە د زۆر لایەنێن زمانڤانیدا بهێتە پڕاکتیکرن. (زمانڤانییا دەروونی) دهێتە پێناسەکرن کو (کومکرن و وەرگرتن و

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

بكارئينانازمانى و وەرگرتنا وى ب هەر رێکەکا هەبيت، واتە (دركاندن، نڤێسين، ئاماژەكرن يان دەستڤەدان) بيت. گرنگترين خالێن ڤەكۆلينێ د زانستێ زمانڤانييا دەروونيدا، هەولدانێن زانينا (چەوانيا وەرگرتنا زمانى ل دەڤ زاروكى و چەوانيا تێگەهشتنا پەيڤان و واتايێن وان - كەنگى و چەوا زاروك د كەرەستە و ياسايێن زمانى دگەهيت؟ چەوا و كەنگى سيستەمێ وشەسازيێ د زمانيدا دوەرگريت؟ و.. هتد. ب كورتى زانستێ زمانڤانييا دەروونى، وان بابەتێن ل سەر پەيوەنديا زمانى ب هزرێڤە دخوينيت، يان چەوانيا تێگەهشتنا گوهدارى بۆ وى تشتێ گولێدبيت و چەوانيا پلاندانانا ئاخڤتنكەرى بۆ دركاندنا رستان داكو دەربرينێ ژ هزرێن خۆ بكەت، چەوانيا هەلبژارتنا پەيڤان و چەوانيا كومكرنا وان د مێشكيدا و قورسيا بكارئينانا وان، يان ئاسانكرنا وان و چەوانيا بكارئينانا وان د رستێن زمانيدا، ئايا ل دويڤ واتايێن وان، يان ل دويڤ پەيڤان ب خۆ؟.. هتد (كمال بشر: ٢٠٠٥: ١٩٣). ئەڤ بابەتە هەمى لايەنێ دەروونى دوەرگرتن و پێشكەفتنا زمانيدا دياردكەت. ئەگەر ژ لايێ مێژوويڤە تەماشەى ڤێ پەيوەنديێ بكەين، دێ بينين كو زانا (هـ. شتاينتهال- H.Steinthal,1823-1899) دهێتە هژمارتن ب دامەزرێنەرێ رێبازا دەروونى د زانستێ زمانيدا، كو ئەوى زانيارييێن خۆ دەربارەى دياردێن دەروونى ژ زانايێ دەروونناسى و پەروەردەيى (هربرت- Herbart)ى وەرگرتبوون. (شتاينتهال)ى كاركريە داكو راستييێن رێزمانى ل دويڤ رێبازا دەروونى وەسف بكەت. كو د وى دەميدا گەلەك توشى رەخنەگرتنێبوو، چونكى هزرا سەرەكييا وى دەمى ئەوبوو كو لوجيك دەستهەلاتێ ل سەر رێزمانێ دكەت. (شتاينتهال)ى ئەو هزر پێشنيازكر ئەوا دبێژيت: واتايێن پەيڤان دەستنيشانكرنەكا جێگيرنينە، چونكى هەر كەسەك پەيڤەكێ بدركينيت، ب ئەزموونا خۆيا كەسى و دەروونێ خۆيێ تايبەتڤە گرێددەت. خۆ پەيڤژى دەمێ دهێنە دركاندن ژ واتايێن خۆيێن راستەقينە دويردكەڤن (ميلكا افيتش: ٢٠٠٠: ٧٤). ب ڤى شێوەى هەر دياردەكا زمانى دوو لايەنێن پێكڤە گرێدايى تێدا دهێنە ديتن. كو هەر ئێك ژ وان گرنگيا خۆ ژ يا ديتر دوەرگريت. بۆ نموونە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلينێن كوردی

١- ئەو بڕگێن ژ لایێ مرۆڤی دهێنە درکاندن، هندەك وێنێن دەنگینە، كو ژ لایێ گوهانڤە دهێنە وەرگرتن، بەلێ ئەڤان دەنگان هیچ هەبوونەك نینە بێی هەبوونا ئەندامێن درکاندنێ، واتە دەنگ ناهێنە دیتن بێی هەبوونا (لایەنێ درکاندنێ و لایەنێ گوهداریکرنێ). ژ بەر ڤێ ئەگەری د شیاندا نینە بێژین كو زمان ب تنێ ژ دەنگان پێك دهێت، یان دەنگێن بەربەلاڤ و سەربەخۆ ژ درکاندنا دەڤی بهێنە جوداکرن. هەروەسا د شیاندا نینە بزاڤێن ئەندامێن درکاندنێ دەستنیشان بکەین بێی بەرچاڤ وەرگرتنا وان وێنێن دەنگیێن گوهـ د وەرگریت.

٢- ئەگەر مە دەنگ وەك تشتەکێ ئاسایی دانان: ئایا دەنگ زمانە؟ بەرسڤ: نەخێر. دەنگ ب تنێ ئامرازێ هزرکرنێیە، كو هیچ هەبوونا خۆ نینە و ب تنێ ناهێت ئەگەر ل گەل هزرێ نەبیت و ل ڤێرێ پەیوەندییەکا قورس دەردکەڤیت، كو دەنگ وەك یەکەیەکا لێکدایی ژ درکاندنێ و گوهداریکرنێ ب هزرێڤە دهێتە گرێدان داكو یەکەیەکا فیزیۆلۆجی - سایکۆلۆجی یا (ئەرکی - دەروونی) یا لێکدایی دروست بکەت (فردینان دی سوسور: ١٩٨٥: ٢٦). ((بە پێی تێروانینی ڕێزمانی گشتی (Universal Grammer) گەوهەری سروشتی زمان لە سەر زانین وەستاوە، واتە مەعریفیە (Cognitive) و وەکو دیاردەیەکی سایکۆلۆجی دەبینرێت، گرنگترین ئەو شت ئەوەیە کە فورمی زمان لە بارەی ئەقلی مرۆڤەوە دەیخاتە روو و ئاشکرای دەکات)) (هـ. د. ویدووسن: ٢٠٠٨: ٢٠). ب شێوەیەکێ گشتی سروشتێ سایکۆلۆجیێ وێنێن دەنگی د شیاندایە بهێتە زانین دەمێ ئەم ل گەل خۆ د ئاخڤین، یان هوزانەکێ د مێشکێ خۆدا بێژین بێی لڤینا دەڤێ خۆ. ئەگەر ئەم وان پەیڤێن د ناڤ زمانێ خۆدا وەك وێنێن دەنگی ب دانین، پێدڤییە هشیاری زاراڤێ (فۆنیمان) بین، ئەوێن پەیڤان پێك دئینن كو ئەڤ زاراڤە، ئەوێ چالاکییا دەنگی دیاردکەت نابیت ب تنێ بهێتە بکارئینان ئەگەر ل سەر پەیڤەکا درکاندی نەبیت. ئانكو پێدڤییە وێنێ ناڤخۆیێ وی بۆ وی

دورهێلیٚ تێدا دهێته بکارئینان ب دەرکەڤیت (فردینان دی سوسور: ١٩٨٥: ٨٥).
ئێک ژ نموونێن بەرز ل سەر گرنگیا دەروونی ب کریارا بجهئینانیٚ (چالاکی)ییٚ و ئاخفتنکەرانڤە، هەولدانێن شرۆڤەکرنا دەروونییە بۆ ڤەدیتنا گرنگترین تایبەتییێن زمانی ب رێکا ڤەگوهاستنا تاقیکرنێن ل ژێر هوشداریێ و نەبیێن درکاندی بۆ تاقیکرنێن درکاندی. ئانکو بەرزکرنا ئاخفتنا ناڤخۆیی و دروستکرنا ویٚ (رومان یاکوبسون: ٢٠٠٢: ٧٩). کو (ڤیکوتسکی ، ١٩٦٤) باسیٚ ڤیٚ کێشیٚ دکەت و دیاردکەت کو زمانیٚ ناڤخۆیی، ئاخفتنەکە مرۆڤ ل گەل خۆ دبێژیت (د ئاخفیت) و ژ زمانیٚ جڤاکی (ییٚ چالاك)، ئەویٚ ئەرکیٚ گەهاندنیٚ و پەیوەندیکرنیٚ دناڤبەرا خەلکیدا بجهدئینیت، دهێته جوداکرن. ل دویڤ بوچوونا (فیکوتسکی)، زمانیٚ ناڤخۆیی پێکهاتەکیٚ تایبەتە، ئەوژی جورەکیٚ چالاکییا زمانییە، سروشتەکیٚ تایبەت هەیە، و ژ ڤان سیماییێن ل خواریٚ پێک دهێت :-

ا- ئەو دبنیاتدا زمانەکیٚ بەربەلاڤە، وەك زمانەکیٚ خۆی (دەروونی) یە، ئاستەکیٚ ئاسویی هەیە، (هندەك جاران ییٚ بیٚ دەنگە) بۆ یەکەییێن خودان واتا.

ب- سروشتەکیٚ راگەهاندنیٚ هەیە، ب هیچ شێوەیەکی دروست نابیت ئەگەر کاریگەرییێن دەروونی د گەلدا نەبن. واتە ژ ئەنجامیٚ بابەتێن دەروونی دروست دبیت.

ج- پلەیەکا بەرز ژ مەرجێن هەلویستان و چارچوڤیٚ وان (دەوروبەر) هەیە (جرهارد هلبش: ٢٠٠٣: ٤١٨). ژ ڤیٚ چەندیٚ بۆ مە دیاردبیت کو ئاخفتنا مرۆڤی رەنگڤەدانا دوخیٚ وی ییٚ دەروونییە. هەروەکی (فندریس) دبێژیت: هەر رویدانەکا ئاخفتنیٚ، شوینوارەکیٚ هەلچوونیٚ د گەلدایە، ئەو رویدانا ئاخفتنیٚ ب تنیٚ ژ راپورتەکیٚ پێک ناهێت، بەلکو دەربرینەکا تایبەتە ژ هەلچوونەکا دیارکری ب وی شێوەی کو ب هیچ رەنگەکی کەسەك نینە دوو جاران هەمان پێزانین ب ئێک رێک (شێواز) ب دەت (میلکا اڤیتش: ٢٠٠٠:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١٣٢). هەروەسا د شیاندا نینە ئاخفتنا کەسەکی شرۆڤە بکەین و تێبگەهین بێی تەماشەکرنا سەر و سیماییێن ویێن کەسی (دەربڕینێن سەروچاڤان و بزاڤێن دەست و پێیان) و دوخێ وی یێ دەروونی و توورەیی. ب ڤی شێوەی زمانێ تاکە کەسی، دەربڕینەکا تایبەتە ب دەروونێ ویڤە و زمانێ خۆ ل گەل وی دوخێ دەروونییێ د گەلدا دژیت دگوهوڕیت. کو زۆربەی جاران مرۆڤ بێی هەستکرن، ئاخفتنا خۆ دگوهوڕیت داکو ل گەل سروشتێ هەلکەفتنێ، چ (فەرمی، یان نە فەرمی) بیت، یان هەر دوخەکێ سوزدارییێ مرۆڤ تێدا دژیت، بهێتە گونجاندن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشێ دوێ

پەیوەندی دناڤبەرا زمانی و تەمەنیدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١- دەستپێك:

زمان شێوازەكە ژ شێوازێن چالاكییا مروڤایەتی، كو ب رێكا وی پەیوەندییێن بهێز دناڤبەرا كەسانێن جڤاكیدا دهێنە گرێدان. زمان دبیتە ئامرازێ گەهاندنا جڤاكی و لۆجیكی و ئێك ژ رێكێن گەشەكرنا ژیری و پێگەهاندنا جڤاكی و رێكخستنا دەروونیە. هەروەسا زمان وەك دیاردەكا بهێزە ژ وان دیاردێن گەشەكرنا مێشكی و هەستی و بزاڤی دهێتە دانان. زمان ب ناڤەرۆكا كارلێكرنێن جڤاكی دهێتە دانان و وەرگرتنا زمانی ل دەڤ زاروكی دبیتە گرنگترین و مەزنترین داهێنان د چارچوڤێ گەشەكرنا مێشكیدا (حامد زهران: ١٩٩٠: ١٧٠). ب ڤی شێوەی د شیاندایە بێژین كو زمان ب هەردوو جۆرێن ویڤە (یێ دركاندی و نەدركاندی) وەك ئامرازەكێ جڤاكی و لۆجیكی و رۆشنبیری دهێتە هژمارتن. زانایێن دەروونی دبینن كو گرنگترین دیاردێن گەشەكرنا دەروونی، گەشەكرنا ئاخڤتنێ و وەرگرتنا زمانییە، چونكی ب رێكا ئاخڤتنێ مروڤ پەیوەندیێ ب ژینگەها خۆ دكەت و ل ژینگەها دەرڤە دگەهیت. كە واتە گەشەكرنا زمانی ل دەڤ مروڤی ب هەردوو گەشەكرنێن دەروونی و جڤاكی كاریگەر دبیت. زمان وەك بەرسڤدانەك بۆ هیڤی و ئارەزوویێن زاروكی و پێداویستیێن وی گەشەدكەت و پێش دكەڤیت، كو ب رێكا زمانی دەربرینێ ژ هەست و ئارەزوویێن خۆ دكەت و ل دویڤ مەزنبوونا تەمەنێ وی ، زمانێ وی گەشەدكەت و بەرفرەهـ دبیت و گوهۆرین تێدا پەیدا دبیت. ئەڤ گوهۆرین و پێشكەفتنە هەر ژ دەستپێكا قۆناغێن تەمەنێ مروڤی - ا زاروكینیێ - دەست پێدكەت و بەردەوام دبیت تاكو دگەهیتە قۆناغا پێگەهاندنێ، كو د ڤێ قۆناغێدا زمانێ مروڤی دگەهیتە بەرزترین پلە، پاشی ل گەل مەزنبوون و ناڤسالچوونێ (دانعەمریێ)، زمان هێدی هێدی كێم دبیت و بەرەڤ نەمانێ دچیت، چونكی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

هەروەکی مە دیارکری کو زمان ب مێشکیڤە دهێتە گرێدان و زمان ئامرازێ هزرێیە و بەرهەمێ هزرکرنێیە و هزرکرن د مێشکیدا روی ددەت، کو د قۆناغا دانعەمرییێدا، مێشکێ مروڤی وەکی هەمی ئەندامێن دیترییێن لەشی پیر دبیت و چالاکییا خۆ ژ دەست ددەت ئەوا پێک دهێت ژ (فێربوون و هزرکرن و بەلگەئینان و تێگەهشتنێ)، کو ل ڤێرێ زمان بەرەڤ نەمانێ دچیت، ژ بەر ڤی ئەگەری ل گەل گەشەکرنا تەمەنێ مروڤی، زمانێ وی گەشەدکەت. هەر قۆناغەکا تەمەنی، زمانێ مروڤی هندەك سیما و تایبەتییان ب خوڤە دگریت، کو د تایبەتن ب وێ قۆناغێڤە و ب رێکا وان ژ قۆناغێن دیتر دهێتە جوداکرن، ئانکو هەر قۆناغەك ژ قۆناغێن تەمەنێ مروڤی (زاروکینی، سنێلەیی، گەنجاتی، پێگەهشتی، پیرییێ) فەرهەنگەکا زمانی یا تایبەت ب خۆڤە هەیە و شێوازێن تایبەت د ڤی بواریدا بکاردئینن ب وی رەنگی کو هەر کەسەکێ د ناڤ جڤاکیدا سەرپێچیێ ل سەر ڤان یاسایان بکەت، ئێکسەر ئاشکرا دبیت و د ئەنجامدا توشی رەخنەلێگرتنێ و ترانەپێکرنێ دبیت، ئانکو نابیت پیاوەکێ چل سالی ب شێوازێ سنێلەکی ب ئاخڤیت، یان سنێلەك ب شێوازێ زاروکەکێ پێنج سالی ب ئاخڤیت، یان. .. هتد، چونکی جڤاك رێکێ پێ نادەت. واتە جڤاك سەرپەرشتییا ب رێڤەچوونا زمانی دکەت ل دویڤ دوو بنەمایان :

١- **دەم:** ئانکو شێوازێ مروڤی ل گەل دەمی و سەردەمی دهێتە گوهورین، چونکی ئەو پەیڤ و زاراڤێن د ڤی سەردەمیدا دهێنە بکارئینان ژ وان پەیڤ و زاراڤێن د سەردەمێن بوریدا دجیاوازن.

٢- **تەمەن:** واتە ل دویڤ قۆناغێن تەمەنێ مروڤی، زمانێ وی دهێتە گوهورین، کو بارێ فسیۆلۆجی و دەروونی و جڤاکیێ مروڤی کارتێکرنێ ل سەر زمانێ وی دکەت، بۆ نموونە، دبیت ئەو زاروکێن ب شێوەیەکێ دروست نەئاخڤن، توند و تیژیێ ل گەل کەسانێن دەوروبەری خۆ ب کاربینن ژ بۆ ب دەستڤەئینانا پێداویستییێن خۆ، دبیت توشی ئاریشێن دەروونی ببن ژ ئەنجامێ لاوازی و تێکچوونا دەربڕینا زمانی ل دەڤ وان. (صالح محمد علی ابو جادو: ٢٠٠٤: ٢٧). بەلێ د ڤی دوخیدا،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جڤاك بەرامبەر ڤان زاروكان ناڕاوەستيت، چونكی دوخەكێ تايبەتە و دبيت ل گەل بورينا دەمی بهێتە چارەسەركرن. هەر ب هەمان شێوە دەمێ سنێلەك ب زمانەكێ توند دئاخڤيت، جڤاك رێكێ پێ ددەت، چونكی دزانيت كو ل ژێر كاريگەرييا (هورمونات) يێن وی، ئەڤ جۆرە شێوازە ل دەڤ پەيدابوۆيە. هەروەسا دانعەمرەك، يان زاروكەك چ بێژيت، جڤاك ل وان ناگريت، چونكی دزانيت كو ئاخڤتنا وان هيچ مەبەستەكا نەباش ناگەهينيت.

٢- تيورێن گەشەكرنا زمانی :

زانايێن زمانڤانی و دەروونناسی ب درێژاهييا مێژوويێ، چەند تيورەك دەربارەی گەشەكرنا زمانی ل دەڤ مروڤی دانانە، كو ناڤەڕوكا وان ژ هندەك رەگەزێن تايبەت ب گەشەكرنا زمانيڤە پێک دهێت، واتە هندەك تيور گەشەكرنا زمانی بۆ ئەگەرێ بايۆلۆجی ڤەدگەرينن، هندەكێن ديتر بۆ ئەگەرێ فێربوونێ و هندەكێن ديتر بۆ ئەگەرێ ژينگەهێ و رۆشنبيريێ ڤەدگەرينن، ئانكو هەر تيورەك چەختكرنێ ل سەر رەهەندەكێ دياركری دكەت، بەلێ ئارمانجا وان يا سەرەكی ئێک بوويە ئەوژی چەوا زاروك زمانی وەردگريت و تا چ ڕادە ئەڤ ئەگەرێن ل سەری دياركری ل گەل گەشە و وەرگرتنا زمانی رێكدكەڤن. ژ بۆ شروڤەكرنا ڤێ چەندێ ئەڤ تيورێن ل خوارێ دەركەفتينە، ئەوژی:-

ا- تيورا رەوشتكاری (Behaviroristic Theory):

ئەڤ تيورە گرنگيێ ب وان شێوازێن دهێنە ديتن و پيڤان ددەت، و شيانێن ژيری و ناڤخويی ل پشت گوهـ دئێخيت، چونكی ل دويف بوچوونا وێ د شياندا نينە چالاكيێن ژيری بهێنە ديتن، ژ بەرڤی ئەگەری د شياندا نينە بهێنە زانين و پيڤان (احمد نايل الغريرو يێن ديتر: ٢٠٠٩: ٨). ئەڤ تيورە ل سەر دەستێ (سكنر- skenner)ی و (واتسون - watson)ی هاتيە دانان. ب ديتنا (سكنر)ی، زمان چالاكيەكە ب رێكا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردی

هەولدان و شاشیێ گەشەدکەت و پشتەڤانیا وێ ب رێکا خەلاتکرنێ دهێتە کرن، و ئەگەر پشتەڤانی بۆ نەهاتە کرن ڤەدمریت (جمعه سید یوسف: ١٩٩٠: ١١٧). کە واتە ((بەرای سکنر، مندالێ کاتێک فێری گروگالێ و یاریکردن دەبێت، لەو کاتەدا دایکیان و باوکان و کەسەکانی تری چواردەوری مندالێ، لە رێگەی پێکەنین و زەردەخەنە و لە باوش گرتن و ماچ کردن و لاواندنەوە رازی بوون، پشتگیری هەندێک لە دەنگە دەنگەکانی مندالێ دەکەن و ژمارەیەکی تری دەنگەکانی پشت گوی دەخەن، ئەمەش دەبێتە هوی ئەوەی مندالێ تەنها ئەو دەنگ و وشانە دوبارە بکاتەوە کە کەسانی چواردەوری دایک و باوکی پێیان خوشە و پاداشتی دەکەن)). (کەریم شەریف قەرەچەتانی: ٢٠٠٢: ٣٤). ب دیتنا (واتسون) ی: زمان د قوناغێن دەستپێکێدا نموونەکا سادەیە ژ وی شێوازێ مروڤ دوەرگریت و زمان دابونەریتە (احمد نایل الغریر و ییێن دیتر: ٢٠٠٩: ٨). ب ڤی شێوەی تیورا رەفتاری ل سەر هندەك بنەمایان هاتییە دانان ژ وانا: زمان د بنیاتدا ل دەڤ مروڤی نینە بەلکو ب رێکا فێرکرنێ وەکی فێرکرنا هەر شێوازەکێ دیێ مروڤ دوەرگریت، زمان دهێتە وەرگرتن. لاسایکرن و دوبارەکرنا وان پەیڤێن ژ لایێ مەزنانڤە دهێنە گوتن و پشتەڤانیا پوزەتیڤ یا مەزنان بۆ ڤێ لاسایکرنێ، ڤەمراندن یان نەمانا زمانی ئەگەر پشتەڤانی بۆ نەهاتەکرن. درکاندنا پەیڤان ب بەرهەڤبوونا تشتیڤە دهێتە گرێدان و واتایا وان دهێتە تێگەهشتن. دبیت ئەڤ تیورە هندەك راستیان دەربارەی وەرگرتنا زمانی ل دەڤ زاروکی شروڤەبکەت، کو ل دەستپێکێ زاروك ب شێوەیەکێ کوێرانە دەنگان د درکینیت، بەلێ ب بەرهەڤبوونا تشتی، ئەو دەنگ ب تشتیڤە دهێنە گرێدان و واتایێ دهەلگرن. لاسایکرن و هاندان رولەکێ کاریگەر د گەشەکرنا زمانیدا دبینن. ل گەل ڤێ چەندێ ئەڤ تیورە نەشیا هەمی لایەنێن گەشەکرن و وەرگرتنا زمانی شروڤەبکەت، چونکی شیانێن ژیری و داهێنانێن مروڤی ل پشت گوهـ دئێخیت. واتە زاروك رولەکێ نێگەتیڤ د وەرگرتنا زمانیدا دبینیت. دەربارەی لاسایکرنێ، ئەگەر تیبینیا وان رستێن ژ لایێ زاروکان دهێنە گوتن بکەین، دێ بینین ژ لایێ پێکهاتنێ و درکاندنێڤە ژ رستێن مەزنان د جیاوازن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئانكو زاروك هندەك ڕستان ددركینین كو ب هیچ شێوەیەكی ژ لایێ مەزنان نەهاتینە گوتن و گوهداریكرن. هەروەسا دەمێ ڕستەكێ دبێژین و داخوازێ ژ زاروكەكێ دوو سالی بكەین كو هەمان ڕستە دوبارە بكەت، زاروك ب تنێ پەیڤا دوماهیێ، یان ئەو پەیڤا ئاوازەكێ جودا تێدا دوبارە دكەت، بۆ نموونە ئەگەر داخوازێ ژ زاروكەكی بكەین كو ڕستا (جانا من كێكێ بخۆ) دوبارە بكەت، ئەو ب تنێ پەیڤا (جان)، یان (كێك)، یان (بخۆ) دوبارە دكەت و ئەڤە ب لاسایكرنا دروست ناهێتە دانان. زێدەباری ڤێ چەندێ دایباب گەلەك كێم گرنگیێ ددەنە شاشیێن ڕێزمانی و پێكهاتێن زمانیێن ژ لایێ زاروكێن وانڤە دهێنە گوتن. كە واتە دایباب وێ پشتەڤانیا پێدڤی بۆ زاروكێن خۆ پێشكێش ناكەن، ئەوا ئەڤ تیورە د هەر پرۆسێسەكا فێركرنێدا پشت بەستنێ پێ دكەت.

ب- تیورا خۆرسكی(NatureyTheory) :

ئەڤ تیورە ل سەر دەستێ (چومسكی- Chomsky) و(لیننبرگ- Lenneberg)ی هاتیە دانان، كو ئەڤان زانایان گرنگی ب لایەنێ بایۆلۆجی و ناڤخویێ زمانی دایە. (چومسكی) دژی وێ بۆچوونێ بوو یا دبینیت كو زمان ب ڕێكا فێربوونێ دهێتە وەرگرتن، ئەوی پشتی شرۆڤەكرنا وێ كارلێكرنا دناڤبەرا زاروك و دایبابێن واندا دیت كو هەمی زاروك د هەمان قۆناغدا دبورن و زاروك بیێ فێربوونا دایبابان، یان فێربوونا فەرمی، فێری زمانێ خویێ ڕەسەن دبن و زاروك هندەك پەیڤان دبێژن كو ب هیج ڕەنگەكی مەزن فێری وان ناكەن. (لیننبرگ) دبینیت كو شیانێن بەرهەمئینانا زمانی ب سیمایێن بایۆلۆجیێن مرۆڤیڤە دهێنە گرێدان و قۆناغێن وەرگرتنا زمانی ل دەڤ هەمی زاروكێن جیهانێ ب هەمان ڕێك و ڕێكخستن و ڕێژە دهێتە ڕویدان سەرەرای وێ ژینگەه وڕوشنبیریا تێدا دژین، بۆ نموونە هەمی زاروكێن جیهانێ پەیڤا ئێكێ د تەمەنێ ئێك سالیێدا ددركینن و ئەڤ پرۆسێسە یا ڕێكخستیە و ب پێگەهشتنا بایۆلۆجیڤە دهێتە گرێدان. (سهیر محمد سلامە شاش:٢٠٠٦: ١٢٥ - ١٢٦). كەواتە ئەڤ تیورە بۆ مە دیاردكەت كو ب

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

تنێ مروڤی شیانێن فێربوونا زمانی هەنە و مێشکێ وی یێ بەرهەڤکرییە ب شیانێن فێربوونا زمانی کو دبێژنێ (کۆئەندامێ وەرگرتنا زمانی - Language Acquistion Device)، ئەڤ شیانە فاکتەرێ دەستپێکێیە د وەرگرتنا زمانیدا. هەروەسا ئاماژێ ب وێ چەندێ ددەت کو زمان نە ب تنێ ب رێکا فێربوون و راهێنان و بکارئینانێ دهێتە وەرگرتن هەر وەکی تیورا رەفتاری دبینیت، بەلکو هندەك راستیێن ژێری ل دویڤ هەر شێوازەکی دهێنە دیتن. ئانکو زمان دبیتە رێکخستنەکا ژێرییا ئالوز، چونکی ئەو ئامرازێ دەربرینێ و هزرکرنێیە د ئێك دەمدا.

ج- تیورا زانینێ (Conitive Theory):

ئەڤ تیورە ژ لایێ زانایێ سویسری (جان بیاجێ) و پشتەڤانێن ویڤە هاتیە دانان. ناڤەروکا وێ ئەوە کو زمان ژ ئەنجامێ وێ کارلێکرنا دناڤبەرا زاروکی و ژینگەها ویدا پەیدا دبیت و پێش دکەڤیت. ب دیتنا (بیاجێ) وەرگرتنا زمانی پتر وەك ئەرکەکێ داهێنایێ راستەقینە دهێتە هژمارتن ژ پرۆسێسەکا مەرجی. دبیت وەرگرتنا ناڤێن تشتان و کاران ژ ئەنجامێ لاسایکرنێ و پشتەڤانیکرنێ بیت، بەلێ (بیاجێ) جیاوازیێ دناڤبەرا شیان و چالاکیێدا دکەت (ئەوێن دبنە ئێك ژ تەوەرێن تیورا چومسکی)، کو دبیت چالاکی ب شێوێ وان پێکهاتێن هێشتا د مێشکێ زاروکیدا جێگیر نەبووین، ژ ئەنجامێ لاسایکرنێ پەیدابیت، بەلێ شیان ناهێنە وەرگرتن ئەگەر رێکخستنێن ناڤخویی نەهێنە ئاڤاکرن، کو وەك تشتەکێ بوماوەی دەست پێدکەن، پاشی دوبارە ژ ئەنجامێ کارلێکرنا زاروکی ل گەل ژینگەها دەرڤە دهێنە ئاڤاکرن، د ڤی بواریدا زمان وەك هەر شێوازەکێ ژ وان شێوازێن زاروك دوەرگریت دهێتە دانان. ئانکو (بیاجێ) دبینیت کو زاروك ژ لایێ بایۆلۆجیڤە یێ بەرهەڤکرییە بۆ وەرگرتنا زمانی و ژ ئەنجامێ کارلێکرنا وی ل گەل وێ ژینگەها تێدا دژیت هەر ژ قۆناغا دەستپێکێ، واتە قۆناغا هەستی بزاڤی زمان دهێتە وەرگرتن (جمعه سید یوسف: ١٩٩٠: ١٢٢- ١٢٣). (بیاجێ) بەرزترین زانابوو یێ گەشەکرنا زمانی ب گەشەکرنا ژێریڤە گرێدایی، کو ب دیتنا وی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەشەکرنا ژیری د چوار قوناغێن جیاواز و پێکڤە گرێدایدا دبوریت و هەر قوناغەك ژ وان ب جورەکێ پێکهاتە و تایبەتیان دهێتە نیاسین کو ب رێکا ڤان تایبەتیان ژ قوناغێن دیتر دهێتە جوداکرن (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ١٥١- ١٥٢). واتە ب دیتنا (بیاجێ) قوناغێن گەشەکرنا ژیری و زانینێ ل دەڤ مروڤی ژ ڤان قوناغێن ل خوارێ پێک دهێت :

١- قوناغا هەستی بزاڤی (Sensorimotor Stage).

٢- قوناغا پێش پرۆسێسان (Preaperational Stage).

٣- قوناغا پرۆسێسێن بەرجەستەیی (Concret Operational Stage).

٤- قوناغێن پرۆسێسێن وێنەیی (Formal Operational Stage).

د شیاندایە پێکهاتە و تایبەتیێن ڤان هەر چوار قوناغان د ڤی خشتێ ل خوارێدا بهێتە نیشاندان :-

هەستی بزاڤی	پێش پرۆسێسان	پرۆسێسێن بەرجەستەی	پرۆسێسێن وێنەی
•رێکخستنا دناڤبەرا شارەزاییێن هەستپێکری وکریارێن بزاڤیدا •تێگەهشتنا مانا تشتان ل دوماهیا ڤێ قوناغێ. •لاسایکرنا دواخستی	• گەنگەشا ل گەل خو • یارییێن ئاشوپیێن هێمایی. •هزرکرنا ڤەگوهاستی •کارتێکرنا بهێز ب تشتێن هەستپێکری	• پاراستن • پێچەوانەیی • پولینکرنا تشتان ب شێوەکێ هەرەمەکی	•نیشانێن گریمانەییێن بەرهەمهێنەر •نیشانێن لوجیکی
(٠ – ٢) سالی	(٢ – ٧) سالی	(٧ – ١٢) سالی	(١٢ + ٠٠٠)

(بیاجێ) چوار فاکتەرێن سەرەکی ئەوێن کاتێکرنێ ل فێربوون و گەشەکرنا زانینێ دکەن دەستنیشان دکەت، ئەوژی:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

١- پێگەهشتن: واتە پێگەهشتنا ماسولکێن لەشی و کۆئەندامێ دەماری، کو ئەڤ گوهورینە دبیتە ئەگەرێ لەزاتیا گەشەکرنا زانینێ و ئالۆزییا وێ.

٢- شارەزایێن بەرجەستەیی:- (بیاجێ) دبینیت کو دەمێ زاروك كارلێکرنێ ل گەل ژینگەها بەرجەستەیی دکەت وەکی پالدانا تشتان و پیڤانا وان و یارییپێکرنا وان، زانینا وی گەشەدکەت و تایبەتیێن تشتان دزانیت وەکی کێشە و قەبارە و. .. هتد.

٣- کارلێکرنێن جڤاکی:- (بیاجێ) گرنگیێ ددەتە وان کارلێکرنێن دناڤبەرا زاروکی و کەسانێن دیتر ژ ماموستا و دایباب و کەس وکاراندا، چونکی بۆ زاروکی دیاردبیت کو وان بۆچوونێن جیاواز هەنە و ب رێکێن جیاواز چارەسەرییا ئاریشان دکەن. ئەڤەژی دبیتە ئەگەر کو زاروك ژ هەڤجەمیانا ل دور خۆ (التمركز حول الزات)قورتال بیت.

٤- هەڤسەنگی:- مەبەست پێ ئەو هەڤسەنگییە یا زاروك د دەروونێ خودا پەیدادکەت دەمێ توشی ئاریشان، یان ڕویدانێن نوی دبیت ب رێکا پلانێن وی یێن ژیری و چاڤەرێکری (معاویه محمود ابو غزال: ٢٠٠٥: ١٣٩- ١٤١).

(بیاجێ) د وێ باوەرێدایە کو زاروك د قۆناغا پێش پرۆسێساندا خەریکی گەنگەشا ناڤخویی دبن دەمێ هزردکەن کو یێن ل گەل کەسەکێ بەرامبەر دئاخڤن. .. و ئەڤ چەندە دبێژنێ (ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ) و ئەگەر ئەڤ ئاخڤتنە پتر سیمایەکێ جڤاکی ب خوڤە دیت. .. ئاخڤتنێن ناڤخویی نامینن. (سهیر محمد سلامه شاش: ٢٠٠٦: ١٤٣). ئەو دبینیت کو هزرکرنێ دوو ئەرکێن چەسپایی هەنە کو ل دویڤ پێشکەفتنا تەمەنی ناهێنە گوهورین ئەوژی (ڕێکخستن - Organization) و (گونجاندن - Adaptation) ە، ئەرکێ ڕێکخستنێ ڕێک و پێکی و ڕێزکرنا پرۆسێسێن ژیرییە ل دەڤ مروڤی، بەلێ ئەرکێ گونجاندنێ ڕێکەفتن و گونجاندنا مروڤییە ل گەل وێ ژینگەها تێدا دژیت (باتریشیا هـ – میللر: ٢٠٠٥: ٦٧- ٦٨). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو گەشەکرنا ژیری و زمانی ژ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەنجامێ وێ کارلێکرنا دناڤبەرا زاروکی و ژینگەها وی یا سروشتی، یان یا جڤاکیدا پەیدادبیت. کە واتە ڕەگەزێن زانینێ ل دەڤ (بیاجێ) ژ زاروکی و چالاکیێن وی، پاشی کاریگەرییێن چاڤەرێکری ژ ژینگەهێ و ل دوماهیێ کارلێکرنا دناڤبەرا زاروکی و ژینگەها ویدا پێک دهێت. ژ لایەکێ دیترڤە (ڤایکوتسکی) دیتنەکا جیاواز ژ دیتنا (بیاجێ) پێشکێشدکەت. واتە ئەو د وێ باوەرێدایە کو زمان و هزر د دوو ژێدەر یان دوو قوناغێن جیاوازدا دروست دبن، ئەوژی :-

١- قوناغا پێش ژیری (Pre-intellectul Stage)

٢- قوناغا پێش زمانی (Pre-linguistic Stage)

د تەمەنێ دوو سالییێدا ئەڤ هەردوو هێلێن گەشەکرنێ دهێنە لێکدان و زمان و هزر تێکەلی ئێک

دبن، کو ل ڤێرێ زاروك ب وێ ئاخفتنا دبێژیت کاریگەردبیت. زێدەباری ڤێ چەندێ زمان هاریکارییا وی دکەت د ڕێکخستنا هزرێن وی و گەهاندنا واندا. (ڤایکوتسکی) دبینیت کو هزرکرن چالاکیەکە پشتگیریێ ب ئاخڤتنا ناڤخویی (ئاخڤتنا ل گەل خۆ) و ئاخڤتنا دەرەکی (ئاخڤتنا ل گەل کەسانێن دی) دکەت. ئەڤ تێکەلکرنا زمانی و هزرێ هاریکارییا لەزاتیا بکارئینانا پەیڤێن نوی ل دەڤ زاروکان دکەت د دەمەکیدا کو هەستێ ڤەدیتنا تشتان و کەسان ل دەڤ بهێز دکەڤیت. دبیت د دەمەکێ کێمدا زاروك فێری ئاخڤتنێ ببیت و مێشکێ وی پڕبیت ژ وێ چەندا وی دڤێت بێژیت. (سهير محمد سلامه شاش:٢٠٠٦: ١٤٥). (ڤایکوتسکی) دیاردکەت کو گروگالکرن و دەنگێن دیتر وەك ئاخڤتنەکا بێ هزر دهێتە هژمارتن. د تەمەنێ دوو سالییێدا زمان و هزر تێکەلی ئێک دبن و زاروك دزانن کو تشتان ناڤێن هەین و پەیڤان وەك هێما بۆ تشتان بکاردئینن و د تەمەنێ سێ سالییێدا و پشتی فێری ڕێڤەچوونێ دبن، ئاخڤتنا وان ل سەر ئاخڤتنا تایبەت و ئاخڤتنا ئالوگورکری ل گەل کەسانێن دیتر دهێتە دابەشکرن. کو ئاخڤتنا تایبەت ب دەنگەکێ بلند دهێتە درکاندن و بۆ ئاراستەکرنا هزران و تێگەهشتنا

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاریشان و پلاندانانا کریارێن وان ڤێ ئاخفتنێ بکاردئینن. زاروك ئاخفتنا تایبەت ددرکینیت، چونکی هێشتا ئاخفتنا ل گەل خۆ و ئاخفتنا ل گەل کەسانێن دیتر ژێک جودا ناکەت. چەند زاروك توشی ئاریشێن ئالوز و هەلویستێن بەرتەنگ دبیت، ئاخفتنا وی یا تایبەت زێدە دبیت. ل دویڤ مەزنبوونا تەمەنێ زاروکی ئاخفتنا وی یا تایبەت دهێتە ڤەگوهاستن بۆ ئاخفتنا ناڤخویی یا بێ دەنگ. کو ب دیتنا (ڤایکوتسکی)، مروڤێن پێگەهشتی ئەڤێ گەنگەشا ناڤخویی ژ بۆ ئاراستەکرنا چالاکیێن خۆ د هەلویستێن بەرتەنگدا بکاردئینن. واتە دەمێ هزرکرنێ د چارەسەرییا ئاریشاندا دکەن، بەلێ ب دیتنا (بیاجێ)، ئاخفتنا تایبەت هیچ مفایەکی ناگەهینیتە زاروکی و چەند زاروك مەزن دبیت، ئەڤ ئاخفتنە ل دەڤ نامینیت (باتریشیا هـ - میللر: ٢٠٠٥: ٣٦٥- ٣٦٦).

ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو ژ بلی دانانا زمانی وەك ئامرازێ گەهاندنا جڤاکی دناڤبەرا مروڤی و کەسانێن دەوروبەردا، د شیاندایە ئەڤ ئامرازە بکەڤیتە د ناڤ بنیاتێن ژیریدا و ژ بۆ ئاراستەکرنا هزرێ و پلاندانانێ بۆ داهاتی و رێکخستنا شێوازێ زاروکی و گونجاندنا وی ل گەل دورهێلی مفا ژێ بهێتە وەرگرتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- قوّناغێن تەمەنێ مروڤی:

١- قوّناغا زاروکینیێ (Child hood) :

ئەڤ قوّناغە ل سەر چوار قوّناغان دهێتە دابەشکرن:

١. **<u>قوّناغا شیرخوریێ</u>** (Infancy)، ژ (0-2) سالیێ.
٢. **<u>قوّناغا زاروکینیا پێش وەخت</u>** (Early Child hood)، ژ (2-6) سالیێ.
٣. **<u>قوّناغا زاروکینیا ناڤنجی</u>** (Middle Child hood)، ژ (6-9) سالیێ.
٤. **<u>قوّناغا زاروکینیا درەنگ</u>** (Late Child hood)، ژ (9-12) سالیێ.

٣- ١: قوّناغا شیرخوریێ (Infancy) ژ (0-2) سالیێ :

قوّناغا شیرخوریێ ب گرنگترین قوّناغا زاروکینیێ دهێتە دانان، چونکی هەروەکی (هادفیلد - Hadfield) ئاماژەپێدای کو ئەڤ قوّناغە و قوّناغا ئێکسەر د دویڤدا دهێت، بنەماییێن کەسایەتیا زاروکی تێدا دهێنە دانان، ب وی شێوەی ئەگەر فاکتەرێن گەشەکرنێ د ساخلەم و گونجایی بن، کەسایەتیا زاروکی دێ یا ساخلەم و سروشتی بیت، و ئەگەر بەروڤاژیبیت بیت دێ کەسایەتیەکا تێکچویی و نەرێکخستی ل دەڤ زاروکی پەیدابیت (صلاح الدین العمریە: ٢٠٠٥: ٢٩).

ا/ گەشەکرنا لەشی و بزاڤان:

شیرخور د ڤێ قوّناغێدا تا رادەیەکێ باش کونترولێ ل سەر لەشێ خوّ دکەت. ژ دیاردێن گەشەکرنا لەشی ل دەڤ شیرخوری: د تەمەنێ شەش هەیڤێدا، ددانێن وی دەردکەڤن، ماسولکێن لەشێ وی ژ لایێ قەباریڤە گەشە دکەن، درێژیا وی زێدە دبیت، کو ل دوماهیا تەمەنێ چوار هەیڤیێ درێژیا وی دگەهیتە (٦٠سم). پشتی سالەکێ دبیتە (٧٥سم) و ل دوماهیا سالا دووێ درێژیا وی دگەهیتە (٨٥سم). کێشا شیرخوری زێدەدبیت، کو پشتی تەمەنێ پێنچ هەیڤیێ کێشا وی دگەهیتە (٦کگم). ل گەل ڤێ چەندێ جیاوازیێن تاکی ژ لایێ قەبارێ و کێشێ

و درێژییڤە دهێنە دیتن، کو قەبارێ کوڕان مەزنترە و کێشا وان زێدەترە و پیچەك ژ کچان درێژترن. کوئەندامێ دەماری ب شێوەکێ خێرایی گەشەدکەت و قەبارێ مێشکی مەزن دبیت و کێشا وی ژ (٣٥٠گم) ل ناڤەڕاستا ڤێ قوناغێ بو (١٠٠٠گم) ل دوماهییا سالا دووێ زێدەدبیت. کوئەندامێ هەناسەدانێ و هەرسکرنێ ژ لایێ کێشێ و قەبارێڤە گەشەدکەن. دەربارەی بزاڤان، زاروك د ڤێ قوناغێدا دەست و پێیێن خو بکاردئینن، ژ سەر زکی بەرەڤ دانیشتن و چەلەپکا و ڕاوەستاندنێ و ل دوماهیێ ب ڕێڤەچوونێ دچن. د تەمەنێ دوو سالییێدا هەولددەت دەستێن خو بکاربینیت و ئەو ب خو خوارنێ بخوت. (صلاح الدین العمریه: ٢٠٠٥: ٢٩ - ٣٥). د هەردوو سالێن ئێکێدا ئەوێن (بیاجێ) ب قوناغا (هەستی بزاڤی) وەسفکری، زاروکێ شیرخور ڕادبیت ب گرێدانەکێ دناڤبەرا کریارێن بزاڤی و هەستیدا و تێدا ب سەردکەڤیت. هێدی هێدی بەردەوامییا مانا تشتان (Object Permanence) ل گەل بەرزەبوونا وان ل بەرچاڤێن زاروکی گەشەدکەن، کو دەمێ ئەو یاریا د دەستێ زاروکیدا د کەفت و بەرزە دبوو و گرنگی پێ نەددا، ل دوماهییا ڤێ قوناغێ دەست ب لێگەریانا تشتێ بەرزەبوی دکەت و ئەگەر ل بەرچاڤێن وی نەمینیت، ئەو ژبیر ناکەت (محمد عوده الریماوی: ٢٠٠٣: ٢٠٩).

ب/ گەشەکرنا ژیری:

زوربەیا کەسان د وێ باوەرێدانە کو پێش گەهاندنا تەمەنێ دوو سالیێ، د شیاندا نینە ژیری و زیرەکییا زاروکی بهێتە زانین، ئانکو دەمێ دەست بکارئینانا زمانی دکەت و هەست و هەلویستێن خو بو مەزنان دەردبڕیت. بەلێ هەستێن زاروکی وەك ئاوێنەیەکێ دهێنە دانان کو زاروك جیهانا خو یا دەرڤە تێدا دبینیت و ب ڕێکا کارلێکرنا وی ل گەل جیهانا دەرڤە، زانینا وی زێدەدبیت. ئەڤ قوناغا هەستی بزاڤی یا د تیورا (بیاجێ)دا دسەلمینیت کو ژیری و زیرەکییا زاروکان د کریار و بزاڤێن واندا دیاردبن، بو نموونە زاروکێ ئێک سالی ڕادبیت ب ڕاکێشانا وێ چارچەڤا یاریا وی یا ڤەشارتی ل ژێر داکو یاریا وی ب دەستڤەبهێت. (بیاجێ) د

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

وێ باوەرێدایە کو زیرەکی شێوەیەکە ژ گونجاندنا بایۆلۆجی کو دەرفەتێ ددەتە مروڤی داکو ب شێوەیەکێ کاریگەر سەرەدەرییێ ل گەل ژینگەهێ بکەت و هێدی هێدی ژ لاییێ پێکهاتن و گەشەکرن و پێشکەفتنێڤە دهێتە رویدان. و ل گورەی ڤێ چەندێ گەشەکرنا ژیری ب رێکا چالاکیێن پراکتیکی و کارلێکرنا دناڤبەرا زاروکی و ژینگەها ویدا دهێتە بجهئینان (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧: ١٠١- ١٠٢). شیرخور دەست ب فێربوونا شارەزایی و چالاکیێن سادە دکەت و راهێنانا ل سەر دکەت، کو د ڤی بواریدا لاسایکرنا مەزنان ب تایبەتی دایباب و خویشک و بران دکەت، ئەڤ چەندەیە هاریکاریا وی دکەت ل سەر فێربوونا زمان و هەلویست و ئارەزوو و سیستەمان و. .. هتد (صلاح الدين العمريه: ٢٠٠٥: ٤٣).

ج/ گەشەکرنا زمانی :-

زۆربەیا ڤەکۆلەر و زانایێن زمانی درێکەفتینە ل سەر وێ چەندێ کو زمانێ زاروکی ل سەر دوو قۆناغان دهێتە دابەشکرن ، ئەوژی :

١- **قۆناغا پێش زمانی.**

٢- **قۆناغا زمانی.**

١- **قۆناغا پێش زمانی:-** ئەڤ قۆناغە دکەڤیتە دناڤبەرا تەمەنێ (٥- ١٢) هەیڤییێدا، کو زمانێ زاروکی د ڤی تەمەنیدا، د سێ قۆناغاندا دبوریت، ئەوژی :

ا- **قۆناغا هەوارکرنێ (Cring Stage)**:دەمێ زاروک ژ دایک دبیت، دەست ب هەوارکرنێ دکەت، ئەڤ هەوارکرنە پرۆسێسەکا بایۆلۆجیە، رەنگڤەدانا کاریگەرییا بزاڤا بایی د هەردوو سیهاندا دکەت. د ڤێ قۆناغێدا دوو شێوازێن دەنگییێن جیاواز دهێنە دیتن. یا ئێکێ دبیت زاروک هەوارکرنێ وەک دەربرین ژ دوخێ خۆیێ دەروونی ل دەمێ توورەبوونێ بکاربینیت، یان دەمێ برسی دبیت، یان دڤێت سەرنجا کەسانێن دەوروبەری خۆ رابکێشیت. یا دووێ دبیت زاروک برگەکا بچویک ب شێوەیەکێ خۆ ب خۆیی، یان وەک بەرسڤدانەک بۆ هەر کاریگەریەکا دەرەکی بکاربینیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب- **قوناغا كروگالكرنێ (Babilling Stage)**: ئەڤ قوناغە ل تەمەنێ (٤) هەیڤییێ دەست پێدكەت و ل دوماهیا (٧) هەیڤییێ ب دوماهی دهێت. گروگالكرن چالاكیەكە ژ ئەنجامێ كاریگەرییێن زاروكیێن ناڤخویی پەیدادبیت دەمێ هەست ب ڤەدیتنا دەڤ و لێڤ و ئەزمان و گەورییێ دكەت، ل ڤێرێ دەست ب دركاندنا هندەك دەنگێن وەكی (ی- ی، ا- ا) و دەنگێن (م ، ب) دكەت و گولێدبیت، و ل دویڤ ئارەزوویا خو ڤان دەنگان وەك جورەكێ لاسایكرنا خویی دوبارە دكەت.

ج- **قوناغا لاسایكرنێ (Limitation stage)**: ئەڤ قوناغە ژ (٧) هەیڤییێ دەست پێدكەت و ل دەستپێكا هەیڤا (١١) ب دوماهی دهێت. د ڤێ قوناغێدا زاروك دەنگێن كپ و گڕ و ئاوازێن جوڕاوجوڕ بكاردئینن، كو د ڤی بواریدا لاسایكرنا كەسانێن پێگەهشتی دكەن، بەلێ لاسایكرنا وان نەیا تەواوە، چونكی كوئەندامێ دەنگیێ وان هێشتا نەهاتیە پێگەهاندن. زاروك ب ڤان دەنگان بەرسڤێ ددەن و دەربڕینێ ژ خو دكەن و هێما و ئاماژێن وەكی هەژاندنا سەری ژ بو دەربڕینا ڕازیبوونێ، یان نەڕازیبوونێ و ئالگوڕكرنا یاریان بكاردئینن.

٢- **قوناغا زمانی** :ئەڤ قوناغە ژ دوماهیا (١١)هەیڤییێ دەست پێدكەت، كو ئێكەم پەیڤ ل دەڤ زاروكی دەردكەڤیت (احمد نایل الغریر و یین دیتر: ٢٠٠٩: ١٦- ١٨). گەشەكرنا زمانی ل گەل گەشەكرنا ژیری و گەشەكرنا دەروونی و جڤاكی پەیدادبیت، نە ئەڤە ب تنێ بەلكو گەشەكرنا زمانی دبیتە ئێك ژ دیاردێن گەشەكرنا زانینێ و ب گەلەك فاكتەران كاریگەر دبیت، ژ وانا: پێگەهاندن و ساخلەمی و ڕەگەز و ئاستێ ژیری و بارودوخێن ژینگەها دەوروبەر. ل قوناغا (هەستی بزاڤی –Sensori motor) یا تیورا (بیاجێ)، بنیاتێن زمانی دەست ب دەركەفتنێ دكەن كو شێوازێ زانینێ دكەڤیتە د ناڤ پروسێسێن هزركرنێدا. ب دیتنا (بیاجێ) دبیت زمان ل دوماهییا قوناغا هەستی بزاڤی گەشەبكەت، ئەوژی ل دەمێ نواندنا ناڤخوییا تشتان و بیردانكێ دەست پێدكەت، ئەگەر زاروك شییا

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

زمانی بۆ تشتێن جیاواز د جیهانێدا بکاربینیت، واته زاروك ژ قۆناغا (هەستی بزاڤی) دەربازدبیت، چونکی بکارئینانا زمانی ژ شیانێن زانینا هێمایان پێک دهێت و پەیڤ ل جهێ تشتێن ئاماژەکری دهێن (سهیر محمد سلامه شاش: ٢٠٠٦: ١٤٢). ژ دیاردێن گەشەکرنا زمانی د ڤێ قۆناغێدا ئەوە، کو شیرخور دەنگێن جوراوجور دەردئێخیت و بتنێ دایکا وی تێدگەهیت، د هەیڤا نەهێدا، لاسایکرنا وان دەنگێن گولێ دبیت دکەت و ب رێکا زمانی بەرسڤا وان ددەت، داکو دەربرینێ ژ کەیفخوشی و رازەمەندی و گرژبوونێ و. .. هتد بکەت. ل دوماهیا سالا ئێکێ بەرسڤا سلاڤکرنێ ددەت. هەژی گوتنێیە کو شیرخور هەر ژ هەیڤا سێیێ تا دوماهیا سالا ئێکێ، گروگالکرنێ ل گەل خۆ دکەت و ب دەنگێن گەوریێ وەکی (ئا ئا) دەست ب درکاندنێ دکەت، پاشی دەنگێن لێڤان وەکی (م م ، ب ب) ددرکینیت، پاشی دەنگێن لێڤان ل گەل دەنگێن گەوریێ کوم دکەت وەکی (ما ما ، با با)، پاشی دەنگێن ددانان وەکی (د ، ت) و دەنگێن دفنێ وەکی (ن) د دویڤدا دهێن. پشتی شیرخور فێری درکاندنا تیپان دبیت، قۆناغا واتایی دهێت، ئەوا تێدا دەنگان و پەیڤان ب هندەك واتایێن دەستنیشانکریڤە گرێددەت، کو پەیڤا (ماما) واتا دایکێ ددەت و پەیڤا (بابا) واتا بابێ ددەت و..هتد. ل دوماهیا هەیڤا نەهێ پەیڤا ئێکێ ل دەڤ شیرخوری دەردکەڤیت و دبیت بهێتە دواخستن بۆ تەمەنێ پازدە هەیڤی ل دەڤ زاروکێ ئاسایی هەروەکی د ڤی خشتێ ل خوارێدا دیار:-

تەمەن ب هەیڤان	پەیڤ	زێدەهی
8	0	0
10	1	1
12	3	2
15	19	16
18	22	3
21	118	96
24	279	154

(سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٢١٢ - ٢١٣)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

د/ گەشەكرنا دەروونى:

گەشەكرنا دەروونى زۆر یا گرنگە بۆ مروڤى، چونكى هیچ چالاكیەك یان كریارەك یان فێربوونەك ناهێتە كرن ئەگەر هەلویستەك یان هەستەك تێدا نەبیت. چەوا گەشەكرنا دەروونى كارتێكرنێ ل ڕەوشتێ مروڤى دكەت، ب هەمان شێوە كارتێكرنێ ل گەشەكرنا جڤاكى دكەت، كو ڕازەمەندیا جڤاكى ل سەر كەسەكى تا ڕادەیەكێ زۆر ل سەر وان شێوازێن دەربڕینا هەلچوونان دڕاوەستیت، ئەوێن د ژیانا خۆیا ڕۆژانەدا بكاردئینیت. ل دەستپێكا قۆناغا شیرخوریێ زاروك ب هەلچوونەكا گشتى هەستێن خۆ دەردبڕیت. د هەرسێ هەیڤێن ئێكێدا دوو كۆمەلێن هەستان ل دەڤ دیاردبن. كۆمەلا ئێكێ: كەیفخوشى و ئارامى ل دەمێ كێمبوونا گرژبوونێ و هەستكرن ب خوشیێ. كۆمەلا دووێ: نەخوشى و دلتەنگى ل دەمێ پێداویستیێن وى یێن دیاركرى نەهێنە پڕكرن. د هەیڤا شەشێدا، هەلچوونێن گرژبوونێ بۆ سێ هەلچوونێن جیاواز دهێنە جوداكرن ئەوژى: ترس و توورەبوون و بێزارى. پشتى هەیڤا شەشێ، هەلچوونێن خوشیێ بۆ شانازیكرنێ و خوشەویستێ دهێنە جوداكرن. خوشەویستى بۆ خوشەویستییا ئاراستەكرى بۆ مەزنان و خوشەویستییا ئاراستەكرى بۆ زاروكان دهێنە جوداكرن (هەمان ژێدەر: ٢١٨). هەروەسا ئەڤ هەلچوونە بهێزیێ و توند و تیژیێ و دوبارەكرنێ و دوژمناتیێ دهێنە نیاسین. و د دەم كورتن، كو ئەگەر زاروكەك زۆر بكەتە گرى، دێ بینین پشتى دەمەكێ كورت ب كاریگەریا فاكتەرێن دیتر و بەرى ڕوندكێن وى هشك ببن، دكەتە كەنى (احمد محمد الزعبی:٢٠٠٧: ١٠٦ - ١٠٧).

هـ/ گەشەكرنا جڤاكى:

ئێك ژ وان تایبەتیێن مروڤى ژ بوونەوەرێن دیتر جودا دكەت، ئەوە كو مروڤ بوونەوەرەكێ جڤاكییە. كە واتە زاروكێ مروڤ نەشێت بەردەوامیا خۆ ب جهبینیت، یان پیداویستیێن خۆیێن بایۆلۆجى تێر بكەت بێى هاریكارییا كەسانێن دیتر. دبیت ئەو قۆناغا زاروك پشتگیریێ ب كەسانێن دەوروبەر دكەت، بەرى

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردى

سەربەخۆییا خۆ ب دەستڤە بینیت، درێژ ببیت. کو د ڤی ماوەیدا پەیوەندییێن جڤاکی دناڤبەرا زاروکی و کەسانێن گرنگ د ژیانا ویدا (دایک، باب، خویشک وبرا، و کەس و کار و... هتد) دروستدبن. شیرخور ل دەستپێکێ پەیوەندییان ل گەل دایکا خۆ دگرێدەت ب تایبەت ئەگەر دایکێ بو وی ئارامی و خوشی ب جهئینا بۆ وێ دکەتە کەنی. د هەیڤا دوێ و سێیێدا، گرنگییێ ب خەلکی ددەت، کو ئەگەر بەرامبەری وی ل گەل کەسەکێ دیتر دئاخڤن، دکەتە گری و ڕوخسارێ وی تێکدچیت و د هەیڤا چوارێ و پێنجێدا، ئەگەر کەسەکی یاری پێ کرن، بۆ دکەتە کەنی. د هەیڤا شەشێ و حەفتێدا، جیاوازییێ دناڤبەرا هەڤالان و بیانیاندا دکەت ب ڕێکا پێکەنینێ بۆ هەڤالان داکو پتر سەرنجا وان ڕابکێشیت. د هەیڤا هەشتێ و نەهێدا، زاروك هەولددەت لاسایکرنا ئاخڤتن و بزاڤێن کەسانێن دەوروبەر بکەت و پشتی تەواوکرنا سالا ئێکێ ب هشیاریڤە سەرەدەرییێ ل گەل هەر کریارەکێ دکەت. ل ناڤەڕاستا سالا دووێ، بەرامبەر ئارەزووییێن مەزنان بەرگیرییێ دکەت و ل دوماهیا سالا دووێ ب هاریکاریا مەزنان، بەشدارییێ د هندەك چالاکییێن سادەدا دکەت، ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو زاروك یێ بەرەڤ شێوازەکێ جڤاکی دچیت، کو گەشەکرنا جڤاکییا زاروکی ب کەسانێن دەوروبەر و ڕوشنبیریا وان کاریگەردبیت. پاشماییێن ڤێ چەندێ د شێواز و چالاکییێن ویێن ژیری و جڤاکی و دەروونیدا ڕەنگڤەددەت و ئاشکرا دبیت (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧:١١٠). واتە گەشەکرنا زمانی ڕولەکێ گرنگ و سەرەکی د هەمی بوارێن گەشەکرنا زاروکیدا یێن (مێشکی و دەروونی و جڤاکی و. .. هتد) دگێڕیت، کو زمان دبیتە کلیلکا هەمی زانیاریان و پرۆسێسا گەشەکرنێ، زاروکی ژ بونەوەرەکێ بایۆلۆجی بۆ بونەوەرەکێ جڤاکی ڤەدگوهێزیت و بەرزترین تایبەتییێن جڤاکی، گرێدانا پەیوەندییانە. ئەڤ گرێدانا پەیوەندیان ب ڕێکا زمانی دهێتە بجهئینان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٣- ٢: زاروكينييا پێشوەخت (Early Child hood) ژ (6-2) سالیێ:

ئەڤ قۆناغە ژ دوماهیا قۆناغا شیرخوریێ دەست پێدكەت و ل چوونا قوتابخانا سەرەتایی ب دوماهی دهێت، كو د ڤێ قۆناغێدا پشتگیری ب كەسانێن دەوروبەر تا ڕادەیەكی كێم دبیت و سەربەخوییا زاروكی بەرەڤ زێدەبوونێ دچیت و جیاوازییێن تاكی ژ لایێ شێوازیڤە تێدا دیاردبن. د ڤێ قۆناغێدا زۆر تایبەتییێن كەسی تێدا جێگیردبن و زۆربەیا پاشماییێن قۆناغا شیرخوریێ بەرزە دبن و نامینن. ژ بەر ڤێ ئەگەری زاروكێن بچویك دەست ب ئاخڤتنێ و هزركرنێ دكەن. ئەڤ قۆناغە دبیتە كاریگەرترین قۆناغ د گەشەكرنا زاروكیدا ژ لایێ گەشەكرنا لەشی و زانیاری و جڤاكیڤە و پێشكەفتنەكا بلەز د هەمی بوارێن گەشەكرنێدا پەیدادبیت (بول مسن و يين ديتر: ١٩٨٧: ٢٢١). د قۆناغا زاروكینیا پێشوەختدا، زاروك ل دایكگەهـ و باخچێن زاروكان دهێنە وەرگرتن. د شیاندایە هندەك تایبەتییێن دەستنیشانكری بۆ تەمەنێن زاروكێن ڤێ قۆناغێ بهێنە دیاركرن، ژ وانا: زاروكێن دوو سالی د نێگەتیڤن و زاروكێن سێ سالی د بەهرەمەندن و زاروكێن چوار سالی د مەترسینە و زاروكێن پێنج سالی د كەیفخوشن، و زاروكێن شەش سالی د جڤاكینە و. ..هتد (صلاح الدين العمريه: ٢٠٠٥: ٦٧).

ا/ گەشەكرنا لەشی و بزاڤان:

ئەگەر ڤێ قۆناغێ ل گەل قۆناغا شیرخوریێ بەراورد بكەین ، دێ بینین گەشەكرنا لەشی د ڤێ قۆناغێدا كێمترە ژ قۆناغا شیرخوریێ، كو درێژییا زاروكی د سالێدا ب شێوەیەكێ ناڤنجی نێزیكی (٧سم) زێدە دبیت، ل دوماهیا سالا سێیێ دگەهیتە (٩٠سم)، بەلێ كێشا وی سالانە نێزیكی(٢،٣كگم) زێدەدبیت. ل گەل ڤێ چەندێ جیاوازییێن تاكی ژ لایێ ڕەگەزیڤە دهێنە دیتن، كو قەبارێ كوڕان مەزنترە ژ قەبارێ كچان، بەلێ كچ ژ كوڕان قەلەوترن. ب شێوەیەكێ گشتی زاروك د ڤێ قۆناغێدا بەرەڤ لاوازیا لەشی دچیت (صالح محمد على ابو جادو: ٢٠٠٥: ٢٧٣). ژ لایێ بزاڤانڤە، د شیاندایە زاروكێ سێ سالی ل سەر هێلەكا ڕاست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

غواردانێ بکەت و بازدەت، بەلێ ل دەمێ غواردانێ نەشێ ب ڕاوەستیت، یان ل خۆ بزڤریت. د تەمەنێ چوار سالییێدا دشێت ل سەر ئێک پێ خلیسکانێ بکەت و تەپەکا مەزن هەلگریت و ب شێوەیەکێ لەزتر غواردانێ بکەت. د تەمەنێ پێنج سالییێدا دبیت هەولبدەت ل بایسکلی سیاربیت، بەلێ ل ڤێرێ پێدڤی ب هاریکاریا کەسانێن دەوروبەرە (محمد عوده الريماوي: ٢٠٠٣: ١٧٠). بێ گومان ئەڤ گەشەکرنا لەشی و بزاڤی پشتگیریێ ب ئاستێ پێکەهاندنێ و ساخلەمیا لەشی دکەت، ب تایبەتی ژ لایێ ژیریڤە، کو ئەو زاروکێن ژ لایێ ژیریڤە د ساخلەم، گەشەکرنا وان یا بزاڤی سەرکەفتیترە و بەروڤاژی.

ب/ گەشەکرنا ژیری:

ئەڤ قۆناغە ب دیتنا (بیاجێ) ب قۆناغا پێش پرۆسێسان (Pre-oprational Stage) دهێتە دانان، کو گەشەکرنا ژیری د ڤێ قۆناغێدا بەرەڤ زێدەبوونێ دچیت، و زاروك پتر وێنە و هێماییێن هوشی بکاردئینیت. ب ڤێ چەندێ شیانێن وییێن زمانی زێدەدبن و شێوازێن نوی د یارییێن داهێنانیدا بکاردئینیت (احمد محمد الزعبي: ٢٠٠٧: ١١٦). هەروەسا هندەك ڤەکۆلەر ڤێ قۆناغێ ب (قۆناغا پرسیارکرنێ) ددانن، کو نێزیکی (١٠- ١٥٪) ژ ئاخڤتنا زاروکی ژ پرسیارێن وەکی (چ؟، و بوچی؟، کەنگی؟، لکیرێ؟، کی؟ و. ..هتد) پێك دهێت. دبیت ئەڤ پرسیارکرنە ژ ئەگەرێ ترس و دودلیێ بیت، یان حەزکرنا ڤەدیتنێ بیت، یان ژ ئەگەرێ سەرنج ڕاکێشانا دەوروبەری بیت (هەمان ژێدەر: ١١٧). ب دیتنا (بیاجێ)، هزرکرن د ڤێ قۆناغێدا ژ چەند تایبەتییەکان پێك دهێت، ژ وانا:-

١- **هوکارییا ئاشکەرا:** زاروك دەمێ د ترسیت، دبیت ل ژێر چارچەڤەکێ خۆ ڤەشێریت، چونکی د وێ باوەرێدایە کو چارچەڤ هوکارێ قورتالکرنا وییە ژ ترسێ.

٢- **ئامانجێتی:**زاروکێ ڤێ قۆناغێ هزر دکەت کو هەر تشتەکێ ل دەوروبەرێ وی ئارمانجەك هەیە، کو ڕۆژ بۆ گەرمکرنێ هەبوویە و ترومبێل بۆ ڤەگوهاستنێ و. .. هتد.

٣- **زيندیكرن:**د ڤێ قۆناغێدا زاروك د وێ باوەرێدایە كو تشتێن بێ گیان د زیندینە، و وەكی زاروكان هەست دكەن و دئێشن، و ل گورەی ڤێ چەندێ سەرەدەریێ ل گەل یاریێن خۆ دكەن، كو زاروك یاریێن خۆ سزا ددەن داكو شاشیان نەكەن ب هەمان شێوێ دایكا وان ل گەل وان دئاخڤیت و سەرەدەریێ ل گەل وان دكەت.

٤- **ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ** : زاروك ب دیتنا خۆ یا تایبەت تەماشەی جیهانێ دكەت و تێدگەهیت و نەشێت بۆچوونێن كەسانێن دەوروبەر ژ بۆ زانینا تشتان وەربگریت. ئەڤ چەندە د وێنێن واندا دیاردبن، كو وێنێن وان د سادە و ڕۆنن، بۆ نموونە، ئەگەر داخوازا وێنەكرنا خانیەكی ژێ هاتە كرن، زاروك ڕادبیت ب وێنەكرنا چوارگوشەكێ و دابەش دكەت و وێنان تێدا چێدكەت هەروەكی خانییەكێ شویشەی كو هەمی تشت تێدا دڕۆن و دیارن (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧: ١١٩). پێكهاتنا تێگەهان وەكی تێگەهێن دەمی و جهی و ژمارێ (ب كێمی د پێنج سالییێدا تا ژمارە (٥) و ل شەش سالیێ تا ژمارە (١٠) دزانیت) ل دەڤ پەیدا دبن، د ڤی بواریدا پشتگیریێ ب زمانێ خۆیێ گەشەكری دكەت، كو د تەمەنێ (٢) سالییێدا، زاروك دشێت سێ فەرمانێن سادە ب جهبینیت. د تەمەنێ (٣) سالییێدا، ئاماژێ ب ئەندامێن لەشی دكەت و ناڤێ خۆ و ڕەگەزێ خۆ دزانیت و دشێت دوو ژماران دوبارەكەت. د تەمەنێ(٤) سالییێدا، زاروك دشێت سێ ژماران و ڕستەكا كورت دووبارە كەت. د تەمەنێ (٥) سالییێدا، زاروك چوار ژماران دوبارە دكەت و ڕەنگان ناڤدكەت و تەمەنێ خۆ دزانیت. د تەمەنێ (٦) سالییێدا، پێنج ژماران دوبارە دكەت و لایەنێ چەپ و ڕاست و ژمارا تبلان دزانیت، هەروەسا دشێت جیاوازیێ دناڤبەرا دوو تشتاندا بكەت (صلاح الدين العمريه: ٢٠٠٥: ٨٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ج/ گەشەكرنا زمانی:

(بیاجێ) گەشەكرنا زمانی ئەوا گرێدایی ب گەشەكرنا زانینێڤە ل سەر بنەمایێ بجهئینانا پێداویستییێن زاروكی ل دەمێ ئاخڤتنێ شرۆڤەدكەت. ژبۆ ئەنجامدانا ڤێ چەندێ، (بیاجێە) ڕادبیت ب تۆماركرنا ئاخڤتنا دوو زاروكان د تەمەنێ شەش سالییێدا بۆ ماوێ دوو هەیڤان، پاشی ڤێ ئاخڤتنێ ل سەر دوو كۆمەلان پۆلین دكەت، ئەوژی :-

١- **ئاخڤتنا ل گەل خۆ (Ego Centric Speech)**: واتە زاروك بێی گرنگیدان ب گوهداری و كەسانێن دەوروبەر دئاخڤن. ئانكو ئەگەر هیچ كەسەك گوهداریا وان نەكەت، بۆ خۆ دئاخڤن. (بیاجێ) ڤی جورێ ئاخڤتنێ بۆ سێ دیاردێن زمانی دابەش دكەت، ئەوژی:-

أ. دوبارەكرنا ئاخڤتنێ (Repetition): ئەڤ ئاخڤتنە وەك گەهاندن ناهێتە دانان، بەلكو دەربڕینەكا گرێدایە ب خوشیا دەروونیڤە و وەكو ئاخڤتنەكا جڤاكی ناهێتە دانان، چونكی هیچ شێوازەكێ جڤاكی یێ گرێدایی ب زانینا كەسانێن دیترڤە تێدا نینە، دووبارەكرن ب كارڤەدانێن زمانییێن كەسانێن دیترڤە ناهێتە گرێدان.

ب. ئاخڤتنا ل گەل خۆ (مۆنۆلۆج- Monologue): واتە زاروك ل گەل خۆ د ئاخڤیت و گوهداریا دەنگێ خۆ دكەت و ل هیڤیا بەرسڤێن كەسانێن دەوروبەر نامینیت، ژبەر ڤی ئەگەری، ئەڤ ئاخڤتنە وەك گەهاندن ناهێتە دانان و هیچ ئەركەكێ جڤاكی بجهنائینیت كو ڕاستڤەكرنا بنیاتێن وییێن زمانی دابین بكەت.

ج. ئاخڤتنا ل گەل خۆ دناڤ كۆمەلەكا زاروكاندا (Collective Monologue): زاروك د ناڤ كۆمەلەكا زاروكاندا، ل گەل خۆ دئاخڤیت. هەرچەندە یێ دناڤ واندا، بەلێ ئەو گوهدارییا وی ناكەن.

٢- ئاخفتنا جڤاكی (Socialized Speech): زاروك هەولددەت هزرێن خوٚ ب مەبەستا گەهاندنا جڤاكی و پێشكەفتنا وی ب رێكا رازەمەندی و نەرازەمەندیێ ڤەگوهێزیت. ئانكو زاروك رەخنێ ل زاروكەكێ دی دكەت و پرسیارا ئێكێ دی دكەت و دەرفەتێن كارلێكرنێ ل گەل یێن دی زێدەدكەت ب رێكا گوهداریكرنێ و رازەمەندیێ. هەرچەندە شیانێن زاروكی د ڤێ قوٚناغێدا ل سەر ئالوگوركرنا ئاخفتنێ ل گەل كەسانێن دیتر دمینیت، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ، گەهاندنا وی یا دەستنیشانكریە. ئانكو زاروك پێدڤی ب زوٚر شروٚڤەكرنان، یان ئەگەرانە كو د ئاخفتنا خوٚدا بكاربینیت و پێشكێشبكەت. ب شێوەیەكێ گشتی فەرهەنگا زمانییا زاروكی ژ (٥٠ - ٢٠٠) پەیڤان د تەمەنێ دوو سالییێدا بوٚ نێزیكی (٨٠٠٠ - ١٤٠٠٠) پەیڤان د تەمەنێ شەش سالییێدا زێدە دبیت. ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت كو زاروك ب شێوەیەكێ ناڤنجی روٚژانە فێری (٦- ١٠) پەیڤان دبیت. كو ل دەستپێكێ فێری ناڤان دبیت، پاشی كاران و هەڤالناڤان، پاشی بەشێن دیێن ئاخفتنێ وەك ئامرازێن پرسیاركرنێ (چ؟، ل كیرێ؟، ..هتد) (صالح محمد علی ابو جادو: ٢٠٠٤: ٢٩٦- ٢٩٧).

ئەو فاكتەرێن كارتێكرنێ ل سەر زمانێ زاروكی دكەن، پێك دهێن ژ:

١- فاكتەرێن بایوٚلوٚجی.

٢- ژینگەهـ (دەوروبەر).

١- فاكتەرێن بایوٚلوٚجی:- ب شێوەیەكێ گشتی فاكتەرێن بایوٚلوٚجی ژ ڤان فاكتەرێن ل خوارێ پێك دهێن :

أ. **رەگەز**: واتە كچ زویتر ژ كوران زمانی دوەرگرن و بكاردئینن. ئەڤ جیاوازییە د هەر پێنج سالێن ئێكێدا دیاردبیت، پاشی د تەمەنێ (٥- ٦) سالییێدا، كور و كچ د گەشەكرنا زمانیدا وەكهەڤدبن.

ب. **پێگەهشتن**: گەشەكرنا زمانی ل دەڤ زاروكی ل دویڤ پێشڤەچوونا تەمەنێ وی زێدەدبیت. ئەڤ چەندە بوٚ پەیوەندیا دناڤبەرا تەمەنی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

پێگەهشتنێدا ڤەدگەڕیت، بۆ نموونە (واتس- wats) دبینیت کو فەرهەنگا زاروکێ شەش سالی نێزیکی (٢٠٠٠) پەیڤانە. د تەمەنێ حەفت سالییێدا دگەهیتە (٤٠٠٠) پەیڤان، پاشی گەشەکرنا وی یا زمانی کێم دبیت.

ج. **زیرەکی:** کەسانێن کێم ژیر ژ لایێ مێشکیڤە، د ئاخڤتنێژیدا دلاوازن. و کەسانێن سروشتی ژ کەسانێن زیرەك لاوازترن، چونکی کەسانێن زیرەك پتر پەیڤێن ڕووت و نوی وەردگرن و بکاردئینن. شیانێن زاروکی د بوارێ تێگەهشتنا پەیڤاندا ب پلا زیرەکی و هشیاریا وی یا مێشکیڤە دهێتە گرێدان.

د. **ساخلەمیا گشتی:** دەمێ زاروك توشی نەخوشیەکێ دبیت، کارتێکرنێ ل پێشکەفتن، یان پاشکەفتنا وی یا زمانی دکەت و چەند زاروك یێ ساخلەم بیت، پتر شیانێن وەرگرتن و بجهئینانا زمانی ل دەڤ پەیدادبیت و مفایی ژ کاریگەرییێن دەوروبەری خۆ دوەرگریت.

٢- **ژینگەهـ(دەوروبەر):** گەشەکرنا زمانی ب بارودوخێ ژینگەها دەوروبەر، یان شارەزاییێن جڤاکی کاریگەر دبیت، کو ئەو زاروکێن د ناڤ ژینگەهێن ئارام و بەرهەڤکری ب هەمی ئامرازێن خوشیێ، یان د ناڤ خێزانێن ڕوشنبیردا دژین، پتر پەیڤان دوەرگرن و شێوازێن زمانیێن دروست بکاردئینن و دەربڕینێن وان بهێزترن ژ وان زاروکێن د ژینگەهێن هەژار، یان د دەزگەهێن فەرمیدا دژین. تێکچوونێن دەروونییێن دەوروبەری زاروکی کارتێکرنێ ل سەر گەشەکرنا وی یا زمانی دکەن، کو خوشەویستی و دلوڤانی و هەستکرنا زاروکی ب ئارامیێ ژ لایێ دایبابانڤە، هاریکاریا گەشەکرنا سروشتی یا زمانێ وی دکەت، بەروڤاژی ڤێ چەندێ، زۆرداری و شکاندن و نازداریکرن دبیتە ئەگەرێ تیکچوونا درکاندنێ ل دەڤ زاروکی. (مروان ابو حويج: ٢٠٠٢: ١٤٧- ١٤٨).

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

د/ کەشەکرنا دەروونی:

د ڤێ قۆناغێدا هەلچوونێن زاروکان پتر دهێنە زانین و بەرسڤدانێن هەلچوونان زێدە دبن، کو بەرسڤدانێن دەروونییێن درکاندی هێدی هێدی جهێ بەرسڤدانێن دەروونییێن لەشی دگرن. هەروەسا ئەڤ هەلچوونە ب توند و تیژیێ و پڕبێژیێ و کەرب و کینی و توورەیی و ڕکوییێ دهێنە وەسفکرن، بەلێ ئەڤ توند و تیژییە هێدی هێدی بەرەڤ ئارامیێ دچیت. زێدەباری ڤێ چەندی، دبیت ئەڤ هەلچوونە جوراوجوریێ و گوهورینێ ب خوڤەبگرن (ژ گرییێ بۆ کەنییێ و ژ تووڕەییێ بۆ کەیفخوشیێ). هەلچوونێن وان سیماییێ ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ ب خوڤەدگریت. ئانکو دبیت زاروك هەست ب شەرمینییێ و تاوانبارییێ و باوەری ب خوبوونێ بکەت. هەلچوونێن وان ب کەسەکێ دیارکریڤە دهێنە گرێدان کو زۆربەی جاران دایکە. واتە زاروك ژ دایکا خۆ تووڕە دبیت و ب کەیفخوشیا وێ کەیفخوش دبیت و ب نەخوشیا وێ نەخوش دبیت (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧: ١٢٢).

ه/ کەشەکرنا جڤاکی:

ئەڤ قۆناغە ب پێگەهاندنا جڤاکی دهێتە نیاسین. کو تێدا زاروك فێری ڕەوشتێن گشتییێن جڤاکی و چەوانیا سەرەدەریکرنێ ل گەل کەسان و تشتان دبن. هەروەسا فێری دابونەریت و ڕولێن جڤاکی وجیاوازیێ دناڤبەرا ڕاستی و شاشییێدا دبن، کو دایباب ڕولەکێ بەرز د ڤێ قۆناغێدا دبینن. واتە ئەو نواندنا ڕولێن جڤاکی دکەن و بۆ زاروکی ڕێک و شەنگستان ب ڕێکا ڕاهێنان و بکارئینانا سزادانێ و خەلاتکرنێ و نواندنێ ڤەدگوهێزن. (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٢٤١). ژ گرنگترین ڕەنگێن شێوازێن جڤاکی د زاروکینییا پێشوەختدا :

١. بەرفرەهبوونا پەیوەندییێن جڤاکی:- واتە زاروك ژ بلی پەیوەندییێن وی د ناڤ خێزانێدا، پەیوەندییێن جڤاکی ل گەل هەڤالێن دەرڤەی خێزانێ گرێددەت، خوگرێدان ب دایبابانڤە بەرەڤ کێمبوونێ دچیت.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. تەنیایی (التوحد): دبیت زاروکێ ڤێ قوٚناغێ ب تنێ ل گەل ئێک ژ دایبابان بمینیت و خوٚ پێڤە گرێبدەت، چونکی هەست دکەت کو ئەوە ژێدەرێ سەرەکی بوٚ ئارامی و تەناهییا وی د ڤێ قوٚناغێدا.

٣. دەستنیشانکرنا ڕولێ ڕەگەزی: ئانکو گەشەکرنا شێوازێن زاروکان ل دویف ڕەگەزێن وان. کو کوڕ فێری سیما و شێوازێن کوڕان دبن، و کچ فێری سیما و شێوازێن کچان دبن.

٤. هەڤرکی و ململانێ ل دەڤ زاروکان پەیدادبیت.

٥. خوپەرستی (ئەزئەزی) زوٚر دهێتە بکارئینان ب تایبەت دناڤبەرا سالا چوارێ و پێنجێدا ژ تەمەنی.

٦. دوژمناتی: دوژمناتی ژ ئەنجامێ تێکچوونا زاروکان پەیدادبیت. ب تایبەت دناڤبەرا (٢) و (٤) سالییێدا، پاشی کێم دبیت و هەڤالینی و ڤیانا زاروکان ل دەڤ پەیدادبیت و زاروکێن (٤- ٥) سالی، ب درکاندنا پەیڤان دەربڕینێ ژ دوژمناتیا خوٚ دکەن، ل گەل مەزنبوونا تەمەنی، دوژمناتیا درکاندی هندەك شێوێن دیتر ب خوڤەدگریت وەك پەیڤێن نەشرین و یێن دەربڕینێ ژ کەرب و کینیێ و گلەوگازندیێ دکەن. ب شێوەیەکێ گشتی کوڕ پتر ژ کچان دوژمناتییێ دکەن (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧: ١٢٥- ١٢٦). ژ ڤێ چەندێ بوٚ مە دیاردبیت کو گەشەکرنا زمانی د قوٚناغا زاروکینیا پێشوەختدا بهایەکێ مەزن د دەربڕینا دەروونی و گونجاندنا کەسایەتی و جڤاکی و ژیریدا هەیە. ئەڤ قوٚناغە ژ لایێ دەربرینێ و تێگەهشتنا زمانیڤە ب لەزترین قوٚناغا گەشەکرنا زمانی دهێتە دانان، کو تێدا فەرهەنگا زمانی و تێگەهشتنا وی و گرێدانا پەیڤان ل گەل ئێک د ڕستێن خودان واتادا زێدەدبیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بوٚ ڤەکولینێن کوردی

٣-   ٣: زاروكينييا ناڤنجى و زاروكينييا درەنگ (Middle and Late Child hood):

ئەڤ قوناغە ژ دوماهيا تەمەنێ شەش سالیێ دەست پێدكەت و ل تەمەنێ دوازدە سالیێ ب دوماهى دهێت. كو ڤێ قوناغێ ب قوناغا قوتابخانا سەرەتايى ناڤدكەن، چونكى ل دەستپێكا چوونا قوتابخانا سەرەتايى دەست پێدكەت و ب تەواوكرنا وێ ب دوماهى دهێت. ب شێوەیەكێ گشتى گەشەكرن د ڤێ قوناغێدا كێم دبيت ژ بلى هەردوو سالێن دوماهيێ كو هندەك گوهورينێن لەشى دياردبن. هەروەسا د ڤێ قوناغێدا، گرنگى ب شارەزايێن سەرەكى د خواندن و نڤێسين و هژمارتنێدا دهێتە دان. ئەڤ ئەركە ب پلا ئێكێ قوتابخانە و د هەمان دەمدا خێزان ب ستوييێ خوڤەدگرن. زاروك د فێربوونا ڤان شارەزاييياندا، بەشەكێ زۆر ژ ژيانا خویا رۆژانە دمەزێخيت. چەند شيانێن وى ل سەر جهئينانا ڤان شارەزاييان زێدەدبن، پتر باوەرى ب خوبوون بهێز دكەڤيت و گەشەدكەت و پلا سەربەخويا وى زێدەدبيت. زێدەبارى ڤێ چەندێ، ئاراستێن زاروكى بەرەڤ كومەل و دەزگەهێن جڤاكى گەشەدكەن. ژ ئەنجامێ گەشەكرنا شيانێن وييێن جياواز، پتر چاكيێ د كارێن خودا بجهدئينيت. بێ گومان دايباب و ماموستا د گەشەكرنا ڤان ئاراستاندا د بەرپرسن (احمد محمد الزعبى:٢٠٠٧: ١٣١).

١/ گەشەكرنا لەشى و بزاڤان:

پرۆسێسێن لەشى د قوناغێن زاروكينيا ناڤنجى و زاروكينيا درەنگدا ژ لايێ گەشەكرنێڤە كێم دبيت. ئانكو پتر بەرەڤ ئاراميێ دچيت و دبيت گرنگترين ئەنجامێن ڤان پرۆسێسان، هندەك گوهورينێن د پەيكەرێ لەشى و كوئەندامێ ماسولكەيى و شارەزايێن بزاڤيدا پەيدادبن، كو بەشێ لەشى يێ خوارێ پتر درێژدبيت و بەژن زراڤتر لێدهێت. كێشا لەشى سالانە دناڤبەرا (٢،٥ – ٣،٥ كگم) زێدەدبيت. قەبارێ پەيكەرێ لەشى و كوئەندامێ ماسولكەيى زێدەدبيت، كو د ئەنجامدا بارستا ماسولكان و هێزا وان زێدەدبيت. ئەڤ زێدەهييە ب هەردوو

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولينێن كوردى

فاكتەرێن بۆماوەی و ڕاهێنانێڤە كاریگەر دبیت. هەژی گوتنێیە كو زۆربەی ڤەكۆلینان دیاردكەن كو د ڤێ قۆناغێدا كوڕ ژ كچان بهێزترن. دەربارەی بزاڤان، شارەزاییێن بزاڤی پتر بەرەڤ ڕێكخستنێ و هێزییێڤە دچن. زاروك فێری وەرزشێ و غواردانێ و مەلەڤانیا و. .. هتد دبیت. ئەڤ چەندە پتر خوشیێ و تێربوونێ ل دەڤ پەیدادكەت. گەشەكرنا ڕهێن كۆئەندامێ دەماری دبیتە ئەگەرێ چاككرنا شارەزاییێن بزاڤێین ماسولكێن هویر، ژ وانا بكارئینانا دەستەكی د جهئینانا كارێن خۆدا و ئارەزوویا بكارئینانا پێنوسێ رصاصی د نڤێسینێدا. ئەڤ قۆناغە ب هندەك شارەزاییێن بزاڤێین نێزیكی قۆناغا پێگەهشتنێ ب دوماهی دهێت (محمد عودە الریماوی: ٢٠٠٤: ٤٤٢).

ب/ گەشەكرنا ژیری:

قۆناغێن زاروكینیا ناڤنجی و زاروكینیا درەنگ، ئەوێن (بیاجێ) ب قۆناغا هزركرنا پڕۆسێسێن بەرجەستەیی ناڤدكەت، گوهۆڕینێن ژیرییێن بەرز ب خوڤە دبینن، كو شیانێن هزركرنا زاروكان بەرزدبیت دەمێ وان تێگەهان بكاردئینن ئەوێن ژ لایێ مەزنانڤە دهێنە بكارئینان. واتە د شیاندایە زاروك ب شێوەیەكێ زنجیرەیی (Seriation) تشتان ژ لایێ قەبارێ و كێشێ و. .. هتد ڕێك بێخیت. هەروەسا دشێن پڕۆسێسێن لوجیكیێن پێچەوانەی (Reversibility) تێبگەهن، بۆ نموونە دەمێ زاروك ب كومكرنا دوو ژمارێن وەكی (٢+٧=٩) ڕادبن، كێم ئاستەنگان دبینن دەمێ ڤێ پڕۆسێسێ پێچەوانە دكەن داكو ببیتە (٩- ٢=٧). ژ وان دیاردێن گرنگ د ڤێ قۆناغێدا، تێگەهێ پاراستنێ (Conservation)یە، كو د قۆناغا پێش پڕۆسێساندا، دەمێ دوو كوپێن ئاڤێ یێن وەكهەڤ بۆ زاروكی دهاتنە نمایشكرن، د وەكهەڤیا برەیا ئاڤێدا هیچ ئاستەنگەك نەددیت ، بەلێ دەمێ ئەڤ ئاڤە ل بەر چاڤێن وی دكرە د دوو ئامانێن جیاوازدا، ئانكو ئێك ژ وان یێ زراڤ و درێژ، و یێ دی یێ كورت و پان، زاروك د وێ باوەرێدابوو كو ئەو ئاڤا د ئامانێ زراڤ و درێژدا پترە ژ یێ دی، چونكی ئاستێ ئاڤێ تێدا بلندترە، بەلێ زاروكێ د قۆناغا پڕۆسێسێن

بەرجەستەیدا، ب شێوێ ئاڤێ یێ د هەردوو ئامانێن جیاوازدا ناهێتە خاپاندن. واتە ب دیتنا (بیاجێ) زاروکێن ڤێ قوناغێ دشێن سەرەدەریێ ل گەل ئاریشێن پاراستنێ بکەن، چونکی هزرا وان کێمترە ژ هەڤجەمیانا ل دور خو. واتە ئەو دشێن هزرکرنێ د پتر ژ رەهەندەکیدا بکەن. هزرکرن د ڤێ قوناغێدا ب هزرێن سەرەکیێن بیرکارییێڤە ل قوتابخانا سەرەتایی دهێتە گرێدان و دبیت زاروکێ پولا ئێکێ پێدڤی بکارئینانا تبلێن دەستێن خو ببیت د هژمارتنێدا. نەبوونا خاسیەتا ئالوگورکرنێ (Reciprocity) ل دەڤ زاروکی، دبیتە ئاستەنگ د تێگەهشتنا وێ چەندێدا کو روبەرێ وێ لاکێشا درێژیێن وێ (٥×٦)، هەر هەمان روبەرێ وێ لاکێشا درێژیێن وێ (١٠×٣)یە (صالح محمد علی ابو جادو: ٢٠٠٤: ٣٥٩ - ٣٦١).

ج/ گەشەکرنا زمانی:

د ڤێ قوناغێدا پەیڤ و تێگەهشتنا وان ل دەڤ زاروکی زێدەدبیت و زاروك جیاوازیا دناڤبەرا پەیڤاندا و لێکچوون و وەکهەڤیا زمانی دزانیت و بجهئینانا شارەزاییێن زمانی ل دەڤ زێدەدبیت. رامانا تێگەهێن رووت وەکی (درەوکرن، راستگویی، باوەری، دادوەری، ئازادی، ژیان، مرن) ل دەڤ وان ئاشکرا دبیت. دەربرین ژ ئەنجامێ شیانێن وان یێن گەنگەشەکرنێ زێدەدبیت. زێدەباری ڤێ چەندێ تێگەهشتن و گوهداریکرنا هونەری و خوشییا ئەدەبی ژ وێ چەندا دخوینیت، دبینیت.د ڤێ قوناغێدا شیانێن زمانیێن کچان ژ کوران سەرکەفتیترن (صلاح الدین العمریە: ٢٠٠٥: ١٤٥). ژ لایێ پەیڤ و یاساییێن زمانیڤە، دەمێ زاروك دئاخڤن، گوهورین د هزرکرنا واندا پەیدادبیت، کو ل ڤێرێ پتر گرنگیێ ددەنە شروڤەکرنا پەیڤان ژ هزرکرنا وان د بەشێن ئاخڤتنێدا (محمد عوده الریماوی: ٢٠٠٣: ٢٤٩)، بو نموونە: دبیت دەمێ پرسیار ژ زاروکەکێ قوناغا زاروکینیا پێشوەخت ل سەر (سێڤ)ێ دهێتە کرن، ئێکسەر بەرسڤێ بدەت و بێژیت: (یا سورە)، یان (بازنەییە)، یان دبیت ب خورانێڤە گرێبدەت، بەلێ زاروکێ قوتابخانا سەرەتایی، دبیت د بەرسڤدانێدا بێژیت: (فێقییە)، یان ب چارچوڤێ ئاخڤتنێڤە گرێبدەت و

بێژیت (دارە). ئەڤ شرۆڤەکرنا زێدە یا پەیڤان مفایەکێ زۆر دگەهینیتە زاروکی دەمێ توشی پەیڤێن نوی دبیت، ئەوێن نەهێنە دیتن د بەرهەمێ وی یێ زمانیدا، چونکی تێگەهشتنا وان بۆ پەیڤێن ڕووت زێدەدکەت. پێگەهاندنا زانینێ د ڤێ قۆناغێدا ل گەل وان شارەزاییێن زاروك ژ قوتابخانێ دوەرگریت، دبیتە ئەگەرێ هاندانا وی ل سەر پێکڤە گرێدانا پەیڤان ل گەل ئێک. (بیرك، Berk,2007) دیاردکەت کو ناڤەندا ژمارا پەیڤێن زاروکێ شەش سالی نێزیکی (١٠٠٠٠) پەیڤانە و ب دوماهی هاتنا قوتابخانا سەرەتایی، ژمارا وان دگەهیتە نێزیکی (٤٠٠٠٠) پەیڤان و ب شرۆڤەکرنا پەیڤێن ئالوز، بەرهەمێ وان د بوارێ پەیڤاندا زێدەدبیت، بۆ نموونە ب ڕێکا پەیڤێن (کەیفخوش) و (بریاردان)، زاروك هەردوو پەیڤێن (خوشی) و (بریار) ژ وان دادرێژیت. هەروەسا زاروك زۆر پەیڤێن دی ب ڕێکا دەوروبەری و ب تایبەت ل دەمێ خواندنێ دوەرگریت و شرۆڤەکرنا پەیڤێن فرەواتا ل دەڤ زێدەدبیت، بۆ نموونە پەیڤا (ساربوون) کو بۆ ئاڤێ، یان بۆ پەیوەندییا دناڤبەرا هەڤالاندا بکاردهێت، ل دەڤ وان ئاشکرا دبیت. دەربارەی یاساییێن زمانی (Grammar)، (چومسکی) دیاردکەت کو هەر سالەك ژ سالێن قۆناغێن زاروکینیا ناڤنجی و زاروکینیا درەنگ، وەرگرتنا بنیاتێن ڕستەسازیێ (Syntactitical Structure) ل دەڤ زاروکی زێدەدبیت، ل دوماهیێ شاشیێن وان یێن ژ ئەنجامێ هەر فاکتەرەکی پەیدادبن، کێم دبن. زێدەباری ڤێ چەندێ، تێگەهشتنا پەیوەندییێن لۆجیکی، هاریکارییا تێگەهشتنا بنیاتێن دیێن زمانی دکەت وەکی شێوازێ بەراوردکرنێ (درێژتر، کورتتر، مەزنتر،.. هتد) و شێوازێ ئەگەری (ئەگەر تو بچی، دێ..)، زێدەباری شێوێن خواستنێ، هەروەکی مروڤ خۆ وەسفدکەت کو ئەو شێرەکێ مریە، یان... هتد (صالح محمد علی ابو جادو: ٢٠٠٤: ٣٧٨- ٣٧٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

د/ گەشەكرنا دەروونى:

هەلچوونێن زاروكان د قۆناغێن زاروكینیا ناڤنجى و زاروكینیا درەنگدا ب ئارامى و جێگیریێ دهێنە نیاسین. زاروك پتر كونترولێ ل سەر خۆ و هەلچوونێن خۆ دكەت و ڤەدشێریت. ئەو د وێ باوەرێدایە كو هەلچوونێن توند و تیژى شێوازەكێ تایبەتە ب زاروكێن بچویكڤە و ل دەڤ جڤاكى نەیا رەوایە. شێوازێ هەلچوونێن وى ل جهێن تایبەت ژ جهێن گشتى دهێتە ژێك جوداكرن، كو ل قوتابخانێ پتر كونترولێ ل سەر خۆ دكەت ژمال. هەر دەم ب رێكا كەنیێ، یان غواردانێ، یان . ..هتد دەربرینى ژ هەلچوونێن خۆ دكەت. ئەڤ چەندە ئاماژێ ب كەیفخوشى و گونجاندنا وى دكەت، بەلێ هندەك جاران توشى دودلیێ و تێكچوونێ دبیت، كو دبیتە ئەگەرێ گرینێ ل دەڤ كچان دەمێ دەربرینێ ژ هەلچوونێن خۆ دكەن، بەلێ كوڕ ب رێكا گرژبوونێ و تێكچوونا سەروچاڤان دەربرینێ ژ هەلچوونێن خۆ دكەن. دبیت ئەڤ ئارامى و كونترولكرنا ل سەر خۆ بۆ هندەك فاكتەران بزڤریت، ژ وانا :- گەشەكرنا وان یا ژیرى و بەرفرەهبوونا پەیوەندیێن وان یێن جڤاكى و گەشەكرنا زمانى و ژینگەها قوتابخانێ (احمد محمد الزعبى: ٢٠٠٧: ١٣٧- ١٣٩).

ه/ گەشەكرنا جڤاكى:

گرنگترین تایبەتیێن گەشەكرنا جڤاكى د قۆناغا زاروكینیا ناڤنجیدا:-

١. زاروك پتر هەڤالان دهەلبژێریت و دبیت هەر ئێك ژ وان بۆ خۆ هەڤالەكێ خوشتڤى بگریت.
٢. ململانێ د ڤێ قۆناغێدا زێدەدبیت و شەڕەدەڤى ب پەیڤان پتر ژ دوژمناتیا لەشى دوبارەدبیت.
٣. شێوازێ جڤاكیێ زاروكى ل سەر جۆرێ كەسایەتیا وى و ئەو شارەزاییێن تێدا بورین دراوەستیت، بەلێ ل ڤێرێ گوهدارەكێ باشە.

Zakho Centre for Kurdish Studies

٤. هەڤالینی و هاریکاری دناڤبەرا زاروکی و هەڤالێن ویدا ل مال و ل قوتابخانێ زێدەدبیت و هەڤرکی ل دەستپێکا ڤێ قوناغێ یا تاکییە و ل دوماهیا وێ یا کومەلییە.

٥. دوژمناتی و شەرەدەڤی ل دەڤ کوران پترە، دناڤبەرا کچ و کوراندا کێم دبیت، و دناڤبەرا کچاندا گەلەك کێم دبیت، کور پتر دوژمناتیا لەشی بکاردئینن، بەلێ دوژمناتیا کچان ژ جورێ درکاندنا پەیڤانە.

٦. ئارەزوو و گرنگی پێدان بەرفرەهـ دبیت. زێدەباری ڤێ چەندێ راستگویی و باوەری و هوشداریا جڤاکی گەشەدکەن، ئەگەر رەفتارێن شاش ل گەل زاروکی هاتنە کرن، تێکچوونا شێوازی ل دەڤ دیاردبیت.

ژ دیاردێن گەشەکرنا جڤاکی د زاروکینیا درەنگدا:

١- زاروك بەرەڤ کومەل و کەس و کاران دچیت، کو ئەڤەژی بو پێگەهاندنا وی یا ژیری و وژدانی و باوەریا وی ب بهایێ کومەلێ د جهئینانا ئارمانجێن ویدا ڤەدگەریت.

٢- بهایێن جڤاکی ژ ئەنجامێ بەشدارییا وی د چالاکیێن کومەلێ و سوزداریا وی بو وێ کومەلێ دیاردبیت و دەست ب رێزگرتنا مافێن کەسان و یاسا و سیستەم و داب و نەریتان دکەت.

٣- هەر زاروکەك ل گەل رەگەزێ خو رولێ خو دگونجینیت.

٤- کاریگەرییا روشنبیریا گشتی دەستپێدکەت و تاکە کەسیا زاروکی گەشەدکەت و هەستکرن ب بەرپرساتیێ ل دەڤ زێدەدبیت.

٥- ئارەزوویێن وی دهێنە گوهورین و پتر بەرەڤ تایبەتیکرنێ دچن و ئاراستێن پێشەیی ل دەڤ دەردکەڤن. زاروك هیچ کارەکی ناکەت ئەگەر ل دویڤ ئارەزوویا وی نەبیت و پشتگیریکرن ب کەسانێن دەوروبەر کێم دبیت و بەرەڤ سەربەخوییێ دچیت.

٦- هەردوو رەگەز (نێر و مێ) د هەڤالینییێدا ژ هەڤ دویر دکەڤن. ئەڤ دوخە تا قوناغا سنێلەییێ بەردەوام دبیت (صالح محمد علی ابو جادو: ١٩٩٨: ٧١- ٨٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٣- ٤: قۆناغا سنێلەیی (Adolescence):

دشیاندایە قۆناغا سنێلەیی ل سەر سێ قۆناغان بهێتە دابشکرن:

١- سنێلەییا پێشوەخت (Early Adolescence) ژ (12-14) سالیێ- قۆناغا قوتابخانا ناڤنجی.

٢- سنێلەییا ناڤنجی (Meddle Adolescence) ژ (15-17) سالیێ- قۆناغا قوتابخانا ئامادەیی.

٣- سنێلەییا درەنگ (Late Adolescence) ژ (18-21) سالیێ- قۆناغا زانکوییێ.

ل ڤێرێ دێ ب شێوەیەکێ گشتی ل سەر قۆناغا سنێلەیی ئاخڤین کو ڤان هەرسێ قۆناغێن ل سەری ب خوڤەبگریت.

زاراڤێ سنێلە ل سەر وێ قۆناغێ دهێتە دانان، یا ڤەگوهاستنەکا پلەیی یا پێگەهاندنا لەشی و ڕەگەزی و ژیری و دەروونی تێدا دهێتە ڕویدان، کو گوهۆڕینێن ئاشکرا ل سەر کەسێ سنێلە پەیدادبن. گرنگترین گوهۆڕین پێگەهاندنا ڕەگەزییە. دبیت سنێلەیی شێوازێن جیاواز ب خوڤە بگریت ل دویف بارودوخێن جڤاکی و ڕوشنبیرییێن سنێلە تێدا دژیت. د ڤی بواریدا سنێلەییێ چەند شێوەیەك هەنە، ژ وانا :-

١- سنێلەیا سروشتی یا ڤالا ژ ئاستەنگ و گرفتان.

٢- سنێلەیا ڤەکێشایی، کو کەسێ سنێلە خۆ ژ جڤاکێ خێزانێ و کەس و کاران ڤەدکێشیت و بەرەڤ جودابوونێ دچیت و حەز دکەت ب تنێ ل گەل خۆ بژیت و هزرکرنێ د ناخێ خۆ و ئاریشێن خۆدا بکەت.

٣- سنێلەیا دوژمناتی، کو شێوازێ سنێلەیی ب دوژمناتیا کەسانێن دیتر دهێتە نیاسین (صالح محمد علی ابو جادو: ١٩٩٨: ٧٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قۆناغا سنێلەیی ژ لایێ دەروونی و جڤاکیڤە دبیتە قۆناغەکا ڤەگوهاستنێ ژ زاروکەکێ پشتگیری ب کەسانێن دەوروبەر کری، بۆ کەسەکێ هەولددەت سەربەخوییا خۆ ب دەستڤە بینیت، داکو کەسایەتیەکا ئازاد و سەربەخۆ د تەمەنێ پێگەهاندنێ و تەواو بوونێدا ب جهبینیت. ئەڤ ڤەگوهاستنە رێکەفتنێن نوی ل گەل کەسانێن دی ب دەستڤە دئینیت، ئەوژی ل دویڤ وێ رۆشنبیریا بەربەلاڤا وی جڤاکێ تێدا دژیت (احمد محمد الزعبی: ٢٠٠٧: ٢١٩).

ا/ گەشەکرنا لەشی و بزاڤی:

قۆناغا سنێلەیی گوهورینەکا بەرچاڤ د گەشەکرنا لەشیدا دهێتە دیتن، کو تێدا درێژیا کوران ب سەر درێژیا کچان دکەڤیت. ئەڤ گەشەکرنا لەشی یا ب لەز ل دەڤ کوران، دبیتە ئەگەرێ بهێزکرنا وان و پتر باوەری ل دەڤ وان پەیدادبیت و پتر دبیتە کەسەکێ جڤاکی و سەربەخۆ ئەگەر ل گەل کچان بهێتە بەراوردکرن. دەربارەی مێشکی، کەسێ سنێلە دەست ژ وان شانێن دەماریێن هێشتا ب کارنەئینایین بەرددەت، پارچا پێشیێ ژ مێشکی پێدگەهیت، داکو بریارێن دروست بدەت. ژ نیشانێن گەشەکرنا لەشی د ڤێ قۆناغێدا: فراوانیا ملان ل دەڤ کوران و گەشەکرنا ماسولکێن مەزن و دەست و پێ ل دەڤ هەردوو رەگەزان گەشەدکەن. هەروەسا دەڤ و لێڤ و دفن و گوهـ ل گەل سەری دهێنە گەشەکرن، زێدەباری چەندین گوهۆرینێن دی کۆ د شیاندایە د ڤی ژێدەریدا بهێنە دیتن (محمد عوده الريماوي: ٢٠٠٤: ٤٤٦). کچ د قۆناغا سنێلەییا سەرەتایدا ژ کوران قەلەوتر و درێژترن، بەلێ ئەڤ پێشکەفتنە بۆ ماوەیەکێ درێژ نامینیت، کو د تەمەنێ (١٤)سالییێدا، کورِ ب سەر کچان دکەڤن. درێژیا سنێلەیی د ماوێ پێگەهشتنێدا نێزیکی (٢٥سم) زێدەدبیت، کێشا وی نێزیکی (١٨،٥کگم) زێدەدبیت (صالح محمد علي ابو جادو: ٢٠٠٤: ٤٠٩). ژ لایێ بزاڤانڤە، ب شێوەیەکێ گشتی هێز و شیانا بزاڤان گەشەدکەن و تا تەمەنێ (١٥) سالیێ بەرە سستی و لاوازیێ دچیت و بزاڤێن سنێلەیی نەدجهێ خۆدانە، ژ بەر ڤێ چەندێ دبێژنە ڤێ قۆناغێ (تەمەنێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پەریشانیێ – Theawk ward)، واتە دبیت ڕێڤەچوونا سنێلەیی تێک بچیت و ب تشتان بکەڤیت، یان تشت ژ دەستێن وی دکەڤن ژ بەر وێ گەشەکرنا ب لەزا د لەشێ ویدا پەیدادبیت، کو ب نەڕێکخستنێ و جیاوازییا ڕەهەندێن لەشی دهێنە وەسفکرن. زۆربەیا ڤەکۆلینان دیاردکەن کو سنێلێن مەزن و درێژ و کێم کێشە بهێزتر و زیرەکترن ژ سنێلێن بچویکتر و کورتتر ژ لایێ چالاکییێن بزاڤیڤە (صلاح الدين العمريه: ٢٠٠٥: ٢٠٩). د سنێلەییا ناڤنجیدا، بزاڤێن سنێلان گونجایتر و ڕێکخستی ترن و چالاکی و هێزا وان پتر زێدەدبیت، و شارەزاییێن بزاڤی وەکی لێدانا ئامیرێن موزیکێ و نڤێسینا ل سەر کومپیوتەری و یارییێن وەرزشی ب شێوەیەکێ باشتر بجهدئینیت (هەمان ژێدەر: ٢٣٥). د قۆناغا سنێلەییا درەنگدا، چالاکییێن بزاڤی بەرەڤ جێگیربوونێ و ئارامیێ دچن و شارەزاییێن هەستی بزاڤی ب شێوەیەکێ گشتی زێدەدبن (هەمان ژێدەر: ١٥٩).

ب/ گەشەکرنا ژیری:

قۆناغا سنێلەیی، ئەوا (بیاجێ) ب هزرکرنا پرۆسێسێن وێنەیی ناڤکری، سنێلە ب شێوەیەکێ باشتر گەشەدکەت و ئاریشان ب ڕێکێن ڕووت چارەسەر دکەت، زێدەباری شیانێن وی ل سەر دارشتنا گریمانان و گەهاندنا ئەنجامان ژ گریمانێن پێچەوانەی ڕاستیێ. (سانتروك، Santrock,2001) دبینیت کو هێزا هزرکرنێ ل دەڤ سنێلان دبیتە ئەگەرێ ڤەکرنا ئاسوییێن نوی د جڤاکناسیێ و زانینێدا، هزرێن وان بەرەڤ ڕووتی و لۆجیکی و نموونەیێ دچن، سنێلە دشێت تاقیکرنێ ب هزرێن خۆ بکەت ژ بلی تاقیکرنا هزرێن کەسانێن دی. ل دوماهیێ شیانێن وان یێن ژیری د چاڤدێرییا ژینگەها جڤاکی و بەرجەستەییا تێدا دژیت و شروڤەکرنا وێ ژینگەهێ د ڤێ قۆناغێدا پێش دکەڤیت (صالح محمد على ابو جادو: ٢٠٠٤: ٤٢٩). ژ پرۆسێسێن زانینێ د ڤێ قۆناغێدا: هزرکرنەکا ڕێکخستی د تێگەهێن ڕووتدا وەکی:- ڕاستیێ، باشیێ، جوانیێ... هتد، تاقیکرنا زیرەکیێ و دەستکەفتێن خواندنێ و شیانێن وەرگرتنا بۆچوونێن کەسانێن دیتر و هەستکرن ب وێ چەندێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کو کەسانێن دیتر هەستکرنێ ب وی دکەن،ل دەڤ پەیدادبن. هێدی هێدی هزرکرنا پڕاکتیکی ل دەڤ وان گەشەدکەت و ب لێگەریانا تشتێن نوی و شارەزاییێن ئالوز ڕادبیت. گەشەکرنا هزرێ و چارەسەرییا ئاریشان ب شێوەیەکێ نێزیکی چارەسەرکرنا پێگەهشتیان (محمد عوده الريماوي: ٢٠٠٤: ٤٤٦).

ج/ گەشەکرنا زمانی:

زمان وەك ئامرازەکێ گەهاندنێ و هزرکرنێ و دەربڕینی و دان و ستاندنێ دناڤبەرا کەسان و کومەلگەهاندا گرنگیا خوٚ دبینیت. گەشەکرنا زمانی د قوٚناغا سنێلەییا پێشوەختدا، ب زێدەبوونا پەیڤێن زمانی و شیانێن پێکئینانا ڕستان و دەربڕینا هزر و تێگەهـ و ڕامانان و بکارئینانا هێما و زاراڤێن زمانی دهێتە نیاسین. شیانێن وی ل سەر دەربڕینا وێنێن ژیری و بکارئینانا شێوازێن زمانییێن جیاواز وەکی شێوازێ نەرێ و پرسیار و سەرسورمان و شێوازێن خواستنێ زێدەدبیت. گەشەکرنا زمانی ل دەڤ سنێلەیی ب شێوەیەکێ سەرەکی ب گەشەکرنا وی یا ژیریڤە دهێتە گرێدان. هەرچەندە گەشەکرنا زمانی ل دەستپێکا قوٚناغا سنێلەیێ تەواو دبیت، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ چاکی و شێوازێن زمانییێن تایبەت د قوٚناغا سنێلەییا ناڤنجی و دەرەنگدا دهێنە دیتن، کو ژ هویربینیا دەربڕینا پەیڤان و شیانێن نڤێسینا بهێز و تێگەهشتنەکا باشتر بوٚ بابەتێن خواندنێ پێک دهێت. ڕستێن سنێلەیی د ڤی ماوەیدا ب درێژیێ دهێنە نیاسین و ژ ژمارەکا لاڕستان کو تا ڕادەیەکی دئالوز پێک دهێن. شیانێن وی ل سەر ئاڤاکرنا ڕستێن ئالوز ژ ئەنجامێ گەشەکرنا وی یا ژیرییە. واتە پێدڤییە بشێت ڕەگەزێن بابەتی ل گەل ئێک گرێبدەت. هەروەسا د ڤێ قوٚناغێدا دەست ب تێگەهشتنا خواستنێن زمانی دکەت ژ وانا مەتەل و گوتنێن مەزنان. ژ دیاردێن گەشەکرنا زمانی د ڤێ قوٚناغێدا ئەوە کو سنێلە شێواز و دیالێکتا خوٚ ل گەل وی کەسێ دئاخڤیت دگونجینیت (صالح محمد علی ابو جادو: ٢٠٠٤: ٤٤٢). ل دوماهیا قوٚناغا سنێلەیی، فەرهەنگا سنێلەی دکەڤیتە دناڤبەرا (٤٠٠٠٠- ٨٠٠٠٠) پەیڤان و ب شێوەکێ سروشتی دەربڕینێ ژ هەستێن خوٚ

دکەت. ژ وان پەیڤێن ڕووتێن ل دەڤ وی پەیدادبن، پەیڤێن: فەلسەفە، دادوەری، مەحال، دوبرەکرنا بەرهەمئینانێ، زانین و زانینا هەڤدژ، هەبوون. ئەو پرۆسێسێن ڕووت (Formal Operation) یێن سنێلە بجهدئینیت، هەروەکی (بیاجێ) ئاماژەپێدای، دەرفەتێ ددەتە سنێلەیی کو ب یارییپێکرنێ و سەردابرنێ و ڕەخنەلێگرتنێ ڕاببیت و پەیوەندیا دناڤبەرا ڕستێ و دەوروبەریدا بزانیت، کو هەستداریا سنێلەیی بۆ جیاوازیێن زمانی زێدەدبیت و باشتر ڕستان شرۆڤە دکەت و هزرکرنێ د یاساییێن زمانێ خۆدا دکەت (محمد عوده الريماوي: ٢٠٠٣: ٢٥٢).

د/ گەشەکرنا دەروونی:

دیاردێن گەشەکرنا دەروونی د ڤێ قۆناغێدا دزۆرن، کو جیاوازییا دناڤبەرا کەساندا و جیاوازییا دناڤبەرا هەردوو ڕەگەزاندا (نێر و مێ) دیاردبیت. ئەڤ گەشەکرنا دەروونی کارتێکرنێ ل هەمی دیاردێن دیترییێن گەشەکرنێ و هەمی لایەنێن کەسایەتی دکەت. ل دوماهیا ڤێ قۆناغێ گەشەکرن بەرەڤ پێگەهاندنا دەروونی دچیت. ژ گرنگترین دیاردێن گەشەکرنا دەروونی د ڤێ قۆناغێدا:-

١- هەلچوونێن ڤێ قۆناغێ ب توند و تیژی و تێکچوونێ دهێنە نیاسین و شێوازێ سنێلەیی دناڤبەرا شێوازێ زاروکان و شێوازێ مەزناندا دهێتە گوهورین.

٢- هەلچوونێن هەڤدژ و هەستێن بەرامبەری ئێک ل دەڤ پەیدادبن، بۆ نموونە دینداری و بێ باوەری، یان خوشەویستی و نەڤیان د هەمان دەمدا ل دەڤ پەیدادبن.

٣- شەرمینی و گوشەگیری و ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ ل دەڤ دیاردبیت ژ ئەنجامێ وان گوهورینێن ژ نشکەکێڤە د لەشێ ویدا پەیدابووین.

٤- ل دەستپێکا ڤێ قۆناغێ دودلی ژ ئەنجامێ بێ باوەری ب دەروونێ خۆ پەیدادبیت.

٥- سنێلە هەست ب خوشیێ دکەت دەمێ هەست ب ڕازەمەندی و گونجاندنا جڤاکی دکەت.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٦- ترس ژ ئەنجامێ مەترسیێ ل دەڤ پەیدادبیت و زۆر ڕێکێن دەربڕینێ ژ بۆ گەهاندنا هەلچوونێن خوییێن بهێز ل دەڤ دیاردبن.

٧- هندەك دیاردێن كەسایەتی ل دەڤ گەشەدكەن، وەكی شانازیكرن ب خۆ و چاڤدێریا سەر و سیمایێ خۆ.

٨- شیانێن بەشداریكرنا دەروونی و دان و ستاندن و زێدەكرنا سوزدارییێ و لایەنگیرییێ ل دەڤ پەیدادبن.

٩- ڕاستگویی و تێگەهشتنا كەسانێن دی ل دەڤ زێدەدبیت و بەرەڤ دلوڤانییێ و پێداچوونا ئارمانجا و بجهئینانا ئارامییا دەروونی دچیت (صالح محمد علی ابو جادو: ١٩٩٨: ٧٢- ٧٣).

هـ/ گەشەكرنا جڤاكی:

پرۆسێسا پیگەهاندنا جڤاكی و پرۆسێسا فێربوونا شەنگست و پیڤەرێن جڤاكی ژ لایێ كەسانێن گرنگ د ژیانا مروڤیدا بەردەوام دبیت. د ڤێ قۆناغێدا جیاوازییێن تاكی د شێوازێ سنێلاندا دیاردبن. گرنگترین دیاردێن گەشەكرنا جڤاكی د ڤێ قۆناغێدا:-

١- باوەری ب خۆبوون و هەست ب گرنگیدانێ ل دەڤ زێدەدبیت و ئاسو و چالاكییێن جڤاكی بەرفرەهـ دبن.

٢- بەشداریكرنا وی د شارەزایی و هەست و ئاراستە و هزرێن كەسانێن دیتردا دبنە ئەگەرێ خوشیا وی.

٣- ئارەزوو د سەربەخوییا جڤاكیدا و ڤیانا سەركردایەتیێ.

٤- ڕێكەفتنا ل گەل كەسانێن دەرڤەی ژینگەها وی و گەشەكرنا هوشداری و بەرپرساتیا جڤاكی.

٥- شەپرزەیی (تێكچوونا) دناڤبەرا خوپەرستیێ(انانیە) و كاریگەریێ دیاردبیت و هوشداریا پلا جڤاكی زێدەدبیت.

٦- خوشەویستی و نیزیکبوونا ڕەگەزێ دی دیاردبیت، کارتێکرنا جڤاکی بەرفرەهـ دبیت.

٧- ڕەڤین و بەرگیری و یارییپێکرن و توورەبوون و ململانێ د ڤێ قوناغێدا دیاردبن.

٨- زیرەکیا جڤاکی (شیانێن سەرەدەریکرنێ د هەلویستێن جڤاکیدا) گەشەدکەن.

٩- ئارەزوو د ئاراستەکرنا ناخیدا و کارکرن ژ بۆ بجهئینانا گونجاندنا جڤاکی و کەسایەتی.

١٠- شەنگستە ژ ئەنجامێ کارلێکرنا سنێلەیی ل گەل وێ ژینگەها تێدا دژیت گەشەدکەن (صالح محمد علی ابو جادو: ١٩٩٨: ٧٤).

٣- ٥:- قۆناغا پێگەهشتنێ:

ئەڤ قۆناغە دهێتە دابەشكرن ل سەر :

١- <u>**قۆناغا پێگەهشتنا پێشوەخت (Early Adult hood)**</u>: ژ (21-40) سالی.

٢- <u>**قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی (Middle Age)**</u>: ژ (40-60) سالی.

١- <u>**قۆناغا پێگەهشتنا پێشوەخت (Early Adult hood)**</u> :

ئەڤ قۆناغە ژ لایێ گونجاندن و چالاكی و بەرهەمئینانێڤە ب گرنگترین قۆناغ د ژیانا مروڤیدا دهێتە دانان. د ڤێ قۆناغێدا مروڤ ژ هەمی لایەنێن ژیری و جڤاكی و دەروونیڤە دهێتە پێگەهاندن. ل دوماهیا ڤێ قۆناغێ، مروڤ بەرەڤ سستی و لاوازیا د قۆناغا دانعەمرییێدا دژیت، دچیت. دەمێ مروڤ هەست ب لاوازیا هێزا لەشی دكەت، ژیری و زانینێ بكاردئینیت ژ بۆ چارەسەریا وان ئاریشێن هێشتا ب هێزا لەشی نەهاتینە چارەسەركرن (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٣٩٧- ٣٩٨). گرنگترین تایبەتیێن ڤێ قۆناغێ :

١. هەلبژارتنا هەڤژینەكێ، یان هەڤژینەكی و فێربوونا پێكڤە ژیانێ ل گەل هەڤ.
٢. پێكئینانا خێزانەكێ و چاڤدێریكرنا زاروكان.
٣. ڕێڤەبرنا كار و بارێن مال و خێزانێ.
٤. دەستپێكرنا كارەكی، یان پێشەیەكێ دیاركری.
٥. وەرگرتنا بەرپرسایەتیەكا شارستانی.
٦. ڤەدیتنا كۆمەلەكا جڤاكیا گونجایی (شفیق فلاح علاونه: ٢٠٠٤: ٣١).

ا/ گەشەكرنا لەشی:

د قۆناغا پێگەهشتنێدا ب تایبەت د ماوێ دناڤبەرا سالێن بیستان و سیهاندا، مروڤ دگەهیتە گوپیتكا گەشەكرنا خۆییا بایۆلۆجی و فیزیۆلۆجی. هەمی ئەندامێن لەشی ژ لایێ گەشەكرنێڤە ب دوماهی دهێت. ژ لایێ درێژییێڤە، كچ د

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

تەمەنێ (١٧)، یان (١٨) سالییێدا دگەهیتە گوپیتکا درێژییێ، بەلێ کورِ تا تەمەنێ (٢١) سالیێ درێژدبن. هێز و چالاکییا لەشی د سالێن بیستاندا دگەهیتە گوپیتکا گەشەکرنێ، بەلێ د سالێن سیهاندا، ئەڤ هێزە ب رێژەیا (١٠٪) دناڤبەرا سالێن (٣٠- ٦٠)ێدا بەرەڤ کێمبوونێ دچیت. هەروەسا هەردوو هێزێن دیتنێ و بیستنێ د سالێن بیستاندا گەشەکرنا وان تەواو دبیت، و هێزا دیتنێ تا دوماهیا ناڤەڕاستا تەمەنی د چالاکییا خۆدا بەردەوام دبیت، بەلێ هێزا بیستنێ بەرەڤ کێمبوونێ دچیت (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٣٩٣- ٤٠٠).

ب/ گەشەکرنا ژیری:

هەروەکی مە دیارکری کو د قۆناغا پێگەهشتنێدا، مروڤ ژ هەمی لایانڤە تەواو دبیت و د گەهیتە گوپیتکا گەشەکرنا خۆییا سروشتی، ب هەمان شێوە پڕۆسێسێن ژیری و زانینێ پێگەهاندنەکا تەواو ب خوڤەدبینیت. هەر چەندە (بیاجێ) گەشەکرنا ژیری تا قۆناغا سنێلەیێ د تیورا خۆدا دیارکریە، بەلێ د نڤێسینێن ویێن دوماهییێدا، دیارکریە کو قۆناغا پڕۆسێسێن وێنەی دبیت ل قۆناغا سنێلەیی ب تەواوی نەهێتە گەشەکرن و گەشەکرنا وان تا قۆناغا پێگەهشتنا پێشوەختدا بەردەوام بیت. ئەڤ چەندە بوویە ئەگەرێ هاندانا ڤەکۆلەران کو ڤەکۆلینێ ل سەر وان فاکتەرێن دبنە ئەگەرێ دەستنیشانکرنا جیاوازیێن گەشەکرنا هزرکرنێ ب ڕێکا پڕۆسێسێن وێنەی و ڕێکێن دەربڕینا وان. بێ گومان فاکتەرێ ڕوشنبیری و پێشکەفتنا تەکنۆلۆجیا کۆمەلگەهان ڕولەکێ بەرز د گەشەکرنا پڕۆسێسێن هزرکرنێدا ل دەڤ کەسان دگێرن، بەلکو پتر د بەرهەڤکرینە ژ بۆ دابینکرنا ڕێک و ئامرازێن ڤی جورێ هزرکرنێ و ڕێکێن دەربڕینا وان (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٤٠٢).

ج/ گەشەكرنا جڤاكی و دەروونی:

١. د قۆناغا سنێلەییێدا، چالاكییا جڤاكی بەرفرەهـ دبیت، پاشی د قۆناغا پێگەهشتنێدا بەرتەنگ دبیت، ل ناڤەڕاستا تەمەنی، چالاكییا جڤاكی بەرفرەهـ دبیتەڤە، پاشی د قۆناغا دانعەمرییێدا بەرتەنگ دبیت.

٢. پێگەهاندنا جڤاكی دهێتە بجهئینان، ئەوا ل دویڤ گەشەكرنا كەسایەتیا مروڤی یا لەشی و ژیری و دەروونی گەشەدكەت.

٣. ئاراستێن دەروونی ل دویڤ پێشڤەچوونا تەمەنی جێگیردبن ب تایبەت پشتی قۆناغا پێگەهشتنێ، بەرزترین ئاراستێن د ڤێ قۆناغێدا توشی گوهوڕینێ دبن، ئارستێن ل دور بابەتێن سیاسی و سیستەمێن جڤاكیێن بەربەلاڤن. ب شێوەیەكێ گشتی د ڤێ قۆناغێدا، ئاراستێن مروڤی بەرەڤ ئازادیێ دچن (صالح محمد علی ابو جادو :١٩٩٨: ٧٦).

٤. ئەڤ قۆناغە ب ڕێكخستنا پەیوەندییێن لەشی و خەریكیا هەڤژینان وەك دایك و باب د چاڤدێریكرنا زاروكاندا و دابینكرنا خوشیێ بۆ خێزانێ ب ڕێكا گونجاندن و ڕێكەفتنا دناڤبەرا واندا ژ پێخەمەت پێكئینانا شانەكا جڤاكییا تەواو و ئێكگرتی دهێتە نیاسین.

٥. مروڤێ پێگەهشتی وەك هاولاتیەك هەست ب مافێن خۆ دكەت و د هەمان دەمدا دبینیت كو هندەك ئەرك ل سەر ملێن وی هەنە كو پێدڤییە د خزمەتا جڤاكێ خودا ب جهبینیت.

٦. مروڤێ پێگەهشتی هەست ب گرنگیا فاكتەرێ ئابوری و پلا وی یا جڤاكی د ژیانێدا دكەت و هەولددەت هەمی شیانێن خۆ د چاككرنا بارودوخێن خوییێن ئابوریدا ب مەزێخیت.

٧. مروڤێ پیگەهشتی دیتنەكا ڕاستەقینە بۆ ژیانێ هەیە، دویری ئاشوپی و ڕێزگرتنێ ل دابونەریتان دگریت و بەرەڤانیێ ژێ دكەت، چونكی دابونەریتان كارتێكرنەكا بهێز د ژیانا ویدا هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٨. دبیت مروڤێ پێگەهشتی توشی هندەك ئاریشان ببیت. بەرزترین ئاریشە ئەوە ئەگەر تا ڤی دەمی دەست ب ژیانا هەڤژینیێ نەكربیت، دبیتە ئەگەرێ زێدەكرنا نەخوشیێن دەروونی و جڤاكی. هەروەسا ئاریشا نەزوكیێ ڕەوشا دەروونی و جڤاكیا پێگەهشتی تێكددەت. زێدەباری چەندین ئاریشێن دیتر د ژیانا پێگەهشتیاندا، ژ وانا نەگونجاندن و نەڕێكەفتنا وان د ژیانا هەڤژینێدا، كو ئەڤ چەندە كارتێكرنەكا مەزن ل سەر وان پەیوەندیێن دناڤبەرا واندا دكەت و خێزان ژ خوشەویستیێ و ڕێزگرتنێ بێ بەهر دبیت (هاشم جاسم السامرائی: ١٩٨٨: ٧٠- ٧١).

د/ گەهاندنا زمانی:

زمانێ پێگەهشتیان مە ب (گەشەكرنا زمانی) ناڤنەكر، بەلكو ب (گەهاندنا زمانی) ناڤكر، چونكی گەشەكرنا زمانی هەروەكی مە دیاركری تا قوناغا سنێلەییا پێشوەخت تەواودبیت و هەر ژ قوناغا سنێلەییا ناڤنجی تا قوناغا دانعەمریێ - قوناغا دوماهیێ د ژیانا مروڤیدا - ب تنێ شێوازێ زمانی و دركاندنا ئاخڤتنێ گوهوڕین ب سەردا دهێن، زمان ناهێتە وەرگرتن. د قوناغا پێگەهشتنێدا، مروڤ پتر د شێواز و گوتنا زمانێ خودا یێ هشیارە و پتر پەیڤێن گونجایی د ناڤ ڕستێن دروستدا بكاردئینیت، چونكی ژ ڕەخنەلێگرتنێ و یارییێكرنا جڤاكی د ترسیت، لەوما هەولددەت خو ژ شاشیێن زمانی دویركەت. زێدەباری ڤێ چەندێ، د ڤێ قوناغێدا جیاوازیێن ڕەگەزی دناڤبەرا شێوازێ ئافرەتێ و شێوازێ پیاویدا دهێنە دیتن، كو زانایان ژمارەكا ڤان جیاوازییان دەستنیشانكرینە، ئەوێن دبنە ئەگەر كو بێی گوهدار كەسێ ئاخڤتنكەر ببینیت، ب زانیت كا ئاخڤتنكەر ئافرەتە، یان پیاوە. گرنگترین جیاوازی ئەڤێن خوارێنە:-

١- تیژاتیا دەنگێ ئافرەتێ ل گوڕەی دەنگێ پیاوی ژ ئەنجامێ كورتیا ژێیێن دەنگی و بچویكاتیا وان ل گوڕەی ژێیێن دەنگی ل دەڤ پیاوی، كو ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەرێ زێدە لەزاتی و لەرینا وان د چركەكێدا و د ئەنجامدا دەنگێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئافرەتێ تیژدبیت. ئەڤ جیاوازییا دەنگی دناڤبەرا هەردوو ڕەگەزاندا د قۆناغا زاروکینیا پێشوەختدا ناهێتە دیتن، بەلێ د تەمەنێ دوازدە سالییێدا ل دەڤ کچان وکێمەک زێدەتر ژ دوازدە سالیێ ل دەڤ کوڕان دبیتە ماوێ جیاوازییا دەنگێ کچان ژ کوڕان، کو د ڤی ماوەیدا گوهوڕینێن لەشییێن زۆر د کۆئەندامێ درکاندنێدا ل دەڤ کوڕان پەیدادبیت، ژ وانا گەشەکرنا بوشاییێن درکاندنێ و پێگەهاندنەکا ب لەز د ژێییێن دەنگیدا ب ڕێکا درێژبوون و مەزنبوونا وان ، کو ئەڤ گوهوڕینە دبنە ئەگەرێ ستویراتی و زڕبوونا دەنگێ کوڕان و جیاوازییا وان یا ئاشکرا ژ دەنگێ کچان.

٢- نازکی و نەرم و نولی د هندەک دەنگاندا ب تایبەتی دەنگێن گەورییێ و درکاندنا وان ب شێوەیەکێ دویری درکاندنا وان یا سروشتی ل دەڤ ئافرەتان. وەکی دەنگێن (ق ، ص ، گ ، چ)، کو پیاو ڤان دەنگان ب شیوەیەکێ دروستتر ددرکینیت.

٣- ئافرەت هەولددەت نموونێن درکاندییێن دروست د هەلویستێن فەرمیدا بکاربینیت، یان لاسایکرنا وان بکەت، بەلێ د هەلویستێن ئاسایی و ئاخڤتنا ڕۆژانەدا، ئافرەت پتر شێوازێ هەڤالینیێ بکاردئینیت، ژ بەر ڤی ئەگەری هندەک ڤەکۆلەر دبینن کو ڕولێ ئافرەتێ د گەشەکرنا دەنگیدا مەترسیترە ژ ڕولێ پیاوی. ئەگەرێ ڤێ چەندێ ئەوە کو ئافرەت نە ب تنێ ل گەل تەخەیا ئافرەتان دژیت، بەلکو ل گەل دەستەییێن نویژی دژیت. واتە ئافرەت پتر ژ پیاوان پەیوەندییێ ل گەل زاروک و لاوان گرێددەت. ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو ژینگەها زمانیا ئافرەتێ، ژینگەها تەخە و دەستەییێن نوییە، بەلێ ژینگەها پیاوان، ژینگەها گەنج و ناڤەڕاستا تەمەنی و دانعەمرانە.

٤- زۆربەیا ڤەکۆلینان دیارکرینە کو ئافرەتێ پتر شیانێن گوهوڕینا پلە و ئاوازێ دەنگی هەیە، ئەڤ چەندە دەرفەتێ ددەتێ کو هندەک ئاوازێن دیارکری بکاربینیت کو هەردەم ل دەڤ پیاوان ناهێنە دیتن. وەکی ئاوازێ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرسورمانێ، ئەوێ ب بەرزیێ دەست پێدکەت پاشی نزم دبیت. هەروەسا ئافرەت حەز دکەت وی ئاوازێ ئاماژەی ب پرسیارکرنێ و داخوازا هاریکاریێ ددەت ، بکاربینیت (احمد مختار عمر: ١٩٩٦: ٨٧- ٩٠).

٥- زمانێ لەشی ل دەڤ هەردوو ڕەگەزان دهێتە جوداکرن. د زۆربەی ڤەکۆلیناندا دیاربوویە کو ئافرەت د دەربڕینێن سەروچاڤاندا پتر گرنژینێ و کەنیێ ژ پیاوان بکاردئینن. ئافرەت پتر بزاڤێن سەروچاڤان بکاردئینن داکو دەربڕینێ ژ گەرمیێ، یان ڕاستیێ، یان کەیفخوشیێ، یان دابینکرنا ئارامییێ د دەروونێ گوهداریدا، یان ب دەستڤەئینانا ڕازەمەندیا وی بکەت. ئافرەت پتر چاڤتێبرین، یان بەردەوامیا تەماشەکرنێ - چ ل دەمێ گوهداریکرنێ، یان ئاخفتنێ - ژ پیاوان د دوخێ هەڤالینیێ و ڕاستگوییێ و گەهاندنا ئارامییێدا بکاردئینن (هەمان ژێدەر: ١٣٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- ٦: قوّناغا ناڤەڕاستا تەمەنی (Middle Age): ژ (40-60) سالیێ.

قوّناغا ناڤەڕاستا تەمەنی دبیتە بەرزترین قوّناغا پێگەهاندنا زانستی و گوپیتک د بەرهەمئینانا پڕاکتیکی و پیشەییدا ژ ئەنجامێ وەرگرتنا شارەزاییێن زوّر و بکارئینانا وان یا بەردەوام د ژیانێدا. ل گەل ڤێ چەندێ دبیتە قوّناغەکا سەرەکی د دیارکرنا لاوازیا گشتی و کێمبوونا هێزا لەشی ژ ئەگەرێ فاکتەرێن بوّماوەی و جڤاکی و دەروونی و پیشەیی. ب دیتنا هندەك ڤەکوّلەران، ئەڤ قوّناغە ب قوّناغا ڤەگوهاستنێ دهێتە دانان، کو مروڤی بەرەڤ قوّناغا دانعەمریێ دبەت، ئەوا ب لاوازی و تێکچوون و هەلوەشاندنێ دهێتە نیاسین (هاشم جاسم السامرائی: ١٩٨٨: ٧١).

ا/ گەشەکرنا لەشی:

د ڤێ قوّناغێدا گەلەك گوهوڕین د لەشێ مروڤیدا پەیدادبن، ژ وانا تێکدانا نەرم و نولیا پیستی و زڤربوونا وی و دەرکەتنا قورمچکێن سەروچاڤان. پرچێ مروڤی کێم دبیت و ڕەنگێ وی خوەلیکی دبیت. کێشا لەشی زێدە دبیت و هێزا ماسولکان ل گەل پێشڤەچوونا تەمەنی بەردەوام کێم دبیت. هەروەسا کوّئەندامێ هەناسەدانێ تێک دچیت و مروڤ ل دەمێ غواردانێ، یان سەرکەفتنا جهەکێ بلند، توشی تەنگە نەفەسێ دبیت. هێزا دیتنێ بەرەڤ کێمبوونێ دچیت و هێزا بیستنێ بەردەوام کێم دبیت. گوهوڕین د کوّئەندامێ دەماریدا پەیدادبیت و کێشا مێشکی ل گەل پێشڤەچوونا تەمەنێ مروڤی کێم دبیت، چالاکییا گەهاندنا دەماری کێم دبیت، کو ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەرێ لاوازییەکا گشتی د چالاکی و پڕوّسێسێن لەشیدا (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٣١٤).

ب/ گەشەکرنا ژیری:

ڤەکوّلینێن هەڤچەرخ چەختکرنێ ل سەر وێ چەندێ دکەن کو گەشەکرنا ژیری تا قوّناغا ناڤەڕاستا تەمەنی بەردەوام دبیت. ئەڤ گەشەکرنا

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ژیری و زانینێ ب بەردەوامیا وەرگرتنا شارەزاییێن ژیانێ کاریگەر دبیت. ئەڤ ڤەکۆلینە دیاردکەن کو بجهئینانا چالاکییێن ژیری و زانینێ د سالێن بیستاندا بلندترە ژ بجهئینانا وان د قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی و دانعەمرییێدا، بەلێ هندەک ڤەکۆلینێن دی دیاردکەن کو گوپیتکا بجهئینانا چالاکییان دناڤبەرا تەمەنێ (٢٥- ٣٥) سالییێدایە، کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی و دانعەمر ب شێوەیەکێ کێمتر ژ پێگەهشتیان چالاکییان بجهدئینن. ژ بلی ڤێ چەندێ، ئەنجامێن هندەك ڤەکۆلینێن نوی دیاردکەن کو کەسانێن حەفتێ سالی و هەلگرێن باوەرنامێن زانکویان د تاقیکرنێن زیرەکییێدا ژ کەسانێن بیست سالی و هەلگرێن باوەرنامێن سەرەتایی باشتر و زیرەکترن. هەروەسا ڤان ڤەکۆلینان دیارکریە کو شیانێن گشتی و پوزەتیڤ کو زۆربەیا وان نەددرکاندینە د تەمەنەکێ زویتر ژ شیانێن تایبەت و نێگەتیڤ کو زۆربەیا وان ددرکاندینە دهێنە ژناڤبرن و نامینن. ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو ئەگەر کێمبوونا چالاکییێن ژیری د قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنیدا پەیدادبیت، هند یا مەزن نابیت، و ئەگەر هەبیت ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دیتر دهێتە جوداکرن ل دویڤ بارودوخێ دەروونی و جڤاکی و.. هتد یا هەر کەسەکی (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٤١٥- ٤١٦).

ج/ گەشەکرنا جڤاکی و دەروونی:

١- د ڤێ قۆناغێدا، لایەنێ دەروونی ب پێگەهاندنێ و هەڤسەنگییێ دهێتە نیاسین ب تایبەت ئەگەر ل پێشییا ڤێ قۆناغێ هەمان شێوەبیت، کارتێکرنەکا مەزن د ڤی بواریدا دکەت.

٢- د ڤێ قۆناغێدا، مروڤ زێدە ب شیانێن ژیریڤە دهێتە گرێدان ژ بلی لەزاتیا زانینی و هێزا هشیاربوونێ، کو ئەڤ هەردوو شیانە تا قۆناغا دانعەمرییێ بەردەوام کێم دبن و بەرەڤ لاوازییێ دچن.

٣- کەسانێن ڤێ قۆناغێ توشی هندەك مەترسیان دبن، ژ وانا تێکچوونا دەروونی ژ ئەنجامێ هەستکرنا وان ب وێ چەندێ کو بووینە کەسانێن لاواز و هێدی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێدی یێن پینگاڤێن ب لەز بەرەڤ دوماهیا ژیانێ د هاڤێن. هەلبەت ئەڤ هەستکرنە هەرەم پەیدادبیت، بەلێ سەرەدەریکرنا مروڤی ل گەل ئازراندنا ڤی هەلویستی بریارێ ل سەر خوشی و نەخوشیا وی ددەت.

٤- د ڤێ قوناغێدا دوو ئاریشێن گرنگ پەیدادبن. یا ئێکێ ب ئافرەتێڤە دهێتە گرێدان، ئەوژی ئاریشا بێ ئومێدیێ (نەزوکیێ)یە و نەرێکەفتنا و نەگونجاندنا هندەك ئافرەتان ل گەل ڤێ ئاریشێ. یا دووێ یا گرێدایە ب ئاریشا ساربوونا رەکەزیڤە ل دەڤ پیاوان، کو ئەڤ چەندە تێکچوونا دەروونی و خەموکیێ ل دەڤ وان پەیدادکەت (هاشم جاسم السامرائی: ١٩٨٨: ٧١- ٧٢).

د/ کەهاندنا زمانی:

قوناغا ناڤەراستا تەمەنی قوناغەکا زور مەترسی و گرنگە د ژیانا هەردوو رەگەزاندا (پیاو و ئافرەت)، چونکی د تەمەنێ چل سالییێدا، هەردوو لایەن دکەڤنە دناڤبەرا دوو دەستە(جیل)یێن جیاوازدا د هەمی تشتاندا، ئەوژی دەستەیا زاروکێن وان کو ژ بچویک و سنێلە و گەنجان پێک دهێت و دەستەیا مەزنان (دایباب)، ئەوێن خانەشین بووین و پێدڤی ب چاڤدێریکرنا وان و پشتگیریێ ب وان دکەن. ژ بەر ڤی ئەگەری، کەسانێن ناڤەراستا تەمەنی شێوازێن زمانییێن جوراوجور بکاردئینن، چونکی سەرەدەریێ ل گەل دوو دەستەیێن جیاواز دکەن، دەستەیا زاروکێن وان، کو ل ڤێرێ وەك دایباب ب ئەرکێ پەروەردەکرنێ و فێرکرنێ و ئاموژگاریکرنێ رادبن، د هەمان دەمدا ب شێوازەکێ زمانیێ نەرم و هەستەکێ نازك و رێزگرتی سەرەدەریکرنێ ل گەل دایبابێن خویێن دانعەمر دکەن، بو نموونە: دبیت کەسەکێ ناڤەراستا تەمەنی ب ڤی شێوەی ل گەل زاروکێ خو ب ئاخڤیت، ئەگەر زاروکێ وی یێ نەخوش بیت:

- .... وەرە دەرمانێن خو بخو.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

بەلێ ئەگەر هەمان ڕستە ل گەل ئێک ژ دایبابێن خوێیێن دانعەمر بێژیت، دێ ب ڤی شێوەی بیت:

- ته دەرمانێن خۆ خوارینە ؟ یان تو دەرمانێن خۆ ناخۆی؟

د ڤان ڕستێن سەریدا بۆ مە دیاردبیت کو د ڕستا ئێکێدا ئاخفتنکەر فەرمانێ ل زاروکێ خۆ دکەت داکو دەرمانان بخۆت، بەلێ د ڕستا دوویێدا کو ب شێوێ پرسیارکرن هاتیە، بەلێ د ڕاستیدا بۆ پرسیارکرنێ نەهاتیە، بەلکو بۆ داخوازیێ هاتیە. ئانکو ب شێوازەکێ ڕێزلێگرتی و ب زمانەکێ نازك داخوازێ ژ دایکا خۆ، یان بابێ خۆ دکەت داکو دەرمانان بخۆت. زێدەباری ڤێ چەندێ ب دیتنا زانایێن دەروونی و فەیلەسوفان، قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی دەستپێکا ژیانێیە د زۆربەیا جڤاکاندا، کو د ڤێ قۆناغێدا، مروڤ هەمی ئامانجێن خۆ بجهدئینیت و دگەهیتە هەمی هیڤی و ئومێدێن خۆ ژ هێز و پلا جڤاکی و پێگەهاندنا دەروونی و جڤاکی، ئانکو د ڤێ قۆناغێدا کەسایەتییا مروڤی ژ هەمی لایانڤە جێگیر دبیت. هەلبەت هەمی مروڤان هەمان کەسایەتی نینە، بەلکو بارودوخێن ژیانێ و کارتێکرنا دەروونی و جڤاکی، گەلەك جورێن کەسایەتیێ ل دەڤ مروڤان دروست دکەن، کو هەر کەسایەتیەکێ سروشت و شێوازەکێ تایبەت هەیە، ((هەر یەکەك چەند ئەدگار

و تایبەتمەندییەك و لە یەکتریان جیادەکاتەوە کە بە هەندێکیان سەرماسین و بە هەندێکیشیان دلتەنگ و پەستین، ئەمەش زیاتر لە ڕێگای دەربڕین و هەلسوکەوتەکانیانەوە هەستی پێدەکرێت، ئەگەر کەسێک نەدوێت تو نازانی کێیە و سەر بەچین رەگەزێکە چ کەسایەتی یەکی هەیەو و لە چ بارێکی دەروونی دا دەژی ئەدگارەکان چین)) (عبد الواحد مشير دزەيى: ٢٠١٠: ١). کە واتە هەر جڤاکەك، کەسایەتیێن جیاواز د ناڤدا دهێنە دیتن، ژ وانا:

١- **کەسایەتییا باڕانویدی:-** ئەڤ کەسایەتییە گومانێ د هەر کەسەکێ ل دەوروبەری خۆدا دکەت و هەست دکەت کو ئەو بۆ وی کەرب و کینیێ دهەلگرن. هەردەم ئاریشان بۆ خێزانێ دروست دکەت و نەشێت پەیوەندییێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سروشتی و بەردەوام ل گەل کەسانێن دی گرێبدەت و خۆ دویر دکەت و د ناڤ خەموکیێ و گوشەگیرییێدا دژیت.

٢- **کەسایەتییا دەمدەمی:** ئەڤ جۆرێ کەسایەتیێ د هندەك دەماندا د کەیفخوشن و د هندەك دەمێن دیدا خەموکی ب سەر واندا دهێت، کو ل دەمێ کەیفخوشیێ، هەست ب چالاکیێ و باوەری ب خۆبوونێ دکەن و د دوخێ خەموکییێدا ماندیبوون و نەخوشی و کێم چالاکی ل دەڤ وان پەیدادبیت، و دبنە کەسانێن گوشەگیر ژ لایێ جڤاکیڤە.

٣- **کەسایەتییا تووڕەیی:** ئەڤ کەسایەتییە هەردەم د هەلچوون و تووڕەبوونێدا دژیت و د ماوێ تووڕەبوونا خۆدا دوژمناتیا دەستی، یان یا درکاندی بکاردئینیت، پاشی هەست ب پەشێمانیێ دکەت و داخوازا لێبورینێ ژ وان کەسێن دلێ وان هێلایی دکەت، چونکی د ماوێ تووڕەبوونێدا نەشێت کونترولێ ل سەر هەلچوونێن خۆ بکەت، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ، پەیوەندییێن وی یێن جڤاکی زۆر دباشن و ب کەسەکێ خوشتڤی دهێتە نیاسین.

٤- **کەسایەتییا کومانلێکریا کوژەك:** ئەڤ جۆرێ کەسایەتیێ زۆر ب یاسا و سیستەمانڤە دهێتە گرێدان، ب کێم مەزاختن و ساربوونا پەیوەندییان و بیزاری ژ گەندەلیێ و کارێ نەتەواوکری دهێتە نیاسین. داهێنانێ د کارێ خۆدا دکەت. هەردەم ل گەل دودلیێ و هەستکرن ب تاوانباریێ دژیت. ل دەمێ بێنهڤەدانێن درێژ نەشێت خۆ ب گونجینیت. گەلەکێ ب ڕەوشتە و ل دویڤ یاسایان دچیت.

٥- **کەسایەتییا هەستێری:** ژ تایبەتییێن ڤێ کەسایەتیێ، نەپێگەهشتن و خۆ گرێدان ب بیرو بوچوونێن کەسیڤە و دفن بلندی و شێوازەکێ نواندی و گەریان ل ئامرازێن سەرنج ڕاکێشانێ و خۆ دیارکرن ب شەرمینیێ بەرامبەر ڕەگەزێ دی و گوهوڕینا هەلچوونان و لاوازیا وەرگرتنا بەرپرسایەتیێ، بەلکو بۆ خۆ ل بگورەکی دگەریت داکو بەرپرساتیێ ژێ وەرگریت.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٦- **كەسايەتييا نەجڤاكى:** ئەڤ كەسايەتييە هەردەم ململانێ ل گەل كەسان و ل گەل ڕەوشتێن جڤاكى دكەت، گرنگيێ ب هەست و مافێن كەسان نادەت. د پەيوەنديێن خۆدا نەيێ دلسوزە و نەشێت بەرپسايەتيێ وەرگريت و بەرامبەر هەلويستێن بەرتەنگ خۆ ناگريت. ئارمانجێن وى دبچويكن و داهێنانێ دكارێ خودا ناكەت.

٧- **كەسايەتييا ئاشوپى:** ئەڤ كەسايەتييە بەرسڤدانێن نەگونجايى بۆ كاريگەرييێن ژيرى و دەروونى و جڤاكى و لەشى ددەت. د هندەك هەلويستێن دياركريدا وەكى ژيانا هەڤژينيێ، يان ژيانا پێشەيێ، نەشێت خۆ ب گونجينيتت. باوەرى ب خۆبوون ل دەڤ نينە و يێ دودلە و پشتگيريێ ب كەسانێن دى دكەت. نەكەسەكێ چالاكە و هەر زوى ماندى دبيت و نەشێت خۆ ل بەر فشارێن كارى بگريت (سامى محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٤٣٣- ٤٣٥).

٨- ((**كەسايەتى كراوە:** ئەو كەسانەن كە گرنگى بە پەيوەندى و تێكەڵبوون دەدەن لە ناو كومەڵدا هەست بە ئاسوودەيى دەكەن)) (عبد الواحد مشير دزەيى: ٢٠١٠: ٣). ژ ڤێ چەندێ بۆ مە دياردبيت كو هەر كەسايەتكيەك ژ ڤان كەسايەتيێن ل سەرى، ب ڕيكا دەربڕينێ - چ يا دركاندى، يان نەدركاندى (زمانێ لەشى)- و شێوازێ ئاخڤتنێ دهێتە نياسين، چونكى زمان ڕەنگڤەدانا كەسايەتييا مروڤييە و ناسناما وييە ل هەر دەم و جهەكى ل جيهانێ.

٣- ٧: <u>قوّناغا پیرییێ یان دانعەمرییێ (Aging)</u> : ژ (60 سالییێ....).

ئەڤ قوّناغە ب لاوازییەکا سەرپایی د هەمی ئەندامێن لەشی و بزاڤیدا دهێتە نیاسین. ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو زانایێن دەروونی قوّناغا دانعەمرییێ ب (زاروکینیا دووێ) یا ل دوماهیا تەمەنی ناڤ بکەن، چونکی مروڤ ب لاوازییێ دەست ب ژیانێ دکەت، پاشی بهێز دکەڤیت و د گەهیتە گوپیتکا هێزا خوّ د قوّناغێن گەنجاتی و ناڤەڕاستا تەمەنیدا، پاشی د تەمەنێ دانعەمرییێدا دوبارە بوّ لاوازیا خوّ دزڤریت. ئەڤ لاوازیا گشتی د لەشیدا بوّ پروّسیسێن ئاڤاکرنێ و نویکرنێ یێن شانەییێن هەلوەشاندی دزڤریت، کو ئەڤ گەشەکرنا لەشی بەروڤاژی وێ گەشەکرنا تەمەنییا سەرەتایی دچیت. گرنگترین تایبەتییێن ڤێ قوّناغێ ئەڤێن ل خوارێ نە:

١. سستی و خاڤبوون د چالاکییا بزاڤیدا ژ ئەنجامێ لاوازیا کوّئەندامێ ماسولکەی.
٢. لاوازیا هەستیاران (حواس) و کوّئەندامێ هەستی و کوّئەندامێ دەماری.
٣. کێمبوونا خوارنێ و زێدەبوونا نەخوشیان.
٤. ب شێوەیەکێ گشتی ئارامیا هەلچوونان ژ ئەنجامێ زالبوونا وی ل سەر وان ب ڕێکا ئەزموونێن د ژیانێدا دیتین و تێدا بورین.
٥. کەسانێن دانعەمر تەماشەی رابردوویا خوّ دکەن، ئەوێن د ژیانێدا ئارمانجێن خوّ ب جهئینایین و خزمەتا دەوروبەرێن خوّ کرین، ژ لایێ دەروونیڤە ئارام دبن و بەروڤاژی ڤێ چەندێ دانعەمر هەست ب تێکچوون و ژ ناڤبرنا دەروونی دکەت ئەگەر ڕولێ خوّ د ژیانێدا بجهئینابیت.
٦. قوّناغا دانعەمرییێ ب هشیاربوونەکا ئایینی و دەروونی و لەشی دهێتە نیاسین، ژ بەر ڤێ چەندێ قوّناغا دانعەمرییێ ب (شیوخ) ناڤدکەن، چونکی بەرەڤ کارێن چاك و مەزن دچن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٧. لاوازیا گرێدانا پەیوەندیێن دەماری و چالاکیيا هەستی و بزاڤی و جڤاکی کارتێکرنەکا نێگەتیڤ ل سەر ژیانا ژیری و زانینێ ل دەڤ وان دکەت.

٨. کەسانێن دانعەمرێن مەزن هزرکرنا خۆ ژ دەست ددەن، یان هزرکرنا وان لاواز دبیت ژ ئەنجامێ توشبوونا وان ب هندەك نەخوشیێن ژیریێن گرێدایی ب هزرکرنێڤە وەکی نەخوشیا (Alzehimar)، کو ژ نیشانێن وێ، ژبیرکرن و لاوازیا گرێدانێ ب رابردوویڤە.

٩. لاوازیا هشیاربوونێ و شیانێن گرنگیپێدانا درێژ (ترکیز الگویل) و هزرکرنا هەڤسەنگ ژوان دوخانە یێن ل دەڤ دانعەمران دهێنە دیتن.

١٠. د ڤێ قۆناغێدا، دانعەمر د لاوازیا پەیوەندیێن جڤاکیدا دژیت، کو ئەو هەست ب تەنیایی (وحدە) و نەخوشیا وێ و لاوازیا سەرەدەریکرنێ د پەیوەندیاندا و بەرگیرییا هەر ئارەزوویەکا د گوهۆڕینا جڤاکیدا دکەت ژ ئەنجامێ جێگیربوونا ڕەوشت و تیتال و شەنگست و ئاراستێن بوری د مێشکێ ویدا (هاشم جاسم السامرائی: ١٩٨٨: ٧٣).

ا/ کۆئەندامێ دەماری :

زۆر ڤەکۆلینێن ئاماری دیارکرینە کو لەشێ مروڤی نێزیکی (٦٠) ترلیون شانەیان پێک دهێت و نیزیکی (٨٠٪) ژڤان شانەیان دهێنە نویکرن و ئاڤاکرن، بەلێ ئەڤ شانەیە د شیانێن نویکرنێ (Renewalcmpacity)دا زۆر د جیاوازن، بۆ نموونە شانەیێن دەماری دەمێ دهێنە ژ ناڤبرن، دوبارە ناهێنە نویکرن، بەلێ شانەیێن مەژیێ هەستی (نخاع العچم) و شانەیێن تەخا پیستی یا سەرڤە و تەخا ناڤخوییا ڕیڤیکان بەردەوام دهێنە نویکرن دەمێ دهێنە ژ ناڤبرن. کوئەندامێ دەماری د قۆناغا دانعەمرییێدا لاواز دبیت، چونکی شانەیێن دەماری ل گەل پێشڤەچوونا تەمەنی توشی ڕوخاندنێ و ژ ناڤبرنێ دبن، دەمێ شانەیێن دەماری دمرن، کەرەستێ ڕەنگان دناڤبەرا ریشالێن دەماری (الیاف العصبیە)دا زێدەدبیت و برنا خوینێ و ئوکسجینێ بۆ مێشکی کێم دبیت. هەروەسا کێشا مێشکی ژ (١٤٠٠گم) ل دەڤ پیاوان و

(١٢٥٠گم) ل دەڤ ئافرەتان د تەمەنێ بیست سالییێدا، بو نێزیکی (١٢٥٠گم) ل دەڤ پیاوان و (١١٢٥گم) ل دەڤ ئافرەتان د تەمەنێ (٨٠) سالییێدا کێم دبیت و ئەڤ کێمبوونە ل گەل پێشڤەچوونا تەمەنی زێدەدبیت (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤ :٤٥٧).

ب/ هەناسەدان و ئاخڤتن :

هەر کەسەك ب کریارا هەناسەدانێ ڕادبیت داکو بژیت و باخڤیت و بێی بەرچاڤ وەرگرتنا نەخوشیان، دانعەمر ب شێوەیەکێ قورستر هەناسەدانێ دکەت و کێمتر ئارامیێ ژ قوناغێن پێشیێ دبینیت، کو هەناسەدانە ئۆکسجینا چالاك د خوینێدا بەلاڤ دکەت، برەییا خوینێ، ئەوا خوین ژ هەردوو سیهان دوەرگریت و بۆ ئەندامێن دیێن لەشی ڤەدگوهێزیت ل گەل پێشڤەچوونا تەمەنێ مروڤی سالانە کێم دبیت، کو مروڤێ تەمەنێ وی (٢٠) سال، نێزیکی (٤) لیترێن ئۆکسجینێ د هەر خولەکەکێدا د ناڤ لەشیدا بەلاڤ دکەت، د تەمەنێ (٧٥) سالییێدا، برەییا ئۆکسجینێ دبیتە (١/٥)لیتر د خولەکەکێدا، ژ بەر ڤی ئەگەری پێدڤییە کەسانێن دانعەمر پتر ژ (٥٠٪) ژ ئۆکسجینێ د ناڤ لەشێ خۆدا بەلاڤ کەن، چونکی پشتی تەمەنێ (٤٠) سالیێ، وەرگرتنا ئۆکسجینێ ژ لایێ لەشیڤە کێم دبیت. پشتی (٨٠) سالیێ، وەرگرتنا ئۆکسجینێ زێدە کێم دبیت. سترانبێژ و ئاخڤتنکەرێن شارەزا وێ ڕاستیێ دزانن کو پشتی تەمەنێ (٤٠) سالیێ، دەنگێ مروڤی ل سەر هەمان جۆر و بەرزایەتیا بەرێ نامینیت. کو ئەڤ چەندە ل گەل وێ لاوازیا د هەمی ئەندامێن لەشیدا پەیدادبیت، ب ڕێڤە دچیت کو دەنگ ل گەل پێشڤەچوونا مروڤی ژ قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی بۆ قۆناغا دانعەمریێ بلند دبیت. زۆر ڤەکۆلینان دیارکریە کو دەنگێ مروڤی د قۆناغا گەنجاتییێدا ژ دەنگێ وی د قۆناغا دانعەمرییێدا دهێتە جوداکرن، زێدەباری جیاوازیا پلا دەنگی یا ئافرەتێ ژ پلا دەنگیا پیاوی. ئاخڤتنا مروڤی سێ تایبەتیان ب خۆڤەدگریت، ئەوژی: بەرزی و پلە و جۆرێ دەنگییە. بەرزبوونا دەنگی ل سەر هێزا لەرینا ژێیێن دەنگی د هەمی دوخاندا دمینیت (ژ بلی سترانبێژ و ئاخڤتنکەرێن شارەزا) کو ئەڤ چەندە یا هەڤدژە ل گەل تەمەنی. واتە کەسانێن دانعەمر پتر ب شێوەیەکێ هێدی و نەرم دئاخڤن. پلا دەنگی ل سەر سیمایێ نێراتیێ و مێیاتیێ دمینیت، ل گەل بەرچاڤ وەرگرتنا وێ

چەندیٚ کو دەنگیٚ پیاوان ژ دەنگیٚ ئافرەتان کیٚمترە، ب هەرچی شیٚوە بیت، دەنگیٚ پیاوان ل گەل پیٚشڤەچوونا تەمەنی بلند دبیت و دەنگیٚ ئافرەتان بەرەڤ نزمبوونیٚ دچیت، ژ بەر ڤی ئەگەری، پیاو و ئافرەت د پلا دەنگیدا نیٚزیکی هەڤدبن. جۆریٚ دەنگی ل ژیٚر جیاوازییٚن تاکییٚن بەرفرەهـ دهیٚتە دیارکرن، کو جۆریٚ دەنگی ل سەر شیٚوە و قەباریٚ جهیٚ لەرینیٚ د گەورییٚ و سنگی و بوشاییٚن دەڤیدا دمینیت. هەروەسا جۆریٚ دەنگی ل سەر شیٚوازیٚن شارستانییٚن ئاخڤتنیٚ دمینیت (لید فورد ج. بیسکوف: ١٩٨٤: ١٤٩- ١٥٠). کە واتە کیٚمبوونا نەرماتیا کرکرکا گەورییٚ و رەقبوونا ویٚ و تیٚکچوونا ماسولکیٚن ویٚ د قوٚناغا دانعەمرییٚدا کارتیٚکرنیٚ ل سەر درکاندنا ئاخڤتنیٚ دکەن و لاواز دکەن، کو شیانیٚن ستران گوتنیٚ و وتاربیٚژییٚ د ڤیٚ قوٚناغیٚدا لاوازدبن، ئاخڤتن پتر کیٚم دبیت و راوەستانا د ئاخڤتنیٚدا زیٚدەدبیت، دبیت ئەڤ راوەستانە دریٚژ بیت و د هندەك دوخیٚن دانعەمرییٚدا تیٚکەلبوونا ئاخڤتنیٚ (Sluring) پەیدادبیت (سامی محمد ملحم: ٢٠٠٤: ٤٥٤). ژ ڤیٚ چەندیٚ بوٚ مە دیاردبیت کو گەهاندنا زمانی د قوٚناغا دانعەمرییٚدا لاواز دبیت، چونکی ژ بلی درکاندنا ئاخڤتنیٚ ب شیٚوەیەکیٚ لاواز و پری راوەستاندن، هەستیٚ بیستنا دەنگان ل دەڤ وان لاواز دبیت، کو دبیتە ئەگەریٚ قورسبوونا گەهاندنا دانعەمری ل گەل کەسانیٚن دەوروبەر، چونکی لاوازییا بیستنیٚ کارتیٚکرنیٚ ل تیٚگەهشتنا ئاخڤتنیٚ دکەت، ئەگەریٚ ڤیٚ چەندیٚ ئەوە کو دانعەمر نەشیٚت وان دەنگیٚن خودان لەرینەکا بلند وەکی (س، ش، ف، پ) گولیٚببیت، کو ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەریٚ قورسبوونا تیٚگەهشتنا زوٚر پەیڤان ژ رستیٚ، یان تیٚکەلکرنا پەیڤان دهیٚتە رویدان. هەژی ئاماژەکرنیٚیە کو دەنگ بەری ئاخڤتنیٚ دهیٚتە بیستن و گوهداریکرن بەری فیٚربوونیٚ دهیٚتە رویدان، ژ بەر ڤی ئەگەری دەنگ ب زمانیٚ پزیشکان خوارنەکا سەرەکییە بوٚ کوٚئەندامیٚ دەماری و میٚشکیٚ مروڤی، واتە دەنگ هاندەرەکە بوٚ چالاکییا کوٚئەندامیٚ دەماری، بیٚی بیستنا دەنگان، مروڤ هەست ب گوشەگیرییٚ و ژ دەستدانا گیان و هەبوونا خوٚ دکەت، مروڤ د چ قوٚناغا تەمەنیدا بیت، ئەگەر توشی لاوازیا بیستنیٚ دبیت، د جیهانەکا ئارام و بیٚ دەنگییەکا دریٚژ و نەچارکریدا دژیت، کو مروڤ هەست ب هەلوەشاندنا بەشەکی ژ کەسایەتییا خوٚ دکەت، چونکی دەنگ کوٚئەندامیٚ دەمارییٚ وی چالاك دکەت. ب نەمانا ڤان هشیارکەریٚن دەنگی، یان ژ دەستدانا وان، مروڤ هەست ب تەنیایی و دودلی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خوموکییێ دکەت. .. پاشی هێدی هێدی د ناڤ بارودوخەکێ ئاشوپییێ پڕی خەوندا دژیت. مروڤ گوهداریکرنا دلێ خوٚ و بزاڤێن خوٚ دکەت، کو پلا وان د هزرکرنا ویدا بلند دبیت پاشی خوٚ ل جهەکێ دی دبینیت، یان هزر دکەت کو مروڤەك، یان گیانەوەرەك یێ نێزیکی وی دبیت، یان. .. هتد. دەنگ و قیڕی و هەوار ل دەڤ وی تێکەلی ئێک دبن، د ئەنجامدا بوٚ جیهانا شێتییێ دهێتە ڤەگەهاستن کو ئەڤ چەندە ل دەڤ مروڤی پەیدادبیت دەمێ ژ قوٚناغا ناڤەڕاستا تەمەنی بوٚ قوٚناغا دانعەمرییێ دهێتە ڤەگوهاستن، کو کەسێ دانعەمر هەست ب لاوازییێ دکەت و هەولددەت کو دەنگ و ئاخفتنێن کەسانێن دی بزانیت، گومان ل دەڤ پەیدادبیت و د ئەنجامدا دوژمناتی و کەرب و کینی بوٚ نێزیکترین کەسێ ل دەڤ وان پەیدادبیت. ئەڤ دیاردە هەمی چەختکرنێ ل سەر وێ چەندێ دکەن کو دەنگ بنیاتێن بایوٚلوٚجی - دەروونی دناڤبەرا مروڤی و دەوروبەری و جڤاکێ ویدا ئاڤا دکەت و ئەون بنەمایێ ئێکگرتنا ژیری و هەبوونا وی. ل گەل ڤێ چەندێ هندەك دانعەمر د ژیانەکا ئاسایی و چالاکدا دژین ب تایبەت ئەگەر ژ لایێ نەخوشییانڤە د ساخلەمبن و د دوخەکێ ئارام و ژیانەکا خوشدا بژین.[1]

پەڕاوێزێن پشکا ئێکێ

---

[1] - دابەشکرنا قوناغێن تەمەنی ل دویڤ سالێن دیارکری د ڤی بەشیدا ژ لایێ زوٚربەی ژێدەرێن دەروونناسی و جڤاکی هاتینە پەسەندکرن، ژ وانا:-

- سامي محمد ملحم: علم النفس النمو(دورة حياة الانسان): ٢٠٠٤.
- احمد محمد الزعبي: النمو الانساني في الطفولة و المراهقة: ٢٠٠٧.
- شفيق فلاح علاونة: سيكولوجية التطور الانسانيمن الطفولة الى الرشد: ٢٠٠٤.
- هاشم جاسم السامرائي: المدخل الى علم النفس: ١٩٨٨.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بوٚ ڤەکولینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشێ سێیێ

کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانی
(پڕاکتیکی)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- دەستپێک:

هەر جڤاکەك ژ کۆمەلەکا کەسانێن جیاواز ژ لایێ تەمەنیڤە پێک دهێت، واتە کۆمەلا زاروکان و کۆمەلا سنێلان و کۆمەلا پێگەهشتییان و کۆمەلا دانعەمران. ئەگەر هەر کۆمەلەك ژ ڤان کۆمەلان وەربگرین و زمانێ دناڤبەرا واندا دهێتە بکارئینان ب نرخینین، دێ دبینین جیاوازییێن بەرچاڤ د ناڤ زمانێ واندا دهێنە دیتن، چ ژ لایێ بکارئینانا پەیڤ و بەرفرەهییا وان و پێکڤەگرێدانا وان د ناڤ ڕستێدا، چ ژ لایێ بکارئینانا دەستەواژە و زاراڤێن گونجایی و تایبەت ب هەر تەمەنەکیڤە و جۆرێن شێوازێن ئاخڤتنێ و شروڤەکرنا بابەتان و شیانێن ئاخڤتنێ و دیارکرنا هویربینییێن هەر بابەتەکی، یان بکارئینانا زمانێ لەشی (گەهاندنا نەزمانی) و شارەزاییا گەهاندنا ڕامانا هەر تشتەکی ب وی شێوەی کو زمانێ زاروکان ژ زمانێ سنێلان دهێتە جوداکرن و زمانێ سنێلان ژ زمانێ پێگەهشتیان دهێتە جوداکرن و زمانێ پێگەهشتییان ژ زمانێ دانعەمران دهێتە جوداکرن. هەروەسا زمانێ هەر کۆمەلەکێ ژ ڤان کۆمەلان ل دویف دەمی و جهی دهێتە گوهۆڕین کو دەربارەی ڤێ چەندێ (ی.ا.بودوینی دی کورتنێ) دبێژیت: هەر کەسەکی چەندین زمانێن تاکی ل دەڤ دهێنە دیتن کو ژ لایێ (درکاندنێ- بیستنێ)ڤە دهێنە جوداکرن، ئەوژی: زمانێ ڕۆژانە و زمانێ هەلکەفتان و زمانێ هەلبەستێن ئایینی و زمانێ بەشێن زانستی ل زانکۆیان و... هتد (کو ل گەل پلا جڤاکییا کەسی دهێتە گونجاندن). ئەم ل گەل بارودوخێن ژیانێ زمانێن جیاواز ب کاردئینین ل دویف دوخێن دەروونییێن جیاواز و ل دویف دەم و ڕۆژ و سالان، ل دویف تەمەنی و دابونەریتێن ئاخڤتنێ یێن پێشین و دابونەریتێن نوییێن وەرگرتی (22: 1977 :Жирмунский). ب ڤی ڕەنگی زمانێ هەر قۆناغەکێ ل گەل تەمەنێ وی و گەشەکرنا وی دهێتە گوهۆڕین و پێش دکەڤیت، کو ڕێزبوونەك و پێکڤەگرێدانەك دناڤبەرا ڤان قۆناغاندا دهێنە دیتن،

ڕێکا ئێکانە بۆ وەرگرتنا زمانی، شارەزایی و توشبوونا نموونێن زمانییێن ژ لایێ مەزنێن دەوروبەرڤە دهێنە پێشکێشکرن. بەلگە ل سەر ڤێ چەندێ، دەمێ کەسەکی دڤێت فێری زمانێ دووێ ببیت، ل دەستپێکێ ڕستێن دوو پەیڤی وەکی زاروکان فێردبیت و بکاردئینیت، پاشی فێری ڕستێن درێژ و ئالوز دبیت و بکاردئینیت. ب ڤی شێوەی زمانێ هەر کەسەکی د چەند قۆناغاندا دبوریت تاکو دگەهیتە شیوێ وی یێ دروست و پێگەهاندی و دەستهەلاتەکا تەواو ل سەر دهێتە کرن، کو ل دویف تەمەنێ وی و پێگەهاندنا مێشکێ وی گوهورین د زمانێ ویدا پەدادبن و پێش دکەڤیت. ل ڤێرێ دێ هەولدەین هەر قۆناغەك ژ ڤان قۆناغێن دیارکری ل دویف تایبەتیێن (دەنگی و لێکسیکی وگوتنێ و زمانێ لەشی)، زمانێ وان شروڤەکەین و پەیف و ڕستە و دەستەواژێن تایبەت ب هەر قۆناغەکێڤە دیارکەین.

٢- کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانی:

٢- ١: قۆناغا زاروکینیێ:

ئەڤ قۆناغە ب گرنگترین قۆناغا وەرگرتن و گەشەکرنا زمانی دهێتە دانان، ئەگەر زمان ب شێوەیەکێ سروشتی و ساخلەم د ڤێ قۆناغێدا نەهاتە وەرگرتن، دبیتە ئەگەرێ پاشڤەمانا زمانییا زاروکی د پاشەروژێدا. ئەڤ قۆناغە هەروەکی مە دبەشێ دووێدا دیارکری ل سەر چوار قۆناغان دهێتە دابەشکرن، ئەوژی قۆناغێن (شیرخوریێ، زاروکینیا پێشوەخت، زاروکینیا ناڤنجی و زاروکینیا درەنگ). هەر قۆناغەك ژ ڤان قۆناغان جۆرەکێ گەشەکرنا زمانی ب خوڤەدگریت، کو د قۆناغا شیرخوییێدا (0-2 سالی)، زاروك فێری هژمارەکا پەیڤان دبیت، ژ وانا (بابو، دادێ، شیری، ئاڤێ، پشێ، عەوو. .. هتد). ڕستێن دوو پەیڤی وەکی (من عەم، دادێ شیری، بابو چین،. ..هتد) ل دەڤ زاروکی دهێنە دیتن. کە واتە ئەڤ قۆناغە دەستپێکا وەرگرتنا زمانییە ل دەڤ زاروکی و دبیت ڕستێن وی تەواو نەبن و ڕامانەکا تەواو نەدەن. هەروەسا دبیت هەر کەسەك تێنەگەهیت ژ بلی

دایک و باب و خویشک و برایێن وی. بەلێ د قۆناغا زاروکینیا پێشوەختدا (2-6 سالی)، زاروك پتر پەیڤ و ڕستان بکاردئینیت، ل گەل ڤێ چەندێ ئاخڤتنا وان سیمایەکێ جڤاکی ب خوڤەناگریت، چونکی ل هەڤجەمیانا ل دور خوّ ل دەڤ وان یا زۆرە، کو هەر ئێک بۆ خوّ دئاخڤیت و وی تشتی دبێژیت یێ وی دڤێت و ئاگەهـ ژ دەوروبەرێ خوّ نینە کا چ دئاخڤن و چ دبێژن. کە واتە دان و ستاندن ل دەڤ وان نینە، لەوما زۆر قورسە مروڤ بشێت ئاخڤتنان ژ وان چێکەت و هزر و بیرێن وان ئاشکراکەت ب تایبەت ئەگەر کومەلەکا زاروکان بیت، چونکی هەر ئێک ژ وان ل دەڤ خوّ دئاخڤیت و دەرفەتێ نادەنە ئێک و دوو و هەر ئێک ل سەر تشتەکی و بابەتەکێ تایبەت ئاخڤیت کو هیچ پەیوەندی دناڤبەرا بابەتێن واندا ناهێتە دیتن، لەوما من ب فەرزانی ب ڕێکا پرسیار و بەرسڤان ئاخڤتنا وان دیارکەم و شروڤەکەم.

١- زاروکینییا پێشوەخت :

دەمێ پرسیار ژ زاروکێن ڤێ قۆناغێ هاتیە کرن دەربارەی زانینا ژماران، ب ڤی شێوێ ل خوارێ بەرسڤ دان :

أ. ئێک، دوو، سێ، چار، دوازدە، سێزدە، بیست و ئێک، بیست و سێ، بیست و چار، بیست و پێنج.
(کوڕەکێ ٤ سالی)

ب. ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج، شەش، حەفت، نەه، دوازدە، چاردە، حەڤدە.
(کوڕەکێ ٥ سالی)

ج. ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج، شەش، حەفت، هەشت، نەه، دەه. (ب پەنجێن دەستان دهژمارتن) (کوڕەکێ ٥ سالی)

د. ئێک، دوو، پێ، چار، پێنج، شەش، هەشت، دوازدە، پێژدە، هەڤدە، نوژدە، بیپت. (کچەکا ٥ سالی)

ه. ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج، شەش، حەڤدە، نوزدە، بیسدە، چاردە و پازدە و بیست. (ب پەنجێن دەستان دهژمارتن) (کچکەکا ٥ سالی)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

و.   ئێک، دوو، پێ، نەء(.) ئێک، دوو، چار، حەفت، نەە، یاژدە، دوازدە، پێژدە، چاردە، پاژدە، شاژدە، هەڤدە، نوزدە، بیپت(.) بیپت و ئێک، بیپت و دوو، بیپت و پێ، بیپت و چار، بیپت و چار، بیپت و حەفت، بیپت و نەە، بیپت و یاژدە، ئو وەختێ هین دچنژی ، ئەپ هند ژانم هند ژانم. (کچەکا ٤ سالی)

پ / پا کا بێژە؟

و-   چل و ئێک، چل و دوو، چل و پێ، چل و چار، چل و نەە، چل و دەە، چل و یاژدە.

دەمێ هەمان پرسیار ژ سێ زاروکێن دی هاتیە کرن کو هەر هەرسێک ل گەل ئێکبوون، ب ڤی شێوێ ل خوارێ بەرسڤ دان:

ر-   ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج. (ب پەنجێن دەستان دهژمارتن)، ئەزحەتا پێنجێ دزانم. (کچەکا ٥ سالی)

س-   ئێک، ئێ دوو، پێ، چار، پێنج.   (کچەکا ٣ سالی)

ر-   تو بێژێ، بێژێ ئەس حەتا چارێ دزانم.

س-   حەتا پێنجێ دژانم.

ح-   ئێک، دوو، سێ، ئێ ئێ :: چار. (ب پەنجێن دەستان دهژمارتن)   (کورەکێ ٤ سالی)

ر-   نە، بێژێ ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج.

ح-   ئێک، دوو //

ر-   =   نە، بێژێ ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج.

ح-   ئێک //

ر-   =   نەوصا، حەتا ڤێرێ حەتا ڤێرێ. (ئامازەکرن ب پەنجێن دەستی)

ح-   ئێک، دوو، سێ، چار، پێنج.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەگەر ڤان ئاخفتنێن سەری شروڤە بکەین ژ لایێ:

١- تایبەتییا دەنگی:

دێ بینین کو چەوانیا درکاندنا ژماران ب شێوەیەکێ دروست ناهێنە گوتن. واتە ژ کۆمەلا نەهـ زاروکان کو تەمەنێ وان دناڤبەرا (3-5سالی)دابوون، ب تنێ ئێک زاروك شیایە ب شێوەیەکێ دروست و ڕێزکری تا ژمارە (دەه) بدرکینیت، بەلێ زۆربەیا وان د شیان تا ژمارە پێنج بدرکینن. دەمێ زاروك ڤان ژماران ددرکینن، هندەك دەنگ ب شێوێ وان یێ دروست ناهێنە درکاندن. وەکی [س] کو ب شێوێ [پ] یا عەرەبی دهێتە درکاندن، یان ب شێوێ [ش] دهێتە درکاندن، دەمێ پەیڤێن (سێ - پێ، شێ)، (بیست - بیپت)، (چل وسێ - چل و پێ) بکاردئینن. هەروەسا [ز] ب شێوێ [ژ] یا عەرەبی د پەیڤێن (یازدە - یاژدە)، (دوازدە - دواژدە)، (سێزدە - پێژدە)، (نوزدە - نوژدە)دا دهێتە درکاندن. زێدەباری ڤێ چەندێ ئاوازە د ئاخفتنا واندا دیاردبیت ب تایبەت د تەمەنێ (٥) سالییدا، دەمێ زاروك نەڕازیبوونا خۆ دیاردکەت ، وەکی بکارئینانا (نە) و (نەوصا)، کو ب ئاوازەکێ بلند دبێژیت.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

ئەگەر تیبینیا وان ژمارێن ژ لایێ زاروکان هاتینە درکاندن و گوتن بکەین، زاروکێن ڤێ قۆناغێ هندەك ژماران ل دەڤ خۆ چێدکەن و دبێژن کو ب هیچ ڕەنگەکی نەهاتینە دیتن و بیستن وەکی ژمارا (بیسدە، چل و دە، چل و یازدە ، بیست و دەه، بیست و یازدە). ئانکو ئەڤان ژماران هیچ بنەمایەك د فەرهەنگا زمانیدا نینە و هیچ ڕامانەکێ نادەن، بەلکو ئەڤ قۆناغە دەستپێکا فێربوونا زمانییە، لەوما زاروك زۆر جاران هەڤرکیێ ل سەر زانینا ژماران دکەن، کا کی پتر ژماران دزانیت و ئەڤ چەندەیە دبیتە ئەگەر کو زاروك بئاخڤیت و هندەك ژماران ل دەڤ خۆ دروست کەت، داکو زیرەکی و شیانێن خوییێن ئاخفتنێ بو کەسانێن دەوروبەر دیارکەت.

٣- **تایبەتیا كوتنیٚ:**

دەمیٚ تەماشەی ئاخڤتنا زاروكیٚن (ر،س،ح) دكەین،دیٚ بینین (ر) شیٚوازیٚ فەرماندانیٚ ل گەل (س،ح) بكاردئینیت و دڤیٚت ل سەر وان زالبیت و بریاریٚن ویٚ بجهبینن، دەمیٚ ل گەل (س) دئاخڤیت و دبیٚژیت: (بیٚژیٚ ئەز حەتا چاریٚ دزانم)، یان ئاخڤتنا (ح) دبڕیت و دبیٚژیت: (نەء، بیٚژیٚ ئیٚك، دوو، سیٚ، چار، پیٚنج)، چونكی ژ لاییٚ تەمەنیڤە مەزنترە، لەوما فەرمانیٚ ل وان دكەت. بەلیٚ (س) ئاخڤتنا (ر) بجهنائینیت و دبیٚژیت: (حەتا پیٚنجیٚ دزانم). كە واتە د ڤیٚ قوٚناغیٚدا هیچ زاروكەك نەشیٚت كارتیٚكرنیٚ ل زاروكەكیٚ دی بكەت و هزر و بیریٚن وی بگوهوڕیت ، چونكی سیماییٚ ل هەڤجەمیانا ل دور خوٚ هەروەكی (بیاجیٚ) ئاماژەپیٚدایی د ڤیٚ قوٚناغیٚدا یا زوٚرە و هەر زاروكەك ب دیتنا خوٚ تەماشایی دیاردان دكەت و شروڤە دكەت كو هزر و بوچوونیٚن خوٚ ژ ویٚ ژینگەهیٚ وەرگرتینە ئەوا تیٚدا دژیت و پیٚ كاریگەر دبیت، ل دەڤ وی ب تنیٚ بیر و بوچوونیٚن وی ددروستن و ییٚن كەسانیٚن دی دشاشن و نەدجهیٚ خودانە.

٤- **تایبەتیا زمانیٚ لەشی:**

د ڤیٚ قوٚناغیٚدا زاروك بزاڤیٚن دەستان بكاردئینن ب تایبەت دەمیٚ ژماران دبیٚژن، پەنجیٚن دەستیٚن خوٚ ل گەل بكاردئینن. زیٚدەباری ڤیٚ چەندیٚ بزاڤیٚن سەروچاڤان ل دەڤ وان دیاردبن، دەمیٚ توورەدبن دكەنە گری و سەروچاڤیٚن وان تیٚك دچن و دەمیٚ دكەیفخوش سەروچاڤیٚن وان گەش دبن و. ... هتد.

د دیدارەكا دیدا ل گەل دوو خویشكیٚن ئیٚك (٣) سالی و (٥) سالی، كو ب تنیٚ پرسیار ژ كچا (٣)سالی هاتنەكرن، ب ڤی شیٚوەی بەرسڤ هاتە دان :

پ/ تو ل مالیٚ چ دكەی؟

ا- خویشكا من بیٚژە ومرە نڤین، چیٚن نڤین، ئەم ئیٚ ئیٚ ئیٚ بوٚ ئیٚك كەپیرا دكرین، ئەم كەپیریٚت دمواتیٚ دكرین. (٣سالی)

ب- دیٚ هیٚشتا بیٚژە. (٥سالی)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ا-   ئو:: ئەپ بۆ دميكا خو ژادی چێدكەم، هێكا چێدكەم //

ب-   =   =   =   =   =   =   =   نە توش قەستا دبێژی.

ا-   ئی:: خلاپ.

ب-   بێژیٚ ئەز بۆ دميكا خوٚ ئاڤێ دبەم.

ا-   ئەژ بۆ دميكا خوٚ ئاڤێ دبەم.

ب-   ئو جارەكا دی (.) بێژیٚ ئەز بۆ دميكا خو ئیٚ //

ا-   =   =   =   =   ژادی ؟

ب-   ئەریٚ.

ا-   ژادی دبەم.

ب-   بێژیٚ ئەز بۆ دميكا خوٚ زەلاتیٚ دبەم.

ا-   ئەڤە چی یە؟   (ئاماژەكرن ب ئاميریٚ تۆماركرنیٚ)

ب-   مصەورە.

ا-   نەء، كاميرميە.

ب-   مصەورە، مانە؟   (تەماشكرنا من بۆ سەپاندنا ئاخڤتنا ویٚ)

ا-   نە، كاميرميە.

ب-   بێژی دميكا من بۆ من دەفتەرا دكريت.

ا-   دميكا من بۆ من دەفتەرا دكريت، شڤێدی بۆ من دەفتەر كرپيبوون.

١-   تايبەتيیا دەنگی:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

ژ لایێ دەنگیڤە [ص]، [ز] ب شێوێ [پ] هاتیە گوتن، هەروەکی د پەیڤێن (ئەپ – ئەز، خلاپ – خلاص، گەپیرا– تەصویرا) و [ز] ب شێوێ [ژ] د پەیڤا (ژادی – زادی)دا هاتیە گوتن. هەروەسا لاسایکرن و دوبارەکرنا هەمان ئاخڤتن د ڤێ دیداریێدا زۆر دهێتە دیتن و ئەڤەژی تشتەکێ ئاساییە بۆ زاروکێن ڤێ قۆناغێ کو ئاخڤتنا کەسانێن دەوروبەرێ خۆ ب تایبەت ئاخڤتنا دایک و باب و خویشک و براین خۆ وەردگرن و دبێژن و لاسایکرنا وان دکەن.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:-

زاروکێن ڤێ قۆناغێ زانیارییێن وان دەربارەی تشتان و بکارئینانا وان هێشتا د سادەنە و شارەزاییا وان د دەوروبەریدا یا کێمە، چونکی مێشکێ وان پێنەگەهەشتیە، لەوما پرسیارکرن و ڤەدیتنا تشتان ڕۆلەکێ مەزن د پڕکرنا زانیارییێن واندا دگێریت، کو دبێژنە ڤێ قۆناغێ، قۆناغا پرسیارکرنێ، ئەڤ چەندە د دیدارا چوویدا دیاردبیت، هەروەکی (ا) و (ب) گوتی :

ا- ئەڤە چی یە؟

ب- مصەورە.

ا- نە، کامیرەیە.

ب- مصەورە، مانە ؟

ا- نە، کامیرەیە.

ب ڤی شێوەی هەر ئێکێ ژ (ا ، ب) دڤیان بزانن کا ئەڤ ئامیرە چییە، کو ئێک ژ وان دگوت (مصەورە) و یا دی دگوت (کامیرەیە). هەروەکی دیار ئێک ژ هەردووکان نوزانیت کو ڕامانا (مصەور)ی و (کامیر)ێ چییە، چونکی (مصور) پەیڤەکا عەرەبییە ب تنێ ل سەر کەسان دهێتە دانان، نە ل سەر کەل و پەلان و کارێ وی ب تنێ وێنەگرتنە و (کامیرە) بۆ وی ئامیرێ وێنان دگریت دهێتە بکارئینان. ئامیرێ تومارکرنێ گەلەکێ دویرە ژ ڤان هەردوو پەیڤان. کە واتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دبیت زاروکێ ڤێ قۆناغێ هەروەکی مە دیارکری پەیڤان وەردگریت، بێی گرنگیدان ب ڕامانا وان. زێدەباری ڤێ چەندێ هندەك پەیڤ ب دروستاهی ناهێنە درکاندن وەکی پەیڤا (بێژە) کو د بنیاتدا پەیڤا (دبێژیت)ە.

هەژی ئاماژەکرنێیە دەمێ پرسیار ژ زاروکان دهێتە کرن، بەرسڤێن ڕەگەزێ نێر ژ بەرسڤێن ڕەگەزێ مێ دهێنە جوداکرن، کو بەرسڤێن ڕەگەزێ نێر دکورتن و پتر دگونجاینە ل گەل پرسیارێ ژ ئاخڤتنا ڕەگەزێ مێ، بەلێ بەرسڤێن ڕەگەزێ مێ ب درێژی و گرنگی پێدان و دیارکرنا هوربینیێن بابەتی دهێنە وەسفکرن، کو ئەڤ سیمایە یێ تایبەتە ب شێوازێ ئاخڤتنا ئافرەتانڤە و هەر ژ ڤێ قۆناغێ ئەڤ سیمایە د ناڤ ئاخڤتنا واندا دیاردبیت و ژ ئاخڤتنا کوڕان دهێتە جوداکرن. ئەڤ چەندە د ڤان دیدارێن ل خوارێدا دیاردبیت کو ل گەل دوو زاروکێن هەمان تەمەن (٥ سالی)دا کو ئێک ژ وان کوڕە و یادی کچە هاتیە کرن:-

پ/ تە ل نەوروزێ چ کر؟

و. ئەم چووینە نوروزێ مە تەپە گەل خۆ ب، بەس تەپا مە پەقی، دوویێت مە پەقی، ئێکا سەلێ ئێکا تەپانێ. بەغدێ خویشکا من دا بزمارەکێ کەتە تێدا، هەردووکا، پاشی پەقی. **(کورەکێ پێنج سالی)**

. دەمێ هەمان پرسیار ژ کچکا (٥ سالی) هاتیە کرن:

پ/ تە ل نەوروزێ چ کر؟

و. من بۆ خۆ کولەك کر، بەرێ سیلێ ژمڤە کر ئۆ. ....ی دهاڤێشتن، دبێژیت ڤێجا ئەم چوینە نەوروزێ،جارەکا دی ئاکرەك هاڤێشت، ئاکرا صور●، ئۆ پێشەمبی هەمی. ....هاڤێشت، ئێ من بۆ خۆ کولا زەر کر، ئەز و ڕەنیایێ، ڕەنیایی کوتی ئۆ دێ چنە دەڤ دنیای و ئەو دێت کولا ژمڤەکەین، پەریژی هاتی، پەری چوو ئەهانێ نەوروزێ گەل مە کولا ژمڤەکر، مە بۆ خۆ کولا ژمڤەکر،کولا صور و یا سپی و زەر، پشتی هنگێ یا پیڤازی ئەوا کولا فولا مە

ژمڤەکر ئۆ یا جانە ئۆ کولا پتەقالی:: ئۆ مە هەمی کول ژمڤەکر ئۆ دێ کەنە د قافکێدا ::، ئۆ دێ پشتی هنگێ تەڕین، نامرن، ئو پشتی هنگێ کولێ صور ئەوا کنێرێ حشکبۆی، ئۆ یا مری، ڤێجا نساخە ئۆ یا مر.

هەر وەکی مە دیارکری کو گەلەك جیاوازی دناڤبەرا بەرسڤێن دیدارا (١) و دیدارا (٢) دهێنە دیتن، ژ وانا: د دیدارا (١)ێدا، بەرسڤێن کورت و واتادار دهێنە دیتن و ئاشکراکرن، بەلێ د دیدارا (٢)ێدا، درێژەپێدانێ دەستهەلاتا ل سەر کری. زێدەباری ڤێ جەندێ کچک پتر گرنگییێ ب ڕەنگان ددەن و ڕەنگان پتر ژکوڕان دزانن، هەروەکی د دیدارا (٢)ێدا ڕەنگێن (سور، سپی، پیڤازی، پتەقالی(پرتەقالی) هاتینە بکارئینان. هەروەسا ئارەزوویێن وان هەر ل ڤێ قوناغێ دهێنە دیتن کو کوڕ پتر گرنگییێ ب تەپا پیێ ددەن ژ یارییێن دیتر. ژ لایەکێ دیڤە پەیڤێن ڤان هەردوو زاروکان ب شێوەیەکێ دروست ناهێنە درکاندن و دبیت پەیڤەك نە ب تنێ بۆ ڕامانەکێ بهێتە بکارئینان، بەلکو بۆ دوو ڕامانان بهێتە بکارئینان ب ڤی شێوێ ل خوارێ :

ژ	پەیڤ	درکاندنا وان یا دروست	ڕامانێن وان
-٢	ژمڤەکر	ژێڤەکر	بۆ کرنا کولێ بکارئینایە
-٣	هاڤێشت	هاڤێت	هاڤێت (کولەك کرو. ... ی هاڤێشت) هەلکر (ئاگرەك هاڤێشت)
-٤	تەڕین	کول تەڕین	ئاڤدەن

زێدەباری ڤێ چەندێ پێکڤەگرێدانا پەیڤان ل گەل ئێک د ناڤ ڕستێدا ب شێوەیەکێ دروست و گونجایی ناهێنە دانان، کو ئەڤ چەندە کارتێکرنێ ل سەر ڕامانا ڕستان دکەت و بۆ تێگەهشتنێ ئالوز دکەت، بۆ نموونە بکارئینانا گوتنا (پەری چوو ئەهانێ نەوروزێ گەل مە کولا ژمڤەکر)، پیدڤییە ئەڤ ڕستە ب شێوێ (پەری دگەل مە هاتە نەوروزێ و کول ژێڤەکرن) بهێتە گوتن. ل ڤێرێ زۆر جاران زاروك نوزانیت کیژ کارێ ژ ڤان کارێن هەڤدژ (هات × چوو) د ناڤ ڕستێن خودا بکاربینیت، لەوما ل جهێ کارێ (هات) کارێ (چوو) ددانیت و بەروڤاژی. هەروەسا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

زیندیکرنا تشتێن بێ گیان هەروەکی (بیاجێ) دیارکری د ڤێ قۆناغێدا زۆر دهێتە دیتن، وەکی گوتنا (گولێ صور ئەوا کنێرێ حشکبوی ئۆ مری، ڤێجا نساخە ئۆ مر) کو ل ڤێرێ زاروك تشتێن بێ گیان وەکی (یاریێن وان)، زیندی دکەن و ل گەل دئاخڤن و هزر دکەن کو ئەوژی وەکی مە هەست دکەن و نەخوش دبن و دئێشن.

زاروکێن ڤێ قۆناغێ زۆر جاران درەوا دکەن و تشتێن ئاشوپی بکاردئینن ب تایبەت د ڤەگێڕانا چیرۆکاندا، بۆ نموونە زاروکەکا (٤)سالی ب ڤی شێوێ ل خوارێ چیروکەکێ ڤەدگێریت:

- ئێ جارەکێ تشکەك چوو پێ چیچکێرا، نەء ب تەمرینە (ئامیرێ تومارکرنێ ب ڤەمرینە)، ئو پتریەك چوو پێ چیچکێرا، ئۆ گورژو چوو د پە رێ ویدا، ئۆ گورژو یێ هە (ئامازەکرن ب یاریا خۆ) چوو د پەرێ ویدا، ئۆ ڤێجا (.) ڤێجا مە گورژو ئینادمر، ئۆ مە کە بعەك ئێخپتە چاڤێ وی، کوورمبوو چاڤێ وی، ئۆ ژێڤەکر کە بعە، ب خودێ ئەها چاڤێ وی هاتە ڤێرێدا (ئامازەکرن ب ملێ خۆ)، ئۆ چاڤێ وی یێ دیژی هاتە خوار. (پێکەنین)

د ڤێ چیروکێدا، ڤێ زاروکێ یاریا خۆیا ب ناڤێ (گورزو) زیندیکریە و ل گەل ڕویدانێن چیروکێ ب وی شێوێ وی دڤێت گرێدایە. د ڤەگێرانا چیروکێدا، چەندین ڕویدانێن ئاشوپی و دویری ڕاستیێ دهێنە دیتن، ژ وانا، دەمێ دبێژیت (گورژو چوو د پەرێ ویدا)، ئانکو (گورزو چوو د سەرێ چیچکێدا) و (چاڤێ وی هاتە ڤێرێدا - ئامازەکرن ب ملێ خو). کە واتە زاروکێ ڤێ قۆناغێ ل دویڤ حەزێن خۆ دشێت ڕویدانێن چیروکێ ب گوهوڕیت و زۆر کەسایەتی و تشتێن ئاشوپی د ناڤ چیروکێدا بکاربینیت. زێدەباری ڤێ چەندێ، زاروك ل جهێ نیشانێن ڕەگەزێ مێ، نیشانێن ڕەگەزێ نێر بکاردئینن و بەروڤاژی. هەروەکی د گوتنا (پتریەك چوو پێ چیچکێرا ئۆ گورژو چوو د پە رێ ویدا) کو یا درست ئەوە (ستریەك چوو د پێ چیچکێرا و گورزو چوو د سەرێ وێدا). هەژی ئامازەکرنێیە کو زاروکێ ڤێ قۆناغێ تێگەهێ پاراستنێ ل دەڤ وان ناهێتە دیتن هەروەکی

(بیاجیّ) ئاماژەپیّدایی، ئانکو زاروك ب دیاردیّن ل پیّش چاڤ کاریگەر دبیت و پیّ دهیّتە خاپاندن

و هزرکرنیّ د ڕاستی و دروستیا تشتان و کەساندا ناکەت، ئەڤ چەندە د ئاخفتنا واندا دیاردبیت، کو زاروکەك دبیّژیت: (من سیّ دەیک و سیّ بابیّت هەین)، یان زاروکەکیّ دی دبیّژیت: (موهەندس بزمارا ل دیوارا ددەن)، ئانکو کاریّ ئەندازیاری ئەوە کو بزمارا ل دیوارا ددەت و ئەڤ چەندە نەیا دروستە، بەلیّ چونکی هزرکرنا وان د قوّناغیّن دەستپیّکیّدایە، لەوما ب دەوروبەری کاریگەردبیت و هزرکرنیّ د دروستیا واندا ناکەت.

ب- زاروکینییا ناڤنجی:

د ڤیّ قوّناغیّدا ئاخفتنا زاروکان پتر گەشەدکەت و پەیڤیّن وان زیّدەدبن و ڕامانا وان ئاشکرادبیت. هەروەسا دەمیّ پەیڤان بوّ دەربڕینا ئاخفتنا خوّ نەبینن، زمانیّ لەشی بکاردئینن، کو زوّربەی جاران د ڤی بواریدا بزاڤیّن دەستان ل دەڤ وان دیاردبن، بوّ نموونە دەمیّ پرسیار ژ دوو زاروکیّن دراوسیّ هاتیە کرن:

پ/ مالا وە ل کیریّیە؟

ا- ڤی فرعەی دیّ د رەخیّ دیدا چن//

ب- = = = = پاشی ئەوسا (ب دەستی ئاماژە دکر) دیّ چنە سەری، دیّ هوسا (ب دەستی ئاماژە دکر) چن، پاشی دیّ بوّ دەستیّ چەپیّ چن، پاشی ئەهانیّ دیّ بوّ دەستیّ ڕاستیّ چن (.) مالەکا کەسکا ل ویّریّ، ئەم (.) ئەو مالا مەیە ئوّ یا (.) یا وا یا دسەریتر.

١- تایبەتیا دەنگی:

ئەگەر تەماشەی ڤیّ دیداریّ بکەین، دیّ بینین کو ڕاوەستان د ئاخفتنیّدا دهیّتە دیتن. ئەڤەژی سیمایەکیّ ئاساییە بوّ زاروکیّن (٦) سالی، چونکی میّشکیّ وان هیّشتا ب دروستی نەپیّگەهشتییە و شارەزاییا ئاخفتنیّ د قوّناغیّن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەستپێکێدایە، بەلێ درکاندنا دەنگان و پێکڤەگرێدانا پەیڤان د ناڤ ڕستێدا چاکتر دبیت. ل گەل ڤێ چەندێ دوبارەکرنا پەیڤان وەکی (یا (.) یا) د ڤێ قۆناغێژیدا دهێتە دیتن.

٢- تایبەتیا لێکسیکی:

پەیڤێن ڤێ قۆناغێ ژ لایێ ڕامانێڤە دڕون و ئاشکرانە، جۆرە شارەزاییەك ل دەڤ زاروکان پەیدادبیت ژ لایێ بکارئینانا پەیڤان ل جهێ وان یێ دروست و چەوانیا پێکڤەگرێدانا وان د ناڤ ڕستێدا. هەروەسا هندەك پەیڤێن لێکدایی د ناڤ فەرهەنگا وان یا زمانیدا دهێنە دیتن. وەکی بکارئینانا هەڤالناڤێن لێکدایی(دەستێ چەپێ، دەستێ راستێ، مالەکا کەسک)، یان بکارئینانا پلا بەراوردیێ د پەیڤا (سەریتر)دا، کو ژ پەیڤا (سەر سەریتر) هاتیە.

٣- تایبەتیا زمانێ لەشی:

د ئاشکەراکرنا جهیدا، نە ب تنێ زاروك، بەلکو مەزنژی زۆربەی جاران دەستێن خۆ بکاردئینن دەمێ ئاماژەی ب لایەنێ چەپێ و لایەنێ ڕاستێ و سەری و ڕەخی و خوارێ و. .. هتد، دکەن. د قۆناغا زاروکینیا ناڤنجیدا (٦- ٩ سالی)، ئاخڤتنا زاروکان پتر سیمایەکێ جڤاکی ب خوڤەدگریت و دان و ستاندنێ د پەیوەندییێن خۆدا دکەن. زێدەباری ڤێ چەندێ ڕۆژ بۆ ڕۆژێ پەیڤێن نوی د فەرهەنگا واندا زێدەدبن ب تایبەت ل قوتابخانێ. هەروەکی د ڤێ ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت، کو دناڤبەرا دوو زاروکێن (٩) سالیدا هاتیە کرن:

(لێدانا دەرگەهی)

ا- ئەو کییە؟

ب- ئەزم.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ا- **باشبوو تو هاتی، بێژە من ↑ مە چ واجب هەیە؟**

ب- **بیرکاری، کوردی، ئنگلیزی.**

ا- **ئێ :: یا کیژ پەڕن//**

ب- **= = = سوبەهی ئمتیحانا بیرکارییێیە.**

ا- **یا کیژ پەڕن؟**

ب- **یا ڕاهێنانا مە یا خلاص کری ↑ مانێ؟**

ا- **ئەهـ.**

ب- **یا دیژی پەڕێ ئەوێ ئەخیرێیە.**

ئەگەر تەماشەی ئاخفتنا سەری بکەین ژ لایێ:

١- تایبەتیا دەنگی:

زۆربەی زاروکێن ڤێ قۆناغێ دەنگان ب شێوەیەکێ دروست ددرکینن، هەروەکی د ئاخفتنا سەریدا دیاردبیت. هەروەسا ل دویڤ گوتنا ئاخفتن و ڕستان ئاوازێ خۆ دگوهوڕن، دەمێ پرسیارکرنێ دکەن، ئاوازێ ئاخفتنێ بلنددکەن و د بەرسڤدانێدا ئاوازێ نزم بکاردئینن. دابڕینا ئاخفتنێ د ڤێ قۆناغێدا زۆر دهێتە دیتن. زێدەباری ڤێ چەندێ چەختکرن ب بەرزکرنا پەیڤەکێ د ناڤ ڕستێدا دهێتە دیتن.

٢- تایبەتیا لێکسیکی:

ژ لایێ لێکسیکیڤە د ئاخفتنا سەریدا دیاردبیت کو چەندین پەیڤێن نوی ب ڕێکا خواندنێ و قوتابخانێ ل سەر فەرهەنگا زمانییا زاروکی زێدەدبن، ژ وانا، پەیڤێن (واجب - ئەرك، بیرکاری، ئنگلیزی، ڕاهێنان، ئمتیحان، ئەخیرێ) کو پەیڤێن (واجب، ئەخیرێ) د بنیاتدا پەیڤێن عەرەبینە ب ڕامانا (ئەرك، دوایی) دهێن،

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەلىٚ زۆربەی پەیڤێن عەرەبی نە ب تنێ د ئاخڤتنا زاروکاندا، بەلکو د ئاخڤتنا مەزنانژیدا دهێنە دیتن و بکارئینان.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

د ئاخڤتنا چوویدا، شێوازێ پرسیار و بەرسڤ هاتییە بکارئینان، وەکی بکارئینانا ئامرازێن پرسیارکرنێ (کی؟، چ؟، پاکیژ؟ ..هتد). هەروەسا فورمێ ڕازیبوونا پوزەتیڤ هاتیە بکارئینان، وەکی پەیڤا (ئەە). زێدەباری ڤێ چەندێ پێش و پاشی د کەرەستێن ڕستێدا دهێنە دیتن، وەکی بکارئینانا (یا ڕاهێنانا مە یا خلاص کری مانێ)، کو دروستیا ڕستێ (مە یا ڕاهێنانا یا خلاص کری مانێ). زێدەباری ڤێ چەندێ، بزاڤێن سەروچاڤان و بزاڤێن دەستی ل گەل ئاخڤتنێ دهێنە بکارئینان ژ بۆ پتر گەهاندنا ڕامانا پەیڤان و ئاشکراکرنا وان.

ج- زاروکینییا درەنگ:

د ڤێ قوناغێدا زاروك پتر گەشەدکەن و پەیوەندییێن وان یێن جڤاکی بەرفرەهدبن و ململانێ و زیرەکیا زاروکان ل گەل ئێک چ د بوارێ خواندنێدا، یان د بوارێ شارەزاییا ڕوشنبیری و زانستیدا دەردکەڤیت. ئەڤ ململانە و هەڤرکییە هندەك جاران دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا کەرب و کینیێ دناڤبەرا واندا، بۆ نموونە دەمێ پرسیار ژ هژمارەکا قوتابییێن شەشێ سەرەتایی دەربارەی زیرەکێ پولا وان هاتیە کرن، ئەوان ب ڤی شێوێ ل خوارێ بەرسڤ دان :

ا- ست هەما ئەم هەرسێکین (.) کورکەك ژیکە. (کرنژین)

ب- تو دزانی ست کورێ مەعلیمێیە، لەوا ↑ هەمی مەدحێت وی دکەن ↓.

ج- ست هەما کورێ مەعلیمێیە ↑هەمی حەژێ دکەن//

ا- ست تۆ نوزانی یێ چەوانە، کەریێت = = = = = = من کەلەك ژێڤەدبن، کەلەکێ هەستی گرانە، نوزا یێ چەوانە.

ب- هەما دێ مەعلیما ئنگلیزیێ هێت، دێ بێژیت وەی تە چەندا خۆ لاوکری، دێ یا بیرکاریێ هێت (.) بەس وی رادکەتن//

ج- = = = ست يێ زيرەكە، بەس پا چ كاڤا هاتنە ژوورڤە، ئيلا ئەو رابييت//

ا- = = = = = = = بۆ خارنيژى دەرەجە ئێكە د صەفێدا//

ب- = = = ئوو :: بۆ خارنێ ! (پيكەنين) //

ا- = = = = = = = ئەرێ ست هندێ قەلەومژى!

(ا، ب، ج) پيكەنين.

ج- ست بەس بەس تشتێت دكانێ دخوتن، ئەها زكى وى يێ هندميە (ب دەستان وێنەدكر) ليهاتى ب جبسا.

ا- ست تۆ دزانى ئەم، يەعنى مروڤ، نەكو ئەم (.) ئەم د گەل نائاخڤين، ئەم نوزانين كا دێ چەوا تێكەليا وى كەين، بەس كەريێت مە ژێڤە دبن وەختێ تۆ دبينى وەختێ ئينسان دئاخڤيت، يەعنى چەوا//

ج- = ئوو:: جارەكێ مە لەعبەك دكر//

ب- = = = = = = ئەرێ ست //

ا- = = = = = = = كوتێ چاف تەبەلكێ.

ج- مە لەعبەك دكر، كوتە من چاف تەبەلكێ، منژى خۆ دناڤ چاڤا وەركر. ست دێ بێژى يێ فەقيرە، بەس چ كاڤا دەڤێ خۆ ڤەدكەت خلاص.

ا- ست يێ بێ معامەلەتە ڤەسێت نەخوش دبێژيت.

ج- ست ئەڤە چەندەكە پشتى وە كوتى، هەما هەر ناڤچاڤێت مە لێدكرێنە، ڤێجا هندەك جارا دێ رابيتە سەر صەبورێ//

ا- = = ست كچكەكا هەى سەر ڕەحلا من، كەريێت وێ گەلەك ژێڤەدبن، ڤێجا هندەك جارا وەختێ دزڤريت، دبێژيتێ سەرمەزنو، سەرێ خۆ دئينتە خارێ ئەو ↓.

ئەگەر تەماشەی ئاخڤتنێن سەری بکەین ، چەند تایبەتییەك تێدا دهێنە دیتن ، ژ وانا:-

١- تایبەتیا دەنگی:

زۆر جاران دەنگێ بزوێن [و] د پەیڤا (ئوو::)دا هاتیە درێژکرن، ئەڤ پەیڤە زۆربەی جاران ژ لایێ کچانڤە د ناڤ ئاخڤتنێن واندا بۆ سەرسورمانێ دهێتە بکارئینان. هندەك جاران هەمان پەیڤ یا هاتیە دوبارەکرن د پەیڤێن (ئەو (.) ئەو)، (ئەم (.) ئەم) کو ڕاوەستانا کەتیە دناڤبەرا واندا، زۆر دابڕینا ئاخڤتنێ تێدا دهێتە دیتن، ئاوازە ل دویڤ بەرزی و نزمییا ئاخڤتنێ ب شێوەیەکێ گونجایی بکاردئینن.

٢- تایبەتیا لێکسیکی:

ژ لایێ لێکسیکیڤە، هژمارەکا زۆرا پەیڤێن واتادار د ئاخڤتنێن واندا بکارهاتینە، ژ وانا پەیڤێن عەرەبی، وەکی (مەعلیمە، مەدحێت، صەفێدا، لەعبەك، یەعنی، ئینسان، صەبورێ) کو ئەڤ پەیڤە د بنیاتدا ژ زمانێ عەرەبی هاتینە وەرگرتن، بەلێ کەسانێن باژێرێ (دهوك)ێ، چ زاروك، چ مەزن، ڤان پەیڤان ڕۆژانە د ناڤ ئاخڤتنێن خودا بکاردئینن. هەروەسا نیشانێن ڕەگەزێ نێر و مێ د پەیڤێن (مەعلیما ئنگلیزیێ، کورێ مەعلیمێ)دا ل جهێ وان یێ دروست هاتینە بکارئینان ب وی شێوەی کو ل گەل ڕامانا وان بگونجیت. زێدەباری ڤێ چەندێ ژمارەکا هەڤالناڤێن سادە و دارێژراو و لێکدراو د ئاخڤتنا واندا دهینە دیتن، وەکی بکارئینانا (قەلەو، فەقیر، لاو) کو هەڤالناڤێن سادەنە، (بێ معامەلەت) هەڤالناڤێ دارێژراوە و (سەرمەزن، هەستی گران، چاڤ تەبەلک) هەڤالناڤێن لێکدراون.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

ژ شێوازێ ئاخڤتنا ڤان هەرسێ قوتابیان دیاردبیت کو هەرسێ ژ ڕەگەزێ مێنە (کچن)، چونکی ڕەگەزێ مێ شارەزاییەکا زۆر د وەسفکرن و ڕەخنەلێگرتن و ترانەپێکرنا کەسان و تشتاندا هەیە و سیمایێ درێژەپێدانێ و دیارکرنا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هویربینییێن کەسان و تشتان ژ وان سیمایانە یێن د ئاخڤتنا ئافرەتاندا دهێتە دیتن. زێدەباری ڤێ چەندێ، پێشی و پاشیا کەرستێن ڕستێ تێدا دهێنە دیتن، وەکی ڕستا (ست کچەکا هەی سەر ڕەحلا من)، کو دروستیا ڕستێ (ست کچکەکا ل سەر ڕەحلا من هەی)، ڕستا (سەرێ خۆ دئینتە خوارێ ئەو) و دروستیا وێ (ئەو سەرێ خۆ دئینتە خوارێ).چەندین شێوازێن ئاخڤتنێ تێدا هاتینە بکارئینان، ژ وانا، شێوازێ دەستنیشانکرنێ وەکی پەیڤا (بەس) د ڕستێن (بەس تشتێ دکانێ دخۆت، بەس چ گاڤا هاتنە ژوورڤە، بەس کەربێت مە ژێڤەدبن)، یان شێوازێ سەرسورمانێ وەکی بکارئینانا پەیڤا (ئوو:،، وەی!)، یان شێوازێ ئەگەری وەکی بکارئینانا پەیڤا (هەما). ئەڤ چەندە ئامازێ ب پێشکەفتنا ئاخڤتنا زاروکان ددەت و ئاخڤتنا وان نێزیکی ئاخڤتنا مەزنان دبیت.

٤-   تایبەتیا زمانێ لەشی:

ب شێوەیەکێ گشتی ئافرەت داهێنانێ د کارئینانا زمانێ لەشیدا دکەن، ب تایبەتی بزاڤێن سەروچاڤان، کو ل گەل (پێکەنین)ێ و هەلویستێن خوش، سەروچاڤێن وان گەشدبن، ل گەل تووڕەبوونێ و خەموکیێ، بیزاری ل سەر سەروچاڤێن وان زالدبیت، زێدەباری ڤێ چەندێ دەمێ د ئاخڤتنێدا تشتان و کەسان وێنە دکەن، ب شێوەیەکێ داهێنایی نواندنا وان دکەن، چ ب ڕێکا بزاڤێن دەستان، یان بزاڤێن سەروچاڤان، یان بزاڤێن لەشی ب گشتی.

زاروکێن ڤێ قوناغێ ئارەزوویەکا مەزن ل سەر خواندنێ هەیە و ململانێ و هەڤڕکیێ ل سەر وەرگرتنا پلێن بلند ل قوتابخانێ دکەن، هزرکرنا وان بەرفرەهدبیت و پێدگەهیت ب وی شێوەی کو پلانان بۆ پاشەڕۆژا خۆ بدانن. هەروەکی د ڤێ ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت:

ا- تە بوچی معەدەلێ خۆ زێدەنەکر؟

ب- کچێ ↑ دێ من وەرکرن، دێ من وەرکرن.

ا- معەدەلێ تە چەندە تۆ ب خودێ هەما بێژە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب-   ب خودێ من نەچێکریە، پاشی دێ تەلەفونا وە کەم و بێژم.

ا-   ما ژ چەندێ دومرکرن؟

ب-   ژ نوتێ ویڤە. درستە ↑ خۆ نوتژی بیت درستە.

ج-   حەشتێ و نەهێ.

ب-   یا::؟

ج-   پا شمنڤە.

ب-   یا:: حەشتێ و نەهێژی؟

ا-   حەشتێ و نەهـ نینە، گوتی بەس ژ نوتێ ویڤەیە.

ب-   ئوخ، چنینە، ئەهانێ تە دکوت صەفا دوویژی (دووێ ناڤنجی) چێدبیت بێت، مانە؟

ج-   بەلکی.

ب-   ئێە، پا ئەزێ ل صەفا دووێ وەلخۆ کەم (.) دەرەجێ دێ کەمە سەد، دا بئێم، مانە چێدبیت ل صەفا دوویژی بهێنە وێرێ؟

ا-   ئە:: چێدبیت.

١-   تایبەتیا دەنگی:

دەنگێن بزوێنێن وەکی [ا]، [ە] د پەیڤێن (یا::، ئە::)دا هاتینە درێژکرن، ل گەل ڤێ چەندێ لادانا [د] د پەیڤا (ئەزێ)دا دهێتە دیتن، کو پێدڤییە گوتبا (ئەز دێ)، یان لادانا دەنگێ[ئـ ،یان ە] د پەیڤا (بێت)دا دهێنە دیتن، کو پێدڤییە گوتبا (بهێت، یان بئێت)، ئەڤ دیاردە زۆر جاران د ناڤ ئاخڤتنێدا دهێنە دیتن ژ بەر لەزاتیێ د ئاخڤتنێدا، ئانکو دەمێ مروڤ لەزێ د ئاخڤتنێدا دکەت، هندەك دەنگان لاددەت، ب مەرجەکی کو کارتێرنێ ل ڕامانا وان نەکەت. هەروەسا ئاوازێ گوتنا ئاخڤتنان ل گەل بەرزی و نزمی و گەهاندنا ڕامانا پەیڤان هاتیە گونجاندن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢- تایبەتیا لێکسیکی:

د ڤی بواریدا چەندین پەیڤ هاتینە بکارئینان کو ژ لایێ ڕامانێ دڕون و ئاشکرانە، ئەگەر بەراوردیا ڤێ قوّناغێ ل گەل قوّناغا زاروکینیا پێشوەخت بکەین، دێ بینین پێشکەفتنەکا زوّر د زانینا ژماران و بکارئینانا واندا دهێتە دیتن. دبیت زاروکێ ڤێ قوّناغێ تا ژمارە(١٠٠٠٠٠٠) بزانیت و ب شێوەیەکێ دروست بدرکینیت و بکاربینیت، کو د ڤی بواریدا قوّتابخانە ڕولەکێ مەزن دگێریت. زێدەباری ڤێ چەندێ ژمارەکا پەیڤێن عەرەبی د ناڤ ئاخڤتنا واندا هاتینە بکارئینان، ژ وانا: (معەدەل، دەرەجە، صەف)، کو ب هەمان ڕامانێن د زمانێ عەرەبیدا، د ناڤ زمانێ کوردیژیدا دهێنە بکارئینان.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

ئەو شێوازێ ئاخڤتنێ یێ دناڤبەرا ڤان هەرسێ زاروکاندا دهێتە دیتن، زوّر نێزیکی شێوازێ ئاخڤتنا مەزنانە، د ڤێ ئاخڤتنێدا چەندین شێوازێن ئاخڤتنێ دهێنە دیتن، ژ وانا:

- شێوازێ گومانلێکرنێ: وەکی بکارئینانا پەیڤا (چێدبیت، بەلکی، یا شمنڤە)
- شێوازێ دەستنیشانکرنێ: وەکی بکارئینانا پەیڤا (بەس)
- شێوازێ بێزاریێ: وەکی بکارئینانا پەیڤا (ئوخ)
- شێوازێ بەرسڤدانا پوزەتیڤ: وەکی بکارئینانا پەیڤا (ئە)
- شێوازێ سویندخوارنێ: وەکی بکارئینانا پەیڤا (ب خودێ)

کە واتە زمانێ زاروکێن ڤێ قوّناغێ ژ ڕستێن تەواو و پڕی ناڤ و هەڤالناڤ و ئامراز و جهناڤ پێک دهێت کو ب شێوەیەکێ دروست دادرێژن و بکاردئینن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢- ٢: قوّناغا سنێلەیی:

دەستپێکا قوّناغا سنێلەیی گەشەکرن و وەرگرتنا زمانی تەواودبیت، ل دەمیّ داهاتیدا سنێلە زمانی ناوەرگریت، بەلکو شێوازیّ زمانیّ خوّ دگوهوڕیت و داهێنانیّ د کارئینانا زمانیدا دکەت ب ڕێکا دارێتنا ڕستێن درێژ و پڕ واتا و بکارئینانا جوّرێن ڕەوانبێژییّ و ڕوخوشکرنیّ. پێکەنین و ترانەپێکرن و ڕەخنەلێگرتن د ئاخڤتنا واندا دهێتە دیتن. د ڤیّ قوّناغێدا سنێلێن نێر و میّ نێزیکی ئێکدبن و پەیوەندییا ل گەل ئێک گرێددەن و زوّربەی ئاخڤتنا هەر ڕەگەزەکی ل سەر ڕەگەزیّ دیترە، هەر وەکی د ڤیّ ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت:

ئاخڤتنا ژ {١} لا II

ا- تو دزانی کچک و کوڕکا وان دڤێت نەڤێت، دڤێت کچک و کوڕک خویشک و برابن.

ب- کچیّ هەمی ڤی تشتی دبێژن، بەس بێژە من ئەڤە ئەڤ صالە چەند کوڕکێت مە د موزعجبین، بەس مە چ دکر، مە ئەو شتی خویشک و برایا حسێب دکرن، بەس وا هەر بوّ خوّ کەلەك ددانا، هەر بوّ خوّ ناهێلن و بوّ خوّ مەدحا//

ا- = = = کچیّ تو دزانی گروپیّ مە ، ئەم دوو کچک و دوو کورك بین//

ب- = = = = = = تو دزانی ما چەوا بەرێخو ددانە مە......؟

ج- ئەریّ.

ب- من و. .....ییّ دخاند،. ...... ب چاڤەکی ل سەر ڕەحلیّ وەصا سەحدکرە مە،. ....ییّ کوت ↑ مانیّ ییّ سەحدکەتە تە، هەر جار د بەر دەرسێرا وەصا سەحدکرە مە●، من دکوتیّ. ...... ییّ سەحدکەتە تەژی.

(ا، ب، ج) پێکەنین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بوّ ڤەکولینێن کوردی

ب- ئەم چوینە سەر ڕەحلا ئەخیرێ، هودکرە (خوارکرنا سەری بۆ لایەکی) و دکوت. .... ↑، نە. .....؟

ج- ئەرێ.

ب- . ... ل پشتبوو.

ا- ئەرێ، ئۆ چ کاڤا //

ب- = = = گەل وی سەرێ خۆ رادکر ↑ دڤیا مە دمینەکریا، بەس گەل مە سەرێ خو راکریا، دا بێژیت: چییە ↑ وە ئەم نەدیتینە؟

(ا، ب، ج) پێکەنین.

ب- هەر کاڤ دا بێژیت. ..... ؟ تۆ چ دکەی ؟. ...... هێی ؟ نزا چ (کرنژین)

ا- تو دزانی کوڕکەکێ ل صەفا مە، چاڤێت وی دکەسکن، ڤێجا هەمی دبێنێ مێهریڤان ، مێهریڤان

و عەلی:: ، ڤێجا مە دکوتێ مێهریڤان، پشتی هینگێ مە کوتێ زاڤا.

ئەگەر تەماشەی ئاخڤتنا سەری بکەین، چەند تایبەتییەك تێدا دهێنە دیتن، ژ وانا:

١- تایبەتیا دەنگی:

د ڤێ قۆناغێدا دەنگێ کچان ژ دەنگێ کوڕان دهێتە جوداکرن، کو دەنگێ کچان زراڤ و تیژدبیت و دەنگێ کوڕان ستویر و زڕدبیت. ئانکو نە ب تنێ ب ڕێکا دیتنێ، بەلکو ب ڕێکا بیستنا ئاخڤتنێ کوڕ و کچ ژ ئێک دهێنە نیاسین. د ئاخڤتنا سەریدا دیاردبیت کو هندەك دەنگ د ناڤ پەیڤاندا هاتینە لادان، هەر ژبەر وی ئەگەرێ مە دیارکری، ئانکو لەزاتییا د ئاخڤتنێدا، کو [ژ] د پەیڤا (دبێنێ)دا هاتیە لادان. ئانکو د بنیاتدا (دبێژنێ)یە. [ن] د پەیڤێن (وا، دانا)دا هاتیە لادان، کو د بنیاتدا جهناڤێ (وان)ە و پەیڤا (دانان)ە. هەروەسا درێژکرنا دەنگێن بزوێن د پەیڤێن (ئە:::، عەلی::)دا دهێتە دیتن. زێدەباری ڤێ چەندێ دابڕینا ئاخڤتنێ و بلندکرن و نزمکرنا ئاوازێ ئاخڤتنێ ل گەل درکاندنا گوتنان دهێتە دیتن.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سنێله زۆر جاران پەیڤێن بیانی د ناڤ ئاخڤتنێن خۆدا بکاردئینن، چونکی دڤێن ژ کەسانێن دیتردجیاوازبن، نموونه ل سەر ڤێ چەندێ، بکارئینانا پەیڤا (گروپ) د ئاخڤتنا ژماره {١}دا ب واتا (کۆمەله)هاتییه. زێدەباری ڤێ چەندێ، سنێله زۆر جاران جهناڤان ل جهێ ناڤان بکاردئینن و هندەك جارانژی بۆ بانگکرنێ ئامرازێ (هێی ؟) بکاردئینن، دەمێ نەڤێن ناڤێ کەسێ بەرامبەری خۆ بێژن، یان دڤێن فەرمانێ لێبکەن. سنێله زۆر ب پروگرام و زنجیرێن درامایێن تەلەڤزیونی کاریگەردبن، ب تایبەت سنێلێن کچ، کو ئەڤ چەنده دبیته ئەگەرێ ناڤدانانا ناڤێن پێشکێشکەرێن پروگرامان و قارەمانێن زنجیرێن درامایی ل سەر ئێک و دوو و د ژیانا خۆیا ڕۆژانەدا ب کاربینن. هەروەکی د ئاخڤتنا ژماره {١}دا دیاردبیت، دەمێ ناڤێ (مێهریڤان و عەلی) هاتینه بکارئینان، کو ناڤێ دوو قارەمانێن زنجیرەکا دراماییه، ل سەر تەلەڤزیونێ دهاته پێشکێشکرن.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

ئەگەر تەماشەی ئاخڤتنا ژماره {١} بکەین، هندەك ئاخڤتن و گوتنێن ڤەشارتی ژ لایێ ڕامانێڤه هێنه دیتن کو جۆرەکێ ڕەوانبێژیێ تێدا هاتیه بکارئینان، ب تنێ ل دەڤ مەزنان دهێنه دیتن و بکارئینان و ڕامانا وان ئاشکرادبیت، وەکی ب کائینانا (وا هەر بۆ خو گەلەك ددانا) واته (وان خۆ مەزن دکرن - دفن بلندی-) و بکارئینانا (هەر بۆ خو ناهێلن)، واته (تۆ چەند باشیێ و قەنجیێ ل گەل وان بکەی، ئەو بەروڤاژی سەرەدەریێ ل گەل مروڤی دکەن). ئانکو ئەڤ گوتنه بۆ واتایێن خوییێن ڕەسەن ناهێنه بکارئینان، بەلکو بۆ واتایەکا دیتر دهێنه بکارئینان. ژ شێوازێن ئاخڤتنێ یێن بەرچاڤ د ئاخڤتنا ژماره {١}دا، شێوازێ پێویستییه، وەکی بکارئینانا (کچک و کوڕکا وان دڤێت نەڤێت، دڤێت کچک و کوڕك خویشک و برابن)، ل ڤێرێ دوو جاران پەیڤێن (کچک و کوڕك) هاتینه دوبارەکرن ژ بۆ چەختکرنێ. هەروەسا شێوازێ دەستنیشانکرنێ وەکی بکارئینانا پەیڤا (بەس) د گوتنێن (بەس بێژه من)، (بەس مه چ دکر)، دهێته دیتن. شێوازێ

بەرسڤدانا پوزەتیڤ (ئە، ئەرێ، بەلێ) و بەرسڤدانا نێگەتیڤ (نە) تێدا دهێنە دیتن. زێدەباری بکارئینانا شێوازێ پرسیارکرنێ.

٤- تایبەتیا زمانێ لەشی:-

د ڤێ قۆناغێدا زمانێ لەشی ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ دهێتە بکارئینان، ب تایبەت د گرێدانا پەیوەندیاندا دناڤبەرا کچان و کوڕان. هەروەکی د ئاخڤتنا ژمارە {١}دا هاتیە بکارئینان، دەمێ (ب) دبێژیت (سەحدکرە مە، هودکرە - بزاڤێن سەری- ، ب چاڤەکی - ب لایەکی - سەحدکرەمە)، کو ئەڤ جۆرە بزاڤە یان بۆ ئاگەهدارکرنێ و گەهاندنا نامەیەکێ، یان بۆ سەرنج ڕاکێشانێ دهێنە بکارئینان.

د قۆناغا سنێلەییدا دێ بینین سنێلێن ڕەگەزێ نێر (کوڕ) زۆر ڕەوانبێژیێ و ئاخڤتنێن ڕوخوشکرنێ د پەیوەندیێن خوییێن دلداریدا ل گەل کچان بکاردئینن، هەروەکی د ڤێ پەیوەندییا تەلەفونیا ل خوارێدا، کو دناڤبەرا (کچەك و کوڕەك)یێن سنێلەدا هاتیە کرن:

ئاخڤتنا ژ {٢} لا III

ا- تە خێرە، تو ئەڤروکە کەلەکا بێ زموقی، تە چییە؟

ب- هـ هـ هـ (.) چنە، ما دێ م چبیت.

ا- ئەز نوزانم وەختێ ئەز تشتەکی دبێژمە تە، تۆ بێهنەکێ دمینی پاشی جابا م ددەی، ما تشتەك چێبوویە؟

ب- ب ڕاستی ئەز وەستیام.

ا- ب چڤە؟

ب- ب ئاخفتنێڤە.

ا- یەعنی ب دلێ تە نینە تۆ دکەل من دئاخڤی؟

ب- بەلێ:: ، بەس دلێ منێ ب تەڤە، تو سپێدێ حەتا ئێڤاری شول دکەی و پارێ خۆ ددەیە ب کارت و دکەل من دئاخڤی، بۆ من نەخوشە وصا.

ا- وەنەبێژە دلێ من، تۆ ڕحا منی، ئەگەر دگەل تە نەئاخڤم، پادێ دگەل کێ ئاخڤم.

ئەگەر تەماشەی ئاخڤتنا ژمارە {٢} بکەین، چەند تایبەتییەك تێدا دهێنە دیتن، ژ وانا:-

١- تایبەتیا دەنگی:

ژ لایێ دەنگیڤە، هەناسەکا گولێبۆی یا تێدا دیارە، ئەوژی (هـ هـ هـ (.))، کو ئەڤ هەناسەدانە ل دەمێ توورەبوونێ، یان ماندیبوونێ ل دەڤ کەسان دهێتە دیتن و بیستن. هەروەسا لادانا [ە] د پەیڤا (وصا)دا، کو د بنیاتدا پەیڤا (هوسا)یە، بەلێ درکاندنا [س]ب شێوێ [ص] دیاردەکا بەربەلاڤە د ئاخڤتنا خەلکێ دهوکێدا، ب تایبەت د هندەك پەیڤاندا وەکی پەیڤێن (صەد - ١٠٠)، (صال - سال)، (نیاص - نیاس)، (صوبەهی - سوبەهی)،. .. زێدەباری ڤێ چەندێ درێژکرنا دەنگێ بزوێن ل دوماهیا پەیڤا (بەلێ::) دهێتە دیتن، کو د ڤێ قۆناغێدا دیاردا درێژکرنا دەنگێن بزوێن ب تایبەت ژ لایێ کچانڤە د پەیڤێن وەکی (یا:: ، ئێ:: ، ئوو:: ، بەلێ:: ،. ..هتد) زۆر دهێتە بکارئینان.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

ئەگەر تیبینیا وان پەیڤێن د ئاخڤتنا ژمارە {٢}دا بکەین، دێ بینین هندەك پەیڤێن عەرەبی هاتینە بکارئینان، کو ب زارێ کوردی هاتینە گوتن، وەکی پەیڤێن (جابا، یەعنی، زەوق، خێرە). ئانکو ئەڤ پەیڤە د زمانێ عەرەبیدا ب شێوێ (جواب، یعنی، ژوق، خیر) دهێن و ب هەمان ڕامانا د زمانێ عەرەبیدا د زمانێ کوردیژیدا دهێنە بکارئینان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٣- تایبەتیا گوتنێ:

زۆر دەستەواژە و گوتنێن ڕەوانبێژیێ و ڕوخوشکرنێ ژ لایێ (ا) ڤە هاتینە بکارئینان، وەکی ڤان دەستەواژێن ل خوارێ:

- وەنە بێژە دلێ من.
- تو ڕحا منی.
- ئەگەر ئەز دگەل تە نە ئاخڤم، پادێ دگەل کێ ئاخڤم.

هەروەسا د بەردەوامیێا ڤێ پەیوەندییێدا هندەك دەستەواژێن دیتر دهێنە دیتن، وەکی:

- تو بەژنا من ببینی، دێ بێهنا تە فرەهبیت.
- ئەز دێ وەلخۆکەم، وەختێ چاڤێت تە ب من بکەڤن، دلێ تە خرابیت.

ژ وان شێوازێن د ئاخڤتنا ژمارە {٢}دا هاتینە بکارئینان، شێوازێ ئەگەرییە، وەکی بکارئینانا (ئەگەر ئەز دگەل تە نە ئاخڤم، پا دێ دگەل کێ ئاخڤم)، شێوازێ مەرجی، وەکی بکارئینانا (تۆ بەژنا من ببینی، دێ بێهنا تە فرەهبیت). زێدەباری ڤێ چەندێ شێوازێ پرسیارکرنێ زۆر د پەیوەندییێن واندا دهێتە دیتن، وەکی بکارئینانا (ما تشتەك چێبوویە؟، ب چڤە ؟).

زۆر جاران سنێلە شانازیێ ب پەیوەندییێن خوییێن دلداریێ دکەت، ب تایبەت د ناڤ هەڤال و کەس و کارێن خۆدا، داکو خۆ دیارکەت کو گەلەکێ خوشتڤییە ل دەڤ کچان، هەروەکی د ڤێ ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت، کو دناڤبەرا سنێلەکی و دوو نیاسێن ویدا ل جهەکێ گشتی هاتیە کرن:-

ئاخڤتنا ژمارە {٣} لا ١٧

ا- ئەز ڤان دنیاصم.

ب- عاشق و مەعشوقن، ئانژی ژن و مێرن؟

ا- نە نە ↑ عاشقن.

ب- عاشقن (.) هەما هوصا عادیە ل دەف وان؟

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ا-   ئه (.)، مالا وێ یا ل دەف ئەویدیێ، یا ل دەف جامعا. ....، ناڤێ وێ. ....

ب-   ئوحو:: ، ناڤێت وانژی هەر ئێكێ ییێت ژیەركرین مالاتە.

ج-   (پێكەنین)، چ زاكیرە یا هەی.

ا-   نێ مەدرەسا منا ب رەخ وانڤە.

زەنگا تەلەفونا (ا) لێدا؟

ا-   خودێ خێر كەت، ب خودێ ئەدبێژم ئەڤە ئێكا دییە، ب خودێ كچا. ...... یە.

ب-   بێژێ ئەز نە ل ویرێ مە //

ج-   =   =   =   بێژێ ئەزێ ل داواتەكێ (پێكەنین)

ا-   دا هندەك درەوا بۆ ڤێژی بكەین.

ا-   یا ب شەرە هەمی كاڤا، خۆ دێ بێژی من بابێ وێ یێ كوشتی.   (پشتی تەلەفون كرتی)

ج-   پا دێ چ كی حەتا ڤان هەمیا قانع كی؟

ا-   نێ هێشتا نوكە دەڤێ منێ ب پاتكا منڤە حەتا ئەز خرا قانع دكەم. من هەر ئێكێ وەختەكێ ڕۆژێ یێ بۆ دانایی، دا دكەل باخڤم (كرنژین)، بەس چ ل. .... یێ بكەم، ئەو جوكەرە هەمی كاڤا دكەت، خولیسەرێ وەختێ ییێت دیژی دبەت.

ج-   چ موجرمن، چ دچرن.

ا-   هێش سێ ییێت ماین، دێ چ ل وان هەرسێكا كەم.   (پێكەنین)

د ئاخڤتنا ژمارە {٣}دا، چەندین تایبەتییێن ئاخڤتنا سنێلان دیار دبن، ژ وانا:

١-   دیڤچوونا كچان و پرسیاركرنا وان.

٢-   درەوكرن د ئاخڤتنێدا و گوتنا خوشخوشكان ژ بۆ سەردابرنا كچان.

٣-   بكارئینانا ڕەوانبێژیێ و درێژەپێدانێ د ئاخڤتنێدا، هەروەكی د ئاخڤتنا ژمارە {٣}دا دیاردبیت، دەمێ (ا) دبێژیت (یا ب شەرە هەمی گاڤا، خو دێ بێژی من بابێ وێ یێ كوشتی)، یان (هەر ڤێگاڤێ دەڤێ منێ ب پاتكا منڤە حەتا ئەز خرا قانع دكەم)، واتە (هندی دێ ئاخڤم و بەلگان بۆ وان ئینم، حەتا باوەر ژ من

بکەن، دێ دەڤێ من مینته ب پاتکا منڤه) و ئەڤەژی جۆرەکێ خواستنێیه، چونکی چ جاران دەڤ نامینته ب پاتکێڤه.

٤- بکارئینانا پەیڤێن نوی و بیانی د ناڤ ئاخفتنێدا، کو دناڤ سنێلێن دهوکێدا هندەك پەیڤ دهێنه دیتن کو بۆ ڕامانا وان یا دروست ناهێنه بکارئینان، وەکی پەیڤا (تەکسی) کو بۆ ترومبێلێ بکارنائینن بەلکو بۆ وان کچێن زۆر پەیوەندییێن دلداریێ هەین دهێته بکارئینان، زێدەباری بکارئینانا چەندین پەیڤێن دی، هەروەکی د ڤی خشتێ ل خوارێدا دیاردبیت:-

پەیڤ	جور	ڕامان
عێنیک، یان وەحشتونی	دارێتی بیانی	ئەڤ پەیڤه بۆ وەسفکرنا وان کوڕێن ساخلەتێن کچان ل دەڤ دهێنه بکارئینان.
جوکەر	بیانی	واته کچەکه کو ل گەل هەمی کەسان دگونجیت.
کەتکوتک، یان کوترك	بیانی	بۆ وەسفکرنا کچان دهێته بکارئینان
لەحیم	کوردی	بۆ پەیوەندییێن دلداریێ بکاردئینن
جفت	کوردی	ل ڤێرێ بۆ چەکی بکارناهێت، بەلکو بۆ کچێن سەربەردایی و بێ ڕەوشت بکاردهێت.

٥- جهناڤ ب شێوەیەکێ زۆر ل جهێ ناڤان دهێنه بکارئینان، وەکی جهناڤێن (وی، وێ، ڤێ، وان، ئەویت دی . ...هتد)، چونکی هندەك جاران سنێلان نەڤێن ناڤێ دلدارێن خۆ دیاربکەن و نهێنییێن خۆ ئاشکراکەن، لەوما جهناڤێن وان بکاردئینن.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢- ٣: قوْناغا پێگەهشتنێ:

زمانێ ڤێ قوْناغێ ب زمانەكێ تەواو و پێگەهشتی ژ هەمی لایانڤە دهێتە وەسفكرن، كو كەسانێن پێگەهشتی شێوازێن جوراوجور د ئاخڤتنێدا بكاردئینن ب وی شێوەی كو ل گەل پلە و تەمەنێ كەسێ بەرامبەر بگونجیت، بو نموونە كەسێ پێگەهشتی پەیڤێن (مام، خال، سەیدا، دكتور) بوْ رێزگرتنێ ل گەل كەسانێن ژ خوْ مەزنتر و ئاستێ وان بەرزتر بكاردئینن، یان پەیڤێن (برا، پسمام) ل گەل كەسانێن نیاس و نێزیک بكاردئینن. زێدەباری پێشكێشكرنا رێک و ئاموژگارییان ب تایبەت ئەگەر ل گەل كەسانێن ژ خوْ بچویكتر دان و ستاندنێ دكەن، هەروەكی د ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت، كو دناڤبەرا پێگەهشتیەكی و سنێلەكیدا هاتیە كرن:-

ئاخڤتنا ژمارە {٤} لا VI

ا- ئەرێ وە خێرە (.)، توْ و بابێ خوْ هەرو هەرو ڤان شەرا، ڤان جرا دكەن، ما هین بچیكن ↑ دێ بیژە؟

ب- . ... مشكیلێت دنیایێ هەمی ل رەخەكی، ئوْ یا بابێ من ب تنێ ل رەخەكی.

ا- بوچی (.)، ماتە چ مشكیلە دگەل بابێ خوْ هەیە، صەد جارا من گوتیە تە كوهێ خوْ بدێ، مروڤەكێ دانعەمرە، كوهێ خوْ بدێ و خلاص و چوو، بابێ تەیە ↑.

ب- . ...، ئەز (.) ب خودێ ئەز كوهێ خوْ ددەمێ، بەس ئەو بیست و چار سەعەتا یێ ب لێڤا منڤە، بەلا خوْ ژ منڤە ناكەت ↑.

ا- سەرا چ د مینتە ب تەڤە، ئا ↑، كا بوْ من بێژە سەرا چ؟ غێر تو تشتەكی دكەی ↑، هەكەر بابێ تەیە ما چ دگەل تەیە.

ب- . ... ێ.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بوْ ڤەكولینێن كوردی

ا- . ...یٚ ↑،. .... چبوو بەلا سەریٚ مە بابو، پیٚلە برایێ من پیٚلە، وللاهـ بابێ تە یێ حەقە، نە تو دشیٚی دگەل باخڤی، نە تو دشیٚی بۆ خۆ بینی، نە ددەنە تە، تۆ تۆ ل دیف چ دگرییٚی (.) ها ↑، پیٚلە برایێ من پیٚلە.

ئەگەر ئاخڤتنا ژمارە {٤} شروڤەبکەین، ژمارەکا تایبەتییان تیٚدا دهیٚنە دیتن، ژ وانا:-

١- تایبەتیا دەنگی:

ژ لایێ دەنگیڤە، ئاوازە د ناڤ ئاخڤتنیٚدا ب شیٚوەیەکێ گونجایی هاتیە بکارئینان، کو ل دەمێ گلە و گازندان ئاوازێ ئاخڤتنێ بلند دبیت و د ئاخڤتنا ئاساییدا، ئاوازە ب شیٚوەیەکێ سروشتی دهیٚتە گوتن. هەروەسا ل دەمێ فەرماندانێ ئاوازێ ئاخڤتنێ بلند دبیت. ل گەل ڤێ چەندێ لادانا [ه] د پەیڤا (پیٚلە)دا، کو د بنیاتدا (بهیٚلە)یە دهیٚتە دیتن. ئانکو [ه] هاتیە لادان و [ب] ب شیٚوێ [پ] هاتیە درکاندن کو ژ بەر سڤکاتیا ئاخڤتنێ و لەزاتیا وێ ئەڤ دیاردە د پەیڤاندا پەیدادبیت. زیٚدەباری ڤێ چەندێ ئاخڤتنا پیٚکەهشتیان ب شیٚوەیەکێ دروست ژ لایێ درکاندنا دەنگان و پەیڤان و ڕستانڤە دهیٚتە بکارئینان.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

ژ پەیڤیٚن عەرەبییٚن د ناڤ ئاخڤتنا سەریدا دهیٚنە دیتن، پەیڤیٚن (خیٚرە، مشکیلە، سەعەت، غیٚر، بەلا، حەق) کو د بنیاتدا ژ زمانێ عەرەبی هاتینە وەرگرتن و ب هەمان ڕامانیٚن وان د زمانێ کوردیژیدا دهیٚنە بکارئینان. زیٚدەباری ڤێ چەندێ چەندین پەیڤیٚن کوردی، کو خودان ڕامانیٚن دیار و ئاشکرا د فەرهەنگا زمانێ کوردیدا،د ئاخڤتنا سەریدا هاتینە بکارئینان، ژ وانا ناڤ و هەڤالناڤ و. .هتد، بەلێ زۆربەی پەیڤیٚن تیٚدا دیار جهناڤن، وەکی (تو، هین، من، تە،. .. هتد).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینیٚن کوردی

٣- تایبەتیا گوتنێ:

د ئاخفتنا سەریدا دێ بینین هندەك جاران پەیڤێن هاتینە دوبارەكرن، وەكی بكارئینانا (هەڕو هڕو ڤان شەڕا، ڤان جڕا)، (تۆ تۆ ل دیف چ دگرییی)، (پێلە برایێ من پێلە)، كو دوبارەكرنا ڤان پەیڤان زۆر جاران بۆ چەختكرنا ئاخفتنێ دهێنە بكارئینان، بەلێ جیاوازیەك هەیە دناڤبەرا (ڤان شەڕا، ڤان جڕا)، كو دبیت (شەڕ) زیانێن لەشی تێدابن ژ بلی گوتن و ئاخفتنێن نەخوش و زیان بەخش، بەلێ (جڕە) ب تنێ گوتن و ئاخفتنێن نەخوش و شكاندی كو كارتێكرنێ ل سەر دەروونێ كەسی بكەن و بشكێنن، ب خۆڤەدگریت. ژ شێوازێن ئاخفتنێ یێن بەرچاڤ د ئاخفتنا سەریدا، شێوازێ فەرماندانێ، كو ب شێوەیەكێ ڕاستەوخو فەرمانێ لێدكەت، وەكی بكارئینانا (صەد جارا من گوتیە تە گوهێ بدێ، مروڤەكێ دانعەمرە گوهێ خو بدێ)، (پێلە برایێ من پێلە)، شێوازێ سویندخوارنێ وەكی بكارئینانا (ولاهـ بابێ تە یێ حەقە)، شێوازێ پرسیاركرنێ وەكی بكارئینانا (بوچی ؟، ما تە چ مشكیلە دگەل بابێ خو هەیە؟، ما چ دگەل تەیە؟) و شێوازێ گلە و گاندان، وەكی بكارئینانا(سەرا چ دمینتە ب تەڤە، ها ↑، تۆ ل دیف چ دكرییی، ها↑). زێدەباری ڤێ چەندێ دی بینین كەسانێن پێگەهشتی هندەك جاران بەلگەیێن پێدڤی و ڕاستی ژ دورهێلی دئینن ژ بو ڕازیكرنا كەسێ بەرامبەر، وەكی بكارئینانا (نە تۆ دشێی دگەل باخڤی، نە تۆ دشێی بۆ خۆ بینی، نە ددەنە تە)، كو بكارئینانا ڤان جۆرە شێوازان د ئاخفتنێدا شارەزاییەك و داهێنانەكە ژ داهێنانێن پێگەهشتیان، چونكی مێشكێ وان گەهشتیە قۆناغا پێگەهاندنێ و چالاكیا وی یا زۆرە د هزركرن و بەلگەئینان و چارەسەریا ئاریشاندا.

٤- تایبەتیا زمانێ لەشی:

ژ لایێ زمانێ لەشیڤە، زمانێ كەسانێن پێگەهشتی، بزاڤێن سەروچاڤان و بزاڤێن دەستان ل گەل ئاخفتنێ بكاردئینن، ژ بۆ پتر گەهاندنا ڕامانا ئاخفتنێ و چەختكرنا وێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

هەروەسا د ڤێ قوٚناغێدا کەسانێن پێگەهشتی هەولددەن هەمی شیانێن خوٚ د چاککرنا بارودوخێن خوییێن ئابوریدا بمەزێخن، داکو ژیانا وان خوشبیت و پێش بکەڤیت و پلا جڤاکیا وان بەرزبیت، هەروەکی د ڤێ ئاخفتنێدا دیاردبیت، کو دناڤبەرا دوو پێگەهشتیاندا هاتیە کرن:-

ئاخفتنا ژمارە {٥} لا VII

ا- نوکە کا بەس بێژە من ئەز چ بکەم؟

ب- کورو. ....، خەلەت د من نەکەهە، ئەز بوٚ مەصلەحەتا تە ڤان ئاخفتنا دبێژم، وڵلاهی حەق ئەوبوو ڤێکاڤێ توٚ ب مونیکایێ هاتبایی و چوبایی، ناڤێ تە ل ڤی بازێری کەریابا ب زەنگینیێ.

ا- ئێ راستە، بەس پا ڕێکەکێ بوٚ من بێژە //

ب- = = = ما دێ چەند جارا بوٚ تە بێژم، نێ ئەڤە ڕێکە (.)، دبێژمە تە وان پارا بینە، توٚ دبێژی یی ف دمیکا من، دمیکا تەژی دچیت وی. ...... یێ سەقەت پێ دبەتە دختوری.

ا- ئەز نیڤا وان بینم بەسە؟

ب- نەء، بکە سێ چارێک، ئوٚ توٚ دزانی بوو ↑، ئەڤە کابرایەکە یێ بوویە هەڤالێ من، کەلەکێ زەنگینە، دەستێ وی کەلە دچیت، بەس یێ دبێژتە من ومرە (.) بوٚ مەصلەحەتا مەیە.

ا- یەعنی دێ بیە شریکێ وی؟

ب- نە نە، ئەز شریکاتیا کەسێ ناکەم، بەس ئەڤی ڕێکا بوٚ من ڤەکری (.) توٚ تێدکەهی؟

ا- نچءنزا، نەباش.

ژ لایێ لێکسیکیڤە، پەیڤێن عەرەبی، وەکی (مەصلەحەت، شریک، حەق، وڵلاە) هاتینە بکارئینان، هەروەسا هەڤالناڤێ ژمارا کەرتی وەکی (نیڤا وان - نیڤا پاران-)، (سێ چارێک - سێ چارێکا پاران) تێدا هاتینە بکارئینان، واتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بوٚ ڤەکولینێن کوردی

کەسانێن پێگەهشتی ڕێژا سەدی د بازرگانییێدا و کاروبارێن خوییێن ڕۆژانەدا زۆر بکاردئینن.

ژ لایێ گوتنێڤە، د ئاخڤتنا ژمارە {٥}دا دیاردبیت کو کەسانێن پێگەهشتی وان ئاخڤتن و گوتنێن هەست و هەلچوونێن کەسێ بەرامبەر دئازرینیت، بکاردئینن، داکو ڕازیبوونا وان ب دەستخوڤەبینن، وەکی بکارئینانا (حەق ئەوبوو ڤێکاڤێ تۆ ب مونیکایێ هاتبایی و چوبایی، ناڤێ تە ل ڤی بازێری گەریابا ب زەنگینیێ)، کو تێدا شێوازێ ڕابردوویێ مەرجیێ سادە ب کارئینایە. گوتنا ڤان ئاخڤتنان زۆر جاران ژ بۆ سەردابرنێ دهێنە بکارئینان. زێدەباری ڤێ چەندێ، شێوازێ گومانلێکرنێ تێدا دهێتە دیتن، وەکی بکارئینانا پەیڤا (نزا، نەباش). شێوازێ پرسیارکرنێ دهێتە دیتن و شێوازێ سویندخوارنێ، وەکی بکارئینانا پەیڤا (وڵلاهی). زێدەباری ڤێ چەندێ ڕەوانبێژی د ناڤ ئاخڤتنێدا هاتیە بکارئینان، وەکی دەستەواژا (گەلەکێ زەنگینە، دەستێ وی گەلە دچیت)، واتە (سامانەکێ زۆر د دەستێ ویدایە، کو دشێت ل چەندین جهێن جیاواز بازرگانیێ بکەت، بکارئینانا (دەستێ وی گەلە دچیت) خواستنە، چونکی دەست درێژ نابیت، بەلکو وەکی خۆیە، بەلێ مەبەست پێ سامانێ زۆر د دەستێ ویدایە. ئانکو پێگەهشتی ڤان جۆرە دەستەواژان زۆر بکاردئینن و داهێنانێ تێدا دکەن.

کەسانێن پێگەهشتی هندەك جاران شێوازێن ڕێزگرتنێ و خۆکێمکرنێ یێن جیاواز ل گەل کەسانێن ژ خۆ مەزنتر بکاردئینن، ب تایبەت ئەگەر بەرژەوەندیەك ل گەل وان هەبیت، هەروەکی د ڤێ ئاخڤتنا ل خوارێدا دیاردبیت، کو دناڤبەرا پێگەهشتیەکی و کەسەکێ ناڤەڕاستا تەمەنیدا هاتیە کرن :

ئاخڤتنا ژمارە {٦} لا VIII

ا- ئێ مام، کەرەمکە ئەز خولام. (پێشکێشکرنا - مقبلات- ان بۆ کەسێ بەرامبەر ل خوارنگەهێ)

ب- ئێ :: وڵلا.

ا- خۆ مژیلکە مام حەتا خوارنا مە تێت.

ب- بلا.

ب- . ... ؟

ا- بەلێ مام.

ب- . ..... یێ بابەتەك دگەل من ڤەکربوو (.) مانێ تۆ دزانی؟

ا- بەلێ مام، بەس ئەز دبێژم من چ تشتێ خەلەت نەکریە، ب تنێ ئەز یێ هاتیم مروڤانیا هەوە بکەم.

ب- بەلێ ئە،. .... بەس یا م دڤیا ↑ کو ئەز تە ببینم ئو ئەم ئێک و دوو ژ نێزیک بنیاصین، هەروصا وەکی تۆ دزانیژی (.) من. ..... ب تنێ یا هەی ↑ ل سەر دارێ دنیایێ، من کەسێ دی نینە، ڕاستە تشتێ ژ من بهێت، ئەزێ بۆ کەم، ئۆ ئەزێ بۆ ئینم، بەس مەسەلێت شیکرنێ (.). ..... بابو (.) دڤێت مروڤ ئێک و دوو ب نیاصیت، ئۆ ژ نێزیک سەحکەتە ئێک و دوو، دا پیچەك د ئێک و دوو هیبین، دا صوبەهی ئەم دگەل ئێک و دوو شەرمزار نەبین ئۆ خودێ نەکەت ئەم بکەڤینە چ ئاریشان. تۆ هەرە بۆ خۆ پسیارا مە بکە، کا ئەم ژ کینە و عەرف و عاداتێت مە (.)، چونکی ئەم دێ بینە مروڤێت ئێک، ئۆ دێ خوینا مە چیتە د ناڤێکدا.

ا- درستە مام، تۆ ڕاست بێژی (.) بەلێ بۆ پسیارکرنا وە، نەهەوجەیە، چونکو ئەز زانم...... چەندە و چەوایە (.) ب هاتن و چوونا وێ، ب ڕابوون و ڕینشتنا وێ، ب عەقلێ وێ، ب گوتنا وێ، ب ئاخفتنا وێ، خودێ وەکیلە، خر تشتێ بۆ من دیارکری، کا هین چ ماڵن، ئۆ هین چەندن، ئۆ باشی و خرابیێن هەوە د چەوانن. نە هەوجەیە مام ئەز پسیار کەم، نەهەوجەیە. ئو نسبەت م بخۆ مام، ب خودێ وەکیلە. ...... باش دزانیت نە من ڕوژەکێ دلێ وێ هێلایە، نەئاخفتنەکا کرێت ژ من دیتیە، نە من شولەکا خەلەت د دائیرێدا کریە، نە دگەل وێ ئۆ دگەل هەمییاژی. ئەو دزانیت کا ئەزێ باشم، ئان ئەزێ خرابم، ئۆ ئەگەر خرابیەك ل دەف من هەیەژی، شەرمدکەت د رویێ مندا بێژیت، ئەو تۆ بابێ وێی بلا بۆ تە بێژیت.

ئەگەر ئاخڤتنا ژمارە {٦} شروڤە بکەین، چەند تایبەتییەکێن ئاشکرا تێدا دهێنە دیتن، ژ وانا:

١- تایبەتیا دەنگی:

ل دویڤ گوتنا پەیڤان و ڕستان، ئاوازێ ئاخڤتنێ هاتیە گوهوڕین و دەنگ و ئاوازێ گوتنێ ل دویڤ پێدڤیاتیا ئاخڤتنێ و گەهاندنا ڕامانێ و چەختکرنا وێ بەرزبوویە و نزمبوویە. زێدەباری ڤێ چەندێ، هندەك جاران دەنگەك هاتیە لادان وەکی [ی] د پەیڤا (ئەزێ)دا، کو پێدڤییە گوتبا (ئەز یێ) د گوتنێن (ئەزێ باشم، ئان ئەزێ خرابم)دا، هەر وەکی مە دیارکری کو ئەڤ دیاردە زۆر د ئاخڤتنێدا دهێتە دیتن ژ بەر سڤکییا ئاخڤتنێ و لەزاتیا وێ.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

ژ پەیڤێن عەرەبیێن د ڤێ ئاخڤتنا سەریدا هاتینە بکارئینان، پەیڤێن (دائیرێ، نسبەتی، عەقلێ، مەسەلێت. .. هتد) کو ژ زمانێ عەرەبی هاتینە د ناڤ زمانێ کوردیدا و ل سەر زارێ کوردی هاتینە گوتن، بەلێ ب هەمان ڕامانێن وان د زمانێ عەرەبیدا. هەلبەت ئەڤە دیاردەکا بەربەلاڤە د ناڤ زمانێ کوردیدا، کو ب زمانێن دراوسێ کاریگەردبیت، ب تایبەت زمانێ عەرەبی و کاریگەریا وی ل سەر زمانێ بازێرێ دهوکێ، ژ بەر نێزیکبوونا وێ ژ دەڤەرا (مویسل) و ئالوگوڕکرنا پەیوەندییێن ئابوری و بازرگانی و. ...... هتد دناڤبەرا واندا.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

دی بینین کو (ا) وەك کەسەکێ پێگەهشتی، ڕێزگرتنێ ل (ب) دگریت و خۆ بەرامبەری وی کێم دکەت، ئەوژی ب ڕێکا گوتنا (کەرەمکە ئەز خولام، بەلێ مام). ڕەوانبێژی د ئاخڤتنا ژمارە {٦}دا زۆر هاتیە بکارئینان، وەکی بکارئینانا (ئەم ئێک و دوو ژ نێزیک بنیاسین)، واتە (سروشت و ڕەوشت و ڕوشنبیریا ئێک و دوو ب ڕێکا دان و ستاندنێ بزانین)، گوتنا (دێ خوینا مە چیتە دناڤێکدا)، واتە (دێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خزمایەتی دناڤبەرا مەدا پەیدابیت). هەروەسا بکارئینانا هندەك پەیڤێن وەکی (هی) د گوتنا (دا پیچەك د ئێك و دوو هیبین)، واتە (فێری ئێك و دووبین)، کو ئەڤ پەیڤە زۆربەی جاران ژ لایێ هوزا (رێکانیان)ڤە دهێتە بکارئینان. زێدەباری ڤێ چەندێ گوتنا (نە هەوجەیە) ژ لایێ (ا)ڤە سێ جاران یا هاتیە گوتن، کو ئەڤ پەیڤە یان بۆ ڕەدکرنا داخوازیەکێ، یان بۆ لەزاتیا ڕازەمەندیێ - هەروەکی د ڤێ ئاخڤتنێدا هاتیە بکارئینان- کو ب تنێ ئەو ل هیڤیا بەرسڤدان و ڕازەمەندیا وییە.

هەژی ئاماژەکرنێیە کو کەسانێن پێگەهشتی و ناڤەڕاستا تەمەنی زۆر جاران ڕۆلێ گوهداری د وەرگرن، ب تایبەت دەمێ ل گەل کەسانێن ژ خۆ مەزنتر د تەمەنیدا دئاخڤن، ئانکو (پێگەهشتی ل گەل ناڤەراستەکێ تەمەنی) و (ناڤەراستەکێ تەمەنی ل گەل دانعەمرەکی) پەیوەندیێ بکەن و ل گەل ئێک بئاخڤن، چونکی ئەڤ هەردوو قۆناغە ژ هەمی لایانڤە (بایۆلۆجی، جڤاکی، دەروونی)ڤە هاتینە پێگەهاندن و شیانێن سەرەدەریکرنێ و گوهداریکرنێ ل دەڤ وان پێش دکەڤیت.

٢- ٤: <u>قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی</u>:

قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی ژ لایێ زمانیڤە قۆناغەکا بەرفرەهە، کو تێدا چەندین شێوازێن زمانی ل دویڤ تەمەن و پلە و نێزیکبوونا کەسێ بەرامبەر دهێنە بکارئینان، بۆ نموونە د پەیوەندیەکا زمانیدا دناڤبەرا ناڤەراستەکێ تەمەنی و کورێ وی یێ سنێلەدا، ب ڤی شێوێ ل خوارێبوو:

ئاخڤتنا ژمارە {٧} لا X

ا- ڕاستێ ↑، دێ کیڤە چی؟

ب- دێ چم ڤێ جەهنەمێ ژ مال بەم.

ا- سەر حالارا هێش تویێ عێجزی ↑.

ب- نە باب، ئەز نەیێ عێجزم ↓.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ا- بەلێ بەلێ تویێ عێجزی (.) نە ب دلێ تەیە دێ بێی ئەز خەلەتێ دئاخڤم، دیارە من تۆ نەڤێی ، نوکە کێ ئاکەهـ ژ تە هەیە تۆ ڤێ دئینیە سەرێ خۆ، دلێ کێ ب تەڤەیە، دێ نوکە ئێشەك تە کریت و دێ ببیە نیڤە مروڤ، پاشی کی دێ خۆ بۆ تە عێجزکەتن، ما ژ بلی من کێ تۆ دڤێی، دەستێت من دسەرئەڤرازبوون تۆ مەزن ببیی، بچییە زانکۆیێ، ببیە تشتەك، تە هەمی تشت ل بن پێت خۆ ڤەدان، ئێ بوو ↑ تۆ مایە ب دیف کچکێت تڕاهاتڤە، نێ تە ئەز ب ساخی کوشتم ↑، هەڕو خودانێ خانی یێ ئێکێ فرێدکەت، دمرکەڤن ↑ دمرکەڤن ↓ دمرکەڤن ↑دمرکەڤن ↓، ناکەهین چ بکەین، سپێدێ حەتا ئێڤاری ئەزێ بۆ تە پالەتیێ دکەم، ما ئەز بۆ خۆ دچم ↑، ئەز بۆ بابێ خۆ دکەم ↑، نێ ئەزێ ژ بەر تە دچم، دا تۆ سەرفەرازببی بابێ من.

ب- هـ هـ هـ (ل کەل کریێ).

ئەگەر ئاخڤتنا ژمارە {٧} شروڤە بکەین، چەند تایبەتییەك تێدا دهێنە دیتن، ژ وانا:-

١- تایبەتیا دەنگی:

زۆربەی گوتن و ئاخڤتنێن سەری گلە و گازندە و فەرمانە، لەوما زۆربەی جاران (ا) ب ئاوازەکێ بلند و ب توورەیڤە گازندان ژ کورێ خۆ (ب) دکەت، هەندەك جارانژی ب ئاوازەکێ نزم و هندەك جارانژی ب ئاوازەکێ ئاسایی گوتن و ئاخڤتنێن خۆ دبێژیت. هەروەسا هەناسەکا گولێبوی دهێتە دیتن، وەکی (هـ هـ هـ) کو ئەڤ هەناسەدانا هەستپێکری زۆربەی جاران ل دەمێ گریێ و توورەبوونێ و ماندیبوونێ دهێتە دیتن.

٢- تایبەتیا گوتنێ:

هندەك پەیڤ و گوتن د ئاخڤتنا سەریدا دهێنە دیتن کو بۆ ڕامانا پەیڤێ، یان گوتنێ یا ڕەسەن ناهێنە بکارئینان ، بەلکو بۆ ڕامانەکا دی دهێنە بکارئینان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

وەکی بکارئینانا (ڤێ جەهنەمێ)، کو مەبەست پێ (جەهنەم) نینە، بەلکو مەبەست پێ (ڤێ ئاریشا نەخوش) کو ب جەهنەمێ وەسفکریە و گوتنا (تە هەمی تشت ل بن پێت خوٚ ڤەدان)، ئەڤەژی ب رامانا وێ یا رەسەن نەهاتیە بکارئینان، بەلکو مەبەست پێ (ئەو کارێ من بوٚ تە کری و قوربانی ل سەردایی، تە ژبیرکر و هەر ئاگەه ژێ نینە). زێدەباری ڤێ چەندێ هندەك پەیڤێن دیتر هاتینە بکارئینان، وەکی (کچکێت تراهات)، واتە (کچێن سەربەردایی و بێ رەوشت). ژ شێوازێن بەرچاڤێن د ئاخڤتنا سەریدا دیار، شێوازێ فەرماندانێیە، وەکی بکارئینانا (راستێ ↑ دێ کیڤە چی ؟)، شێوازێ گلە و گازندە دهێتە دیتن، وەکی بکارئینانا (کێ ئاگەه ژ تە هەیە توٚ ڤێ دئینیە سەرێ خوٚ، دلێ کێ ب تەڤەیە، کی دێ خوٚ بوٚ تە عێجزکەت، سپێدێ حەتا ئێڤاری ئەزێ بوٚ تە پالەتیێ دکەم، ما ئەز بوٚ خوٚ دچم، نێ ئەزێ بوٚ تە دچم ،....هتد). هەروەسا ژ بوٚ دیارکرنا خوشەویستیا خوٚ بوٚ کورێ خو دبێژیت:

(ما ژ بلی من کێ تو دڤێی).

٣- زمانێ لەشی:

د ڤێ ئاخڤتنێدا بزاڤێن دەستان چ بوٚ فەرماندانێ، یان بوٚ گلە و گازندان ل گەل بزاڤێن سەروچاڤان زوٚر هاتینە بکارئینان.

د پەیوەندییەکا دییا زمانیدا دناڤبەرا کوٚمەلەکا کەسانێن ناڤەراستا تەمەنی کو پەیوەندییا هەڤالینیێ وان پێکڤە گرێددەت. ئەڤ کوٚمەلە ل جهەکێ گەشت و گوزارییبوون، ب ڤی شێوێ ل خوارێ دان و ستاندن ل گەل ئێک دکرن:-

ئاخڤتنا ژمارە {٨} لا XI

١- سەیدایێ. ....، بابو تە خلاص کرن کوفک، مە ئەو فستەقێن ماین و ئەو باهیڤ، نە ڤەکە سەیدا (.) بەختێ خودێ نەڤەکە.

ب-   سەیدایێ. ......، ئەو بۆ پشتی فراڤینێنە، تە خێرە هو (.) هو هیلاك ل تە ڕابی ↑.

ج-   بابو بەسە:: بەسە، ئەز خلاص. (هەدوو دەستێن خۆ راکرکرن)

ا-   کا نانەکێ ب دەنە ڤێ، بلا ب دانیتە بەر لەڤا. (کرنژین)

ب-   هەکەر تۆ ل ئنیەتێی تۆ ب فستەڤا تێربی، تۆ تێر نابی ↑.

ج-   نە مەسەلە کوفکن، ڕاستە ئەو تەشریبە، بەس ئەز زانم، ئەز بخۆم دێ زمرمر ف من کەڤیت.

ب-   نوکە بەس بێژە من کی دێ (.) دێ وی زادی خلاص کەت، بوچییە ؟

ج-   ئێ هین بخۆن.

ب-   ئا ئا:: ، هین بخۆن چییە ؟ کا کیسکێ خۆ بدە، کیسکێ خۆ بدە ↑، کوردی بتن، عەرەبی بتن نەمشکیلەیە.   (کامیرا ڤیدیویێ د دەستی دابوو بۆ وێنەکرتنێ)

ج-   ئەز نەشێم ب خودێ.   (دەستێ خۆ دا سنگێ خۆ -   بۆ لێبورینێ)

ب-   چی بتن ؟

ج-   ب قورعان ئە نەشێم.

ب-   دێ یەللا ئەبو. ..... ↑، ئەبو. ..... ، یان ئەبو. .... ؟

ج-   ئەبو. ....

د-   سەیدا (.) ، ئەو بوچی ئیلا یەعنی دەهـ کچێن مەزن هەبن، کوڕەکێ بچیک هەبت، ئیلا دێ ناڤێ کوڕی داننە سەر بابێ.

ج-   ڤێجا (.) کوڕ کوڕە.

د-   سەیدا ئەم دزانین کوڕ کوڕە. (کرنژین)

ە-   یەعنی کوڕ کوڕە بەلێ کچ کچ نینە !

(ا، د، ج، هـ) پێکەنین.

ە-   هندیکە سەیدن، دیارە (.) دیارە هندیکە سەیدن فەرق و جوداهیێ دکەن، ڤێجا ئەز نوزانم بوچی.

ج-   نە نە ↑.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ه- ته وەلێکر، وه نه گوت؟

ب- یەعنی سەیدایێ. ....، .... هەمی سەیدن؟

ه- بەلێ، پا ئەو دبێژن ئەم سەیدین.

ب- تۆ دزانی سەیداتی ژ کیڤە هاتیە، کا بۆ من بیژە؟

ه- ئەو دبێژن سیلسیلا مه دزڤریت بۆ بۆ نزانم ئێ //

ب- = = = بۆ خەلیفەکی، یان پێغەمبەرەکی؟

ه- خەلیفەکییە، ئەحتیمالە (.) ئە، سەیداتییا هەوە بۆ کیرێ دزڤریتن؟

ج- زمین لعابدین بن عەلی بن ئەبی طالب.

ئەگەر تەماشەی ڤێ ئاخفتنێ بکەین، دێ بینین چەندین بابەتێن جیاواز ب خوڤە گرتینە، ژ وانا بابەتێن (خوارنێ، چڤاکی، مێژوویی) و د بەردەوامییا ڤێ پەیوەندییێدا (بابەتێن سیاسی) ب خوڤە دگریت. بێ گومان د گوهوڕینا بابەتێ ئاخڤتنێدا، کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی شارەزاییێ و داهێنانێ تێدا دکەن، ب تایبەت دناڤبەرا هەڤال و کەس و کاراندا. ئەگەر ئەم ڤێ ئاخڤتنا ل سەری شرۆڤەکەین، ژ لاییێ:

١- تایبەتیا دەنگی:

هندەك دەنگ ب درکاندنا دەنگێن عەرەبی دهێنە گوتن، وەکی [ت]، کو ب شێوێ [گ] دهێتە گوتن د پەیڤا (توفک - گوفک). لادانا هندەك دەنگان د پەیڤاندا دهێتە دیتن، وەکی[ز] د گوتنا (ئە نەشێم)، کو پێدڤییە بێژیت (ئەز نەشێم). هەروەسا لادانا [د] د گوتنا (ئەز زانم)دا دهیتە دیتن، کو پێدڤییە گوتبا (ئەز دزانم)، ژ بەر سڤکاتی و لەزاتییا ئاخڤتنێ ئەڤ دیاردە د ناڤ ئاخڤتنێدا دهێتە دیتن. دهێتە تیبینیکرن کو هەر کەسەك ژ ئاخڤتنکەرێن ئاخڤتنا ژمارە {٨} ژ هوزەکا جودایە، کو ب ڕێکا دیالێکتا وان، ناسناما وان دهێتە نیاسین کا ژ کیژ هوزێیە، چونکی ژمارەکا مەزن ژ هوزان د ناڤ دهوکێدا دژین، وەکی هوزێن (دوسکی، مزیری، بەرواری، کوچەر، رێکانی، نێروەی. .. هتد)، کو هەر هوزەك ژ ڤان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ب دیالێکتا ئاخڤتنا وی دهێته نیاسین، نموونه ل سەر ڤێ چەندێ د ئاخڤتنا سەریدا دیاردبیت کو ئاخڤتنکەر (د) ژ هوزا (دوسکیان)ە، دەمێ دبێژیت: (کوڕەکێ بچیک هەبت) و ژ ئاخڤتنا (ا)ی دیاردبیت کو ژ هوزا (بەرواریان)ە، دەمێ دبێژیت: (کا نانەکێ ب دەنە ڤێ بلا ب دانیتە بەر لەقا)، چونکی ئەگەر ئەڤ ئاخڤتنە ژ لایێ (د)یڤە هاتبا گوتن، دا ب شێوێ (کا نانەکێ ب دنە ڤێ بلا ب دانتە بەر لەقا) کو ل ڤێرێ دەنگێ (ە) د پەیڤا (دەنە) و دەنگێ (ی) د پەیڤا (دانیتە) ژ لایێ دوسکیانڤە ناهێنە بکارئینان. زێدەباری ڤێ چەندێ دوبارەکرنا هندەك پەیڤان و ڕاوەستان دناڤبەرا واندا دهێتە دیتن، وەکی پەیڤێن (هو (.) هو)، یان دوبارەکرنا پێشگری ئایندەی (دێ (.) دێ)، کو پەیڤا (هو) د بنیاتدا (هوسا)یە، ئانکو (سا) هاتیە لادان، یان ژ بەر سڤکاتیا ئاخڤتنێ، یانژی دبیت سیمایەکێ تایبەتێ ئاخڤتنا هوزەکێ بیت، یانژی سیمایەکێ تایبەتێ ئاخڤتنا کەسەکی بیت.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

د ئاخڤتنا ژمارە {٨}دا، چەندین پەیڤێن وەکی (سەیدا، مەسەلە، هیلاك، زەرەر، ئنیەت، ئەبو، قورعان، یەعنی، سیلسیلە، خەلیفە، فەرق، ئەحتیمالە) ژ زمانێ عەرەبی هاتینە وەرگرتن و ب هەمان ڕامانێ د زمانێ عەرەبیدا، د زمانێ کوردیژیدا دهێنە بکارئینان. زێدەباری ڤێ چەندێ چەندین پەیڤێن کوردی ل گەل ڕامانێن وان یێن ئاشکرا د ناڤ ڕستێن واندا دهێنە دیتن.

٣- تایبەتیا گوتنێ:

هندەك ڕستە و دەستەواژێن ڕەوانبێژی تێدا هاتینە بکارئینان، وەکی گوتنا (تە خێرە هو هیلاك ل تە ڕابی)، کو ئەڤ گوتنە ب ڕامانا وێ یا دروست نە هاتیە بکارئینان، بەلکو بۆ (برسێ) ب کارئینایە، ئانکو دەمێ کەسەك گەلەکێ برسیبیت و ب کەڤیتە سەر خوارنێ و ب لەز بخوت، ڤێ ئاخڤتنێ دبێژنێ. هەروەسا بکارئینانا گوتنا (کیسکێ خۆ بدە)، یان (کیسکێ خۆ خالیکە)، ئەڤ ئاخڤتنە ب ڕامانا وێ یا ڕەسەن نەهاتیە بکارئینان، بەلکو بۆ مەبەستا (دەمێ داخواز ژ کەسێ

بەرامبەر دهێتەکرن کو هەر تشتەکێ بزانیت ژ ستران و هوزان و سەرهاتی و چیروکان بێژیت) هاتیە بکارئینان. دوبارەکرنا ئاخفتنێ وەکی (هندیکه سەیدن دیارە (.) دیارە هندیکە سەیدن) دهێتە دیتن، کو ئەڤ چەندە زۆربەی جاران بۆ چەختکرنا ئاخفتنێ دهێتە بکارئینان، یانژی ل ڤێری دبیت ئاخفتنکەری هەستکریه کو کەرەستێن ڕستێ ل جهێ وان یێ دروست نەهاتینە بکارئینان، لەوما ڕستا خۆ دوبارەکریە و گوهوڕین د پێشی و پاشیا کەرەستێن وێدا کرییە. ژ شێوازێن دیارێن د ئاخفتنا ژمارە {٨}دا هاتینە بکارئینان، شێوازێ ڕەخنەلێگرتنێ، وەکی بکارئینانا (یەعنی کوڕ کوڕ بەلێ کچ کچ نینە !، هندیکه سەیدن فەرق و جوداهیێ دکەن، تە خێرە هو هو هیلاك ل تە ڕابی). شێوازێ گلە و گازندە تێدا دهێتە دیتن، وەکی بکارئینانا (بابو تە خلاص کرن گوفک) و شێوازێ هیڤی خواستنێ، وەکی بکارئینانا (نەڤەکە سەیدا، بەختێ خودێ نەڤەکە). زێدەباری ڤێ چەندێ دی بینین ژ ئاخفتن و شێوازێ وان ل گەل ئێک، کۆمەلەکا کەسانێن ڕوشنبیرن، کو پێزانینێن زانستی و مێژوویی د ناڤ گوتن و ئاخفتنێن واندا ڕەنگڤەددەن.

٤- تایبەتیا زمانێ لەشی:

زۆر بزاڤێن دەستی د ڤێ ئاخفتنێدا هاتینە بکارئینان، چ بۆ ئاماژەکرنێ ب کەسێ بەرامبەر، یان بۆ لێبورینێ، یان بۆ فەرماندانێ و چەختکرنێ. زێدەباری ڤێ چەندێ (پێکەنین و گرنژین) تێدا دهێنە دیتن، دەمێ گالتە و یاریپێکرن و ڕەخنەلێگرتن د ناڤ ئاخفتنێدا پەیدادبیت.

د پەیوەندیەکا دیتردا دناڤبەرا دوو ئافرەتێن ناڤەڕاستا تەمەنی ب ڤی شێوێ ل خوارێ دان و ستاندن ل گەل ئێک دکرن:-

ا- ب خودێ لوغەتێ مەزنازی فەرقە ژ لوغەتێ جحێلێت نوکە.

ب- هەمیا، کەلەك فەرقە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

**ا-	ئێكجار پیرەژن، هەما قەسا بەدل دكت ئو خەبەرا دبێژت. جحێلێت نوكە قەبیل ناكن ڤان تشتا ↑.**

**ب-	ئە ::**

**ا-	بچیكێت بینە ئیرهابی ↑.**

**ب-	پێكەنین.**

**ا-	ڤێجا بچیكێت بینە ئیرهابی ل سەر دەیك و بابا، لازم نەئاخڤین، ئەم قەبیل ناكین، ئەمر ئەمرێ وانە.**

**ب-	ئە، ئەرێ وڵلا**

**ا-	سەحكێ لوغەتێ هولێهاتی**

**ب-	ئە ئە ↑**

**ا-	یەعنی پیرەژن یێ بیە بچیك و بچیكێ بیە پیرە ژن، حوكمی ئەو حوكمی دكت، یەعنی ئایەتا قولپی، هەمی تشتێت قولپین.**

**ب-	ئەرێ وڵلا.**

**ا-	جحێل نزانتن دنیڤێدایە، وی دڤێت ل بەر عالەمێ خۆ ببینت موستەقل، بەینەما چ قەرار نینە.**

**ب-	نەن ، نەشێن قەرار ددەستێن واندا نینە //**

**ا-	=	=	=	ئیلا علمێ وی دێ دەركەڤیت، سوبحانە للڵا.**

ئەگەر تەماشەی ڤێ پەیوەندیا ل سەری بكەین، دێ بینین كو زۆربەی جاران (ا) ئاخڤتنكەرە و (ب) گوهدارە، ئەڤ شێوازە د قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی و قۆناغا پێگەهشتنێدا دهێتە دیتن، چونكی د ڤان هەردوو قۆناغاندا مروڤ ژ هەمی لایانڤە پێگەهشتیە و هێزا گوهداریكرنێ و وەرگرتنا بۆچوونێن كەسانێن بەرامبەر ل دەڤ وی پێش دكەڤیت و د ژیانا خۆ یا ڕۆژانەدا بۆ خۆ مفایی ژ بۆچوونێن وان دبینیت. ژ شێوازێ (ا) دیاردبیت كو كەسەكا ڕوشنبیرە و پێزانینێن بەرفرەهـ د بوارێ پەیوەندیێن جڤاكیدا هەنە و چەوا پێدڤییە زاروك ل گەل دایبابان بئاخڤن

و ڕێزلێگرتنێ ل وان بگرن و بریارێن وان بجهبینن. هەروەسا شێوازێ ئاخڤتنا ئافرەتێ د ڤێ پەیوەندییێدا دیاردبیت، كو ئافرەت پتر گرنگییێ ب بابەتێ ئاخڤتنێ و درێژەپێدانا وێ و دیاركرنا هویربینیێن وێ ژ پیاوان ددەت. بابەتێ ئاخڤتنێ شروڤەدكەن و چاكی و خرابیا وی دیاردكەن و ڕەخنێ لێ دگرن.

زێدەباری ڤێ چەندێ بابەتێ هەرە سەرەكی د ئاخڤتنا ئافرەتاندا، بابەتێ ساخلەمییێیە، كو زۆربەی ئاخڤتنا وان ل سەر ئێش و ئازارانە، چونكی ئافرەت د ڤێ قۆناغێدا توشی نەخوشیان دبیت، هەروەكی د ڤێ ئاخڤتنێدا دیاردبیت:-

ا- سەرێ تە دئێشیت؟

ب- نە ب خودێ، هەما ئەڤە نێزیكی دوو خوتبە سێ خوتبەیە ئەزا نساخم.

ا- كیرا تە تێشیت؟

ب- ژ سنگێ من دئێشیت، بێهنا من تەنگدبیت.

ا- كیرا سنگێ تەیە؟

ب- ب خودێ عەولی كەفتە حەفكا من ئۆ هەما ڤێرا چوو؟

ا- نا بێژنە تە ژ چییە؟

ب- كوتە من ئیلتیهاب قەصەباتە، سەرێ من ڤێجارێ هاتە كرتنێ، كوهێ من ئێشا، پشتی هنگێ یا كەتیە سەرێ من، ئەس نەوێرم ڕابمەڤە.

ا- وی:: ، ئیشەڵا خودێ بۆ تە بكەتە صڵامەتی.

ب- خودێ ژ تە ڕازیبیت //

ا- = = خودێ نە كەت چو ئیشەڵا.

ب- خودێ ژ تە ڕازیبیت، خودێ ستارا خۆ ل عەیالێ تە بكت ئیشەڵا.

ئەگەر تەماشەی ڤێ ئاخڤتنا سەری بكەین، دێ بینین كو شێوازێ پرسیار و بەرسڤ تێدا ڕەنگڤەددەت، هەلبەت ئەڤ شێوازە زۆر جاران دهێتە بكارئینان دەمێ دوو كەسان هیچ پێزانین ل سەر ئێك نەبن و ئێك و دوو نەنیاسن. زۆربەی ئاخڤتنا ئافرەتان ل سەر بابەتێ ساخلەمییێیە، چونكی د ڤی تەمەنیدا ئافرەت توشی نەخوشیان دبن ژ ئەنجامێ بێ ئومێدیێ (نەزوكی)ێ، كو ئەڤ چەندە دەروونێ وێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

تێکددەت و زۆر نەخوشی، وەکی نەخوشییێن (فشارا خوینێ و شەکرێ و...هتد) ل دەڤ وان دهێنە دیتن. هەروەسا ژ شێوازێن بەرچاڤێن د ڤێ ئاخفتنێدا، شێوازێ دوعاکرنێیە، کو ئافرەتێن ڤێ قوناغێ ڤی شێوازی زۆر بکاردئینن ب تایبەت ل دەمێ سەرەدانا و ل دیدارێن وان ل جهێن نوژداران دەمێ پرسیارا ساخی و سلامەتیا ئێک و دوو دکەن.

٢- ٥: قوناغا دانعەمرییێ:

د ڤێ قوناغێدا کەسانێن دانعەمر ب زمانەکێ جیاواز ژ زمانێ قوناغێن پێشییێ دئاخڤن، کو هندەك جاران دێ بینین ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ د ئاخفتنا واندا دیاردبیت. ئانکو هندەك جاران گرنگییێ ب کەسێ بەرامبەر نادەن، بەلکو وێ دبێژن یا وان دڤێت، هەروەکی د ڤێ پەیوەندییا زمانیدا دیاردبیت:

ئاخفتنا ژمارە {٩} لا XIV

ا- صالەکێ مە ل باهیڤێت حەجی......... کوڵان دکر//

ب- = = = = ئەژی هوصا (ب دەستان شەپکێ خو د لڤلڤاند)

هەڵدقوتم (.) هودکەمە (تەماشە دکەمێ)، ئوهو:: ئەڤەنە (.) پا م بۆ چ کرییێ ئەڤێ هەنێ ؛ پانێ من جزدانکا خۆ یا هێلایە تێدا (کرنژین)، هێ (.) هێ حەسەن بابو (.) وەرە ڤێ شەپکێ (.) بەختێ خودێ

//

ج- هاتە دەف من ب شەڤێ//

ب- = = = نە ↑ ، پشتی هنگێ من کوت (.) هەرە بێژێ من عەفیکەت، پا وڵلا حال و مادە ئەڤەیە. تۆ زانی شڤێدی ل دەف کورکی وەختێ دوهی ئێڤاری ئەس هاتیم //

ج- = = = = بەلێ.

ب- من كارته ژێ كرى ئۆ پاكيته، من ئينا (.) ئينانه دمرێ ↑، مژى دانه ڤێ، من هزر كر من دانا سەر سەلاجا وى، تشتێت وى //

ا- = = هێشتا م ب عەمرێ خۆ خرێ جزدانك نەهەلگرتيه.

ب- من گوت ترسم من هێلابيته وێرێ، ئێكێ ديژى ژ وى بدزيت //

د- = = = = = = = = ب خودێ يا باشه، خراب نينه.

ا- باشه، بەس نوزانم ئەز خيرەتناكەم ب هەلگرم//

ب- = = = ويژى گوت پا بابێ وى ل وێريێبوو، من گوت پا ئەو نوزانيت هەما ومره.

د- هەكەر ئەو مابيته ل وێرێ ئەو ناچيت، هەكەر نەمابيتژى//

ا- = = = = هەما ديناره‌كژى بيت، هەما ئەها ئەڤە د ڤێرێدا (ئاماژەكرن ب بەريكا خۆ) //

ج- = = = = نه هەما تشت ل دەف من ناچيت.

ب- وڵلا من گوتێ، من گوتێ هەكەر مابيته ل وێرێ، ل دەف وان ناچيت، هەكەر نه مابيتژى //

ا- = = =

هەكەر بەر بكەڤيت، دچيت، هەكەر بەر نەكەڤيت دێ مينيت//

ج- = = = = = ئێنێ هێشتا ميراتێ ئەوێ بەركەتى نەهاتيه.

ا- نێ ئەوە، سێ چار دەفتەرەك بن، بەر دكەڤيتن.

(ا، ب، ج، د) پێكەنين.

ج- وڵلا هەكو دووبن ئه، بەس ئێكبت، دێ زڤرينم، ئێك ب كێر من ناهێت ئيلا دووبن.

(ا، ب، ج، د) پێكەنين.

ا- بيست هزارێ عەمەلى :: ، شنيكا ئەز نانێ حەرام بخۆم، نه بابو ↑ ، نه وڵلا.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

ئەگەر تەماشەی ڤێ پەیوەندیا زمانیا بکەین، دابڕینا ئاخڤتنێ تێدا یا زۆرە. کۆمەلەکا دانعەمران ل گەل کەسەکێ ناڤەڕاستا تەمەنی (ج) ل سەر بابەتەکی دئاخڤن، ئەو بابەتژی یێ گرێدایە ب قۆناغا دانعەمرییێڤە، کو د ڤێ قۆناغێدا ژبیرکرن یا بەربەلاڤە، ئانکو هزرێن دانعەمران وەکی هزرێن قۆناغێن دیتر یێن تەمەنی نە دساخلەم و چالاکن، بەلکو هەر زوی تشتان و کاران ژبیردکەن. ئەڤ چەندە د ئاخڤتنا (ب)دا دیاردبیت، دەمێ جزدانکا خۆ ژبیرکری و وی هزردکر کو یا بەرزەبۆی، بەلێ د بەردەوامییا پەوەندییێدا دیاردبیت کو (جزدانکا) وی د (شەپکێ) ویدابوو و وی نە دزانی و ل زۆر جهان لێدگەریا.

ئەگەر تەماشەی ئاخڤتنا ژمارە {٩} بکەین، ژ لایێ :

١- تایبەتیا دەنگی:

زۆربەیا کەسان تا تەمەنێ (٦٠) سالیێ ب شێوەیەکێ دروست دئاخڤن و دەنگان دروست ددرکینن، بەلێ کەسانێن مەزنتر، ئانکو ژ (٧٠) سالیێ ویڤە، چونکی ددانێن ڕەسەن نامینن، بەلکو ددانێن چێکری بکاردئینن، درکاندنا دەنگان ل دەڤ وان ب شێوەیەکێ دروست ناهێنە گوتن. ئەڤ چەندە د ئاخڤتنا ئاخڤتنکەرێ (ب)دا ڕەنگڤەددەت، ئانکو ژ ئاخڤتنا وی یا دیارە کو مروڤەکێ دانعەمرێ مەزنە، کو درکاندنا [س] وەك [ش] دهێتە بیستن و درکاندنا [ز] وەك [ژ] دهێتە بیستن، دەمێ مروڤ گوهداریا وان دکەت. ڕاوەستان د ئاخڤتنێدا ژ ئەنجامێ قورسبوونا هەناسەدانا وی دیاردبیت. هەروەسا هندەك دەنگ د ناڤ ئاخڤتنێدا دهێنە لادان وەکی [د] د گوتنا (تۆ زانی)دا، کو پێدڤیبوو بێژیت (تۆ دزانی)، یان لادانا [ن] د گوتنا (مژی دانەڤێ)دا، کو پێدڤیبوو بێژیت (منژی دانەڤێ)، یان (م ب عەمرێ خۆ) ↔ (من ب عەمرێ خۆ)، یان درکاندنا [ز] وەکی [س] د گوتنا (ئەس خیرەت ناکەم)دا، یان (وەختێ دوهی ئێڤاری ئەس هاتیم)دا.

٢- تایبەتیا لیکسیکی:

هندەك جاران كەسێ دانعەمر ئاخڤتنەكێ دبێژیت نە دجهێ وێ یێ دروستدا، كو ژ لایێ واتاییڤە، ئاخڤتن تێك دچیت و وەك شێواندنەكێ دكەڤیتە د ڕامانا وێدا، وەكی بكارئینانا (تۆ زانی شڤێدی ل دەف كوڕكی، وەختێ دوهی ئێڤاری ئەز هاتیم، من كارتەك ژێكری ئو پاكیتەك)، د ڤێ ئاخڤتنێدا ناهێتە دیاركرن كا (ب) ب شەڤ چوویە دەڤ كوڕكی، یانژی ئێڤاری ، چونكی پێدڤیبوو ب تنێ ئەو دەمەكێ ڕوژێ د ناڤ ئاخڤتنا خوّدا بكاربینیت، ئەڤەژی شاشیەكا زمانییە، كو كەسانێن دانعەمر توش دبنێ و هەست ب ڤی شاشییا زمانی ناكەن و ل دەڤ خوّ ددروستن. كەسانێن دانعەمرێن زوّر مەزن، هندەك جاران نیشانێن ڕەگەزی ل جهێ وان یێ دروست نادانن، بەلكو ل جهێ نیشانێن ڕەگەزێ نێر، نیشانێن ڕەگەزێ مێ بكاردئینن و بەروڤاژی، وەكی بكارئینانا گوتنا (ڤێ شەپكێ) كو پێدڤییە بێژیت (ڤی شەپكی)، ئەڤ چەندە ڕامانا وێ تێك ددەت، كو د ڤی بواریدا زمانێ دانعەمران نێزیكی زمانێ زاروكان دبیت. ژ پەیڤ و گوتنێن د ئاخڤتنا ژمارە {٩}داهاتینە گوتن، (هەڵدقوتم)، واتە (داقوتم)، (شەپك – پارچا سەرییە ژ جلكێ كوردی)، (حال و مادە ئەڤەیە)، واتە (ئەڤەیە چیروكا من، یان ئەڤەیە یا ب سەرێ من هاتی). (بیست هزارێ عەمەلی)، واتە (بیست هزارێ عێراقی).

٣- تایبەتیا گوتنێ:

هندەك شێوازێن ئاخڤتنێ هاتینە بكارئینان، ژ وانا، شێوازێ ئەگەری، وەكی بكارئینانا (هەكەر مابیتە ل وێرێ، ئەو ناچیت، هەكەر نەمابیتژێ، هەگەر بەر بكەڤیت دێ چیت، ئو هەكەر بەر نەكەڤیت ناچیت، هەكو دووبن ئە، بەس ئێكبت دێ زڤرینم). زێدەباری ڤێ چەندێ شێوازێ نەڕازیبوونێ هاتیە بكارئینان، وەكی گوتنا (شنیكا ئەز نانێ حەرام بخوم، نە بابو، نەوللا). زێدەباری ڤێ چەندێ پێشی و پاشیا كەرەستێن ڕستێ د ئاخڤتنا ژمارە {٩}دا دهێنە دیتن، وەكی ڕستا

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

(من كارته ژێ كڕی ئۆ پاكیته)، دروستیا پێكهاتنا ڕستێ ب شێوێ (من كارته و پاكیته ژێ كڕین) یە.

زۆر جاران دێ بینین كۆمەلكا دانعەمران ل سەر بابەتەكێ دیاركری دئاخڤن، پشتی دەمەكێ كورت ئەڤ كۆمەلە دبیتە دوو كۆمەل و هەر ئێك ژ وان ل سەر بابەتەكێ جیاواز دئاخڤن و پشتی دەمەكێ كێم، جارەكا دی بەردەوامیێ ددەنە ئاخڤتنا خۆیا دەستپێكێ و هەمی پێكڤە بەشداریێ د هەما بابەتدا دكەن. ئەڤ شێوازێ ئاخڤتنێ زۆر ل دەڤ كەسانێن دانعەمر دهێتە دیتن. هەروەكی د ڤێ ئاخڤتنێدا دیاردبیت:

ئاخڤتنا ژمارە {١٠} لا XVI

ا- پا وێ ڕوژەكێ (.) دەستەكێ صاندەلوسا دا من، وصا یا لاوبوو، هندی دا من ↑ من كوتێ ب خودێ نا دەمە تە.

ب- هەشتێ صالێت دی ل وێرێ بیت ↑، نا هەلگرم، نەشێم بهەلگرم، خیرەت ناكەم.

ج- بەس ب صەبرن ئەڤە، ئەڤێت درێژ ب صەبرن.

ب- نێ هندن، مروڤ خیرەت ناكەت ب كێشیت.

ج- بلانێ، هەما تۆ زانی چەوا، دێ خۆ پێڤە مژیلكی.

ا- ما خودان پێ زكری ناكەتن ؟ نێ ئێلە خودانێ ڕینشتی بیت ئەڤان پەلكریت//

ج- = = = نێ برا، نێ زكر خلاص نابت پێ، وڵاهـ خلاص نابت. (پێكەنین)

د- دوو تێهەنە، دوو ؟

ب- چەندن ؟

ا- وڵلا:: دوو تێهەنە، دوو دەستێت لاو.

ب- دوو صەدن؟

د-   دێ کا شێخ، خانیەکی ل دەف خۆ

ا-   ها ↑ ؟   بۆ من بکرە، هەما ل دوریێت تە

بیت.

ب-   دوو صەدن ؟

ج-   ب خودێ تە خانیەکێ مەزن دڤێت،

ا-   ها ↑ ؟   تو//

ب-   دوو صەدن ؟

د-   =   بلا ئێک تەبەقزی بیت، برا//

ا-   دوو حەشتێ نە. دکێمن ئەڤە، پشتی ڤان ژێکڤە

ج-   =   =   =   ئێ

بکەن دێ بنە دوو.   ئەرێ::، ڤێکاڤێ مەسەلا ئەزێ د

ب-   ما ئەڤە کەزانن ؟   شقەکێڤە (.) ، یا ل عەردی:: ، بەس

ا-   ئە ئە کەزانن پا ↑   یا بچیکە.

ب-   کەزانن؟

ا-   ئە، پا ؟

ب-   کەزان ؟

ا-   کەزانن ↑، هندی دهویرژی بن، ل نک وان ب ڤەدترن.

ب-   ئم کەزان ↓.

ا-   کەزانن، خۆ مقاوە نینە (پێکەنین)، نچ، نە نە کەزانن.

ب-   ڤێجا چەوا (.) حەژێ (.) حەشتێ هزارا ؟ (ب دەنگەکێ نزم و تێکچوویی)

ا-   ب خودێ ب حەشتێ هزاریێت ڕەڤە ●

ج-   ئوهو:: خودێ ژێ رازی ↑ ، تۆ بەحسێ حەشتێ هزارا دکی، بەحسێد (.) دەفتەرا پێت هەین ↑

ا-   ئە:::.

ب-   بێ ئاقلییە، جا هەما هەر دێ (.) بۆ (.) بۆ ئەها ڤێرێ بیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ج-   کەهروبائییە ؟ چییە ؟ ئەو نائێتە کرین.

د-   ئەڤروکە حەجی چار دیکلێت ڤەکوشتین.

د ئاخڤتنا سەریدا دیاردبیت کو کەسانێن دانعەمر گوهێن وان گران دبن و زوی ب زوی ئاخڤتنێ ناوەرگرن، لەوما پرسیارکرن و دوبارەکرنا هەمان ئاخڤتن زۆر ل دەڤ وان دهێتە دیتن، هەروەکی د ئاخڤتنا ژمارە {١٠}دا دیاردبیت :

ب-   دوو صەدن؟

ا-   ها ↑ ؟

ب-   دوو صەدن؟

ا-   ها ↑ ؟

ب-   دوو صەدن؟

یان ئاخڤتنا :-

ب-   ما ئەڤە کەزانن؟

ا-   ئە ئە کەزانن پا ↑

ب-   کەزانن ؟

ا-   ئە :: ، پا ↑

ب-   کەزانن؟

ا-   کەزانن، هندی دهویرن، ل نک وان ب قەدرترن.

ب-   ئم کەزان

ا-   کەزانن خۆ مقاوە نینە (پێکەنین). نچ، نە نە کەزانن.

هەروەسا د ئاخڤتنا ژمارە {١٠}دا دیاردبیت چەوا کۆمەلەکا دانعەمران کو ل سەر بابەتەکێ دیارکری (تزبیان) دئاخڤتن، بووینە دوو کۆمەل، ئێک ژ وان بەردەوامی دایە بابەتی و ل سەر هەمان بابەت ئاخڤتینە و د هەمان دەمدا کۆمەلا دووێ ل سەر بابەتێ (خانیان) ئاخڤتینە، پشتی دەمەکێ کورت، هەردوو کۆمەلان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

جارەكا دی ل سەر هەمان بابەتێ ئێكێ بەردەوامی ب ئاخڤتنێ دایە. ژ وان پەیڤێن د ناڤ ئاخفتنا واندا دهێنە دیتن:

پەیڤ	ڕامان
دەستەكێ ساندەلوسا	دەستەكێ تزبیا (ساندەلوس دەستەكێ تزبیێن پڕ بهایە).
دیكلێ قەرت	دیكلەكێ دوو سالی، یان سێ سالی.
حەیازێت دیكلی	پارچەكا زێدەیە ب پێ دیكلیڤە، كو ل گەل مەزنبوونا وی درێژدبیت.
ترسك	دیكلەكێ بچویك (ئێك سالی تەواو نەكریە)
موجبی تە	ب بوچوونا تە

ژ تایبەتیێن ئاخڤتنا دانعەمران، هەر گوتنەكێ، یان هەلویستەكێ، سەرهاتییەكا ڕاست كو ژ دورهێل و ژینگەها خۆ وەرگریتنە، دئینیت و ڤەدگێریت. هەروەكی د هەمان ئاخڤتنا ژمارە {٩}دا، دەمێ (ب) جزدانكا خۆ بەرزەكری، كو بەردەوامیا ئاخڤتنێ ب ڤی شێوێ ل خوارێبوو:

د- ما تە نەكوتی دەستێ منێ كرانە، نە كوت //

ب- = = = نە ↑ نێ م ژێەر خۆ كربوونێ حەجی.

ا- ما ژ ڤێرێ حەتا مال تر (.) تە، د بەرتە نەبوو ؟

ب- ها ؟

ا- ژ ڤێرێ حەتا مالێ.

ب- نەء، تێدا نەبوو، وەختێ ئەز چویمە مالێ //

ا- = = = پا ل كیرێ چوویە تێدا ؟ (پێكەنین).

ب- ئە چوو مە مالێ، من ئێ (.) جلكێت خۆ ئێخستن.

ا- ئێ ::

ب- ئەو د بەریكا مندابوو.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ا-   ئێ.

ب-   من ئينا دمرێ ↑، من دانا سەر كەبلێ (.) ژ بەر ددەستێ من دانن، من كوت نەكو ب تەحسن بكەڤنە د ئاڤێدا، ئەو بن ↓، ڤێجا من دانا سەر وێرێ، هەما يێ تەحسى چوويە د هچكيدا.

ا-   چەوا تەحسى چوويە د هچكيدا، هەكەر ژنك وە نەكەت ↓

ب-   نێ سەر هچكی بوو، سەر سەر هچكی بوو دێ ↑

ە-   تە يا هوكريە، هوكريە، ب خورتى، هەتا كو كەتيە تێدا //

ب-   =   =   =   =   ئە نزانم وەلحاسل چووبوو د ڤێرێدا، خودێ وەكيلە ئەها د ڤێرێدا.

د-   كورت و پرت و بلێت د وێرێدابوو.

ب-   ئەرێ وڵلا، ئەرێ ب خودێ.

ە-   هەما دێ هو ئينيت هو ئينيت هو ئينيت، ئێ خالو دێ تە خزمەتا وا//

ب-   =   =   =   =   نێ دبێمە تە من ئەو هزر كر.

ە-   تە چ هزر كر //

د-   =   =   ل نك مە (.) ئێك و ژنكا خۆ لێك كەتن، زەڵامەك و ژنكا خۆ//

ج-   =   =   =   =   بەلێ.

د-   ژنكێ دەست هاڤێتە دارى، ئۆ زەڵامى دەست هاڤێتە تڤەنگێ//

ج-   =   =   =   =   ئێ:::.

د-   جامێرەك د وێرێرا بورى كوتێ، خالو دێ ب ڕينە خوارێ، تە خێرە ماڵا تە. ئێ كوتێ دێ وێ بكرن نێ ئەزێ ڕاستيايى مە.

(ا، ج، د، ە) پێكەنين.

د-   ئێ بابێ من، دێ وەرە بكرە (.) من چ نەكريە. ڤێجا ب سەرێ هنكو هەما وان بكرن، هندەكێت راوستاينە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولينێن كوردی

ژ ڤێ سەرهاتیێ دیاردبیت کو ئەگەرێ بەرزەبوونا جزدانکا وی بۆ هەڤژینا وی دزڤریت. ئەڤ جورێ سەرهاتیان گەلەك د ناڤ ئاخڤتنا دانعەمراندا دهێتە دیتن، چونکی ب درێژیا تەمەنێ خۆ گەلەك سەربۆر و هەلویست د ژیانێدا دیتینە و بوویە ئەگەرێ وەرگرتنا شارەزایین بەرفرەهـ ل دەڤ وان و زانیارییێن وان ل سەر ژیانێ و پەیوەندییێن جڤاکی و خێزانی بەرفرەهـ دبن. دانعەمر ڤان سەرهاتیان زۆربەی جاران بۆ هەڤال و کەس وکار و نەڤیێن خۆ ڤەدگێرن و جورەکێ خوشیێ ژێ دبینن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٣- بەراوردی دناڤبەرا قۆناغاندا ژ لایێ (زمانی، ژیری، جڤاکی، دەروونی) :

قۆناغێن تەمەنێ مروڤی وەك زنجیریەکا پێکڤە گرێدایە، کو هەر قۆناغەك یا پێشیا خۆ تەواودکەت و کێم و کاسیێن وێ چاك دکەت و پێش دئێخیت، ژ بلی قۆناغا دانعەمریێ کو هەمی هێزا لەشی و بزاڤی و ژیری و زمانی بەرەڤ لاوازیێ دچیت. ل گەل ڤێ چەندێ هندەك جاران سیماییێن هاوبەش دناڤبەرا ڤان قۆناغاندا دهێنە دیتن و هندەك جاران بەروڤاژی، لەوما دێ هەولدەین بەراوردیەکا کورت دناڤبەرا واندا کەین :

قۆناغا زاروکینی	قۆناغا سنێلەیی
١- د قۆناغا زاروکینیا پێشوەختدا هندەك پەیڤێن نوی د زمانێ واندا دهێنە دیتن ژ ئەنجامێ هەڤرکیا ل سەر زانینا ناڤێن تشتان و ژماران، ئانکو پرکرنا زمانی و دیارکرنا شیانێن خوییێن ئاخڤتنێ وەکێ پەیڤا (بیسدە).	١- دارێتنا هندەك پەیڤێن نوی د زمانیدا، داکو زمانێ وان ژ زمانێ دەوروبەرێ وان یێ جیاوازبیت و سنێلەیی دڤێت خۆ ژ دابونەریتێن بەربەلاڤێن د ناڤ جڤاکیدا دویرکەت، وەکی پەیڤا (عێنیک).
٢- د زاروکینیا پێشوەختدا درەوکرن د ئاخڤتنێدا و ڤەگێرانا تشتێن ئاشوپی د چیروکاندا دهێتە دیتن، چونکی ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ ل دەڤ وان یا زۆرە، ئانکو ل دەڤ وان بیروبوچوونێن وان ددروستن و یێن دەوروبەرێ وان دشاشن، لەوما دێ بینین یارییێن خۆ زیندی دکەن و ل گەل دئاخڤن و هەست ب ئێش و ئازارێن وان دکەن.	٢- درەوکرن د ئاخڤتنێدا و گوتنا ئاخڤتنێن رۆخوشکرنێ ژ بۆ سەردابرنا کەسانێن دەوروبەر ب تایبەت ڕەگەزێ دی، چونکی (بیاجێ) دیاردکەت کو سنێلە د قوناغا پرۆسیسێن وینەییدا دژیت، کو دەرفەتێ ددەتێ ب رێکێن رووت چارەسەریا ئاریشان بکەت و شیانێن دارشتنا گریمانان و گەهاندنا ئەنجامان ل دەڤ پێش بکەڤیت.
٣- کچێن زاروکینیا پێشوەخت، درێژەپێدان و دیارکرنا هویربینیێن بابەتی د ئاخڤتنا	٣- هەردوو ڕەگەز (کچ و کوڕ) د قۆناغا سنێلەییدا درێژەپێدانێ و ڕەوانبێژیێ د ئاخڤتنا خۆدا بکاردئینن، چونکی چالاکیا هزری ل دەڤ وان یا زۆرە، لەوما

واندا دیاردبیت، بەلێ کورِ ب شێوەیەکێ کورت بابەتی دیاردکەن، چونکی چالاکییا وان یا لەشی ژ ئاخفتنا وان زێدەترە. ٤- د قۆناغێن زاروکینیا ناڤنجی و درەنگدا، زمانێ زاروکی بەرفرەهدبیت ژ ئەنجامێ وەرگرتنا پەیڤان و تێگەهشتنا رامانێن وان و زۆر بکارئینانا پەیڤان ل دەڤ وان. ٥- بەرفرەهبوونا پەیوەندییێن جڤاکی و هەلبژارتنا هەڤالێن دەرڤەی خێزانێ، چ ل قوتابخانێ، یان ل وی تاخێ تێدا دژیت، کو زۆربەی جاران هەڤالینی دناڤبەرا هەمان رەگەزدا (کچ ل گەل کچان) و (کورِ ل گەل کورِان) پەیدادبیت. ٦- زاروکێن قوتابخانا سەرەتایی ب کەسانێن جڤاکی دهێنە نیاسین و زۆربەی ئاخفتنا وان پێکەنین و گالتەپێکرن و رەخنەلێگرتنە ب تایبەت دناڤبەرا هەڤالاندا. هندەك جارانژی کەرب و کینی و دوژمناتی ژ ئەنجامێ هەڤرکی و ململانێ د بوارێ خواندنێدا ل دەڤ وان پەیدادبیت.	پەیڤێن جوراوجور و تا رادەیەکێ د مژاوی بکاردئینن. ٤- د قۆناغا سنێلەیدا، زمانێ سنێلان بەرفرەهـ دبیت ژ ئەنجامێ کاریگەرییا وان ب زمانێن بیانی، کو پەیڤێن بیانی دوەرگرن و د ناڤ زمانێ خۆدا بکاردئینن. ٥- بەرفرەهبوونا پەیوەندییێن جڤاکی وهەلبژارتنا هەڤالێن دەرڤەی خێزانێ، چ ل قوتابخانە و کولیژان، یان ل وی تاخێ تێدا دژیت، بەلێ ل ڤێرێ زێدەباری هەڤالینیا دناڤبەرا هەمان رەگەزدا، هەڤالینی و نێزیکبوون دناڤبەرا (کچ و کورِان)دا پەیدادبیت. ٦- رەخنەلێگرتن و گالتەپێکرن ژ خاسیەتێن سەرەکینە ل دەڤ سنێلان، کو هندەك جاران سنێلە ب رێکا گوهۆرینا دەنگێ خۆ بۆ دەنگێ کچان، یان گوهورینا ژمارا تەلەفونا خۆ ب رێکا تەلەفونێ ، دەوروبەرێ خۆ سەردادبەت. زێدەباری ڤێ چەندێ، رەڤین و بەرگیری و ململانێ و توورەبوون ل دەڤ دهێنە دیتن.

- **بەراوردی دناڤبەرا قۆناغا پێگەهشتنێ و قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی:**

قۆناغا پێگەهشتنێ	قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی
١- پەیوەندیێن جڤاکی بەرتەنگ دبن ژ ئەنجامێ پێکئینانا خێزانێ و خەریکیا ژن و مێران ب ڕێڤەبرنا کاروبارێن خێزانێڤە و پەیداکرنا ئامرازێن ئارامی و خوشیێ بۆ وان.	١- پەیوەندیێن جڤاکی بەرفرەهـ دبن ژ ئەنجامێ جێگیربوونا بارودوخێن وان ژ لایێ (دەروونی، جڤاکی، خێزانی، پێشەیی. ..هتد)ڤە، ئەڤەژی چالاکیا وان د ناڤ جڤاکیدا بەرفرەهـ دکەت.
٢- مروڤێ پێگەهشتی دیتنەکا ڕاستەقینە بۆ ژیانێ هەیە و ڕێزگرتنێ ل داب و نەریتان دگریت و بەرەڤانیێ ژێ دکەت، چونکی داب و نەریتان کارتێکرنەکا ب هێز د ژیانا ویدا هەیە.	٢- کەسانێن ڤێ قۆناغێ ب شێوەیەکێ ژیرانە ڕەفتارێ ل گەل کەسان و ئاریشان دکەن، چونکی گەشەکرنا ژیری و زانینێ ب ئەزموونێن ژیانێ کاریگەردبیت و پێش دکەڤیت.
٣- ژ شێوازێن بەرچاڤێن د ئاخڤتنا پێگەهشیتاندا، ئینانا زۆر بەلگەیێن ڕاست ژ دورهێلی ژ بۆ رازیکرنا کەسانێن بەرامبەر. هەروەسا بکارئینانا ڕەوانبێژیێ و گوتنێن مەزنان وەك بەلگە ل سەر ڕاستیا ئاخڤتنا خو و سەپاندنا وێ. زێدەباری ڤێ چەندێ کەسانێن پێگەهشتی شێوازێن جوڕاوجوڕێن ئاخڤتنێ بکاردئینن.	٣- کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی شێوازێن جوڕاوجوڕێن ئاخڤتنێ بکاردئینن، کو دبیت ل گەل خێزان و زاروکێن خۆ شێوازێ ئاموژگاریکرنێ و فەرماندانێ بکاربینیت و ل گەل هەڤالان شێوازەکێ هەڤالینیێ و کەیفخوشیێ بکاربینیت و ل گەل دانعەمران ب زمانەکێ نەرم و هەستەکێ نازك سەرەدەریێ ل گەل وان بکەت.
٤- ژ بابەتێن هەرە سەرەکی د ناڤ ئاخڤتنا پێگەهشتیاندا - ژ بلی وان بابەتێن بەربەلاڤێن دناڤ جڤاکیدا - بابەتێ ئابورییە و چەوانیا دابینکرنا دراڤێ پێدڤی بۆ ب ڕێڤەبرنا کاروبارێن خێزانێ و چاککرنا ژیانا وان، چونکی ئەو هەست ب فاکتەرێ ئابوری دکەن د خوشکرنا ژیانا وان و بەرزکرنا پلا وان یا جڤاکیدا.	٤- ژ بابەتێن کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی، بابەتێن (سیاسی، جڤاکی، ئایینی)نە، ب تایبەت دناڤبەرا پیاواندا، بەلێ ئاخڤتنا ئافرەتان ل سەر بابەتێن جڤاکی و ساخلەمیێنە، چونکی د ڤی تەمەنیدا ئافرەت زۆر توشی نەخوشیان دبیت. بابەتێن ئایینی بەشەکێ مەزن ژ ئاخڤتنا پیاو و ئافرەتان ب خۆڤەدگریت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- بەراوردی دناڤبەرا قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی و قۆناغا دانعەمرییێدا:

قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی	قۆناغا دانعەمرییێ
١- ب شێوەیەکێ گشتی پێگەهاندن و هەڤسەنگی د ڤێ قۆناغێدا ڕەنگڤەددەت و کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی دەمێ سەرەدەریکرنێ ل گەل کەسان و چارەسەرییا ئاریشان دکەن، ب شیانێن ژیریڤە دهێنە گرێدان، چونکی تا ڤێ قۆناغێ چالاکییا گەشەکرنا ژیری یا بەردەوامە.	١- ب شێوەیەکێ گشتی خاڤی و سستی د چالاکییا لەشی و بزاڤاندا پەیدادبیت. شیانێن ژیری و چالاکییا وی کێم دبیت ب تایبەت ل دەڤ دانعەمرێن زۆر مەزن ژ ئەنجامێ توشبوونا وان ب هندەك نەخووشیان، وەکی (زەهایمر)، کو ژبیرکرنێ و لاوازیا هزرکرنێ پەیدا دکەت.
٢- ژ ڤێ قۆناغێ هشیارییا ئایینی دەستپێدکەت، ژ بەر هەستکرنا وان ب وێ چەندێ کو هێدی هێدی یێن پێنگاڤان بەرەڤ دوماهیا ژیانێ د هاڤێژن، لەوما نڤێژ و ڕۆژی و چوونا حەجێ بەشەکێ مەزن ژ ژیانا وان ب خوڤەدگریت.	٢- قۆناغا دانعەمرییێ ب هشیاربوونەکا ئایینی دهێتە نیاسین، چونکی ئەو هەست دکەن کو زۆر نێزیکی دوماهیا ژیانێ بووینە و د شیانێن واندا نینە چ کاران بکەن، لەوما زۆربەی دەمێ خۆ ب نڤێژ و زکری و دوعاکرنێڤە دبورینن.
٣- پەیوەندییێن جڤاکی ل گەل هەڤال و کەس و کاران بەرفرەه دبن، چونکی هێشتا ل سەر وزە و هێزا خۆ ماینە و شیانێن گونجاندنێ و سەرەدەریکرنێ ل گەل تەخەییێن جڤاکی یا زۆرە ، واتە کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی ڕۆلەکێ مەزن د چالاکییا جڤاکیدا دگێرن.	٣- پەیوەندییێن جڤاکی بەرتەنگ دبن، ژ بەر بێ هێزی و لاوازیا لەشی و بزاڤی، کو دانعەمر خانەشین دبن و زۆربەی دەمێ خۆ ل مال دبورینن - ژبلی چالاکیەکا کێم ل گەل هەڤالان- واتە دەروونێ وان تێکدچیت ژ ئەنجامێ نەگونجاندنا وی ل گەل تەخەییێن دیێن جڤاکی، چونکی ئەو دژی هەر گوهۆڕینەکا جڤاکی دراوەستیت، ژ ئەنجامێ کاریگەرییا وی ب داب و نەریت و شەنگستێن د ژیانێدا وەرگرتین.
٤- ئاخفتنەکا هەڤسەنگ و دروستکری ژ هەمی لایانڤە (دەنگسازی، ڕستەسازی، واتاسازی) ل دەڤ کەسانێن ناڤەڕاستا تەمەنی دهێتە دیتن. زێدەباری بکارئینانا شێواز و ئاخفتنێن جوراوجور کو ل گەل	٤- ئاخفتنەکا قورس یا پڕی ڕاوەستان و

تەمەن و پلە و ئاستێن جیاوازێن کەسانێن بەرامبەر بگونجیت. ٥- ئاخڤتنا وان بابەتێن هەمەجور ب خوڤەدگریت. واتە بابەتێن (جڤاکی، سیاسی، ساخلەمی، ئایینی. .. هتد). کو ئەو بابەتێن بەربەلاڤێن د ناڤ جڤاکیدا ل سەر دئاخڤن و گەنگەشێ ل سەر دکەن و چاکی و کێم و کاسیێن وان دیاردکەن.	تێکچوونا دەنگان، ئانکو درکاندنا دەنگان ب شێوەیەکێ نەدروست ژ بەر بکارئینانا ددانێن دروستکری. زێدەباری ڤێ چەندێ ژبیرکرن و لاوازیا بیستنێ و قورسیا وەرگرتنا ئاخڤتنێ د ناڤ ئاخڤتنا واندا دهێتە دیتن. ٥- زۆربەی بابەتێن ئاخڤتنا وان ل سەر ژیانا وان یا ڕۆژانەیە و چەوانیا بوراندنا دەمێ وانە. زێدەباری ڤێ چەندێ بابەتێن کەڤنێن د گەنجاتیا وان و کارێن واندا یێن بازرگانی و کشتوکالی و هەلویستێن ب سەرێ وان هاتین د ئاخڤتنا واندا دهێتە دیتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەنجام

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١- زمان ل دويف تەمەنى دهێتە گوهۆڕين، ئەڤ گوهۆڕينە گشت ئاستێن دەنگ و گوتن و واتايێ بخوڤەدگريت.

٢- قۆناغا شيرخوريێ كو(٠ - ٢ سالى) ب خۆڤەدگريت، دەستپێكا قۆناغا زاروكينييێيە. زاروكێ شيرخور ل دوو قۆناغێن گەشەكرنا زمانيدا دبوريت: قۆناغا پێش زمانى، ئەوا پێک دهێت ژ (هەواركرن، گروگالكرن، لاسايكرن) و قۆناغا زمانى ئەوا د تەمەنێ (١) ساليێدا دەست پێدكەت و ئێكەمين پەيڤ ل دەڤ زاروكى دەردكەڤيت ژ ڤێ قۆناغێ زمان دهێتە وەرگرتن و تا تەمەنێ (٢)سالى، زاروك پەيڤان دوەرگريت و ڕستێن دوو پەيڤى بكاردئينيت.

٣- قۆناغا زاروكينييا پێشوەخت كو (٢- ٦ ساليێ)ب خۆڤەدگريت، زمانێ زاروكى ل دويف گەشەكرنا وى يا لەشى و ژيرى و جڤاكى گەشەدكەت. ل دەمێ شرۆڤەكرنا ئاخڤتنا ڤى تەمەنى، چەندين سيمايێن تايبەت ب ڤێ قۆناغێڤە هاتنە ديتن، ژ وانا:-

أ- دروستكرنا هندەك پەيڤ و ژمارێن نوى ل دەڤ خۆ وەك ئاماژەكرن ب زيرەكى و شارەزاييێ د ئاخڤتنێدا كو ب هيچ ڕەنگەكى ئەڤ پەيڤە د ناڤ زمانيدا ناهێنە ديتن.

ب- لاسايكرن و دوبارەكرنا هەمان ئاخڤتن ب تايبەت ئاخڤتنا دايک و باب و خويشک و بران.

ج- دركاندنا هندەك دەنگان ب شێوەيەكێ نەدروست، وەكى [س]، كو ب [پ] يا عەرەبى ددركينن، [ز] ب [ژ] يا عەرەبى ددركينن، [ج] وەك دەنگێ [د] ددركينن و[ه] وەك دەنگێ [ح] ددركينن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

د- ل دەمێ پێکئینانا ڕستان، هندەك كارێن دژواتا ژێک جودا ناکەن. هەروەسا جیاوازیێ دناڤبەرا نیشانێن نفشی (وی × وێ)دا ناکەن، کو ل جهێ نیشانا (وێ)، نیشانا (وی) ددانن و بەروڤاژی.

ە- زمانێ لەشی د ڤێ قۆناغێدا زۆر دهێتە بکارئینان، ب تایبەت بزاڤێن دەستان، چ بۆ هژمارتنێ، یان ئاماژەکرنێ ب هەر تشتەکی، دەمێ ئاخڤتنا وان ژ لایێ دەوروبەریڤە نەهێتە تێگەهشتن.

و- شێوازێ ئاخڤتنا کچان هەر ژ ڤێ قۆناغێ ژ شێوازێ ئاخڤتنا کوڕان دهێتە جوداکرن، کو کچ پتر ئاخڤتنێ و دان و ستاندنێ ژ کوڕان دکەن، بەلێ بزاڤێن لەشیێن کوڕان ژ ئاخڤتنا وان پترن.

٤- زاروکینییا ناڤنجی کو (٦ - ٩ سالیێ)ب خوڤەدگریت و زاروکینییا درەنگ کو (٩ - ١٢ سالیێ) ب خوڤەدگریت، ب قۆناغا قوتابخانا سەرەتایی دهێنە ناڤکرن، ب پلا ئێکێ گرنگی ب خواندن و نڤیسین و هژمارتنێ دهێتە دان. پەیڤ و تێگەهشتنا وان ل دەڤ زاروکی زێدەدبیت و زاروك جیاوازیێ دناڤبەرا پەیڤان دکەت و لێکچوون و وەکهەڤیا زمانی و بجهئینانا شارەزاییێن زمانی ل دەڤ زێدەدبن و ڕامانا تێگەهێن ڕووت ل دەڤ وی ئاشکرادبن. پێکەهاندنا زانینێ ل گەل وان شارەزاییێن ل قوتابخانێ دوەرگریت دبیتە ئەگەرێ هاندانا وی ل سەر پێکڤەگرێدانا پەیڤان ل گەل ئێک و دروستکرنا ڕستێن تەواو، ئاخڤتنا زاروکان زۆر شێوە و فورمێن زمانی تێدا دهێنە بکارئینان کو ئاخڤتنا وان نێزیکی ئاخڤتنا مەزنان دبیت و پەیوەندییێن وان یێن جڤاکی زۆردبن و دان و ستاندن ل دەڤ وان گەشەدکەت.

٥- قۆناغا سنێلەی کو (١٢ - ٢١ سالیێ) ب خوڤەدگریت، گوهۆڕینێن ئاشکرا ژ لایێ لەشی و ڕەگەزی و ژیری و جڤاکی و دەروونی دیاردبن. هەروەسا د ڤێ قۆناغێدا زمان ب تەواوی دهێتەوەرگرتن و سنێلە شێوازێن زمانییێن تایبەت بکاردئینیت، کو ژ هویربینیا دەربڕینا پەیڤان و درێژەپێدانا ڕستان پێک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دهێت. دەمێ ئاخڤتنا سنێلێن دهوکێ هاتیە شرۆڤەکرن، چەند سیمایەکێن تایبەت د ئاخڤتنا واندا هاتنە دیتن، ژ وانا :-

ا- کاریگەرییا زمانێ وان ب زمانێن بیانی، وەك زمانێن (عەرەبی، ئنگلیزی، تورکی،فارسی)

و هەولدان بۆ زانینا ڤان زمانان، لەوما زۆر پەیڤێن بیانی د ناڤ ئاخڤتنا واندا دهێنە دیتن.

ب- بەرفرەهبوونا پەیوەندییێن دلداری دناڤبەرا هەردوو ڕەگەزاندا (نێر و مێ)، کو د ڤی بواریدا شێوازێن جوراوجورێن ئاخڤتنێ دهێنە دیتن، ژ وانا :-

- درەوکرن و گوتنا خوشخوشکان د ئاخڤتنێدا ژ بۆ سەردابرنا ڕەگەزێ دی.
- بکارئینانا ڕەوانبێژیێ و درێژەپێدانێ د ئاخڤتنێدا.
- دارێتن و بکارئینانا هندەك پەیڤێن نوی و بیانی د ناڤ زمانیدا، کو د تایبەتن ب وێ قۆناغێڤە و ب تنێ ئەو تێدگەهن، دبیت بکارئینانا ڤان پەیڤان بۆ ئەگەرێ سەربەخۆیا سنێلەی بزڤریت، کو سنێلە د ڤی بواریدا هەولددەت ژ داب و نەریتێن بەربەلاڤێن د ناڤ جڤاکیدا دویر بکەڤیت و د جیهانەکا جودا ژ جیهانا مەزناندا بژیت.

٦- د قۆناغا پێگەهشتنێدا کو (٢١ - ٤٠ سالیێ)ب خۆڤەدگریت، مروڤ د شێواز و گوتنا زمانێ خۆدا زۆر یێ هشیارە و پتر هزرا خۆ تێدا دکەت و هەولددەت پەیڤێن گونجایی د ناڤ ڕستێن دروستدا بکاربینیت، چونکی ژ ڕەخنەلێگرتنا جڤاکی دترسیت، لەوما هەولددەت خۆ ژ شاشییێن زمانی دویرکەت. زێدەباری ڤێ چەندێ، پێگەهشتیان شارەزاییەکا زۆر د ئینانا بەلگەیێن ڕاست و دروستدا ژ دورهێلی هەیە ژ بۆ ڕازیکرنا کەسانێن بەرامبەر، چونکی مێشکێ وان گەهشتیە قۆناغا پێگەهاندنێ و چالاکیەکا زۆر د هزرکرن و بەلگەئینان و چارەسەریا ئاریشاندا هەیە. زۆر جاران ڕەوانبێژیێ و مەتەل و گوتنێن مەزنان وەك بەلگە ل سەر ڕاستیا ئاخڤتنا خۆ و سەپاندنا وێ بکاردئینن. زێدەباری ڤێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

چەندیٚ، شیٚوازیٚ ئاخفتنا ئافرەتیٚ ژ شیٚوازیٚ ئاخفتنا پیاوی دهیٚتە جوداکرن، کو ئافرەتیٚ پتر شیانیٚن گوهورینا پلە و ئاوازیٚ دەنگی هەیە، ئەڤ چەندەیە دەرفەتیٚ ددەتیٚ کو هندەك ئاوازیٚن دیارکری، وەك ئاوازیٚ سەرسورمانیٚ بکاربینیت، ئەویٚ ب بەرزییٚ دەست پیٚدکەت و ب نزمییٚ ب دوماهی دهیٚت، کو ئەڤ ئاوازە ل دەڤ پیاوان ناهیٚتە دیتن. هەروەسا ئافرەت پتر ژ پیاوی زمانیٚ لەشی، وەکی دەربڕینیٚن سەروچاڤان و بزاڤیٚن دەستان و هەژاندنا سەری بکاردئینیت.

٧- قوٚناغا ناڤەڕاستا تەمەنی کو(٤٠ - ٦٠ سالییٚ) ب خوٚڤەدگریت، قوٚناغا جیٚگیربوونا کەسایەتیا مروڤییە، چونکی د ڤی تەمەنیدا، مروڤ ژ هەمی لایان (جڤاکی، دەروونی، پیشەیی. ..هتد) جیٚگیردبیت، لەوما چەندین جوٚریٚن کەسایەتییٚ د ڤیٚ قوٚناغیٚدا دهیٚنە دیتن، کو ئەڤ جوٚرە ب ڕیٚکا ئاخفتنا وان چ درکاندی، یان نەدرکاندی (زمانیٚ لەشی) و شیٚوازیٚ ڕەفتارا وان ل گەل دەوروبەری دهیٚنە نیاسین. زیٚدەباری ڤیٚ چەندیٚ ئەگەر ب شیٚوەیەکیٚ گشتی ئاخفتنا وان شڕوڤەکەین، دیٚ بینین کو کەسانیٚن ناڤەڕاستا تەمەنی شیٚوازیٚن جوراوجورین زمانی بکاردئینن داکو ل گەل تەمەن و پلە و ئاستیٚ کەسیٚ بەرامبەر بگونجیت.

٨- قوٚناغا پیرییێ،یان دانعەمرییٚ (٦٠ - ...) هیٚزا بیستنیٚ تیٚدا لاواز دبیت، لەوما دەنگیٚ دانعەمران بلند دبیت، چونکی ئەو ب خوٚ کیٚم دەنگان دوەرگرن، ژبەر هندیٚ دەنگیٚ خوٚ بلند دکەن. د ڤیٚ قوٚناغیٚدا دەنگیٚ ئافرەتیٚ و پیاوی نیٚزیکی ئیٚک دبن و درکاندنا دەنگان ل دەڤ وان ژ ئەنجامیٚ نەمانا ددانیٚن وان ییٚن ڕەسەن و بکارئینانا ددانیٚن دروستکری دهیٚنە گوهوٚڕین، کو [س] ل دەڤ وان وەك [ش] ل دەڤ کەسیٚ بەرامبەر (گوهداری) دهیٚتە بیستن، یان [ز] وەك [ژ] دهیٚتە بیستن. هەرەسا ڕاوەستان د ئاخفتنیٚدا ژ ئەنجامیٚ قورسبوونا هەناسەدانیٚ دیاردبیت. دانعەمر گرنگییٚ ب دروستی و نەدروستییا ڕستیٚ نادەت و هندەك جاران نیشانیٚن نفشی ل جهیٚ وان ییٚن دروست نادانن. زیٚدەباری ڤیٚ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

چەندێ زۆر پەیڤ د ناڤ ئاخڤتنا واندا دهێنە دیتن کو ل دەڤ قۆناغێن دیێن تەمەنی ناهێنە بکارئینان، بەلکو هەر تێناگەهن، چونکی زمان ل دویڤ دەمی دهێتە گوهۆڕین کو ئەو پەیڤێن ل سەر دەمێ دانعەمران دهاتنە بکارئینان د ڤی سەردەمیدا ناهێنە بکارئینان. زێدەباری ڤێ چەندێ هندەك جاران ل هەڤجەمیانا ل دور خۆ ل دەڤ وان دهێتە دیتن، هەر ئێک ژ وان ئاخڤتنا خۆ دبێژیت و دەرفەتێ نادەتە کەسێ بەرامبەری خۆ کو ئاخڤتنا خۆ تەواو بکەت. ل گەل ڤێ چەندێ هەر گوتنەك، یان هەلویستەك ب سەرێ ئێکی بهێت، دانعەمر سەرهاتیەکێ ل سەر دئینن کو ژ ژینگەها خۆیا بوری دوەرگرن و ڤەدگێڕن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

لیستا ژێدەران

أ- ژێدەرێن کوردی:

١. ئازاد رەمەزان عەلی، بنەما زمانیەکانی دارشتنی هەواڵ لە رۆژنامە کوردییەکان (لە نێوان سالانی ١٩٩١- ٢٠٠٠)،نامەی دکتورا، زانکویی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٠٥.

٢. تالب حسین عەلی، هەندێ لایەنی پەیوەندی نێوان رستە و واتا، نامەی دکتورا، کولیژی ئاداب، زانکویی سەلاحەدین ، ١٩٩٨.

٣. دیار عەلی کەمال، رێزمانی کوردی لە روانگەی بەرهەمهێنان و گوێزرانەوە، نامەی ماستەر، کولیژی پەروەردە، زانکوی سەلاحەدین، ٢٠٠٢.

٤. سابیر بوکانی، لە نێوان هەست و نەستدا ، چاپخانەی رەنج ، ٢٠٠٦.

٥. سەلام ناوخوش و نەریمان خوشناو ، زمانەوانی (بەرگەکانی یەکەم ، دووەم ، سێیەم) ، چاپخانەی منارە ، هەولێر ، ٢٠٠٩.

٦. عەبدولواحید مشیر دزەی ، واتاسازی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی خانی ، هەولێر ، ٢٠٠٩.

٧. عەبواواحید مشیر دزەی، کاریگەریی دەروونی لە بواری راگەیاندندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.

٨. عبد الوهاب خالد، زمان و زمانڤانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هەوار، دهوك، ٢٠٠٥.

٩. عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، نامەی ماستەر، زانکوی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٠٧.

١٠.غازی فاتح وەیسی، زمان و ئەدەبێ کوردی، مگبعە جامعە صلاح الدین، هەولێر، ١٩٨٧.

١١.کەریم شەریف قەرەچەتانی، سایکۆلۆجیای زمانی منداڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

١٢.محمد معروف فەتاح، زمانەوانی، دار الحکمە للگباعە والنشر، اربیل، ١٩٩٠.

١٣.محمد معروف فەتاح، زمانەوانی، اربیل، ١٩٨٧.

١٤.محەمەد ئەمین حسەین، زمانی جەستە (پەیوەندی گونەکراوەکان)، وەزارەتی روشنبیری هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٤.

١٥.هێمن عەبولحەمید شەمس، شێواز و دەربرین لە بونە گومەڵایەتییەکاندا، نامەی ماستەر، کولیژی پەروەردە، زانکوی کویە، ٢٠٠٦.

١٦.هـ. د. ویدووسن، سەرەتایەك بۆ زمانەوانی، و. هوشەنگ فاروق، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی هەولێر، ٢٠٠٨.

▪ ب- ژێدەرێن عەرەبی:

١٧. احمد مختار عمر، اللغة و اختلاف الجنسين، ط١، عالم الكتب، قاهرة، ١٩٩٦.

١٨. احمد نايل الغرير، احمد عبد اللطيف ابو اسعد، اديب عبد الله النوايسة، النمو اللغوي و اضطرابات النطق و الكلام ، ط١ ، جدارا للكتاب العالمي ، عمان ، ٢٠٠٩.

١٩. احمد محمد الزعبي، النمو الانساني في الطفولة و المراهقة، ط١، دار الفكر، سورية، ٢٠٠٧.

٢٠. بيير جيرو، علم الاشارة (السيمولوجيا)، ت. منذر عياشي، ط٢، دار الطلاس، دمشق، ١٩٩٢.

٢١. باتريشيا- ميللر، نظريات النمو، ت.محمد عوض الله سالم، مجدي محمد الشحات، احمد حسن عاشور، ط١، دار الفكر، عمان، ٢٠٠٥.

٢٢. بريجيته بارتشت، مناهج علم اللغة من هرمان باول حتى تشومسكى، ت.سعيد حسن البحيري، ط١، موسسة المختار، قاهرة، ٢٠٠٤.

٢٣. بيار اشار، سوسيولوجيا اللغة، ت.عبدالوهاب تزو، ط١، منشوات عويدات، بيروت، ١٩٩٦.

٢٤. بول مسن، جون كونجر، جيروم كاجان، اسس سيكولوجية الطفولة والمراهقة، ت.احمد عبدالعزيز سلامة، ط١، مكتبة فلاح، كويت، ١٩٨٦.

٢٥. ترانس هوكز، البنيوية وعلم الاشارة، ت.مجيد الماشطة، ط١، دار الشوون للثقافة العامة، بغداد، ١٩٨٦.

٢٦. جلوريا ج. بوردن، كاثرين س. هارس، لورانس ج. رافائيل، اساسيات علم الكلام ، ت.محي الدين حميدي، ط١، دار المدى، دمشق، ١٩٩٨.

٢٧. جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، المجلس الوطني للثقافة والفنون و الاداب، كويت، ١٩٩٠.

٢٨. جرهارد هلبش، تاريخ علم اللغة الحديث، ت.سعيد حسن بحيري، ط١، مكتبة زهراء الشرق، قاهرة،٢٠٠٣.

٢٩. حلمي خليل، دراسات في علم اللغة و المعاجم، ط١، دار النهضة العربية، بيروت،١٩٩٨.

٣٠. روى.سي.هجمان، اللغة والحياة والطبيعة البشرية، ت. داود حلمي احمد السيد، ط١، كويت، ١٩٨٩.

٣١. رولون.س. ولز، علم اللغة الحديث، ت. يوئيل يوسف عزيز، دار الشؤون الثقافية العامة ،بغداد.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣٢. رومان ياكوبسون، الاتجاهات الاساسية فى علم اللغة، ت.علي حاكم صالح و حسن ناظم، ط١، دار البيضاء، مغرب، ٢٠٠٢.

٣٣. سامى محمد ملحم، علم نفس النمو (دورة حياة الانسان)، ط١، دار الفكر، عمان، ٢٠٠٤.

٣٤. سهير محمد سلامة شاش، علم النفس اللغة، ط١، مكتبة زهراء الشرق، القاهرة، ٢٠٠٦.

٣٥. السيد عبدالحميد سليمان، سيكولوجية اللغة و الطفل، ط١، دار الفكر العربي، القاهرة،٢٠٠٣.

٣٦. شفيق فلاح علاونة، سيكولوجية التطور الانساني من الطفولة الى الرشد، ط١، دار المسيرة، عمان ، ٢٠٠٤.

٣٧. شحدة فارغ، جهاد حمدان، موسى عمايرة، محمد العناني، مقدمة في اللغويات المعاصرة، ط٤، دار وائل، عمان، ٢٠٠٨.

٣٨. صالح محمود ابو جادو، علم النفس التطوري الطفولة و المراهقة، ط١، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٤.

٣٩. صالح محمود ابو جادو، سايكولوجية التنشئة الاجتماعية، ط١، دار المسيرة، عمان، ١٩٩٨، ط٢، ٢٠٠٠، ط٣، ٢٠٠٢، ط٤، ٢٠٠٤.

٤٠. صلاح الدين العمرية، علم النفس اللغة، ط١، مكتبة المجتمع العربي، عمان، ٢٠٠٥.

٤١. علي عبدالواحد وافي،علم اللغة، ط٤، مكتبة المركزية، بغداد، ١٩٥٧.

٤٢. علي النعيمي، الشامل في تدريس اللغة العربية، ط١، دار اسامة، عمان، ٢٠٠٤.

٤٣. عدويس و غروست، اللغة والجسد، ت. هيلانة صالح شقير، ط٥، دار علاء الدين، سورية، ٢٠٠٩.

٤٤. فردينان دي سوسور، علم اللغة العام، ت. يوئيل يوسف عزيز، دار افاق العربية، بغداد، ١٩٨٥.

٤٥. فلوريان كولماس، اللغة و الاقتصاد، ت. احمد عوض، مطابع الوطن، كويت، ٢٠٠٠.

٤٦. كمال بكداش، علم النفس و مسائل اللغة، ط١، دار الطليعة، بيروت،٢٠٠٢.

٤٧. كمال بشر، التفكير اللغوي بين القديم و الحديث، دار الغريب، القاهرة، ٢٠٠٥.

٤٨. ليدفورد ج. بيسكوف، علم النفس الكبار، ت. عايف حبيب رحام الكيال، المنطقة العربية للتربية و الثقافة و العلوم، ١٩٨٤.

٤٩. معاوية محمود ابو غزال، نظريات التطور الانساني وتطبيقاتها التربوية، ط١، دار المسيرة، عمان،٢٠٠٦.

٥٠. موفق الحمداني، اللغة و علم النفس، ط١، دار الكتب، الموصل، ١٩٨٢.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

٥١. موفق الحمداني، علم نفس اللغة، ط١، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٤.
٥٢. محي الدين محسب، انفتاح النسق اللساني، ط١، دار الكتاب الجديد المتحدة، لبنان، ٢٠٠٨.
٥٣. ميليكا افيتش، اتجاهات البحث اللساني، ت. سعد عبدالعزيز مصلوح، ط٢، مجلس الاعلى للثقافة، ٢٠٠٠.
٥٤. محمد بني يوسف، مبادئ علم النفس، ط١، دار الشروق، عمان، ٢٠٠٤.
٥٥. ميشال زكريا، الالسنية علم اللغة الحديث، ط١، ١٩٨٠، ط٢، ١٩٨٣. مؤسسة الجامعة للدراسات، بيروت.
٥٦. محمود السعران، اللغة و المجتمع، ط٢، دار المعارف، الاسكندرية، ١٩٦٣.
٥٧. محمد عودة الريماوي، علم النفس النمو الطفولة و المراهقة، ط١ ، دار المسيرة ، عمان ، ٢٠٠٣.
٥٨. ن. ي. كولنج، الموسوعة اللغوية، ت. محي الدين حميدي، المجلد الثاني، الرياض، ١٩٩٩.
٥٩. نايف خرما، اضواء على الدراسات اللغوية المعاصرة، مطابع الوطن، كويت، ١٩٧٨.
٦٠. نسيم عون، الالسنية، ط١، دار الفارابي، لبنان، ٢٠٠٥.
٦١. هادي نهر، اللسانيات الاجتماعية عند العرب، ط١، دار الامل، الاردن ، ١٩٩٨.
٦٢. هاشم جاسم السامرائي، المدخل في علم النفس، كلية التربية –جامعة المستنصرية، ١٩٨٨.
٦٣. هـ. دوجلاس براون، اسس تعلم اللغة و تعليمها، ت. عبدة الراجحي، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٩٤.
٦٤. هدسون، علم اللغة الاجتماعي، ت. محمود عبد الغني عياد، ط١، دار شؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧.

- ج- ژێدەرێن ئنگليزى:

65. Geoffery Finch, Linguistic Terms and Concepts, palgrave, creativeprent&Design(Wales),Ebbw Vale, Great Britain, 2000.
66. John Lyons, Language and Linguistics, Cambrige, Great Britain, 2002.

- د- ژێدەرێ رووسى:

67. В. М. Жирмунский, Теория литратуры, Позтика, Стлистика. Изд, "Наука" Ленинграл, 1977.

پاشکوییێن وان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاخفتنا ژمارە {١}

ا-   تو دزانی کچک و کوڕکا وان دڤێت نەڤێت ، دڤێت کچک و کوڕك خویشک و برا بن.

ب-   کچێ هەمی ڤی تشتی دبێژن ، بەس بێژە من ئەڤە ئەڤ سالە چەند کورکێت مە چەند د موزعج بین (.) بەس مە چ دکر؟ مە ئەو شتی خویشک و برا حسێب دکرن ، بەس وا هەر بۆ خو گەلەك د دانا ، هەر بۆ خو ناهێلن ↑ بۆ خو مەدحا//

ا-   =   =   =   =   کچێ تو دزانی گروپێ مە ، ئەم دو کچک و دو کورك بین//

ب-   تو دزانی وان چەوا بەرێخود دانە مە ل. .... ؟

ج-   ئەرێ.

ب-   من و. ...... یێ د خاند ، ڤێجا ب چاڤەکی ل سەر رەحلێ وەسا سەحدکرە مە (.) ،. ...... گوت مانێ یێ سەحددکەتە تە ، هەرجار د بەر دەرسێرا وصا سەحدکرە مە ، من د گوتێ. ...... یێ سەحدکەتە تەژی.

(ا ، ب ، ج) پێکەنین.

ب-   ئەم چوینە سەر رەحلا ئەخیرێ ، هودکرە (سەرێ خو بۆ لایەکی خوار دکر) و دگوت. ....↑ ، نە. ....؟

ج-   ئەرێ.

ب-   . ... ل پشت بوو.

ا-   ئەرێ ، ئو چ گاڤا//

ب-   گەل وی سەرێ خو ڕادکر دڤیا مە دەینەکربا ، بەس گەل مە سەرێ خو ڕاکربا ، دا بێژیت: چی یە ؟ وە ئەم نە دیتینە !

(ا ، ب ، ج) پێکەنین.

ب-   هەر گاڤ دا بێژیت. .....؟ تو چ دکەی. .... ؟ هێی:: نزا چ (گرنژین)

ا-   تو دزانی کوڕکەکێ ل صەفا مە ، چاڤێت وی د کەسکن ، ڤێجا هەمی دبێنێ مێهرڤان ، مێهریڤان و عەلی:: ، ڤێجا مە دگوتێ مێریڤان ، پشتی هنگێ مە دگوتێ زاڤا.

ب-   من گوتبوو دێ بو خو عەدەسێت شین کرم ، ئێ:: دێ چمە//

ج-   ب خودێ چاڤا کول دکن (.) چاڤا کول دکن.

ب-   نێ چاڤا لاو دکەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ا-   هندی د لاو بن (.) چاڤا د//

ب-   =   =   =   ئەو ئەو یەعنی تەجمیلا چاڤا تە دیتیە ، ئەوا ل خارج.... ؟

ا-   ئەە.

ب-   ل وێرێ بو شەش صالا چێدکەن ، چاڤێت تە ، خو تو سەحکەیە نیڤەکا روژێ چ لێناهێن ، شەش صالا چێدکەن ، شەش صالا ! چشتی شەش صالا دێ چی چاڤێت خو چێکەیە ڤە.

ا-   نە:: ، ب خودێ عەدەسا چەوا بت//

ب-   نێ نە عەدەسەیە ↑، دێ چاڤێت تە گوهوریت.

ا-   ها ↑!

ب-   چاڤێت تە ، رەنگێت وان دێ گوهوریت

ج-   بەس عەدەسە بت ، دڤێت تو ب شەڤێ چێکی//

ب-   =   =   =   =   ئو نە سەحکەیە تاڤێ (.) ئو فێرێ نە بکاربینی و ئوتیێ بکارنەئینی.

ا-   دێ چاڤێت مورڤی هەما خرابن ، ب خودێ ئەدبێژم هەمی ب گەبیعەتێ خو دجانن.

ئاخفتنا ژمارە {٢}

ا-   تە خێرە ، تو ئەڤروکە گەلەکا بێ زەوقی ، تە چی یە ؟

ب-   هـ هـ هـ (.) ، چنە ، ما دێ من چ بیت.

ا-   ئەز نزانم ، وەختێ ئەس تشتەکی دبێژمە تە ، تو بێهنەکێ دمینی ، پاشی جابا من د دەی ، ما تشتەك چێبوویە ؟

ب-   ب ڕاستی ئەز وەستیام.

ا-   ب چڤە ؟

ب-   ب ئاخفتنێڤە.

ا-   یەعنی ب دلێ تە نینە تو دگەل من دئاخڤی ؟

ب-   بەلێ:: ، بەس دلێ منێ ب تەڤە ، تو سپێدێ حەتا ئێڤاری شول دکەی ، ئو پارێ خو د دەیە ب کارت و دگەل من دئاخڤی ، بو من نوخوشە وصا.

ا-   وە نە بێژە دلێ من ، تو رحا منی ، ئەگەر دگەل تە نە ئاخڤم ، پا دێ دگەل کێ ئاخڤم//

ب-   = ئەرێ ما تو دزانی//

ا-   =   =   کا ڕاوستێ ↑ راوستێ (.) ل بیرا تەیە ؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ب- چ ؟

ا- ئەڤروكە.

ب- ئەڤروكە چ ؟

ا- ئەڤروكە ژڤانێ من و تەیە ئەم دەركەڤین ، ما تە ژبیر كر؟

ب- ها ↑ ، بەلێ بەلێ من زانی تە بەحسێ ژڤانی یە ، م ژبیر كربوو.

ا- وصا دیارە تە دڤێت هیڤیا ژ تە بكەم؟

ب- نە ↑ ، ئەژی حەز دكەم ، مژی دڤێت سنگێ خو خالی كەم ، بێهنا من گەلەكا تەنگە.

ا- تو بەژنا من بینی ، دێ بێهنا تە فرەهـ بیت.

ب- پێكەنین ، ئوف ئوف.

ا- چی یە ؟ مانە ڕاستە؟

ب- بەلێ ڕاستە ، تو ڕاست بێژی.

ا- . ... ، بۆ تە بێژم .، ...... ێ چوویە سیكێ تشتا بكڕیت و دێ زڤریت ، دێ هاری كەم ، پاشی دێ دەستیریێ ژێ وەرگرم ، و دێ دەركەڤم ، باشە ↑

ب- سەعەت چەند؟

ا- بەری ئەز بێم ،ئەزێ تەلەفونا تە كەم ، ئو دێ پیچەكێ خو ب سەروبەر ژی كەم.

ب- پێكەنین ، دێ چ ل خو كەی؟

ا- ئەز دێ وەلخوكەم ، وەختێ چاڤێت تە بم ب كەڤن ، دلێ تە خراببیت.

ب- پێكەنین ، دێ باشە ، دێ تە بینین.

ا- پا چاڤێ تە لێبیت (.) نوكە ب خێر بچی حەتا ئەز تەلەفونا تە بكەم باشە ؟

ب- دێ باشە بخێر بچی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئاخفتنا ژمارە {٣}

ا- ئەز ڤان دنیاسم.

ب- عاشق و مەعشوقن ، ئانژی ژن و مێرن؟

ا- نە نە ↑ ، عاشقن.

ب- عاشقن (.) ، هەما هوصا عادیە ل دەف وان؟

ا- ئە (.) ماڵا وێ یا ل دەف ئەویدیێ ، یا ل دەف جامعا. ...... ، ناڤێ وێ. ...... ە.

ب- ئوحو:: ، ناڤێت وانژی هەر ئێکێ یێ ژبەر کرین ماڵا تە!

ج- پێکەنین ، چ ژاکیرە یا هەی.

ا- نێ مەدرەسا منا ب رەخ وانڤە.

زەنگا تەلەفونا (ا) لێدا :

ا- خودێ خێرکەت ، ب خودێ ئەد بێژم ئەڤە ئێکا دییە (.) ب خودێ کچا. .... یە.

ب- بێژێ ئەز نە ل وێرێ مە.

ا- مانێ دەنگێ تێت//

ب- = = بێژێ ئەزێ چویمە داوەتەکێ (پێکەنین).

ا- دا هندەك درەوا بۆ ڤێژی بکەین.

ا- یا ب شەڕە هەمی گاڤا ، خو دێ بێژی من بابێ وێ یێ کوشتی.

ج- پا دێ چ کی حەتا ڤان هەمیا قانع کی.

ا- مانێ ئەز هەر ڤێگاڤێ دەڤێ منێ ب پاتکا منڤە حەتا ئەز خرا قانع دکەم. من هەر ئێکێ وەختەکێ روژێ یێ بۆ دانایی ، دا دگەل باخڤم (گرنژین) ، بەس چ ل. ...... یێ بکەم ، ئەو جوکەرە هەمی گاڤا دکەت ، خولیسەرێ وەختێ بێت دیژی دبەت.

ج- چ موجرمن ، چ دچڕن.

ا- هێش سێیێت ماین ، دێ چ ل وان هەرسێکا کەم (پێکەنین).

ج- . ... ڤێجا دێ چەوا بێت دی قانع کی//

ب- = = = ڤێجا هوصا شەڕە سەرا تە ، ئەڤەژی پێد حەسیێد؟

ا- نچ.

ب- ئەڤە ب. ...... ێ ناحەسیێت؟

ا- نچ ، کەس ب ڤێ ناحەسیێت.

ب- یا:: ، یا ژ وانڤە هەر ئێکێ ، ئەڤە یێ وێ ب تنێ یە.

ج- یەعنی. ..... نزانیت؟

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ا-   نچ.

ج-   فەقیرێ ، هەر ئێک بۆ خو ئەحلاما د دانت ، نچ نچ نچ نچ.

ا-   ڤێجا حەتا ئەس وانا قانع کەم هەمیا ، ب خودێ پێربوو ، ئان بەترا پێربوو ، هەر پێنج پێکڤە سلبوون ، ڤێجا وەرە !

ج-   ما تو دگەل کێ ئاخفتی ؟

ا-   نە نە ↑ ، خر خەتەکێت. ...... ێ نە//

ج-   =   =   =   ئەو دزانت//

ا-   =   =   =   =   وەختێت ییت دی دبەت ، هەر ئێکێ من بۆ وەختەکێ دانایی ، ئەو دێ د وەختێت واندا کەت ، نێ گونەهە.

ج-   ئو پانێ نە سەعەتەك و دوو سەعەتن ، گەلەك د ئاخڤت ، دزانت ، شکێ دبت.

ب-   ئێ وەختێ تو دچیە عەردەکی ، تەلەفونێت هەمیا بکە ، بێژێ ئەڤە ئەز چووم ، ئان من ئجتیماعەك ، ئان شولەکێ هەی ، ما تو نەشێی ڤان درەوا ژی بکی.

ا-   پێکەنین ، خودانێ پێنجا ، یێ ب پێنجا دێ وەلێئێت. (پێکەنین)

ب-   ئەرێ وڵلا ب پێنجا ، ڤێجا نە چارن ژی ، نەبیێت شەرعی نەژی. (پێکەنین)

ج-   ئەڤی شەرعیەت ژی یا پەقاندی.

ب-   عالەم چارا دئینت نە پێنجا//

ا-   =   =   دێ کەمە حەفت.

ج-   یا:: ؟

ا-   دویێت دی یێ ب ریکێڤە.

ئاخفتنا ژمارە {٤}

ا-   ئەرێ وە خێرە (.) ، تو و بابێ خوهەرو هەرو ڤان شەرا جرا دکەن ، ما هین بچیکن ↑، دێ بێژە ؟

ب-   . ... ، مشکیلێت دنیایێ هەمی ل رەخەکی ئو یا بابێ من ب تنێ ل رەخەکی.

ا-   بوچی (.) ما تە چ مشکیلە دگەل بابێ خو هەیە ، صەد جارا من گوتیە تە گوهێ خو بدێ ، مروڤەکێ دانعەمرە ، گوهێ خو بدێ و خلاص و چوو ، بابێ تەیە ↑.

ب-   . ... ، ب خودێ ئەز گوهێ خو د دەمێ ، بەس ئەو بیست و چار سەعەتا یێ ب لێڤا منڤە ، بەلا خو ژمنڤە ناکەت.

ا-   سەرا چ دمینتە ب تەڤە ، ئا ↑ ، کا بو من بێژە سەرا چ ، غێر تو تشتەکی دکەی ↑ ، هەکەر بابێ تەیە ، ما چ دگەل تەیە ،

ب-   . ...ێ

ا-   . ...ێ ↑. .... چبوو بەڵا سەرێ مە بابو. پێلە برایێ من پێلە ، وڵلاهـ بابێ تە یێ حەقە ، نە تو دشێی دگەل باخڤی ، نە تو دشێی بۆ خو بینی ، نە د دەنە تە ، تو تو ل دیف چ دگەرییێی ها ↑ ، پێلە برایێ من پێلە.

ب-   توژی وە د بێژی. .... //

ا-   =   =   =   ئەرێ وڵلا دێ وە بێژم ، ئەم نەشێن دەهـ زەڵاما بکوژین سەرا. .... ێ ، ماڵەکا ب مشیکیلەیە ، نە ئەم د سەرێ وان دگەهین نە د بنێ وان دگەهین ، تو دچی بۆ من مایە ب ڤێ ماڵێڤە ، پێلە برایێ من ما کچک بریاینە ، بیست و چار سەعەتا ب دیڤە ، نا دەنە تە ما ب تەعدایییە ↑ ، نادەن ، دێ هەڕە.

ب-   . ...، بلا کەس سەرا من نەهێتە کوشتن (.) هەما بلا ئەز ب تنێ بهێمە کوشتن ، ئو من کەس نینە و کەس بلا هاری منن نەکەت و ب خاترا تە.

ا-   کادێ ڕاستێ ↑، دێ چکەی ↑، دێ چکەی کا بێژە من ، بەس بێژە من (.) مێرێ ب صەد مێرا ، دێ کیڤە چی ، دێ چکەی ها:: کا بێژە من ، دێ هوصا چارەسەرکەی ئانە ↑، ب سلبوونێ ئو خو عەصەبی کەی و بچی ئانە ↑.

ب-   ئەرێ. .... ، ئەز بچم خو پاڤێژمە ئاڤا هە چێترە (.) ئەز خو بکوژم ژ ڤێ حەیاتێ بۆ من خوشترە.

ئاخفتنا ژمارە {٥}

ا-   نوکە کا بەس بۆ من بێژە ئەز چبکەم.

ب-   کوڕو. .... ، خەلەت د من نەگەهە ، ئەز بۆ مەصلەحەتا تە ڤان ئاخفتنا دبێژم ، وڵلاهی حەق ئەوبوو ڤێگاڤێ تو ب مونیکا هاتبایی و چوبایی ، ناڤێ تە ل ڤی باژێری گەریابا ب زەنگینیێ.

ا-   ئێ ڕاستە ، بەس پا ڕێکەکێ بۆ من بێژە//

ب-   =   =   =   =   مادێ چەند جارا بۆ تە بێژم ، نێ ئەڤە ڕێکە(.) ، دبێژمە تە وان پارا بینە ، تو دبێژی یێ ف دەیکا من ، دەیکا تەژی دچیت وی. .... سەقەت پێ دبەتە دختوری.

ا-   ئەز نیڤا وان بینم بەسە ؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب-   نەء ، بكە سێ چارێك ، ئو تو دزانی بوو (.) ، ئەڤە كابرایەكە یێ بۆیە هەڤاڵێ من ، گەلەكێ زەنگینە ، دەستێ وی بۆ گەلە دچیت ، بەس یێ دبێژتە من وەرە ، بۆ مەصلەحەتا مەیە ↑.

ب-   یەعنی دێ بیە شریكێ وی ؟

ا-   نە نە ↑ ، ئەز شریكاتیا كەسێ ناكەم ، بەس ئەڤی رێك یا بۆ من ڤەكری ، تو تێگەهشتی ؟

ب-   نچ ، نزا ، نە باش.

ا-   دێ تێگەهی ، وێ روژێ هاتبوو دەف من ل ڤێرێ (.) بەحسێ پرۆژێت خو یێن نوی دكر ، ئەم ل سەر ئاخفتین ، گوتە من. .... ، تو بۆ نائێی ئەز پرۆژەك ژ وان ب دەمە ف تە ؟ من گوتێ چەوا ، یەعنی دگەل تە شول كەم ؟ ب من كرە كەنی ، گوتە من نەء ، پارا بۆ خو بینە و بۆ تە. ڤێجا. ....، تو ب خو دزانی ئەو پارە د دەستێ مندا نینە ، ڤێجا ئەڤە باشترین دەلیڤەیە ، نە وەیە. ....؟

ب-   بەلێ راستە وەیە ئەڤ دەلیڤە بۆ كەسێ نائێت.

ا-   كورو هەما ئەڤە یێ پارا د دەتە مە ، چنكو چ ژمە نەڤێت ، بەلێ ئەمژی ڤێ ل سەر خو قەبیل ناكەین ، دڤێت ئەمژی تشتەكی ب دەینێ ما تو نە دگەل منی؟

ب-   بەلێ دڤێت ب دەینێ ، بەلێ یا ئەو پرۆژە دێ ل سەر ناڤێ مەبیت ، ئان نە؟

ا-   ئەها د وێرێ نەخەبتە ، ئو تو دزانی ئەچ دبێژم.

ب-   ئەرێ ئەرێ من زانی.

ا-   ئەم خودانێت خو و شولێ خوینە و فایدێ خو.

ب-   باشە پسمام ، هەكەر ئەڤ شەڤە من بۆ تە نەئینان ، سوبەهی صەدێ صەد دێ بۆ تە ئینم.

ا-   هندی زیترە چێترە ، بەس دا بۆ تە بێژم ، مە گەلەك تشتێت گوتین ، هندی شتە بێت ، ئەوان پارا ب شەر نەئینە ، تێبگەهینە ، باشە ؟

ب-   باش.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئاخفتنا ژمارە {٦}

ا-   ئێ مام ، کەرەمکە ئەز خولام.   (پێشکێشکرنا -   مقبلاتان – بۆ کەسێ بەرامبەر ل خوارنگەهێ)

ب-   ئێ:: وڵلا. .....

ا-   خو مژیلکە مام حەتا خارنا مە تێت.

ب-   بلا.

ب-   . ... ؟

ا-   بەلێ مام.

ب-   . ... ێ بابەتەك دگەل من ڤەکربوو (.) مانێ تو دزانی؟

ا-   بەلێ مام ، بەس من چ تشتێ خەلەت نەکریە ، ب تنێ ئەز یێ هاتیم دا مرڤانیا هەوە بکەم.

ب-   بەلێ ئە. ....، بەس یا من دڤیا کو ئەز تە ببینم ، ئو ئەم ئێک و دوو ژ نێزیک بنیاسین، هەروەسا وەکی تو دزانیژی ، من ب تنێ. .... ا هەی ل سەر دارێ دنیایێ ، من کەسێ دی نینە، ڕاستە تشتێ ژ من بهێت ئەزێ بۆ وێ دکەم و ئەزێ دئینم ، بەس مەسەلێت شیکرنێ (.). ...... بابو، دڤێت مروڤ ئێک و دو ب نیاسیت ، ئو ژ نێزیک سەحکەتە ئێک و دو ،دا پیچەکێ د ئێک و دو هیبیت ، دا سوباهی ئەم گەل ئێک و دو شەرمزار نەبین ، ئو خودێ نەکەت ئەم بکەڤینە چ ئایشا. تو هەرە بۆ خو پسیارا مە بکە ، کا ئەم ژ کینە و عەرف و عاداتێت مە (.) ، چنکی ئەم دێ بینە مروڤێت ئێک ، ئو دێ خوینا مە چیتە دناڤێکدا.

ا-   درستە مام ، تو ڕاست بێژی ، بەلێ بۆ پسیارکرنا وە ، نە هەو جەیە ، چونکو ئەز زانم. ...... چەندە و چەوایە ، ب هاتن و چوونا وێ ، ب ڕابوون و رینشتنا وێ ، ب عەقلێ وێ ، ب گوتنا وێ ، ب ئاخفتنا وێ ، خودێ وەکیلە خر تشتێ بۆ من دیارکری ، کا هین چ ماڵن ، ئو هین چەندن ، ئو ئو باشی و خرابییێت هەوە د چەوانن ، نە هەوجەیە مام ئەز پسیارکەم ، نە هەوجەیە ، ئو نسبەتی من ب خو مام ، خودێ وەکیلە. ..... باش دزانیت نە من روژەکێ دلێ وێ هێلایە ، نە ئاخفتنەکا کرێت ژ من دیتیە ، نە من شولەکا خەلەت د دائیرێدا کریە ، نە دگەل وێ و دگەل هەمیا ژی ، ئەو دزانیت کا ئەزێ باشم ، ئان ئەزێ خرابم ، ئو ئەگەر خرابیەك ل دەف من هەیە و شەرمدکەت د رویێ مندا بێژیت ، ئەو تو بابێ وێی بلا بۆ تە بێژیت //

ب-   =   =   =   نە نە نە حاشا //

ا-   =   =   =   =   مانە درستە مام.

ب-   باوەر بکە. .... ،. .... ێ ژ باشی بەحسێ تە بۆ منێ کری ، کو تو مروڤەکێ باشی ، تو تو نە یێ خرابی ، و چ تشتێ وصا بۆ من دیار نەکریە کو تە خرابیەکا کری ، ئان تشتەکێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەخوشیێ کری ، بەس بۆ من سحبەتەك گوت ، ئەوژی هەر تەیا بۆ گوتی (.) بەحسێ هەوە دکر و بنەماڵا هەوە و خانیا و عەردا ، ئانکو بۆ من وصا دیاربوو کو بنەماڵا هەوە غەدرا ل تە کری، باشە خیلافەك ، شەڕەك دناڤبەینا تە و بنەماڵا هەوەدا چێبۆیە ما؟

ا- نە نە مام ↑، چ تشتێ هوصا نینە ، ئەگەر تشتەکێ بچیک هەبیتژی ، ئەزێ بۆیمە ریگرەك د رێکێدا ، دا دا مەستر لێنەهێت ، دا چ مشکیلە چێنەبن ، بەس ئەڤەیە.

ب- ئانکو چەوا ؟ دێ شێی بۆ من بێژی؟

ا- بەلێ ئە ئەز بەنی ، ئەو ب خو نە تشتەکێ وصا مەزنە تە ڕاستی بڤێت ، ئو ئەحتیمالە. .... خەلەتا د من گەهشتی ، یەعنی نە ب وی شکلێ من گوتی ، ئەحتیمالە وصا تێگەهشتبیت ، ئەو ب خو بەری دەمەکێ درێژ ، نە ش مێژە ، نە گەلەك ، بەس بەری دەمەکی، من و برایێت خو مە تجارەتەك دکر، تجارەتەکا مەزن مە دکر، ژناڤ ترکا مە تشت دئینا ، ئەوبوو جارەکێ بوچی بارێ مە نائێتە گرتنێ ، بارەکێ مەزنبوو ب ڕاستی هاتە گرتنێ ، هندی ئەم ل دیف گەڕیان ، هێرڤە هاتین وێڤە چووین ، دێ بەردەن نا بەردەن ، دوماهیکێ نە بەردان، شقەستابوو ، برایێت من ش من عاجزبوون پیچەکێ ، و ئەو بارێ هاتیە گرتنژی ، وا ئێکا هند کر خر● بوو قیبەلێ من ، یەعنی وصا دیاربوو بۆ وانا کو من ئەڤ خەلەتیە یاکری ، ئو ئەڤ پارە ئەڤ پارە ب سەبەبێ من هاتە گرتن ، هەر ئەڤەبوو مشکیلا مە ، ئو ئەو ب خو کەتە قیبەلێ من ، هەکەر نە من تێ و نە من ژێ ، ئەو ب خو ڤیابا ئەم هەرسێ چار برابایین ، بەس وەلێهات وەکی لێهاتی ، ئو ئەلحەمدوللاهـ ژی نە مشکیلەکا مەزنە//

ب- = وەیە وەیە ، ڕاست بێژی (.) ، بەس باشە برایێت تە ل دەف تە نە ، یان د جودانە؟

ا- نەخێر مام ، هەرسێ ب ژنن و د جودانە .

ب- هەوە ملکێ خو لێکڤەکریە ، ئان نە؟

ا- نەخێر ، مانێ سحبەت ئەڤەیە مام ، من وەکر دا خیلاف و نەخوشی نەکەفتە د ماڵا مەدا ، هندی کر و نەگوت ، بابێ من گوت وەرن ئەڤە ملکە و ئەڤە بۆ تە و یێ دی ، من گوت ب خودێ باب خو ● من تشتەك نەڤێت ، هەکەر ئەز زەڵام بم ، ئەدێ شول کەم ، ئو دێ ڤێ خوسارەتیێ خرەکێ زڤرینمە ڤە ، هندی بابێ من کر و نەکر و دێ هوبیتە و ئەڤە بۆ تە و ئەڤە بۆ ڤی و ، من گوتێ هەما وێ سحبەتێ نەکە ↑ ، من گوتێ هەکەر ئەز زەڵام بم ، ئەدێ وەصا شول کەم وەصا شول کەم کو بۆ خوژی کەم و بۆ وەژی بکەم.

ب- ئەز نەشێم چ بێژم ل سەر ماڵا تە ، چنکی نە من ئو نە کەسێ چ حەق تێدا نینە ، بەس ب ڕاستی ب ڕاستی ● ئەز دەستخوشیێ ل تە دکەم ، چنکی تە ژ هەمی لایاڤە ڕێیا باشیێ یا گرتی.

ا- گەلەك مەمنوون مام ، مانێ باشی هەر یا باشە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ب-   بەلێ بابو ڕاست بێژی //

ا-   =   =   =   ئو نوكە ژی مام ، ئەگەر ئەڤ شولە ب بەرێكڤە هات ، ئو هەوە. .... دا من ، هەر ژ روژا ئەولی ئەزێ جودامە ، ئەو گاڤا ئەز. .... ڤەدگوهێزم ژ ماڵا هەوە ئەزێ جودامە.

ب-   وەكی بەری نوكە من گوتی ، ئەز مایێ خو د ماڵا هەوە ناكەم ، ئو. .... ، كچا منە و ئەز گەلەك حەژێدكەم ، من چەوا خێر بۆ وێ دڤێت و خوشی بۆ وێ دڤێتن ، توژی وەكی برازایەكێ منی ، من بۆ تەژی دڤێتن ، ئو یا من پێ چێببیتن ئەزێ هاریكاربم.

ا-   گەلەك مەمنوون مام.

ب-   هێ ::. ..... مامو ، ئەمماینە ب سحبەتێڤە ئو مە خارن ژبیركر.

ا-   چنینە.

ئاخفتنا ژمارە {٧}

ا-   ڕاستێ ↑ ، دێ كیڤە چی؟

ب-   دێ چم ڤێ جەهنەمێ ژ ماڵ بەم.

ا-   سەر حالارا هێش تو یێ عێجزی ↑

ب-   نە باب ئەز نەیێ عاجزم ↓.

ا-   بەلێ بەلێ تو یێ عێجزی ، نە ب دلێ تە یە ، دێ بێی ئەزێ خەلەتێ د ئاخڤم ، دیارە من تو نەڤێی ، نوكە كێ ئاگەهـ ژ تە هەیە تو ڤێ دئینیە سەرێ خو ، دلێ كێ ب تە ڤەیە ، دێ نوكە ئێشەك تە گریت ، دێ بیە نیڤە مروڤ ، كی دێ خو بو تە عێجز كەتن ، ما ژبلی من كێ تو دڤێی. دەستێت من د سەرئەڤرازبوون ، تو مەزنببی ، بچیە زانكویێ ، ببیە تشتەك ، تە هەمی تشت ل بن پێت خوڤەدان ، ئێ بوو ↑ تو مایە ب دیف كچكێت تڕاهاتڤە ، نێ تە ئەز ب ساخی كوشتم ↑ ، هەڕوژ خودانێ خانی یێ ئێكی فرێدكەت ، دەركەڤن ↑دەركەڤن ↓دەركەڤن ↑ دەركەڤن ↓ ، ناگەهین چ بكەین ، سپێدێ حەتا ئێڤاری ئەزێ پاڵەتیێ دكەم ، ما ئەز بۆ خو دچم ↑، ئەز بۆ بابێ خو دكەم ↑ ، نێ ئەزێ ژبەر تە دچم ، دا تو سەرفەرازببی ، بابێ من.

ب-   هـ هـ هـ (دگەل گریێ).

ا-   بابو ئەڤە هەمی چنە ، بەس سحبەتێت كچكێ ژبیر بكە ، بابێ من ژبیر بكە ↑ ، دێ نوكە چ ب سەرێ تە هێتن ، ئەزێ دنیایێ ب چاڤێت تە دبینم ، بوچی یە هەكەر تشتەك ل تە هات ، ئەچ بكەم ، بوچی یە ؟ كا تو بەس بۆ خو سەحكە ئێكا دی ، ئەزێ خو هاڤێمە دناڤ ماڵا وانادا ↑حەتا ئەز بۆ تە دئینم ، بەس ڤێ ب هێلە ، بابێ من تو دزانی ئەو بكێر مە ناهێت ، بكێر مە ناهێت ، بكێر مە ناهێت بابێ من.

ب-   خوزی تو یا ساخبای دا. (ب گریڤە)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئاخفتنا ژماره {٨}

ا- سەیدایێ. ...... ، بابو تە خڵاص کرن گوفک ، مە ئەو فستەقێت ماین و ئەو باهیڤ ، نە ڤەکە سەیدا بەختێ خودێ نە ڤەکە.

ب- سەیدایێ. .... ، ئەو بۆ پشتی فراڤینێنە ، تە خێرە هو هو هیلاك ل تە ڕابی.

ج- بابو بەسە بەسە ئەس خڵاص.

ا- کا نانەکێ ب دەنە ڤێ ، بلا ب دانیتە بەر لەقا.

ب- هەکەر تو ل ئنیەتێی تو ب فستەقا و گوفکا تێرببی تو تێر نابی ↑.

ج- نە مەسەلە گوفکن ، ڕاستە ئەو تەشرییە ، بەس ئەز زانم ، ئەز بخوم دێ زەڕەر ف من کەڤیت.

ب- نوکە بەس بێژە من کی دێ (.) وی زادی خڵاص کەتن ، بوچی یە ؟

ج- ئێ هین بخون.

ب- ئا ئا :: هین بخون چی یە ، کا کیسکێ خو بدە ، کیسکێ خو بدە ↑، کوردی بتن عەرەبی بتن نە مشکیلەیە. (کانیرا ڤیدیویێ د دەستی دابوو بۆ وێنەگرتنێ)

ج- ئەز نەشێم ب خودێ. (دەستێ خو دا سنکێ خو - بۆ لێبەرینێ)

ب- چی بتن ؟

ا- ب قورعان ئە نەشێم.

ب- ئەبو. .... ↑ ، ئەبو. .... ، یان ئەبو. ....؟

ج- ئەبو. ....

د- سەیدا (.) ئەو بوچی ئیلا یەعنی (.) دەھ کچێت مەزن هەبن ، کوڕەکێ بچیک هەبت ، ئیلا دێ ناڤێ کوڕی داننە سەر بابێ.

ج- ڤێجا (.) کوڕ کوڕە.

د- سەیدا ئەم زانین کوڕ کوڕە. (گرنژین)

ە- یەعنی کوڕ کوڕە بەلێ کچ کچ نینە!

(ا ، د ، ج ، ە) پێکەنین.

ە- هندیکە سەیدن دیارە (.) دیارە هندیکە سەیدن فەرق و جوداهیێ دکەن ، ڤێجا ئەز نزانم بوچی.

ج- نە نە

ە- تە وەلێکر ، وە نە گوت ؟

ب- یەعنی سەیدایێ. ...... ،. .... هەمی سەیدن ؟

ە- بەلێ ، یا ئەو دبێژن ئەم سەیدین.

ب-   تو دزانی سەیداتی ژ کیڤە هاتیە ؟ کا بۆ من بێژە ؟

ه-   ئەو دبێژن سیلسیلامە د زڤریتە بۆ بۆ نزانم ئێ //

ب-   =   =   =   =   بۆ خەلیفەکی ، یان پێغەمبەرەکی ؟

ه-   خەلیفەکی یە ، ئەحتیمالە (.) ئە ، سەیداتیا هەوە بۆ کیرێ د زڤریتن ؟

ج-   زەین لعابدین بن عەلی بن ئەبی گالب.

ه-   ها ها:: ، بەلێ بەلێ //

ج-   =   =   سیلسیلا مە دگەهیتە ئیمام عەلی.

ا-   کا تو ناچی ، سیلسیلا ئیمام عەلی ، ئێ ب خودێ هەکەر تو ژ دیرڤەژی نێزیک بی.

(ب ، د ، ه) پێکەنین.

ج-   سەیدا نە ب کەیفا من و تەیە ، نەسەبا مەیا مەوجودە.

ا-   هین. ......نە ، برایێ تە. ...... یە ، پسمامێ تە. .... یە چوبوو بەغدا دەبانجە پێڤە//

ب-   =   =   =   =   =   =   سەیدا شەجەرەت لعائیلە یا هەی.

ج-   مەسەلا سەیداتیێ ، سەیداتیێ نەسەبا هەی ، نەسەبا مە ، ملوکێت عێراقی ، سەڵاگینێت عوپمانی ، ڤێگاڤێژی مە نوسخەکا هەی ل ترکی ، نوسخەك ڤێگاڤێ مەوجودە ل دەف مروڤەکێ مە ل میسل ، ئیعتراف پێکرن //

ه-   =   =   =   سەیدا ، سەیدایێ. ..... ، ئەڤە دەرکەت پسمامێ ئەتاتورکی بت ئەوێ هوصا ، ڤێ حسابێ.

ب-   پا هوصا دەرکەت. سەیدا ، ب خودێ یدی ، کا بەس بۆ من مشکیلێ بینە ، ئەم هەمی کوردین ، بەس عەرەبەکێ ب تنێ ییت دناڤ مەدا ، ب خودێ پا دێ چەوا عەرەبا هەمییا ئینینە سەر رێکەکێ

ه-   وڵلا بابو گەلەك ب زەحمەتە ، ب خودێ عەرەبا هەمیا بینینە سەر رێکەکێ.

ب-   خو مە یێ ئینایە سەر حدودیژی ، ها:: ڤێ تەعداریێ ل مە دکەت.

ه-   مە یێ بریە گوپیتکا چیایێ مەتینی ● و هێشتا یێ د ئاخڤیتن.

ا-   سەیدا هەمی دشێن بۆ خو شەجەرێ چێکەن.

ه-   سەیدا من دڤێت بزانم هین ئەو سەیدێت ڤان و سەیدێت ڤارا (ب دەستی ئامازەکرن بۆ ڕاستێ و چەپێ) هەمی دگەهنە ئێک.

ج-   خر دگەهنە ئێک.

ه-   دگەهنە ئێک ، ئێ//

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ج-   =   =   چنکوو سەیدێت. .... ل زاخو یێت هەین وە گولێبوویە سەیدا.

ب-   ئەها ب خودێ شنیکا ئەز ژ وە بێهیڤی بووم ، مادەم هەمی دگەهنە ئێک ، چونکو هندەکێت هەین مروڤ نەشێت خو تێهەل بکەت.

ج-   بابێ وان یێ پێنجێ ، نەسەبا وان نەفسێ یا مە یە برا.

ب-   سەیدایێ. ..... ، برایێ من ، دا ئەز بو تە بێژم (.) ، من د سەیارێدا گوتە تە گەلەك تێکڤە نەدە ، تو بوچی گوهێ خو نا دەیە من. ئەها تە هەمی ڤ خورا بەردان ، ئانە ؟

ە-   هەمی نسیحەتا زیکا ژبیر دکەن.

ب-   ئەرێ وڵلا //

ە-   =   زیکا ژبیر دکەت.

و-   سەیدا ، فرقەت. .... کی بوون ؟

ا-   فرقەت. .... کی بوون ؟ کا بێژنە من؟

و-   ها خوتی ها :: ها :::

ا-   فرقەت. .... ، بێژم؟

و-   ئە.

ا-   . ... بوو ، ما دێ کی بیتن.

ج-   بەس مەسئولێ مە. .... بوو ها:: ، ژبیر نەکەن.

ا-   ب قورئان ئەز مەسئول نەبووم.

ج-   ب قوعان تە مەسئول بوّی ، تو ئو. ....ێ سێ گرکا ، ئەها دێ خولیێ کەنە سەر سەرێ مە ، ئەویدی (.) کورو دێ هەرە بابێ من ، تو. .... بوّی.

ا-   ئەز ئەز ئەز نە //

ج-   =   = ... ی ،. ....ی ،. .... بوو دناڤ چەتادا.

ا-   ئەز نە چەتە بووم ئو نە من کریە ب خودێ //

ج-   ئەو و برایێ وی. ...... //

ا-   ئەز نا نیاسم ، تو یێ دناڤدابوّی ، تو وان دنیاسی ب ڕاستی ، تو خرا دنیاسی.

ب-   یەعنی سەیدایێ. ...... ↑ تە جەماعەتێت ویێ فرقێ تە دنیاسین ، ئان نە ،. .... ؟

ج-   ئە ئە :: ، چەوا.

ب-   ئەو سەیدایێ وێ روژێ هاتیە دەف مە ، ناڤێ وی چ بوو؟

ا-   . ...

ب-   . ... ئەها وی بەحس دکر.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ا-   نه نه سەیدایێ. ....

د-   . ...ێ.........؟

ج-   ئەوی وەلخو دکر عەلەساس ئەز. ....

ا-   . ...ێ. ....

ج-   زەڵام هەبوو ل مەعهەدێ خرەکێ نە. .... ، بۆ من شنیکا خو ژ.......... تیێ دیر دکەی ؟

ا-   هەبوون ، ئە ئە :: دکرن ، بەس دەرەجەبوون ، سەیدا ئەو دەرەجەبوون.

د-   پسیارەکێ سەیدا ،. .... مەعنا وێ چی یە ؟

د-   خوشتڤیێن سەروکی.

ا-   سیلسیلەیە ئەوژی ها :: ، ئەوژی سیلسیلا وی یە.

ب-   هەر هاتە سەر نەسیحەتا من ، ئان نە!.

ئاخفتنا ژمارە {٨}

ا-   صاڵەکێ مە ل باهیڤێت حەجی. .... ی کوڵا دکر //

ب-   =   =   =   =   =   ئەژی هوصا (ب دەستان شەبکێ خو دلڤلڤاند)هەڵد قوتم (.) هودکەمە (تەماشە دکەمێ) ، ئوهو :: ئەڤەنە (.) یا من بۆ چ کریێ ئەڤێ هەنێ ! پانێ من جزدانکا خو یا هێلایە تێدا (ب کەنیڤە) ، من گوتێ هێ (.) هێ حەسەن بابو (.) وەرە ڤێ شەبکێ بەختێ خودێ //

ج-   =   =   =   هاتە دەف من ب شەڤێ //

ب-   =   =   =   =   =   نە ↑ ، پشتی هنگێ من گوت (.) هەڕە بێژێ من عەفیکەت ، یا وڵلا حال و مادە ئەڤە یە ، تو زانی شڤێدی ل دەف کورکی وەختێ دوهی ئێڤاری ئەز هاتیم //

ج-   = بەلێ.

ب-   من کارتە ژێ کری ئو پاکیتە ، ڤێجا من ئینا (.) ئینا دەرێ ↑ ، مژی دانە ڤێ ، من هزرکر ، من دانانا سەر سەلاجا وی تشتێت وی //

ا-   =   =   =   هێشتا م ب عەرمرێ خو خرێ جزدانکەك نە هەڵگرتیە.

ب-   من گوت ترسم من هێلابیتە وێرێ ، ئێکێ دیژی ژ وی ب دزیت //

د-   =   =   =   =   =   =   ب خودێ یا باشە ، خراب نینە.

ا-   باشە ، بەس نزانم ، ئەز خیرەت ناکەم ب هەلگرم //

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب- = = = ويژى گوت پا بابێ وى ل وێرێ بوو ، من گوت پا ئەو نوزانيت هەما وەرە.

د- هەكەر ئەو مابيتە ل وێرێ ، ئەو نا چيتن ، هەكەر نە مابيت ژى //

ا- = = = = هەما ديناره‌ك ژيبيت ، هەما ئەها ئەڤە ل ڤێرێدا // (ب دەستى ئاماژە ب بەريكا خو د دا)

ج- = = نە هەما تشت ل دەف من ناچت.

ب- وڵلا من گوتێ ، من گوت هەكەر مابيتە ل وێرێ ، ل دەف وان ناچيت ، هەكەر نە مابيت ژى //

ا- = = = = = = هەكەر بەر بكەڤيت ، دچيت ، هەكەر بەر نەكەڤيت د مينيت //

ج- = = = = نێ نێ هێشتا ميراتێ ئەوێ بەركەتى نە هاتيە //

ا- = نێ ئەوە ، سێ چار دەفتەرەك بن ، بەر دكەڤيت.

(ا ، ب ، ج ، د) پێكەنين.

ج- وڵلا هەكو دوبن ئە ، بەس ئێک بت ، دێ زڤرينم ، ئێک بكێر من نا ئێت ، ئيلە دوبن.

(ا ، ب ، ج) پێكەنين.

ا- بيست هزارێ عەمەلى :: ، شنيكا ئەز نانێ حەرام بخوم ، نە بابو↑، نە وڵلا.

د- تشتەكێ ژ دەف تە چووى جارەكێ.

ج- ئم.

د- ئەز پێدحەسييم.

ا- ئەژى پێ د حەسييم.

د- ئەها :: ، بەلێ.

ا- ئە ، ئەنابێژم ، ئەز نابێژم ، ئەژى وە دبێژم //

ب- = = = ئەو نا بيتە چو ، ئەو ژ مقەدەرێت سفكە. (ب كەنيڤە).

ا- نە نە ↑ ، ئەوژى نەچوويە ، ئەوى خێركر داف تە ، دێ صەلەواتا دەى ، دێ يێ تر خو پێڤە مژيل كەت ، خێر دێ گەهيتە خودانى.

ج- ئە :: ، بەلێ.

ا- هەكەر د دكانێڤە بانە //

د- = = پا هەر د هوصا نە ژى ، هێش كەسێ نەگوتيە يێت منن.

ب- ئەو بەرى تە شێخى گوتە من بۆ خو ب هەلگرە.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

د-   ئه.

ب-   من گوتیێ منن ییێت هەین //

ا-   ئیێ برا مانیێ (.) هەما (.) بەر نا کەڤیت کو خودان بێژیت ییێت منن ، ما دیێ بوچی بێژیت ییێت منن ↑ ، هەما ب زورِ بەڵا وی یا ژێڤەبووی.

ب-   پیێکەنین.

ج-   پا ب دو هزارانه :: ، ب هزارەکیێ یه.

ا-   ئم ب چەندیێ ؟

ج-   ب هزارەکیێ ب دو هزارا //

ا-   =   =   =   پیێنصەدانه ↑.

ج-   پینصەدا.

ا-   ئەریێ:::.

ب-   نه وڵلا برا ئەها من ل ڤیێریێ (ئاماژه ب شەپکی دا) جزدانک دیت.

ج-   ئیێ ئەلحەمدوللا.

ئاخفتنا ژماره {١٠}

ا-   پا ویێ روژەکیێ (.) دەستەکیێ ساندەلوسا دا من ، وصا یا لاوبوو ↑ ، هندی دا من ، من گوتیێ ب خودیێ نا دەمه ته.

ب-   حەشتیێ ساڵیت دی ل ویێریێ بیت نا هەلگرم ، نەشیێم ب هەلگرم ، خیرەت ناکەم.

ج-   بەس پ صەبرن ئەڤه ، ئەڤیێت دریێژ ب صەبرن.

ب-   نیێ هندن ↑، مروڤ خیرەت ناکەت ب کیێشیتن.

ج-   بلانیێ ، هەما تو زانی چەوا ، دیێ هوصا خو پیێڤه مژیل کی ، ئو دیێ //

ا-   =   =   =   =   ما خودان پیێ زکری ناکەتن ↑ ، نیێ ئیله خودان ییێ رینشتی بیت ئەڤان ب هەلگریت //

ج-   =   =   =   ئیێ برا ، نیێ زکریێ ته خڵاص نابت پیێ ، وڵلاهـ خڵاص نابت. (پیێکەنین)

د-   دو تیێهەنه دو ؟

ب-   چەندن

ا-   وڵلا دو تیێهەنه ، دو دەستیێت لاو.

ب-   دو صەدن ؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

د-   دێ کا شێخ خانیەکی ل دەف خو بۆ من ب

ا-   ها ↑؟   بگرە ، هەما ل دوریێت تە بیت.

ب-   دو صەدن ؟

ج-   ب خودێ تە خانیەکێ مەزن دڤێت ، تو//

ا-   ها ↑؟

د-   =   =   =   بلا

ب-   دو صەدن ؟   ئێک تەبەقژی بیت ، برا //

ا-   صەد و حەشتێنە ، د کێمن ئەڤە ،

ج-   =   =   ئێ ئەرێ ، ڤێگاڤێ

پشتی ڤان ژێکڤە بکەن ، دێ بنە دوو.   مەسەلەن ئەزێ د شقەکێ ڤە (.) یا ل عەردی

ب-   ما ئەڤە کەزانن ؟   بەس پا یا بچیکە.

ا-   ئە ئە ، کەزانن ، پا ↑.

ب-   کەزانن ؟

ا-   ئە ، پا ::

ب-   کەزان ؟

ا-   کەزانن ↑ ، هندی د هویر ژی بن ، ل نک وان ب قەدرترن .

ب-   ئم کەزان.

ا-   کەزانن ، خو مقاوە نینە. (پێکەنین). نژ نە نە :: کەزانن.

ب-   ڤێجا چەوا حەژێ (.) حەشتێ هزار دینارا //

ا-   ب خودێ ب حشتێ هزاریێت رەڤە //

ج-   =   =   =   =   ئو هو :: ، خودێ ژێ ڕازی ، تو بەحسێ حەشتێ هزارا دکی ،

بەحسێد دەفتەرا پێت هەین.

ا-   ئە ::

ب-   بێ ئاقلی یە ، جا هەما هەر دێ بۆ بۆ ئەها دێ بۆ ڤێرێ بیتن.

ج-   کەهروبائیە:: ، چی یە ئەو ، ئەو نا ئێتە کرین.

د-   ئەڤروکە حەجی چار دیکلێت ڤەکوشتین ، پێت هنارتینە (.) گوندەکی.

ا-   وڵلا عەجێبە کوشتبانە ، صەد صالێت دی نە ڤەد کوشتن.

ج-   نە وڵلاهـ //

ا-   =   = وە نینە؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

د- هەما باشە گوت ، من نەدیتینە دیکلێت ویژی چەندین روژە.

ب- ڤێجا دو دیکل ئو دو مریشک//

ا- = = = چیچکن شنی بێت بانگدەن.

ب- بەس مریشک د زەخمن.

ا- وللا دهی بۆ من ئێکێ ژ باقسمێ هاتی ، ئەهایێ هندە یە (ب دەستی ئاماژەکرن بو قەبارێ وی) ، گەلەکێ ڵاوە.

ب- ئەم هێشتا دتێرین ، برا.

ا- هەکە دا دروژێدا پێنچ شەشێت بە سینگی // (پێکەنین)

د- ئەم جارەکێ ل بەر ئاڤا بوین شێخ ↑.

ب- نەیێ مەعمەلێ یە ؟.

ج- بەلێ.

ا- نەخێر نە وللا یێ دییە.

د- ئەم تەرحیل کربوین

ب- من گوت، جنکی دیکلێت مە

ج- بەلێ ، بەلێ. نابنە پێنچ شەش کیلو.

د- ڤێجا پایز بوو (.) ئەم ژی چوینە ناڤ ئەردێ خوخاتێ. ا- نە ↑ ، من گوتییە تە دبنە پێنچ شەش

ج- بەلێ. کیلویەك ، نە نە ئەز هو نابێژمە تە ،

د- ئەوێ مە کاژ ژێ کرین ، گوتی کاکە ئەزێ فراڤینێ دبێژم پێنچ شەش دیکلێت دی دێ چنە

دەمە هنگو. بەر.

ج- ئێە.

ب- ئێ ئەو درستە //

د- وللا ئەم چوینە ماڵا وی چامێری ، ماڵا وی یا تاری یە

ا- = دیکلێت دی ئەها

کارەب نەبوو ئو خانیژی یێ تارییە ، فراڤین بو مە هندەنە (هەردو دەستێت خو دانە ئێک ژبو دیار

ئینا ، ئەز بووم // کرنا بچیکاتیا وی) هەر پێنچ شەش کیلوییێت

ج- ئە وی ، شەشێت وی ب زورب دەرکەڤت

ب- ئەو درستە ، چوو:: پشتی هەیڤەکا دی

د- ....بوو ، ئێکی د گوتیێ. ....ئەو ژی بوو ، وصا.

وڵلا ئەم ژی رینشتین خوارێ ، تشتەك دانا بەر مە ، ا- پشتی هەیڤەکا دی ، هەکەر خودێ

ل من حەرام هەکە بزانم چ تشتە (.) ئەبەد. حەسکەت چ نامینیت ، دێ هندەکا دی

ج- ئم. ئینین. ئێکێ رصاصی حەجی یێ هەی

د- سەحدکەمێ بابو ئەڤە گوشتە ، یێ ل بەر. . ئەها یێ هندەیە (ب دەستی وێنە دکر)

ولبەر...... دوشاڤە ئو تەحین //

ه- ئەو یێ قەرتە

ج- = = ئێ ، (پێکەنین)

ا- بەلێ

د- خودانێ ماڵێ ژی یێ ل وێرێ ، گوتە. ..... کورو

ه- دیارە یێ قەرتە

کاکە ئەو چلفرایە ، چلفرا ، ئەو کابرایە خلاصی کرد

ا- ب خودێ حەیازێت وی نەهاتینە هێشتا

(ا ، ب ، ج ، د) پێکەنین.

ه- نەهاتینە ؟

ج- ئەو پێ ناحەسن ؟

ا- نە ترسکە هێشتا.

د- پێ نا حەسن ، ب حسابا من ، ئەوا ل بەر من یێ ل بەر واژی ، ئو تاریی یە ئەم نابینین //

ج- = = = = = بەس ئەوژی حیلەیە ،

ئان نوو؟

ا- ئەڤە؟

ج- نەء ، حیلەیە ل تاریێ دانایە بەر.

ا- پێکەنین.

د- وان گوتە من ئەڤە گوشتە برا؟ ، من گوتێ ب خودێ خر گوشتە ، تە بوو نە دگوت ؟ من گوت حسابا من ئەوا ل بەر تەژی ئەوە ، من نوزانی ، کورو گوتێ کاکە ئەو کابرا خڵاصی کرد.

ج- پێکەنین.

د- ئەوە چلفرایە (پێکەنین).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(ا ، ب ، ج ، د ، ه) پێکەنین.

د- پا حەتا ئەو پێحەسیان ↑ ، چو بۆ نە هێلا

ج- پێکەنین.

د- ئەوە چلفرایە (پێکەنین).

(ا ، ب ، ج ، د) پێکەنین.

د- پا حەتا ئەو پێحەسیان ↑ ، جو بو نەهێلا ↓ //.

ا- ڤێرا کەت ↑ //.

ج- ئە ، یێ نەسف کری //.

ا- گوت خلاص کر پیڤازێت ماین.

د- ئەم هاتینە ژ دەرڤە ، بەغدەمێ (.) ، مریشکەکا ل ۆێرێ ماشەللا تژی ب دیفڤە نە ، ئەوێت نە هند د مەزن نە دکچکوك ، هێشتا بێ مەعنە کورکێ نەبەردانە ↑ ، هەما دهوسانن (ب دەستی وێنەکر)↓ ، من گوتێ بابو ئەڤەیە ↑ ، بو مە سەرژێکری خالو ، چ مریشک بو مە نە سەرژێکرینە ، ئەڤەیە ↑ ، پێکێت وی دکچوچ بوون ، هەما تە بالەتکێ لەقەك بوو.

ج- ئێ ::

د- ڤێجا برا یێ تەژی ئەوە //

ا- ئەرێ وللا چلفرا ژی پێ ناچێبیت //.

ب- ب خودێ پێت من شنیکا هندەکێت بانگدەن ، هندەك ژی دکچوچن.

ه- یەعنی تو بوچی دبێژی پێت من؟.

ب- پا ↑.

ه- پێت تەنە؟.

ب- نە وللا.

ه- پا ڤێجا؟.

ب- هەما ناڤە ، هەکە نە باوەرکە ، پێت من نینن.

ج- دهی حەتا نیف شەڤێ، یێ ل چزدانکا خو گەریایی ، چزدانک دهچکێ دا ، ب کەنیڤە بو (ب) دگوت.

ه- تە ئینا دەرێ ؟ //.

ا- بخودێ وێ سالێ //.

ب- ئە ://.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ا-   =   ئێ مه (.) بنێت باهیڤا د كولان ، هێشتا رێكا ڤان نەبوو ، پشتی. ...... ↓ ، ئەم شەش حەفتەكین ↑ ، بارانێ لێكر ، چلكێت مە هەمیا ژی ل بن ئەویدی بوون ، من ژی گوتی. .... (.) چلكێت مه بكێشه (.) ب دانه سەر بركێ ، چلك ڤێجا (.) ئوراكرن ↑ ، بره وێدركێ ئو گوتی كا سەعەتامن ، ئو كاسەعەتا من ، ئو ئەو تڕاش و ئەو ئەویدی ، مه خو گلگلێ بنێ وان ڕاكر ، ئەم ڤێ سەعەتێ ببینین ، مه نەدیت.

ج-   ئه.

ا- . ... یی گوتە تشتی ڕاكری ل كیرێ بوو ؟ من گوتێ وللا نزا ↑ ، ل سەر هندەك چلكا بوو ، یا كەشمه نه راكریه ، ته چلكێت راكرین ، ئه نزانم ، ئەم تێنه سەر بركێ :: ، مه لەشێ خو شیشت و چلكێت خو كرنه بەرخو ، هنگێ مه لەوندی هەبوون ↑.

ج-   ئه ::.

ا-   ئەز لەوەندییێت خو هو لێدكه مه ، بەرێ خو د دەمێ (.) تشتێ وی یێ چوویه دڤێرێدا چهێ لەوندی. .... ، من گوتی. ......ێ ته كریه دڤێرێدا ؟ گوت كا :: ، دەڤی وی بەش بوو (پێكەنین).

ج-   پێكەنین.

ا-   گوت كا ؟ م گوتێ ئەڤەیه ، گوت نه وڵلا یا ته نەگوت ↑ كا هندەك جلكا بۆ ، گوت وڵلا م ب سەر گوتی وڵلا تەحسیبوو ل پێش چاڤا تەحسیبوو ، بەس من گوت كەتە عەردی ، هەما یا تەحسی چوویه د وێرێدا حەجی. ئەرێ وڵلا.

ب-   ب خودێ ئەڤەژی هەما شڤێدی چوبوو د بن //

ا-   =   =   =   =   ڤێجا تو زانی مه چبوو ؟ ئەم گەلەك بۆین ، مه شەرم كر ، مه گوت هەر ئێك دێ بێژیت كا دیاره //

ه-   =   =   =   =   وڵلا مروڤ گەلەك شەرم دكەت بۆ هندێ //

ا-   =   =   =   =   =   ئه.

ه-   ئێك دێ بێژیت دیاره ئێكی یا بری.

د-   ما ته نه گوت دەستێ منێ گرانه ، نه گوت //

ب-   نه نێ م ژبەر خو كربوو نێ حەجی ●

ا-   ما ژ ڤێرێ حەتا ماڵتر (.) ته ، د بەر ته نەبوو ؟

ب-   ها ↑ ؟

ا-   ژ ڤێرێ حەتا ماڵ؟

ب-   نەء ، تێدا نەبوو ، وەختێ ئەز چویمه ماڵ //

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ا- = = = پا ل كیرێ چوو تێدا ؟ (پێكەنین)

ب- ئە چوومە ماڵ ، من ئێ جلكێت خو ئێخستن

ا- ئێ ::

ب- ئەو د بەریكا مندابوو

ا- ئێ ::

ب- من ئینانە دەرێ ↑ ، من دانا سەر گەبلێ (.) ژبەر دەستێ مندانە ، من گوت نەكو ب تەحسن ب كەڤنە ئاڤێدا ، ئەو بن ، ڤێجا من دانا سەر وێرێ ، هەما یێ تەحسی چوویە د هچكیدا //

ا- چەوا تەحسی چوویە د هچكیدا ؟ هەكەر ژنك نە كەتە تێدا

ب- نێ ل سەر هچكیبوو ، سەر سەر شەپكیبوو دێ

ە- تە یا هوكریە ، هوكریە ، ب خورتی تە كریە د ڤێرێدا//

ب- = = = ئە نوزانم وەلحاسل چوبوو د ڤێرێدا خودێ وەكیلە.

د- كورت و برت و بلێت د وێرێدابوو.

ب- ئەرێ وڵلا ، ئەرێ ب خودێ.

ە- هەما دێ هوئینیت ↑ هوئینیت ↓ هوئینیت ↑ خالو دێ خزمەتا وا //

ب- ئێ دبێمە تە من ئەو هزركر //

ە- تە چ هزركر؟

د- ل نك مە (.) ئێك و ژنكا خو لێك كەتن ، زەڵامەك و ژنكا خو //

ج- = = = بەلێ.

د- ژنكێ دەست هاڤێتە داری ، زەڵامی دەست هاڤێتە تڤەنگێ //

ج- = = = ئێ ::

د- جامێرەكی د وێرێرا بوری ، گوتێ ئێ خالو دێ ب رینە خوارێ ، تە خێرە ماڵا تە ، ئێ گوتێ دێ وێ بگرن ئەزێ ڕاستیای مە.

(ا ؟، ب ، ج ، د ، ە) پێكەنین.

د- ئێ بابێ من ، دێ وێ بگرە (.) من چ نەكریە ، ڤێجا ب سەرێ هنگو بەس هەما وان بگرن ، هندەك د ڕاوستیاینە.

(ج ، ب ، ا) ئە

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

ه-   ئەژی وەختەكی ئێكی دو بارێت گوفكا كڕی بین ، ئێكێ ماڵا وان ناف بەرواریا ژ هێسێ وێڤە ، گوتە من دڤێت تو سپێدێ ب شەڤ بچی ژبەر گە یارا ، زیكا گە یارە یێت دهێن ، ئو ئەو مەنتەقەژی هەمی مەقەرن ئو هەمی پێشمەرگەهن ، ئەژی رابیم چووم ، ئە چووم ، ئە چوومە هێسێ ، ئە چوومە وێ ماڵێ ، ماڵا محەمەدی ، تو بۆ یێت محەمەدی هاتی ، من گوتێ ئە ، تو هاتی گوفكا :: ، م گوتێ ئە ، گوتی تو گەلە ب خێر هاتی. ئو ئەم ب ڕۆژینە :: ، دنیا گەرمە:: ، م گوتێ ، گوتی دێ چی ، من گوتێ نە ب خودێ ئەس سەر شارعی ناچم ، ئەزێ هوصا چم. گورزەكا گیایی یا نژنی یە ، خر یا نژی ، گویزەكا گەلەك زەخمە ، گو ئەڤە زەڤییێت منن، ئڤە شالوك ، هندی ، هند گیایێ تەر بدرویت و ب دەنەدەوارێت خوە ، بەس ئەز پێبمەسم گورزەكا گیایێ من ژ لایێ وەبێت دەرێ ، ئەزێ فتنەكێ كم. م گوتێ ئێه ، وی حینی دا داگرین ↑، وی حینی من بەخودایێ دو زەلام دگەل دو دەوارا هاتن ئەوژی مێهڤانن ، ئەز هو سەحدكم ئەڤە قەشیرینە. یێت هاتین بو خە ل دكانێ تشتا بكرن. ئەمژی ماینە وێرێ و (.) بی سپێدە ، ئەو ژی چوونە سەر جویێ ، جو ژی نێزیكە ، ڤێچا ئەها ↑ئاڤەكا هندەیە (بدەستی وینەكر) فەرشێت سەبێ یێ ل وێرێ ، و ئەو ژی ل بەراهیكا من رابوون. چوون ↑نڤێژا بكەن ↓ ، ڤێچا نزا كرن ، ئان نە كر ، ئەژی چووم من نڤێژا خو كر ، ئەز سەر ملێ خوە زڤریم ئەدێ قەستا مال كم ، دێ مە ل نك هێسترێ ، ئحم ، بارێ گوفكا باركم ، ئە دچم بەرێخوە دمێ زەرفەكێ ل وێرێ.

ب-   چ تشت ؟.

ه-   زارفەك ، یێ كەتی ، گەلەك پارە یێت تێدا. پارە ژی من كرن ڤێرا خوە دا (بحسێ پالخێ) و ئەز هاتم. ئەم ب روژینە (.) و ئەم روینشتین. هەر. .... ێ دبێتە من ، مانێ دێ بیتە عەور هەر تو یێ ب روژی ، هەكەر تو ب هینكاتی بچی ↑. بو تە چێترە ، بەر تاڤێ ، من گوتێ ئەزێ ب روژیمە ، ئەزێ بدلێ خوە چم. چەوا ↑ رابم بچم ؟ پارە ف من ، ئەنە وێرم بێژم نە پارێت كێ بەرزەبینە ،بەلكی نەیێت وا ن بن و بێژیت یێت منن ، ئو ئەز رابم بێمە ماڵ ، ئو جاب بێت ، بێژن فلان كەسی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پارێت مە ییێت دزین ، ییێت بینا ییێن ، ئەڤە ژیٚ رێیانە ئەوە ، هەردو د گەل ئێک ژی ئەزیٚ چم تێدا ، من خوە مژیلکر ، مژیلکر دیٚ و دیٚ ودیٚ ↑، وللا نا ڤبەینەکیٚ من بەریٚ خو دایێ هەردو هاتن چوون ، م هندیت چوون قەستا جوییٚ کرن ، چوون قەستا جوییٚ کر و هات زڤرین ،. .... ی ژی هەما د ویٚ ناڤبەینێدا دچتن ، خودانیٚ دکانیٚ ، دچت بەریٚ خوە د دتیٚ ئێکی دو گورزێت ویێت شل ییێت ئینانینە دەریٚ. گوتی هین هەرسیٚ ↑ میێهڤانێت منن ، سیٚ وە سیٚ دەوارێت هین ، ب خودیٚ ئێک ژوە هەرسێکا ژڤێریٚ نا دەرکەڤیت حەتا هین راست●نە بێن کا کیٚ ئەو گیا ئینایە دەریٚ

ج- بەلیٚ.

ە- م گوتیٚ. .... ↑ ، گوت چی یە ، من گوت بخودیٚ وەکیلە علمو ئاگەهێت م بخوە ، یا من و نەفسا من ↑ ، نا گەهیتە ڤی گیایی ، پسیارا میێهڤانێت خوە ڤان هەردوکێت قەشیری بکە. گوت ییێت قەشیری ↑ ، گوت برا چ ژ خودیٚ ، چ ش بەنیا مە دو گورزێت برین ،. .... ی گوتیٚ ما من شڤێدی چ گوتبی وە ، ما من نە شالوك دابی فتە ، و ئەو گوندە ل بەر تە ، نە گورزەك ، بلا وە چار گورز قەلبدا بانە بەر ، نە مخابنی من ئەڤ زەحمەتە بری ، تو رادبی دچی تو گورزێت من ژ وی باری د ئینی دەر ، سوبەهی ئێک دیٚ ئێت ، دیٚ بێژت ئوهو :: ئەم ئەڤ بارە ییٚ ڤەکرییە ، دیٚ بالە کتیٚ ، دو گورزێت دی ئینت دەر ، ئەوێت قەشیری ↑ ییێت بێن تو ژ ویٚ ژێبگەرە ، خولیا ب مالٚا مە وەربی ، گوت چ ل وە قەومیە ، گو هندی پاریٚ مە ئینایی ↑ ئەها دا بو خوە دینە ب تشت پاریٚ مە ییٚ بەرزەبی ،. .... ی ژی گوت برا بەلکی وە ل عەردەکی نڤێژ کربت ، درێکەکیٚ دا بوری بن ، وە خو چەماندبت عەردەکی ، وە پارێت خوە ئێخست بن ، گوتی نە ئیلە پارێت مە ییٚ ل مالٚا تە بەرزەبین. رەمەزانە ↑ ، من ژی گوت برا دا بووە بێژم ، گوتی ئیٚ ، من گوت نیشانا پارێت وە چی یە ، مانیٚ هەر نیشانەك دیٚ لێبت ● هویردەك بن ، ییێت پێنجا بن ، ییێت دەها بن ، ییێت چارا بن ، هەر دیٚ تشتەك لیٚ بت ، گوت ب خودیٚ ئەد بێژم ئە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دبێژم ● هنده هویرده یێت ناڤدا ، مژی عەولی نزانی کا چەند هویردەیە ، ئەڤێت دی هەمی ب دەهانن ب پێنجان ، من ژی لێڤەکر.

د- دا بێژیێ چەند پارەنە؟

ە- وان دزانی چەندن ، چەوا نزانن ↑ ، م گوتیێ موجبێ تە چەند پارەنە ؟ گوت ب خودێ نزانم ، هند بیرا من نائێت ، حەفت هزار بن ، ئان هەشت بین. پارێ عەسلی، من گوت برا هەکەر ڤێگاڤێ هین وی پارەی ببینن ، هین دێ زانن ، گوت مە پارە یێت کرینە د زەرفەکێ سپیدا ، زەرفێ سپی مە کریە د زەرفەکێ ڕەشدا ، دا ئاشکرا نەبن. وەختێ وەگوتی ، من زانی یێ وانە ↓. مانێ من زانی ، من ژی دەینان دەف. .... ی و ڤێجا من گوتێ کەرەمکن برا ، بەرێخو د دتێ نزانم چەند پارێت هویردە دناڤدا بین ، عەینی ئەو پارێن ، ئەوێ وی ئینایین ، من دانە ڤێ ، شنیکا من گوفکێت خو بارکرن و ئەز هاتم.

ج- چو نە داتە؟

هـ- وڵلاهی فلسەك نەدا من ، ئێک فلس ژی.

ج- ئەو ئەو ئەو بێغیرەتی یە.

هـ- ئەرێ وڵلاهـ ، وڵلا چەند ڤێگاڤێ دایە بابێ تە ، وەسا نێزیکی من کری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فەهرستا کەسایەتی و زاراڤان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ا

ابن خلدون, ٦٢, ٦٣

ئ

ئاخفتنكەر, ٢٦, ٣٢, ٣٧, ٣٩, ٤٣, ٤٥, ١١٤, ١٢٠, ١٧١

ئاخفتن, ٣٩

ئارگايل, ٤٦

ئێكسلاين- Exline, ٤٦

ئێكمان, ٤٨

ب

بەرهەمئينان, ٢٥, ٤٦, ٥١, ٥٢, ٥٥

بجهئينان, ١٦, ٣٦, ٣٧, ٤٢, ٤٣, ٦٠, ٨٥, ٨٩, ١١٣

بلوتشيك, ٤٨, ٤٩

بلوك وتراگەر, ١٧

بول بروكا, ٥٩

بياجێ, ٧٨, ٧٩, ٨٠, ٨٢, ٨٤, ٨٦, ٩١, ٩٣, ٩٩, ١٠٦,
١٠٨, ١١٢, ١٣٦, ١٤١, ١٤٢

بيير جيرو, ٤٦, ٢٠٢

ت

تايبەتيا زمانێ لەشى, ١٣٦, ١٤٣, ١٤٨, ١٥٤, ١٦١,
١٧٢

تايبەتيا گوتنێ, ١٣٦, ١٤٥, ١٤٧, ١٥٠, ١٥٣, ١٥٦,
١٦١, ١٦٥, ١٦٧, ١٧١, ١٧٨

تايبەتيا ليكسيكى, ١٣٥, ١٣٨, ١٤٣, ١٤٤, ١٤٧, ١٥٠,
١٥٣, ١٥٥, ١٦٠, ١٦٥, ١٧١

تەمەنى, 3, 4, 5, ١٠, ١١, ١٢, ٣٠, ٣١, ٧٣, ٧٤, ٧٧, ٨٠,
٨١, ٨٢, ٨٣, ٨٤, ٨٥, ٨٦, ٨٧, ٩١, ٩٢, ٩٣, ٩٤, ٩٥,
٩٧, ٩٨, ١٠٥, ١١١, ١١٢, ١١٣, ١١٥, ١١٧, ١١٨,
١١٩, ١٢٠, ١٢٣, ١٢٤, ١٢٥, ١٢٧, ١٢٩, ١٣١, ١٣٢,
١٣٥, ١٥٩, ١٦٦, ١٦٨, ١٧٠, ١٧٢, ١٧٣, ١٧٧, ١٨٤,
١٨٥, ١٨٧, ١٨٨, ١٩٣, ١٩٦, ١٩٧, ٢٣٣, ٢٣٤, ٢٣٥

تێگەهشتنا, ١٥, ٢٧, ٣٢, ٣٨, ٥١, ٥٢, ٥٤, ٥٩, ٦٠, ٦٥,
٧٩, ٨١, ٩٥, ٩٧, ١٠٠, ١٠٧, ١٠٩, ١٢٦, ١٨٥, ١٩٤

تيور, ٧٥

پ

پەيدابوونا, ١٨, ٣٨, ٤٦, ٥٠, ٦٠, ٦١, ١٤٥

پەيڤان, ٢٢, ٢٤, ٢٨, ٣١, ٣٣, ٤٠, ٦٠, ٦٣, ٦٦, ٦٧, ٧٦,
٧٧, ٨١, ٨٧, ٩٤, ٩٥, ٩٧, ١٠٠, ١٠٢, ١٠٧, ١٢٦,
١٣٢, ١٣٨, ١٤٠, ١٤٢, ١٤٣, ١٤٥, ١٤٧, ١٤٩, ١٦٠,
١٦١, ١٦٥, ١٧١, ١٨٥, ١٩٣, ١٩٤, ١٩٥

پەيوەندى, ١٥, ١٦, ٢٠, ٢٣,٢٤, ٣٢, ٣٣, ٤٣, ٥٩,
٦٤.٦١, ٧١, ١٢٢, ١٣٣, ٢٠١, ٢٣٣,

پێگەهاندنێ, ٧٣, ٩١, ١٠٥, ١١٨, ١٦١, ١٩٥

پێگەهشتنێ, ١٢, ٣٢, ٩٩, ١١١, ١١٣, ١٥٩, ١٨٧, ٢٣٤,
٢٣٥

پێكهاتەكێ, ٦٤, ٦٨

ج

جڤاكى, ١٠, ١١, ١٢, ١٥, ١٧, ١٩, ٢١, ٣٠, ٣١, ٣٤,
٤١, ٥٠, ٦١, ٦٢, ٦٣, ٦٤, ٦٨, ٧٣, ٨٠, ٨٢, ٨٦, ٨٨,
٨٩, ٩٣, ٩٤, ٩٥, ٩٦, ٩٧, ٩٨, ١٠٢, ١٠٣, ١٠٤, ١٠٥,
١٠٦, ١٠٨, ١٠٩, ١١٠, ١١١, ١١٣, ١١٤, ١١٧, ١١٨,
١٢٠, ١٢١, ١٢٢, ١٢٤, ١٢٧, ١٣٣, ١٤٣, ١٤٥, ١٦٦,
١٨٤, ١٨٥, ١٨٧, ١٨٨, ١٩٣, ١٩٤, ١٩٥, ١٩٦, ٢٣٣,
٢٣٤, ٢٣٥

جياوازى, ٦٣, ١٤٠

د

دار جرين, ٤٦

دانعەمرى, ١٢٦, ١٧٧

دەربڕين, ٣٤, ٣٨, ٤٣, ٤٥, ٤٨, ٥٠, ٨٥, ١٠٠, ١٢٠, ١١,
١٥, ١٨, ٤٠, ٤٣, ٤٤, ٤٥, ٤٦, ٤٧, ٤٨, ٥٧, ٦٥, ٧٤,
٨٦, ٨٨, ٩٧, ١٠٧, ١١٢, ١٤٢, ١٩٤

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولينێن كوردى

دەروونناس, ٦٥

دەڕوونی, ١٨, ٣٥, ٤٧, ٦٥

دەستنیشانکرنا, ١٩, ٤٧, ٩٧, ١١٢

دەستهەلاتەکا, ١٣٢

دەنگ, ١٩, ٢٠, ٢١, ٤٠, ٤٩, ٦٧, ٧٦, ٨٢, ١٢٥, ١٣٥, ١٥٢, ١٦٥, ١٧٠, ١٧٧, ١٩٣, ١١, ١٢, ١٨, ٢١, ٢٣, ٢٤, ٢٦, ٢٨, ٣٨, ٤٠, ٤٥, ٤٧, ٥٧, ٦٠, ٦٧, ٩٣, ١١٤, ١١٥, ١٢٥, ١٢٦, ١٣٢, ١٣٧, ١٤٢, ١٤٤, ١٤٧, ١٤٩, ١٥٢, ١٥٥, ١٦٠, ١٦٥, ١٦٧, ١٧٠, ١٧١, ١٧٧, ١٨٥, ١٩٣, ١٩٦, ٢١٠

دیاردە, ٢٣, ٢٥, ٣١, ١٢٧, ١٤٩, ١٦٠, ١٦٥, ١٧٠

ژ

ژینگەهـ, ١٥, ٧٧, ٩٤, ٩٥, ٢٥, ٣٢, ٣٤, ٣٦, ٦٤, ٧٣, ٧٨, ٨٠, ٨٥, ٨٦, ٩٥, ١٠٢, ١٠٦, ١٠٩, ١١٠, ١١٥, ١٨٢, ١٩٧

ر

ڕاستڤەکرنا, ٢٧, ٩٣

ڕەهەند, ٥٦, ١٠, ١١, ١٣, ٥٦, ٦٢, ١٠٦, ٢٣٣

ڕستە, ١٧, ٢٨, ٢٩, ٤١, ٥٣, ٧٧, ١٢٠, ١٣٢, ١٤٠, ١٧١

رومان یاکوبسون, ٢٣, ٦٨, ٢٠٣

ز

زاروکینیا پێشوەخت, ١٢, ١٠٠, ١٣٢, ١٥٠, ١٨٥

زاروکینیا پێشوەختدا, ٩٠, ٩٧, ١١٥, ١٣٣, ١٨٥

زاروکینیا درەنگ, ١٢, ٩٩, ١٠١, ١٣٢

زاروکینیا ناڤنجی, ١٢, ٩٨, ٩٩, ١٠١, ١٠٢, ١٣٢, ١٨٥

زانا, ٤٦, ٤٨, ٥٩, ٦١, ٦٦, ١٥, ٢٦, ٢٧, ٥٦, ٦٥, ٧٣, ٧٥, ٨٥, ١٢٠, ١٢٣

زکماکی, ١٨, ٤٥, ٥١, ٥٣, ٥٦, ٦٠, ٦٣

زمان, ١٠, ١١, ١٣, ١٥, ١٦, ١٨, ١٩, ٢٠, ٢١, ٢٢, ٢٣, ٢٥, ٢٦, ٢٧, ٢٩, ٣٠, ٣٣, ٣٤, ٣٥, ٣٧, ٣٨, ٤٥, ٥٠, ٥٢, ٥٤, ٥٦, ٦١, ٦٢, ٦٣, ٦٤, ٦٥, ٦٧, ٧٣, ٧٥, ٧٧, ٧٨, ٨١, ٨٥, ٨٦, ٨٩, ١٠٧, ١١٤, ١٢٢, ١٣٢, ١٩٣, ١٩٤, ١٩٧, ٢٠١, ٢٣٣

زمانڤانیا دەروونی, ١١

س

ساپیر, ١٦, ٢٣, ٦١

سانتروك, ١٠٦

سەپاندن, ٥٧, ٦٣

سکنر, ٥٢, ٧٥

سنێلەیی, ١٢, ٧٤, ١٠٣, ١٠٤, ١٠٥, ١٠٦, ١٠٧, ١٠٨, ١١٠, ١١٢, ١٥١, ١٨٥, ٢٣٤, ٢٣٥

سیستەم, ٢١, ١٠٣, ١٥, ٢١, ٢٥, ٢٦, ٢٧, ٤٢, ٤٤, ٤٨, ٥٧, ٦٢, ٦٣, ٦٦

ش

شاشیێ, ٧٦

شتاینتهال, ١٦, ٦٦

شیان, ١١, ١٥, ٥١, ٥٢, ٥٥, ٧٨, ١٣٥, ٢٣٣

شیانێن, ٢٢, ٢٣, ٢٥, ٣٥, ٣٨, ٥١, ٥٣, ٥٤, ٥٦, ٥٩, ٦٠, ٦١, ٦٣, ٦٥, ٧٥, ٧٧, ٨٧, ٩١, ٩٤, ٩٥, ٩٨, ٩٩, ١٠٠, ١٠٦, ١٠٧, ١٠٩, ١١٠, ١١٣, ١١٥, ١١٨, ١٢٤, ١٢٦, ١٣١, ١٣٥, ١٦٢, ١٦٦, ١٨٥, ١٨٨, ١٩٦

شێواز, ٢٧, ٣٤, ٦٨, ٨٩, ١٠٧, ١١٤, ١٨٨, ١٩٥, ٢٠١, ١٠, ٣١, ٣٤, ٤١, ٤٦, ٦٣, ٦٤, ٧٤, ٧٦, ٨٢, ٨٦, ١٠١, ١٠٢, ١٠٤, ١٠٧, ١٠٨, ١٠٩, ١١٤, ١١٥, ١٢٢, ١٣٦, ١٣٩, ١٤٥, ١٤٧, ١٥٠, ١٥١, ١٥٣, ١٥٦, ١٦١, ١٦٣, ١٦٨, ١٧٢, ١٧٣, ١٧٤, ١٧٨, ١٧٩, ١٨٧, ١٩٤, ١٩٦

Zakho Centre for Kurdish Studies

چ

چالاكی، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٦٨، ٧٨، ١٠٦، ١١١، ١١٧، ١٢١

چومسكی، ١٨، ٢٣، ٢٥، ٥١، ٥٢، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٣، ٧٧، ٧٨، ١٠١

گ

گەشەكرنا، ١٢، ١٥، ٢٥، ٣١، ٥٦، ٦٤، ٦٥، ٧٣، ٧٥، ٧٦، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٨، ٨٩، ٩٠، ٩١، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٧، ١١٨، ١٢٣، ١٣١، ١٣٢، ١٨٧، ١٨٨، ١٩٣، ٢٣٣، ٢٣٤

گەشەكرنا جڤاكی، ١٠٩

گەشەكرنا دەروونی، ٧٣، ٨٦، ٨٨، ٩٦، ١٠٢، ١٠٨، ٢٣٣، ٢٣٤

گەشەكرنا ژیری، ٧٩، ٨٠، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٩١، ٩٩، ١٠٦، ١١٢، ١١٧، ١٨٧، ١٨٨، ٢٣٣، ٢٣٤

گەشەكرنا لەشی و بزاڤان، ٨٣، ٩٠، ٩٨، ٢٣٣، ٢٣٤

گەشەكرنازمانی، ٥٩

گوهدار، ٢٦، ٤٣، ٥١، ١١٤

گوهداریكرن، ١٦، ٢٠، ٥١، ٥٩، ٧٧، ١٢٦

گوهورین، ١٠، ٢١، ٣٠، ٣١، ٤٩، ٥٤، ٦٤، ٦٥، ٧٣، ٧٤، ١٠٠، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٨، ١١٤، ١١٧، ١٣١، ١٦٥، ١٧٢، ١٩٣، ١٩٦، ١٩٧

ڤ

ڤایكوتسكی، ٨١

ف

فردینان دی سوسور، ١٧، ٣٠، ٦٧

فریحە، ١٧

فندریس، ٦٨

فوكو، ٦٢

فێرپ، ٣٣

ق

قۆناغا، ١٢، ٣١، ٣٨، ٣٩، ٧٣، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٨، ٩٠، ٩١، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٣٢، ١٣٨، ١٤٣، ١٥٠، ١٥١، ١٥٤، ١٥٩، ١٦١، ١٦٦، ١٧٣، ١٧٥، ١٧٧، ١٨٥، ١٨٧، ١٨٨، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٦، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥

ك

كومەڵایەتی، ٣٣

ل

لوجیک، ٦٦

لیننبرگ- Lenneberg، ٧٧

م

مهرابیان، ٤٦

ن

ناڤەڕاستا تەمەنی، ١٢، ١١٨، ١١٩، ١٢٥، ١٩٦

هـ

هاریكارییا، ١٧، ٣١، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٦٠، ٦٥، ٨١، ٨٨، ١٠١

هەڤسەنگی، ٨٠، ١٨٨

هربرت، ٦٦

هۆكاریَ، ٢٣

و

واتا، ١٦، ١٩، ٢٣، ٢٤، ٢٨، ٣٣، ٤٥، ٤٧، ٦٤، ٦٨، ٨٧، ١٥١، ١٥٣، ٢٠١

واتس، ٩٥

وەرگرتن، ١٨، ٢٧، ٣٠، ٣١، ٣٩، ٥٧، ٦٥، ٦٧، ٧٦، ٧٧، ٧٨، ٨٢، ٩٠، ٩٥، ١١٤، ١٣٢، ١٤٧، ١٦٠، ١٧١، ١٩٣

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناڤەرۆك

پێشەكی ٧

بەشێ ئێكێ

زمان (تایبەتمەندی و رەهەندێن وی)

١- دەستپێكەك دەربارەی زمانی: ١٥
٢- پێناسین زمانی: ١٦
٣- تایبەتیێن زمانی: ١٨
٤- ئەركێن زمانی: ٣٢
٥- جورێن زمانی: ٣٨
٦- شیان و چالاكییا زمانی: ٥١
٧- رەهەندێن زمانی: ٥٦

بەشێ دوێ

پەیوەندی دناڤبەرا زمانی و تەمەنیدا

١- دەستپێك: ٧٣
٢- تیورێن گەشەكرنا زمانی : ٧٥
٣- قۆناغێن تەمەنێ مروڤی: ٨٣
٣- ١: قۆناغا شیرخوریێ (INFANCY) ژ (0-2) سالیێ : ٨٣
ا/ گەشەكرنا لەشی و بزاڤان : ٨٣
ب/ گەشەكرنا ژیری : ٨٤
ج/ گەشەكرنا زمانی : ٨٥
د/ گەشەكرنا دەروونی : ٨٨
هـ/ گەشەكرنا جڤاكی: ٨٨
٣- ٢: زاروكینیا پێشوەخت (EARLY CHILD HOOD) ژ (2-6) سالیێ: ٩٠
ا/ گەشەكرنا لەشی و بزاڤان: ٩٠

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ب/ گەشەکرنا ژیری: ٩١
ج/ گەشەکرنا زمانی: ٩٣
د/ گەشەکرنا دەروونی: ٩٦
ه/ گەشەکرنا جڤاکی: ٩٦
٣- ٣: زاروکینییا ناڤنجی و زاروکینییا درەنگ (MIDDLE AND LATE CHILD HOOD):- ٩٨
ا/ گەشەکرنا لەشی و بزاڤان: ٩٨
ب/ گەشەکرنا ژیری: ٩٩
ج/ گەشەکرنا زمانی: ١٠٠
د/ گەشەکرنا دەروونی: ١٠٢
ه/ گەشەکرنا جڤاکی: ١٠٢
٣- ٤: قۆناغا سنێلەیی (ADOLESCENCE): ١٠٤
ا/ گەشەکرنا لەشی و بزاڤی: ١٠٥
ب/ گەشەکرنا ژیری: ١٠٦
ج/ گەشەکرنا زمانی: ١٠٧
د/ گەشەکرنا دەروونی: ١٠٨
هـ/ گەشەکرنا جڤاکی: ١٠٩
٣- ٥:- قۆناغا پێگەهشتنێ: ١١١
ا/ گەشەکرنا لەشی : ١١١
ب/ گەشەکرنا ژیری : ١١٢
ج/ گەشەکرنا جڤاکی و دەروونی : ١١٣
د/ گەهاندنا زمانی : ١١٤
٣- ٦: قۆناغا ناڤەڕاستا تەمەنی (MIDDLE AGE): ژ (40-60) سالیێ. ١١٧
ا/ گەشەکرنا لەشی : ١١٧
ب/ گەشەکرنا ژیری : ١١٧
ج/ گەشەکرنا جڤاکی و دەروونی : ١١٨
د/ گەهاندنا زمانی : ١١٩
٣- ٧: قۆناغا پیرییێ یان دانعەمرییێ (AGING) :- ژ (60 سالیێ . ...). ١٢٣
ا/ کۆئەندامێ دەماری : ١٢٤
ب/ هەناسەدان و ئاخفتن : ١٢٥

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشێ سێیێ

کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانی(پڕاکتیکی)

١- دەستپێک: ١٣١
٢- کاریگەرییا تەمەنی ل سەر زمانی: ١٣٢
٢- ١: قۆناغا زاروکینیێ: ١٣٢
ا- زاروکینییا پێشوەخت : ١٣٣
ب- زاروکینییا ناڤنجی: ١٤٢
ج- زاروکینییا درەنگ: ١٤٥
٢- ٢: قۆناغا سنێلەیی: ١٥١
٢- ٣: قۆناغا پێگەهشتنێ: ١٥٩
٢- ٥: قۆناغا دانعەمریێ:- ١٧٥
٣- بەراوردی دناڤبەرا قۆناغاندا ژ لایێ (زمانی، ژیری، جڤاکی، دەروونی) : ١٨٥

ئەنجام ١٩١
لیستا ژێدەران ١٩٩
پاشکوییێن وان ٢٠٥
فەهرستا کەسایەتی و زاراڤان ٢٣٣

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤ پەرتووکە

پەیوەندییەکا کۆمەلایەتی و سایکۆلۆجی دناڤبەرا زمانی و مروڤیدا هەیە، زمان بەردەوام د گوهۆڕنێدایە، مروڤ ب ئاسانی هەست ب ڤێ گوهۆڕینێ دکەت. ئێک ژ وان گوهۆڕینێن ل سەر زمانێ مروڤی پەیدادبن تەمەنە، واتە ل دویڤ تەمەنێ مروڤی زمانێ وی دهێتە گوهۆڕین و هەر قۆناغەکا تەمەنێ مروڤی، جۆرە شێوازەك و تایبەتمەندیەك هەیە. بۆ نموونە، د شیاندا نینە کەسەکێ دانعەمر ب شێوازێ زاروکەکی ب ئاخڤیت، چونکی دێ بیتە جهێ ڕەخنەگرتن و پێکەنینا خەلکی، هەر ب هەمان شێوە د شیاندا نینە زاروکەك ب شێوازێ سنێلەکی، یان دانعەمرەکی ب ئاخڤیت، چونکی جڤاك ڕێکێ پێ نادەت، کەواتە جڤاك سەرپەرشتییا ب ڕێڤەچوونا زمانی دکەت.

چیمەن نیزامەدین مەحموود زیائەدین

ل سالا ١٩٨١ ل باژێرێ دهوکێ ژ دایک بوویە.
ل سالا ٢٠٠٠ خواندنا ئامادەیی ل ئامادەییا دهوك یا کچان ب دوماهیک هینایە.
ل سالا ٢٠٠٤ باوەرناما بەکالوریوسێ ل پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوکێ ب دەستڤەهینایە.
ل سالا ٢٠٠٦ ل کۆلیژا پەروەردا بنیات، زانکۆیا دهوك هاتییە دامەزراندن.
ل سالا ٢٠١١ باوەرناما ماستەرێ ل پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوکێ ب زمانڤانییا کارەکی بدەستڤەهینایە.
نها ژی ل پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا پەروەردا بنیات، زانکۆیا دهوك مامۆستایە.

9 789922 908083

مافێ چاپێ یێ پاراستیە بۆ ©
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی
zcks@uoz.edu.krd +964 (0) 751 536 1550
Iraq-Kurdistan Region, Zakho- Univesity of Zakho